

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ: ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ. ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ. ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ: 2016-2017. ΡΟΙΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ. ΑΜ:936. ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Χ. ΚΑΛΑΜΑΚΗΣ. ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ: α) Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Φιλολογίας Διονύσιος Χ. Καλαμάκης. β) Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη. γ) Καθηγητής του Βίου και του Πολιτισμού των Βυζαντινών Ταξιάρχης Κόλιας.

ΘΕΜΑ: «Αρμενία και Αρμένιοι: Οι αναφορές στην ιστοριογραφία της πρωτοβυζαντινής περιόδου (323-641)».

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ: ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ.

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ.

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ.

ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ: 2016-2017.

ΡΟΙΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ. ΑΜ:936.

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Φιλολογίας Διονύσιος Χ.
Καλαμάκης

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ:

α) Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Φιλολογίας Διονύσιος Χ.
Καλαμάκης.

β) Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας Τριαντα-
φυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη.

γ) Καθηγητής του Βίου και του Πολιτισμού των Βυζαντινών
Ταξιάρχης Κόλιας.

ΘΕΜΑ: : «Αρμενία και Αρμένιοι: Οι αναφορές στην ιστοριογραφία της πρωτοβυζαντινής περιόδου (323-641)».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.

Κατάλογος φωτογραφιών και χαρτών. (σ.σ. 5-8).

Εισαγωγή. (σ.σ. 9-12).

1.Σύντομη ιστορία της Αρμενίας. (σ.σ. 13-20).

2. Διοίκηση και οργάνωση των αρμενικών περιοχών μέχρι την μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού (536). (σ. 21).

2.1. Οι προσαρτημένες βυζαντινές αρμενικές περιοχές μέχρι τις αρχές του Ε' αιώνα. (σ.σ. 21-28).

2.2. Η περαιτέρω επέκταση των βυζαντινών στον αρμενικό χώρο. (σ.σ. 28-33).

2.3 Η βυζαντινή Επαρχία «πρώτη Αρμενία», (Αρμενία I η Armenia prima). (σ.σ. 33-34).

2.4. Η βυζαντινή Επαρχία «δευτέρα Αρμενία», (Αρμενία II η Armenia secunda). (σ.σ. 35-36).

2.5. Η βυζαντινή Επαρχία «Πολεμονιακός Πόντος», (Pontus Polemoniacus). (σ.σ. 37-38).

2.6. Πολιτική και στρατιωτική οργάνωση των προσαρτημένων αρμενικών περιοχών μέχρι την μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού (536). (σ.σ. 39-44).

2.7.. Ο Δούκας της Αρμενίας (Dux Armeniae). (σ.σ. 44-46).

3. Η βυζαντινή «μεγάλη Αρμενία» και η Επαρχία των «Σατραπειών». (σ.σ. 47-51).

4. Η πολιτική και στρατιωτική οργάνωση των αυτόνομων αρμενικών περιοχών μέχρι την μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού (536). (σ.σ. 51-59).

5. Ο Κόμης της Αρμενίας (Comes Armeniae). (σ.σ. 59-65).

6 . Η πολιτική και στρατιωτική μεταρρύθμιση των αρμενικών περιοχών επί Ιουστινιανού. (σ. 65).

6.1.Η στρατιωτική μεταρρύθμιση (529). (σ.σ. 65-78).

6.2. Η πολιτική μεταρρύθμιση (536). (σ.σ.78-87).

7. Η αναδιοργάνωση των βυζαντινών αρμενικών περιοχών. (σ. 87).
- 7.1. Η Νεαρά 31, του Ιουστινιανού «περί διατυπώσεως των τεσσάρων αρχόντων Αρμενίας» (536). (σ.σ. 87-88).
- 7.2 Η Ιουστινιάνειος Επαρχία «πρώτη Αρμενία» (Armenia I). (σ.σ. 88-90).
- 7.3 Η Ιουστινιάνειος Επαρχία «δευτέρα Αρμενία» (Armenia II). (σ.σ. 90-91).
- 7.4 Η Ιουστινιάνειος Επαρχία «τρίτη Αρμενία» (Armenia III). (σ.σ. 91-93).
- 7.5 Η Ιουστινιάνειος Επαρχία «τετάρτη Αρμενία» (Armenia IV). (σ.σ. 93-95).
- 7.6 Διοικητικές μεταρρυθμίσεις των νέων περιοχών. (σ.σ. 95-98).
- 7.7 Άλλες μεταρρυθμίσεις στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές. (σ.σ. 99-103).
8. Βυζαντινές οχυρώσεις στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές και Μεσοποταμία. (σ.σ. 103-106).
9. Οι οχυρώσεις της βυζαντινής Επαρχίας «Σατραπειών». (σ. 107).
9. 1. Περιοχή Σοφανήνη. (σ. 107).
9. 1. α) Ανέγερση - βελτίωση τειχών Μαρτυρόπολης. (σ.σ.107-110).
9. 1. β) Φρούριο Φεισών και Άμιδας. (σ.σ.110-112).
10. Η βυζαντινή μεγάλη η ενδοτέρα Αρμενία. (σ. 112)
10. 1. Φρούριο Θεοδοσιουπόλεως. (σ.σ. 112.-114)
10. 2. Περιοχή Βιζάνων και ίδρυση Ιουστινιανουπόλεως. (σ.σ. 114-115)
10. 3.. Περιοχή Ασθιανίνης. Φρούριο Κιθαρίζων. (σ.σ. 115 -116).
10. 4. Περιοχή Χορζάνη. Φρούριο Αρταλέσων. (σ.σ. 116 -117).
11. Επαρχία «πρώτη Αρμενία».
11. α) Φρούριο Σατάλων και Κολωνείας. (σ.σ. 118 -119).
11. β) Φρούριο Φοσσάτον. (σ. σ. 119 -120).
12. Επαρχία «δευτέρα Αρμενία». Φρούριο Μελιτηνής. (σ.σ. 120 -121).

13. Επαρχία Μεσοποταμία. Φρούριο Δάρας (Αναστασιουπόλεως). (σ.σ. 121 -128).

14. Οχυρώσεις Περσαρμενίας. (σ.σ. 128 -132).

15. Πόλεμοι και διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας την πρωτοβυζαντινή περίοδο για την επικράτηση στον αρμενικό χώρο μέχρι την άνοδο του αυτοκράτορα Ηρακλείου. (σ.σ. 132-192).

16. Πολεμικές επιχειρήσεις στον βυζαντινοαρμενικό χώρο την εποχή του αυτοκράτορα Ηρακλείου. (σ.σ. 192-204).

Συμπεράσματα. (σ.σ. 204 - 207).

Βιβλιογραφία. Παράρτημα.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ ΚΑΙ ΕΓΓΡΑΦΩΝ.

Φωτογραφία του εξωφύλλου στο κέντρο: Χάρτης ορίων των βυζαντινών αρμενικών περιοχών πριν την μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού.

<http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι. ΧΑΡΤΕΣ

1) Φωτογραφία πρώτης σελίδας παραρτήματος: Ο ναός του Αγίου Ετσματζίν στην ομώνυμη αρμενική πόλη. Πνευματικό κέντρο των Αρμενίων, και έδρα του Καθολικού (Πατριάρχη), επικεφαλής της Αρμενικής Αποστολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

https://de.wikipedia.org/wiki/Kathedrale_von_Etschmiadsin

2) Χάρτης 1. Όρια των βυζαντινών αρμενικών περιοχών πριν τις μεταρρυθμίσεις του αυτοκράτορα Ιουστινιανού.

<http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

3) Χάρτης 2. Εδαφικές μεταβολές Αρμενίας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia>

4) Χάρτης 3: Η πρωτοβυζαντινή Διοίκηση του Πόντου (Diocesis Pontica) με τις βυζαντινές αρμενικές περιοχές.

https://en.wikipedia.org/wiki/Diocese_of_Pontus

5) Χάρτης 4: Οι αρμενικές περιοχές τον 4ο αιώνα.

<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?=1=3==Armenia>

6) Χάρτης 5: Οι αρμενικές περιοχές τον 5ο και 6ο αιώνα.

<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?=1=3==Armenia>

7) Χάρτης 6: Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές μέχρι τα μέσα του 6ου αιώνα.

<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?=1=3==Armenia>

8) Χάρτης 7: Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα.

<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?=1=3==Armenia>

9) Χάρτης 8: Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα.

<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?=1=3==Armenia>

10) Χάρτης 9: Περιοχές ένοπλης αντιπαράθεσης βυζαντινών και Περσών κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο για την επικράτηση στον αρμενικό χώρο. Βυζαντινοπερσικοί πόλεμοι. Μονογραφία περιοδικού «Στρατιωτική ιστορία», σελ. 79.

11) Χάρτης 10: Περιοχές ένοπλης αντιπαράθεσης βυζαντινών και Περσών επί αυτοκράτορα Ηρακλείου. Βυζαντινοπερσικοί πόλεμοι. Μονογραφία περιοδικού «Στρατιωτική ιστορία», σελ. 82.

12) Χάρτης 11. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές μετά τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. <https://en.wikipedia.org/wiki/Roman> και <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

13) Χάρτης 12. Αναλυτικός ρωσικός χάρτης για τις βυζαντινές αρμενικές περιοχές τέλη 4ου έως μέσα του 7ου αιώνα.

<https://archive.org/search.php?query=subject%3A%22Armenia%22>

14) Χάρτης 13. Περιοχές ένοπλης αντιπαράθεσης βυζαντινών και Περσών κατά τις εκστρατείες Φιλιππικού και Ηρακλείου. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

15) Χάρτης 14. Τα βυζαντινοπερσικά σύνορα στις αρμενικές περιοχές το 591. <http://www.slideshare.net/skoubaflor/o-h>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II. ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.

1) Εικόνα 1: Τμήμα των κοινών βυζαντινοπερσικών τειχών στις Κασπίες Πύλες. <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

2) Εικόνες 2, 3, 4 και 5. Τμήματα των τειχών της Άμιδας (σημ. Diyarbakir), τα οποία ανήγειρε ο αυτοκράτωρ Κωνστάντιος Β' πριν την πολιορκία του 359.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Amida_\(Mesopotamia\)#/media/File:Diyarbakir_walls2.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Amida_(Mesopotamia)#/media/File:Diyarbakir_walls2.jpg)

<http://media-2.web.britannica.com/eb-media/67/24467-004-4742B6AF.jpg>

[https://en.wikipedia.org/wiki/Amida_\(Mesopotamia\)#/media/File:Diyarbakr_Western_City_Wall.JPG](https://en.wikipedia.org/wiki/Amida_(Mesopotamia)#/media/File:Diyarbakr_Western_City_Wall.JPG)

3) Εικόνες 6 και 7. Τμήματα των τειχών της Μαρτυρόπολης (σημ Silvan Τουρκίας, αραβ. Miyarfarkin).

<http://www.turkeyvacationplaces.com/images/turkey-diyarbakir.jpg> και

<http://romeartlover.tripod.com/Turmag21.html>

4) Εικόνα 8. Σχέδιο οριζόντιας και κάθετης κάτοψης τειχών Αναστασιούπολης (ή Δάρας).

<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=44765>

5) Εικόνες 7, 8, και 9. Τμήματα οχυρώσεων Αναστασιούπολης (ή Δάρας).

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:DaraFortifications.JPG> και

<http://turkishtravelblog.com/ruins-of-dara-southeast-turkey/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ III. ΕΓΓΡΑΦΑ.¹

1) Απόσπασμα εκ του Θεοδοσιανού Κώδικα, βιβλ. XIII, «*De auro coronario*».

2) Απόσπασμα εκ του Ιουστινιάνειου Κώδικα, βιβλ. I, τίτλ. XXVIII, «*De officio magistri militum*».

¹ Τα έγγραφα αυτά ελήφθησαν από το παράρτημα του βιβλίου Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα 1970. Μνημονεύονται βεβαίως στην παρούσα εργασία και οι παραπομπές επι των πρωτογενών προναφερομένων πηγών.

- 3) Απόσπασμα εκ του Ιουστινιάνειου Κώδικα, βιβλ. X, τίτλ. XVI, «*De annona et tributis*».
- 4) Απόσπασμα εκ της Νεαράς 8, *Ut iudices sine quoquo suffragio fiant*. «Ἡ διάταξις περί τοῦ τούς ἄρχοντας χωρίς τῆς οἰασοῦν δόσεως γίγνεσθαι».
- 5) «Ἰδικτον γραφέν τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς θεοφιλεστάτοις ἐπισκόπους καί ὀσιωτάτοις πατριάρχαις».
- 6) Απόσπασμα εκ της Νεαράς 10, *De administrantibus officiis in sacris appellationibus*. «Περί τῶν ὑπηρετουμένων ὀφφικίων ἐν τοῖς σάκροις τῶν ἐκκλητήων».
- 7) Απόσπασμα εκ της Νεαράς 11, *De Armeniis ut ipsi per omnia sequantur romanorum leges*. «Περί Ἀρμενίων ὥστε καί αὐτούς ἐν πᾶσι τοῖς Ρωμαίων ἀκολουθεῖν νόμοις».
- 8) Απόσπασμα εκ της Νεαράς 31, *De dispositione quattuor administrationum Armeniae*. «Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας».
- 9) Απόσπασμα του Ἐδικτον 3, *De Armeniorum Successions*, «Περί τῆς τῶν Ἀρμενίων διαδοχῆς».
- 10) Απόσπασμα εκ της Notitia Dignitatum, «*Notitia Dignitatum omnium tam civilium quam militarium, in partibus Orientis*».
- 11) Απόσπασμα εκ της Notitia Dignitatum, «*Laterculus veronensis, Nomina provinciarum omnium*».
- 12) Απόσπασμα εκ του Notitia Dignitatum, *Laterculus Polemii Silvii. Nomina provinciorum*.
- 13) Απόσπασμα εκ του Hierocles Synekdemosis, «Ἱεροκλέους Συνέκδημος».
- 14) Απόσπασμα εκ του Georgii Cyprii description orbis Romani, «*Basilii notitia*».
- 15) Απόσπασμα εκ του Georgii Cyprii description orbis Romani, «διά τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως».
- 16) Απόσπασμα εκ του Georgii Cyprii description orbis Romani, «*Nova tactica*», «ταῦτα μὲν τὰ παλαιὰ τακτικά σκόπει δε καί τὰ νέα».
- 17) Σχέδιο βυζαντινῆς οχύρωσης Μαρτυρόπολης.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης του βυζαντινού αρμενικού χώρου κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο (330-641). Συγκεκριμένα καταγράφονται οι αναφορές των ιστοριογράφων αυτής της περιόδου για τις συγκεκριμένες περιοχές, συμπληρωμένες όπου απαιτείται και από άλλες πρωτογενείς και σύγχρονες ιστορικές πηγές, οι οποίες επιβεβαιώνουν και συμπληρώνουν τα γεγονότα. Χρησιμοποιείται ο όρος «βυζαντινός αρμενικός χώρος», ως γεωγραφικός προσδιορισμός των περιοχών οι οποίες, είτε είχαν αποσπασθεί παλαιότερα από την καταρρέουσα Μεγάλη Αρμενία του βασιλέως Τιγράνη Β', είτε προσαρτήθηκαν κατόπιν, λόγω των συνεχών στρατιωτικών επιτυχιών. Επίσης χρησιμοποιούμε αυτόν τον όρο για να διαχωρίσουμε αυτές τις περιοχές από το υπόλοιπο και μεγαλύτερο τμήμα της Αρμενίας, η οποία για αιώνες υπήρξε χωριστή κρατική οντότητα, υπό περσικό έλεγχο, γνωστή ως «Περσαρμενία».

Το θέμα μας καλύπτεται ελάχιστα και αποσπασματικά από την υπάρχουσα ελληνική βιβλιογραφία. Δεν υπάρχει ούτε υπήρξε έκδοση μελέτης στην ελληνική με αυτό το θέμα. Στην ξενόγλωσση (κυρίως αγγλόφωνη) βιβλιογραφία υπάρχουν ελάχιστες μελέτες προερχόμενες από αρμενικής καταγωγής Καθηγητές, κυρίως αμερικανικών πανεπιστημίων, που αφορούν την περίοδο του Ιουστινιανού για τον βυζαντινό αρμενικό χώρο. Για τους λόγους αυτούς φρονούμε ότι η παρούσα εργασία δύναται να θεωρηθεί ως σχετικά πρωτότυπη.

Η δυνατότητα να προσεγγίσουμε το ανωτέρω θέμα και να γνωρίσουμε άγνωστες σε εμάς αλλά και σε πολλούς πτυχές αυτών των περιοχών την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, μας δόθηκε τόσο κατά την διάρκεια των προπτυχιακών μαθημάτων του τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών όσο και κατά την διάρκεια των σεμιναρίων του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών της Βυζαντινής Φιλολογίας του ιδίου Πανεπιστημίου. Τα ζητήματα εξάλλου της βυζαντινής ιστορίας απασχολούν σήμερα και θα εξακολουθήσουν να απασχολούν και τις επερχόμενες γενιές ιστορικών και φιλολόγων για διάφορους λόγους αλλά κυρίως επειδή δεν έχει ολοκληρωθεί η κριτική έκδοση και επεξεργασία βυζαντινών κειμένων.

Η παρούσα εργασία δεν φιλοδοξεί να αποτελέσει μια σε βάθος ανάλυση των ιστορικών γεγονότων αυτής της περιόδου για τον συγκεκριμένο χώρο, αφενός μεν λόγω της περιορισμένης έκτασης και του διαθέσιμου χρόνου για την συγγραφή της, σε σχέση πάντα με το μεγάλο εύρος του αντικειμένου, αφετέρου δε λόγω της ελάχιστης ελληνικής και ξενόγλωσσας βιβλιογραφίας, για αυτό το θέμα. Αποτελεί μόνο μια προσέγγιση του θέματος και γίνεται απόπειρα να σκιαγραφηθούν σφαιρικά οι διαστάσεις του ώστε να καταδειχθεί πόσο σημαντικό είναι να παραμείνει ζωντανό το ενδιαφέρον των μελετητών για τα θέματα της βυζαντινής ιστορίας. Εξάλλου σημαντικά βυζαντινά ζητήματα παραμένουν άγνωστα στην Χώρα μας, ενώ άλλα απαιτούν την καλοπροαίρετη επανεξέταση, αφού η δυνατότητα πρόσβασης στις πηγές είναι αμεσότερη και ευκολότερη λόγω της σύγχρονης εξέλιξης των τεχνολογιών.

Η ιστορική ανάλυση της συγκεκριμένης περιόδου για αυτές τις περιοχές απαιτεί υπευθυνότητα και ενέχει κινδύνους για τον ιστορικό ερευνητή. Απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η γνώση ιστορίας και γεωγραφίας αυτών των περιοχών τουλάχιστον από την περίοδο των ρωμαϊκών εμφυλίων (85 π. Χ.), αφού τότε τέθηκαν οι βάσεις για την ενσωμάτωσή τους στην ρωμαϊκή αρχικά και βυζαντινή κατόπιν αυτοκρατορία. Επίσης αποδελτιώνοντας ο ερευνητής τα σχετικά λήμματα των πρωτοβυζαντινών ιστοριογράφων, που αφορούν αυτές τις περιοχές θα πρέπει ήδη να έχει κατανοήσει, ως προς το περιεχόμενο, έννοιες όπως λ.χ. «μικρή ή ενδοτέρα Αρμενία», ή «πρώτη, δεύτερα, τρίτη και τετάρτη Αρμενία», περιοχή «Σατραπειών» κ.ά. Θα πρέπει επίσης να ξεχωρίζει την βυζαντινή «μεγάλη Αρμενία» από την αντίστοιχη επίσης «μεγάλη Αρμενία» των Περσών (ή Περσαρμενία). Να προσεγγίζει τα βυζαντινά κείμενα έχοντας υπόψη ότι οι βυζαντινοί αναφέρονται σε λαούς, περιοχές ή αξιώματα με προγενέστερα της εποχής των ονόματα. Η γνώση επίσης των εξελληνισμένων λατινικών όρων και τίτλων, της οχυρωματικής τέχνης και της στρατηγικής αποτελούν προϋποθέσεις εκ των «ὧν ἄνευ», για την κατανόηση λ.χ. του ιστορικού Προκοπίου, που αναφέρεται στον συγκεκριμένο βυζαντινό αρμενικό χώρο. Όλοι σχεδόν οι περσοβυζαντινοί πόλεμοι της πρωτοβυζαντινής περιόδου επηρέασαν τις επιχειρήσεις στον αρμενικό χώρο άλλοτε ως κύριο και άλλοτε ως δευτερεύον μέτωπο. Εάν δεν τηρηθούν τουλάχιστον οι ανωτέρω προϋποθέσεις και ο ερευνητής ανατρέξει κατευθείαν στους πρωτοβυζαντινούς ιστορικούς για να

μελετήσει αυτές τις περιοχές, μπορούμε να διαβεβαιώσουμε ότι θα μορφώσει εσφαλμένη ή συγκεχυμένη εικόνα.

Για τον λόγο αυτό κρίθηκε απαραίτητη μεταξύ των άλλων και η προσφυγή σε συμπληρωματικές πρωτογενείς πηγές. Το λατινικό κείμενο λ.χ. της *Notitia Dignitatum*, (αρχές του Ε' μ.Χ. αιώνα) αποτελεί την παλαιότερη επίσημη πρωτογενή πηγή για τα αξιώματα, τις αρμοδιότητες και την ιεραρχική σχέση των τοπικών στρατιωτικών και πολιτικών αξιωματούχων. Επίσης τα σχετικά αποσπάσματα του Θεοδοσιανού και Ιουστινιανίου κώδικα καθώς και των *Novellae*, συμβάλλουν όχι μόνο στην κατανόηση των βυζαντινών ιστοριογράφων αλλά και στην διαμόρφωση ολοκληρωμένης εικόνας του χώρου.

Ως προς την δομή της η παρούσα εργασία έχει ως αφετηρία την σύντομη και ταραχώδη συνοπτική ιστορία της Αρμενίας. Εν συνεχεία διαιρείται σε δύο μεγάλες ενότητες, α) από τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους (αρχές 4^{ου} αιώνα) μέχρι την πολιτική μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού το 536. και β) από το 536 μέχρι το τέλος του αυτοκράτορα Ηρακλείου το 641. Το έτος 536 αποτελεί ορόσημο στην ιστορία των βυζαντινών αρμενικών περιοχών, αφού από τότε και κατόπιν αναδιοργανώθηκαν ριζικά αυτές. Στην ενότητα πριν το 536 περιγράφεται η πολιτική κατάσταση στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές μέχρι τις αρχές του Ε' αιώνα. Ακολουθεί η γεωγραφική και ιστορική περιγραφή των προσαρτημένων βυζαντινών αρμενικών Επαρχιών «πρώτη Αρμενία» (Αρμενία I ή *Armenia prima*), «δευτέρα Αρμενία» (Αρμενία II ή *Armenia secunda*), και «Πολεμονιακός Πόντος» (*Pontus Polemoniacus*). Κατόπιν περιγράφεται η πολιτική και στρατιωτική οργάνωση των παραπάνω αρμενικών περιοχών μέχρι την μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού (536), και ο θεσμός του Δούκα της Αρμενίας (*Dux Armeniae*). Εν συνεχεία περιγράφονται οι αυτόνομες Επαρχίες της «μεγάλης Αρμενίας» και των «Σατραπειών» καθώς και η ιδιαίτερη πολιτική και στρατιωτική οργάνωση τους μέχρι την μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού (536). Ακολουθεί η περιγραφή του θεσμού του Κόμη της Αρμενίας (*Comes Armeniae*).

Στην ενότητα που αφορά στην στρατιωτική μεταρρύθμιση (529) και πολιτική μεταρρύθμιση (536), αναφέρεται η αναδιοργάνωση των βυζαντινών αρμενικών περιοχών σύμφωνα με την Νεαρά 31, του Ιουστινιανού «περί διατυπώσεως των τεσσάρων αρχόντων Αρμενίας» (536). Ακολουθεί η περιγραφή των νέων Ιουστινιάνειων Επαρχιών «πρώτη

Αρμενία» (Armenia I), «δευτέρα Αρμενία» (Armenia II), «τρίτη Αρμενία» (Armenia III), «τετάρτη Αρμενία» (Armenia IV) και οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις των νέων περιοχών. Ακολουθεί κατόπιν η περιγραφή του κολοσσιαίου έργου του Ιουστινιανού για τις οχυρώσεις στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές. Αναφέρονται οι οχυρώσεις α) της Επαρχίας «Σατραπειών», στην περιοχή Σοφάνηνη, για την ανέγερση και βελτίωση των τειχών Μαρτυρόπολης και των φρουρίων Φεισών και Άμιδας. β) Της Επαρχίας της βυζαντινής μεγάλης η ενδοτέρας Αρμενίας που αφορούν το φρούριο Θεοδοσιουπόλεως και της περιοχής Βιζάνων. Οι οχυρώσεις των περιοχών Ασθιανίνη και Χορζάνη της ανωτέρω Επαρχίας, για τα φρούρια Κιθαρίζων και Αρταλέςων αντίστοιχα. γ) Της Επαρχίας «πρώτη Αρμενία» για τα φρούρια Σατάλων, Κολωνείας και Φοσσάτον. δ) Της Επαρχίας «δευτέρα Αρμενία» για το φρούριο Μελιτηνής. ε) Της Επαρχίας Μεσοποταμία για το φρούριο Δάρας (Αναστασιουπόλεως) και στ) οι οχυρώσεις Περσαρμενίας. Κρίθηκε απαραίτητη η συμπερίληψη και του φρουρίου Δάρας της Επαρχίας Μεσοποταμίας αφού αποτελούσε το *schwerpunkt* της τοπικής βυζαντινής άμυνας και πρότυπο κατασκευαστικό των βυζαντινών οχυρών. Αναφέρονται επίσης οι διπλωματικές σχέσεις και οι πολεμικές επιχειρήσεις στον βυζαντινοαρμενικό χώρο πριν και μετά την άνοδο του αυτοκράτορα Ηρακλείου.

Η εργασία ολοκληρώνεται με την εξαγωγή συμπερασμάτων. Τα αποσπάσματα και λοιπά κείμενα των βυζαντινών ιστοριογράφων έχουν ληφθεί από τα στερεότυπα κείμενα του *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, B.G. Niebuhrii C.F. Bonnae, impensis ed. Weberi, (1830 και μεταγενέστερα). Η χρήση του δορυφορικού ιστότοπου *google earth* υπήρξε ιδιαίτερα χρήσιμη στον προσδιορισμό των θέσεων των οχυρώσεων.

1. ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ARMENΙΑΣ.

Η «ιστορική» Αρμενία (Հայաստան – Χαγιαστάν Hayastan, στην αρμενική)² απλωνόταν σε ένα ευρύτατο υψίπεδο, που περικλειόταν μεταξύ των οροσειρών του Καυκάσου στον βορρά και του Τάυρου στον νότο. Από την έκταση αυτή (που κάλυπτε γύρω στις 400.000 τετρ. χλμ.) απέμεινε –έπειτα από τις αλληπάλληλες περιπέτειες μέσα στους αιώνες– ένα τμήμα μόλις (29.800 τετρ. χλμ.), το οποίο ανήκει σήμερα στην επικράτεια της Αρμενικής Δημοκρατίας.³ Στα εδάφη αυτά μπορούν να συνυπολογιστούν και τα 4.388 τετρ. χλμ. της Αυτόνομης (αρμενικής τώρα) Δημοκρατίας του Ορεινού Καραμπάχ.⁴ Η Αρμενία υπήρξε άλλοτε ανεξάρτητο και άλλοτε προτεκτοράτο ισχυρότερων αυτοκρατοριών. Η στρατηγική θέση της Αρμενίας, μεταξύ δυο ηπείρων, προκάλεσε την εισβολή πολλών λαών ανά τους αιώνες, όπως οι Ασσύριοι, οι Έλληνες, οι Ρωμαίοι, οι Βυζαντινοί, οι Άραβες, οι Μογγόλοι, οι Πέρσες, οι Οθωμανοί και οι Ρώσοι.⁵

Πανάρχαιες ελληνικές παραδόσεις συνέδεαν στενά το ελληνικό και το αρμενικό έθνος. Από αυτές αρκεί να αναφερθεί εκείνη που διέσωσε ο

² Το όνομα της χώρας στην Αρμενική γλώσσα είναι Χάικ (Հայք = Χαϊκ). Κατά το Μεσαίωνα, το όνομα αυτό επεκτάθηκε σε Χαγιαστάν με την προσθήκη της περσικής κατάληξης -σταν (που σημαίνει χώρα, τόπος). Κατά την παράδοση προέρχεται από τον Χάικ, μυθικό γενάρχη των Αρμενίων και δισέγγονο του Νώε, ο οποίος σύμφωνα με τον Μωυσή της Κορέν νίκησε τον Βαβυλώνιο βασιλιά Μπελ το 2492 π.Χ. και εγκαταστάθηκε μαζί με το λαό του στην περιοχή του όρους Αραράτ. Δεν υπάρχει επιβεβαιωμένη περαιτέρω εξήγηση του ονόματος. Razmik Panossian. *The Armenians. From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, εκδόσεις C. Hurst & Co. Ltd, Λονδίνο, 2006, σ.σ. 33- 35.

³ Χάρτης 2. Εδαφικές μεταβολές Αρμενίας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.
<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia>

⁴ Η σημερινή Δημοκρατία της Αρμενίας, με πληθυσμό 3.500.0000 κατοίκους περίπου συνορεύει στα δυτικά με την Τουρκία, στα βόρεια με τη Γεωργία, ανατολικά με το Αζερμπαϊτζάν και το Ιράν στα νότια. Βρίσκεται στο σταυροδρόμι ανάμεσα στην Ανατολική Ευρώπη και τη Δυτική Ασία, ενώ είχε και έχει εκτεταμένους κοινωνικοπολιτικούς και οικονομικούς δεσμούς με την Ευρώπη. Πρώην Σοβιετική Δημοκρατία και τμήμα της Σοβιετικής Ένωσης, η Αρμενία είναι σήμερα μια πολυκομματική δημοκρατία. Το Βασίλειο της Αρμενίας ήταν το πρώτο κράτος που υιοθέτησε το Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία στις αρχές του 4ου αιώνα (η παράδοση αναφέρει ως ημερομηνία το έτος 301). Η σύγχρονη Δημοκρατία της Αρμενίας είναι κατά το σύνταγμά της κοσμικό κράτος, αν και η χριστιανική πίστη παίζει σημαντικό ρόλο στην ιστορία και την αυτοσυνειδησία του αρμενικού λαού. *Armenia. Demographic and Health Survey*. Κοινή έκδοση Αρμενικής Στατιστικής Υπηρεσίας και Υπουργείου Υγείας της Αρμενίας. Yerevan, 2012, σ. σ. 29-30.

⁵ Razmik Panossian. *The Armenians. From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, εκδόσεις C. Hurst & Co. Ltd, Λονδίνο, 2006, σ.σ. 33- 35.

Στράβων, που ανάγει την καταγωγή των Αρμενίων στον σύντροφο του Ιάσωνα Αρμενό, τον «εξ Αρμενίου πόλεως των περί την Βοιβηίδα λίμνην» μεταξύ Φερών και Λαρίσης». Νεώτερες θεωρίες τείνουν να αποδεχθούν έμμεσα τις παραδόσεις αυτές, αναζητώντας την αρχική κοιτίδα των Πρωτο-Αρμενίων στην ελληνική χερσόνησο και, όπως και ο Ηρόδοτος,⁶ την καταγωγή τους στα θρακο-φρυγικά φύλα που διαπεραιώθηκαν, γύρω στα 1200 π.Χ. ή και αργότερα, στη Μικρά Ασία και, γύρω στα 600 π. Χ. στη χώρα που ονομάστηκε Ουραρτού (Αραράτ).⁷

Στη χώρα τελικά των Ουραρτού⁸ (για τον πολιτισμό των οποίων διαθέτουμε μερικές μαρτυρίες σε σφηνοειδή γραφή) συμβίωσαν επί αιώνες – συχνά υπό καθεστώς ανταγωνισμού ή αναμετρήσεων– οι Αρμένιοι, οι Μήδοι, οι Πέρσες, οι Ασσύριοι-Χαλδαίοι, αλλά και άλλοι, νομαδικοί κυρίως, λαοί της περιοχής. Μέσα σ' αυτό λοιπόν το γεωγραφικό πλαίσιο (σε ένα ευρύτατο υψίπεδο που περιλάμβανε τις λίμνες Σεβάν, στη σημερινή Αρμενία, Βαν, στη σημερινή Τουρκία, και Ούρμια, στο σημερινό Ιράν) πραγματοποιήθηκαν, μέσα στο χρόνο και οι εθνογενετικές εκείνες διαδικασίες, από τις οποίες θα αναδυθεί αργότερα το αρμενικό έθνος.⁹

Για μεγάλα χρονικά διαστήματα (που έχουν την αφετηρία τους στον 6ο και 5ο αιώνα π. Χ.) οι Αρμένιοι έζησαν ως υποτελείς αρχικά των Μήδων και στη συνέχεια (και για πολλούς αιώνες) των Περσών. Μετά τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου άρχισε η δημιουργία ανεξάρτητων

⁶ Ο Ηρόδοτος στα 440 π. Χ. έγραφε «Αρμένιοι δὲ κατὰ περ Φρύγες ἔσεσάχατο, ἐόντες Φρυγῶν ἄποικοι» δηλαδή «οι Αρμένιοι ήταν εξοπλισμένοι σαν τους Φρύγες, αφού ήταν άποικοι των Φρυγών». (Ηρόδοτος, «Ιστορίαι», βιβλίο 7. παρ. 73). Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας.

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/

⁷ Το όνομα Αρμενία απαντάται για πρώτη φορά το 515 π.Χ. στην επιγραφή του Μπεχιστάν στην παλαιά περσική ως Αρμίνα. Στα ελληνικά το όνομα Αρμενία απαντάται περίπου την ίδια εποχή, με πιθανή προέλευση ένα απόσπασμα που αποδίδεται στον Εκαταίο τον Μιλήσιο από τα 476 π.Χ. Razmik Panossian. *The Armenians. From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, εκδόσεις C. Hurst & Co. Ltd, Λονδίνο, 2006, σ. 35.

⁸ Σε αυτή την χώρα των Ουραρτού οι Χουρρίτες την 3η χιλιετία π.Χ. δημιούργησαν αξιόλογους πολιτισμούς στα υψίπεδα που περιβάλλουν το Αραράτ, πάνω στο οποίο, σύμφωνα με την ιουδαϊκή και χριστιανική πίστη, προσάραξε η κιβωτός του Νώε μετά τον κατακλυσμό (Γένεση 8:4). Το Γιερεβάν (ή Ερεβάν), πρωτεύουσα της σύγχρονης Αρμενίας, ιδρύθηκε το 782 π.Χ. από τον βασιλιά των Ουραρτού Αργκίσθι Α'.

⁹ Richard G. Hovannisian. *The Armenian people from ancient to modern times*, εκδόσεις St. Martins Press, Νέα Υόρκη, 1997, σ. σ. 38-44.

αρμενικών βασιλείων, με πρώτη την παλινόρθωση της Μεγάλης Αρμενίας, στα 331 - 330 π.Χ. και της Μικρής Αρμενίας, λίγα χρόνια αργότερα. Αλλά και τα κράτη αυτά υπήχθησαν σύντομα (έστω και υπό καθεστώς αυτονομίας) στην κυριαρχία των Σελευκιδών. Η κατάλυση της ελληνιστικής εκείνης αυτοκρατορίας από τους Ρωμαίους (190 π.Χ.) επέτρεψε και πάλι την ανεξαρτησία εντός ενιαίου, αυτή τη φορά, αρμενικού βασιλείου.¹⁰

Η νέα Μεγάλη Αρμενία θα αναδειχτεί στα χρόνια του βασιλιά Τιγράνη Β' του Μεγάλου (στα 99-55 π.Χ.) σε ένα από τα ισχυρότερα κράτη της εποχής, που θα απλώνεται από τα παράλια της Κασπίας ως τη Μεσόγειο. Αλλά επρόκειτο για ένα κράτος, που εξακολούθησε ακόμα να ανήκει στον ελληνιστικό κόσμο. Άλλωστε, ο ίδιος ο Τιγράνης φρόντισε να τονίσει τα ελληνικά στοιχεία του βασιλείου του με εποικισμούς ελληνικών πληθυσμών, τη χρήση ελληνικών νομισμάτων ή τη μίμηση των ελληνικών, την υιοθέτηση της ελληνικής γλώσσας στη διοίκηση, την εκπαίδευση και τη λογοτεχνία, την αποδοχή ή την προσαρμογή του ελληνικού πανθέου στη θρησκευτική ζωή των Αρμενίων, την διακόσμηση ελληνικών ναών κ.ά. Οι επιρροές αυτές (ιδιαίτερα στον οικονομικό και τον καλλιτεχνικό τομέα) διατηρήθηκαν ακόμη και μετά την κατάλυση της ανεξαρτησίας της Αρμενίας και τη διανομή των εδαφών της μεταξύ Περσών και Ρωμαίων (226-387), αλλά και μετά την ανακήρυξη του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας της Αρμενίας το 301 από τον Γρηγόριο τον Φωτιστή και τον βασιλιά Τιριδάτη Γ'.¹¹

Μετά την κατάργηση του Βασιλείου της Αρμενίας στα 428 το μεγαλύτερο μέρος του ενσωματώθηκε στην Περσική Αυτοκρατορία των Σασσανιδών. Μετά την αρμενική εξέγερση κατά των Περσών η οποία κορυφώθηκε στη Μάχη του Βαρτανάντζ το 451, οι Χριστιανοί Αρμένιοι διατήρησαν τη θρησκευτική τους ελευθερία, ενώ στην περιοχή παραχωρήθηκε καθεστώς αυτονομίας. Το δυτικό τμήμα του βασιλείου της Αρμενίας ενσωματώθηκε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και οργανώθηκε

¹⁰ Ο. π. σ. 35.

¹¹ Στις αρχές του 4ου αιώνα η Αρμενία έγινε το πρώτο κράτος στην ιστορία που υιοθέτησε το Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία ενώ χριστιανικές κοινότητες είχαν κάνει την εμφάνισή τους ήδη από το 60. Υπήρχαν επίσης και παγανιστικές κοινότητες, όμως προσηλυτίστηκαν στο χριστιανισμό από τους πολυάριθμους ιεραπόστολους που έδρασαν στην Αρμενία. Ο Τιριδάτης Γ' έγινε ο πρώτος μονάρχης που εκχριστιάνισε επίσημα τους υπηκόους του, δέκα χρόνια πριν την παύση των διώξεων από το Γαλέριο και τριάντα χρόνια πριν βαπτιστεί ο Μέγας Κωνσταντίνος. Ο.π. σ.σ. 35- 44.

σε τέσσερις διοικητικές περιφέρειες από τον Ιουστινιανό. Οι Αρμένιοι στο τμήμα αυτό έγιναν Βυζαντινοί πολίτες. Επειδή ήταν επίσης μεγάλοι στρατιωτικοί ηγέτες και σκληροί μαχητές, διέπρεψαν τον επόμενο αιώνα στο Βυζάντιο αναδεικνύοντας ισχυρούς στρατηγούς και αυτοκράτορες όπως ο Ηράκλειος γιος ενός επίσης σπουδαίου Αρμένιου στρατηγού του Ηρακλείου Εξάρχου της Καρχηδόνας.¹² Ο Αρμένιος ιστορικός Σεβεός που έζησε τον 7ο αιώνα μ.Χ. περιγράφει αναλυτικά τα γεγονότα της εποχής του ως την κατάκτηση της χώρας του από τους Άραβες το 661.¹³

Ήδη από το 405 ο Άγιος Μεσρόπ Μαστότς δημιούργησε το αρμενικό αλφάβητο, ανοίγοντας τον δρόμο στην ανάπτυξη ενός γηγενούς και ιδιότυπου πια αρμενικού πολιτισμού. Οι ελληνικές επιδράσεις βέβαια δεν θα εκλείψουν. Άλλωστε, το ίδιο το αρμενικό αλφάβητο χρωστά πολλά στοιχεία του στο αντίστοιχο ελληνικό, και η πρώτη αρμενόγλωσση γραμματεία και φιλοσοφία ξεκίνησε από τις μεταφράσεις ελληνικών θεολογικών και κοσμικών έργων. Η εκκλησιαστική επίσης ιστορία των Αρμενίων ακολούθησε παράλληλο δρόμο με την αντίστοιχη ελληνοβυζαντινή τουλάχιστον ως την τέταρτη Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας (451).¹⁴

Από την εποχή εκείνη και κυρίως από τις αρχές του 6ου αιώνα και εξής άρχισε η σταδιακή απόκλιση ανάμεσα στην ελληνορθόδοξη και την αρμενική αποστολική εκκλησία. Οι εκατέρωθεν προσπάθειες και οι θεολογικές προσεγγίσεις –προπάντων κατά την περίοδο της σημαντικής

¹² Μετά την κατάκτησή της από τους Άραβες η Αρμενία έγινε το «Εμιράτο της Αρμενίας», μια αυτόνομη περιοχή μέσα στην αραβική αυτοκρατορία, λαμβάνοντας πίσω και τα εδάφη που είχαν πριν αποτελέσει τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το Εμιράτο διοικείτο από τον Πρίγκιπα της Αρμενίας, ο οποίος αναγνωριζόταν από τον Χαλίφη και τον Βυζαντινό Αυτοκράτορα. Ήταν τμήμα της διοικητικής υποδιαίρεσης Αμρινίγια, η οποία δημιουργήθηκε από τους Άραβες, και περιελάμβανε και τμήματα της Γεωργίας και της Αλβανίας του Καυκάσου, και είχε ως πρωτεύουσα την αρμενική πόλη Ντβίν. Το πριγκιπάτο διατηρήθηκε μέχρι το 884, όταν και απέκτησε και πάλι την ανεξαρτησία του από την αποδυναμωμένη πλέον αραβική αυτοκρατορία. Το νέο βασίλειο κυβερνήθηκε από την Δυναστεία Βαγρατιδών, και κράτησε έως το 1045. Με το πέρασμα του χρόνου, πολλά τμήματα της Βαγρατιδικής Αρμενίας διαχωρίστηκαν ως ανεξάρτητα βασίλεια και πριγκιπάτα, όπως το βασίλειο του Βασπουραχάν το οποίο διοικείτο από τον Οίκο των Αρτσρούνι, οι οποίοι ωστόσο αναγνώριζαν την εξουσία των Βαγρατιδών βασιλέων. Ο π. σ. σ. 125-142.

¹³ Robert W. Thomson. *The Armenian History attributed to Sebeos*, τόμ Α', εκδόσεις Liverpool University Press, Λίβερπουλ, 1999. σ.σ. 65-102.

¹⁴ Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ.σ. 35- 40.

αρμενικής συνόδου της Ταρσού (1196-1197) δεν κατάφεραν να αποκαταστήσουν την αλλοτινή ενότητα. Η συμβίωση εξάλλου των Αρμενίων και των Ελλήνων, που σε μερικές περιοχές ήταν άμεση και αδιάλειπτη για αιώνες (όπως π.χ. στον Πόντο, στην Καππαδοκία και την Κιλικία), ανανεώνονταν με τις συχνές πληθυσμιακές μετακινήσεις των Ελλήνων προς τα ανατολικά και των Αρμενίων προς τα δυτικά. Για ένα μεγάλο διάστημα οι δύο λαοί έζησαν μέσα στα όρια της ίδιας επικράτειας, της βυζαντινής.¹⁵

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι Αρμένιοι ανέλαβαν υψηλές θέσεις στη βυζαντινή κοινωνική, στρατιωτική, πολιτική και την εκκλησιαστική ακόμα ιεραρχία. Οι Αρμένιοι θεωρούν αρμενικής καταγωγής σημαντικές προσωπικότητες του Βυζαντίου χωρίς βέβαια να αρνούνται τον ελληνισμό τους. Σημειώνουμε ενδεικτικά μερικά μόνο ονόματα αρμενικής καταγωγής στρατηγών (λ.χ. Ναρσής, Βάρδας, Λεκαπηνός, Ταρωνίτης, Κεκαυμένος, Τορνίκιος, Γαβράς, Δαλασσηνός) λογίων και εκκλησιαστικών αξιωματούχων (λ.χ. Λέων ο Μαθηματικός, Πατριάρχης Ιωάννης Γραμματικός) και αυτοκρατόρων (Λέων Ε', Βασίλειος Α', Ρωμανός Α', Νικηφόρος Β' Φωκάς, Ιωάννης Α' Τσιμισκής κ.α.).¹⁶

Το 1045 η Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατέκτησε τη Βαγραδιτική Αρμενία και σύντομα και τα υπόλοιπα αρμενικά κράτη. Η κατοχή από τους Βυζαντινούς ήταν σύντομη, καθώς το 1071 οι Σελτζούκοι Τούρκοι νίκησαν στη Μάχη του Ματζικέρτ κατακτώντας το σύνολο της Αρμενίας και εγκαθιδρύοντας το κράτος των Σελτζούκων. Για να αποφύγει το θάνατο ή την υποτέλεια στα χέρια αυτών που δολοφόνησαν τον πρόγονό του Γκαγκίκ Β', (βασιλιά της Ανί, πρωτεύουσας του βασιλείου των Βαγρατιδών), ο βασιλιάς Ρουπέν Α', μαζί με μερικούς ακόμη Αρμένιους, κατέφυγε στα φαράγγια της οροσειράς του Ταύρου και από εκεί στην Ταρσό της Κιλικίας. Ο Βυζαντινός κυβερνήτης της πόλης τους φιλοξένησε. Λίγο αργότερα εκεί θα ιδρύονταν το Αρμενικό Βασίλειο της Κιλικίας.¹⁷

¹⁵ Διαδικτυακός ιστότοπος «Εγκυκλοπαίδεια του Μείζονος Ελληνισμού», <http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12209>

¹⁶ Ο. π.

¹⁷ Η αυτοκρατορία των Σελτζούκων σύντομα άρχισε να καταρρέει. Στις αρχές του 12ου αιώνα, πρίγκιπες από τον οίκο των Ζακαριδών εγκαθίδρυσαν ένα ημιαυτόνομο πριγκιπάτο στη βόρεια και ανατολική Αρμενία, που έμεινε γνωστό ως Ζακαριδική Αρμενία. Richard G. Hovannisian. *The Armenian people from ancient to modern times*, εκδόσεις St. Martins Press, Νέα Υόρκη, 1997, σ. σ. 187 – 198, 242 – 253 και 273 – 290.

Κατά τη δεκαετία του 1230 οι Μογγόλοι Ιλκχάν κατέκτησαν το πριγκιπάτο και τον υπόλοιπη Αρμενία. Τις εισβολές των Μογγόλων σύντομα ακολούθησαν αυτές άλλων φυλών της Κεντρικής Ασίας, που συνεχίστηκαν έως και το 15ο αιώνα. Μετά από τόσες εισβολές, που καθεμιά τους έφερνε την καταστροφή στη χώρα, η Αρμενία αποδυναμώθηκε. Κατά το 16ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Περσία μοιράστηκαν την Αρμενία. Αργότερα, η Ρωσική Αυτοκρατορία ενσωμάτωσε την ανατολική Αρμενία (που αποτελούνταν από τα χανάτα του Γιερεβάν και του Καραμπάχ) το 1813 και 1828.¹⁸

Κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, οι Αρμένιοι είχαν σχετικά μεγάλη αυτονομία στις περιοχές τους και ζούσαν σε σχετική αρμονία με τις άλλες εθνοτικές ομάδες (τα μιλέτια) της αυτοκρατορίας (συμπεριλαμβανομένων των κυρίαρχών τους Τούρκων). Παρόλα αυτά, σαν Χριστιανοί οι οποίοι ζούσαν σε ένα αυστηρά Μουσουλμανικό κοινωνικό σύστημα, οι Αρμένιοι υπήρξαν θύματα διακρίσεων. Στα μέσα του 19ου αιώνα, όταν οι Αρμένιοι άρχισαν να διεκδικούν την αυτονομία τους, προέκυψε και το λεγόμενο αρμενικό ζήτημα. Το πρόβλημα της αυτοδιάθεσής τους, όταν ανέλαβαν να το ενισχύσουν και οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής πήρε διεθνείς διαστάσεις. Όταν άρχισαν να διεκδικούν περισσότερα δικαιώματα, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' οργάνωσε σφαγές των Αρμενίων κατά το 1894-96, με εκτιμώμενο τελικό απολογισμό 100-200.000 θύματα¹⁹.

Καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε να καταρρέει, η Επανάσταση των Νεότουρκων το 1908 ανέτρεψε τον Σουλτάνο Αμπντουλχαμίτ. Οι Αρμένιοι ήλπισαν πως η «Επιτροπή Ενότητας και Προόδου» θα τους αποκαθιστούσε ως ισότιμους πολίτες. Το 1914 εξαγγέλθηκαν μεταρρυθμίσεις, που αφορούσαν τους Αρμένιους και διορίστηκε ένας γενικός επιθεωρητής για τα θέματά τους.²⁰ Αν και ο Ρωσικός στρατός

¹⁸ Ο. π. σ.σ. 257- 267.

¹⁹ Σύμφωνα με ευρωπαίους ιστορικούς ο αριθμός των θυμάτων είναι απροσδιόριστος ή μικρότερος. Πάντως σε καμμία περίπτωση δεν αναιρείται ο αποτρόπαιος χαρακτήρας της πράξεως. Eric J. Zuercher, Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας, (μτφ. από την αγγλική έκδοση του 1993 Β. Κεχριώτης), εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ.σ. 135-137.

²⁰ Με το ξέσπασμα του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και την περιφερειακή διαμάχη μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας στον Καύκασο και την Περσία, η νέα κυβέρνηση άρχισε να βλέπει με καχυποψία τους Αρμένιους, επειδή στο ρωσικό στρατό υπήρχε τμήμα Αρμενίων εθελοντών. Στις 24 Απριλίου 1915 διάφοροι σημαίνοντες και διανοούμενοι Αρμένιοι διώχτηκαν από την Κωνσταντινούπολη. Στις 29 Μαΐου 1915 το Οθωμανικό Κοινοβούλιο ψήφισε νόμο με τον οποίο διατασσόταν η μετακίνηση των αρμενικών πληθυσμών προς

κυρίευσε το μεγαλύτερο μέρος της Οθωμανικής Αρμενίας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι εδαφικές αυτές κτήσεις χάθηκαν με τη Ρωσική Επανάσταση του 1917. Τότε, η υπό ρωσικό έλεγχο Ανατολική Αρμενία, η Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν επιχείρησαν να δημιουργήσουν την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Υπερκαυκασίας, που ωστόσο διήρκεσε μόλις μέχρι το Μάιο του 1918, όταν τα συμβαλλόμενα μέρη αποφάσισαν τη διάλυσή της. Κατόπιν, η Ανατολική Αρμενία ανεξαρτητοποιήθηκε στις 28 Μαΐου 1918 ως Δημοκρατία της Αρμενίας.²¹

Το 1920 τουρκικές κεμαλικές εθνικιστικές δυνάμεις εισέβαλλαν στη Δημοκρατία της Αρμενίας από τα ανατολικά, κι έτσι ξεκίνησε ο Τουρκοαρμενικός πόλεμος. Οι τουρκικές δυνάμεις, υπό την ηγεσία του Καζίμ Καραμπεκίρ, κατέλαβαν τα εδάφη που είχε προσαρτήσει η Ρωσία μετά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 και την Αλεξαντροπόλ (το σημερινό Γκιουμρί). Οι συγκρούσεις τελείωσαν με τη Συνθήκη της Αλεξαντροπόλ, που υπογράφηκε στις 2 Δεκεμβρίου 1920.²²

τη σημερινή Συρία, καθώς θεωρούνταν απειλή για την εθνική ασφάλεια. Κατά τη διάρκεια αυτής της μετακίνησης, πέθαναν ή δολοφονήθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες Αρμένιοι, στα γεγονότα που σήμερα περιγράφονται με τον όρο "Γενοκτονία των Αρμενίων". Τα γεγονότα αυτά θεωρούνται από τους Αρμένιους και από μεγάλο μέρος των δυτικών ιστορικών ως γενοκτονία οργανωμένη από το τουρκικό κράτος. Παρόλα αυτά, η κυβέρνηση των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας υποστηρίζουν τη θέση ότι δεν υπάρχουν αδιαμφισβήτητες αποδείξεις που επιτρέπουν το χαρακτηρισμό των γεγονότων ως γενοκτονία, αν και πρόσφατα η Γενοκτονία των Αρμενίων αναγνωρίστηκε από το Κογκρέσο των ΗΠΑ. Οι τουρκικές αρχές υποστηρίζουν ότι οι θάνατοι ήταν αποτέλεσμα εμφυλίου πολέμου, ασθενειών και λιμού, και ότι θύματα υπήρξαν και από τις δυο πλευρές. Οι περισσότερες πηγές υπολογίζουν τον αριθμό των θυμάτων έως 1,5 εκατομμύριο ανθρώπους. Η Αρμενία και η αρμενική διασπορά πραγματοποιούν διεθνή εκστρατεία για την αναγνώριση της Γενοκτονίας. Ως ημέρα μνήμης θεωρείται η 24η Απριλίου, όταν ξεκίνησαν οι διωγμοί κατά των Αρμενίων. Ο. π. σ.σ. 170-175. Επίσης Hosfeld Rolf. *Operation Nemesis -Die Türkei, Deutschland und der Völkermord an den Armeniern*, εκδόσεις Verlag Kiepenheuer & Witsch, Κολωνία, 2005, σ.σ. 172-296.

²¹ Αναίντ Τερ Μινασιάν. *Η Δημοκρατία της Αρμενίας*, (μτφ. από την βελγική έκδοση του 1989, Χαρουτούν Κιουρκτζιάν), εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 1996, σ.σ. 31-52.

²² Η Συνθήκη ανάγκασε την Αρμενία να αφοπλίσει το μεγαλύτερο μέρος του στρατού της, να επιστρέψει στην Τουρκία περισσότερο από 50% των προπολεμικών εδαφών της, και να εγκαταλείψει τις αξιώσεις για αρμενικό κράτος κατά το σχέδιο Ουίλσον και τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών. Λίγο πριν η Εντεκάτη Στρατιά της Σοβιετικής Ένωσης εισέβαλε στην Αρμενία στο Καραβανσαράι (το σημερινό Ιτζεβάν) στις 29 Νοεμβρίου 1920. Έως τις 4 Δεκεμβρίου, οι σοβιετικές δυνάμεις είχαν εισέλθει στο Γιερεβάν, σημαίνοντας και το τέλος της Δημοκρατίας της Αρμενίας αλλά σώζοντας τα υπολείμματα του αρμενικού κράτους από τουρκική κατάκτηση. Ο.π. σ.σ. 208-220.

Η Αρμενία ενσωματώθηκε στη Σοβιετική Ένωση και μαζί με τη Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν αποτέλεσε την Ομοσπονδία Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών της Υπερκauκασίας, που ιδρύθηκε στις 4 Μαΐου 1922.²³ Αυτή συνέχισε να υπάρχει έως το 1936, οπότε διαιρέθηκε σε τρεις ξεχωριστές οντότητες, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν και Γεωργία. Οι Αρμένιοι έζησαν σε κλίμα σχετικής σταθερότητας ως τμήμα της Ε.Σ.Σ.Δ.²⁴ Το 1991 η Σοβιετική Ένωση διαλύθηκε και η Αρμενία έγινε ανεξάρτητο κράτος. Έγινε η πρώτη μη-Βαλτική χώρα η οποία διακήρυξε την ανεξαρτησία της στις 23 Αυγούστου του 1991.²⁵

²³ Με την προσάρτηση αυτή, η Συνθήκη της Αλεξανδρούπολης (ή Αλεξαντροπόλ) αντικαταστάθηκε με την τουρκο-σοβιετική Συνθήκη του Κάρς. Σύμφωνα με αυτή, η Τουρκία παρέδιδε στη Σοβιετική Ένωση τον έλεγχο της Αζαρίας και του λιμανιού Μπατούμ με αντάλλαγμα την κυριαρχία στις πόλεις Καρς, Αρνταχάν και Ιγντίρ, οι οποίες υπήρξαν τμήμα της πρώην ρωσικής Αρμενίας. Ό. π. σ.σ. 230-232.

²⁴ Σημαντικές προσωπικότητες αρμενικής καταγωγής αναδείχθηκαν στην Σοβιετική Ένωση. Ενδεικτικά αναφέρονται. α) Μικογιάν Αναστάς Ιβάνοβιτς (Микоян Анастас Иванович, 1895 – 1978). Αρμένιος πολιτικός ηγέτης. Σπούδασε στο Αρμενικό Θεολογικό Σεμινάριο της Τιφλίδας και στη Θεολογική Ακαδημία του Ετςμιαντζίβ. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην Οκτωβριανή Επανάσταση. Διετέλεσε διαδοχικά Επίτροπος (Υπουργός) Εξωτερικού και Εσωτερικού Εμπορίου (1926-30), Επίτροπος Εφοδιασμού (1930-34) και Επίτροπος Βιομηχανίας Τροφίμων (1934-38). Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου υπήρξε πρόεδρος της Επιτροπής Εφοδιασμού. Αντιπρόεδρος της Σοβιετικής Κυβέρνησης και Υπουργός Εμπορίου (1946 – 1955). Πρόεδρος του Προεδρείου του Ανωτάτου Σοβιέτ (1964) μέλος του Προεδρείου του Ανωτάτου Σοβιέτ (1965-1974). β) Μικογιάν Αρτίομ Ιβάνοβιτς (Микоян Артём Иванович 1905–1970) αδελφός του προαναφερομένου, κορυφαίος σχεδιαστής αεροσκαφών και ιδρυτής της γνωστής πανίσχυρης πολεμικής βιομηχανίας MIG (Mikoyan - Gurevitch). γ) Μουσικοσυνθέτης Χατσατουριάν Αράμ Ιλίτς (Хачатурян Арам Ильич, 1903- 1978), δ) Στρατάρχη και Ήρωας της Σοβιετικής Ενώσεως Μπαγκραμιάν Ιβάν Χρηστόροβιτς, (Баграмян Иван Христофорович 1897–1982), διακριθείς στο μέτωπο της Βαλτικής κατά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο,. Υπουργός Άμυνας το 1955. ε) Σκηνοθέτης Τζικακαρχανιάν Αρμέν Μπορίσοβιτς (Джигарханян Армен Борисович) στ) Ηθοποιός Πετροσιάν Εβγκένι Μπαγκάνοβιτς (Петросян Евгений Ваганович). ζ) Καλλιτέχνης Αλέγκροβα Ιρίνα Αλεξαντροβνα (Аллегрова Ирина Александровна). η) Ο σημερινός Υπουργός εξωτερικών Σεργκέι Βικτόροβιτς Λαβρόφ (Сергей Викторович Лавров) θ) Ο γνωστός πρωταθλητής σκακιού Κασπάροφ Γκάρι Κίμοβιτς (Каспаров Гарри Кимович, 1963). Η μνεία των πηγών εκφευγει των ορίων της παρούσας εργασίας. Η δράση όμως αυτών των προσωπικοτήτων είναι γνωστή σε όλους τους ιστορικούς και δύναται ευκόλως να επιβεβαιωθεί.

²⁵ Αναίντ Τερ Μινασιάν. Η Δημοκρατία της Αρμενίας, (μτφ. από την βελγική έκδοση του 1989, Χαρουτούν Κιουρκτζιάν), εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 1996, σ. 26.

2. ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ (536).

2.1. ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΑΡΜΕΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ Ε' ΑΙΩΝΑ.

Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές κατά στις αρχές του Δ' αιώνα περιβάλλονταν από εξίσου μικρά κράτη η περιοχές από τις οποίες είχαν δεχθεί σημαντικές πολιτιστικές και άλλες επιρροές. Συγκεκριμένα Β και Β.Α. αυτών ευρίσκονταν η Ιβηρία (σημ. Γεωργία), και η Αλβανία (ή Αλανία) αντίστοιχα. Στα Α. ευρίσκονταν οι περσικές αρμενικές περιοχές (ή Περσαρμενία), ως τυπικά ανεξάρτητο αλλά υπό περσική επιρροή βασίλειο. Η Β. πλευρά της οροσειράς του Ταύρου της Κιλικίας εκτείνεται μέχρι αυτές τις περιοχές. Στα Ν. ευρίσκεται η βυζαντινή Επαρχία της Μεσοποταμίας και Δ. η βυζαντινή Επαρχία της Καππαδοκίας.²⁶ Η εδαφική έκταση και τα όρια των αρμενικών περιοχών μεταβάλλονταν συνεχώς και υπήρχαν μετακινήσεις αρμενικών πληθυσμών προς όλες τις κατευθύνσεις.²⁷

Έτσι πριν την καθιέρωση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας του βασιλείου της Αρμενίας (αρχές του Δ' αιώνα), υπήρξαν μετακινήσεις Αρμενίων προς Α, αφού οι κτήσεις της αρμενικής δυναστείας των Αρσακιδών περιλάμβαναν εκτεταμένες περιοχές ως την πρωτεύουσα της Ατροπατινής Μηδίας τα Γάζακα (σημ Ganjac). Μεταγενέστερα αυξημένες ροές κατευθύνθηκαν προς Δ. και έτσι την εποχή του Ιουστινιανού υπήρχαν αρκετοί αρμενικοί πληθυσμοί στην Καππαδοκία, ώστε αυτή θεωρούνταν αρμενική περιοχή. Αντίστοιχες μετακινήσεις Αρμενίων πραγματοποιήθηκαν και στις λοιπές κατευθύνσεις και για τον λόγο αυτό καθίσταται εξαιρετικά δύσκολος ο προσδιορισμός των ρευστών και

²⁶ Χάρτης 4: Οι αρμενικές περιοχές τον 4ο αιώνα.

<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia>

²⁷ «Ότι τό Κιλικίων ὄρος ὁ Ταῦρος ἀμείβει μέν τά πρῶτα Καππαδόκας τε καί Ἀρμενίους καί τῶν Περσαρμενίων καλουμένων τήν γῆν, ἔτι μέντοι Ἀλβανούς τε καί Ἰβήρας, καί ὅσα ἄλλα ἔθνη αὐτόνομά τε κατήκοα ὤκεινται ταύτῃ». Προκοπίου Καισαρέως. Ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδός ἡ α'. Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου. Εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. De bello persico τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. I, κεφ 10, παρ 1, σ. 47, (στιχ 16-19). Ο Προκόπιος αφιερώνει χωριστά κεφάλαια για τα ὅμορα των Αρμενίων ἔθνη τόσο στο «ὑπέρ τῶν πολέμων» ἔργο του ὅσο και στο «περί τῶν κτισμάτων».

ασταθών ορίων των περιοχών με αρμενικούς πληθυσμούς εκείνη την εποχή.²⁸

Ο ιστορικός Προκόπιος περιγράφοντας στο έργο του «Περί κτισμάτων» την ενίσχυση των οχυρωματικών έργων στα ανατολικά σύνορα από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό γράφει ότι θεωρεί σκόπιμο να συνεχίσει με τους Αρμενίους, οι οποίοι από την Άμιδα μέχρι την δεύτερη Θεοδοσιούπολη έχουν κοινά σύνορα με την Περσία, «...ἐπὶ τοὺς Ἀρμενίους ἐνθὲνδε ἰέναι, οἳ δὴ ἐκ πόλεως Ἀμίδης ἄχρι ἐς Θεοδοσιούπολιν τὴν ἑτέραν προσοικοῦσι Πέρσαις....».²⁹ Επιβεβαιώνει έτσι την προϋπάρχουσα διανομή των αρμενικών περιοχών. Συγκεκριμένα περιγράφει τα όρια των Βυζαντινών και Περσών, όπως αυτά διαμορφώθηκαν το 532 όταν ο Ιουστινιανός και ο διάδοχος του περσικού θρόνου Χοσρόης Α' συνομολόγησαν την «Ἀπέραντο Εἰρήνην» με βαριές χρηματικές αποζημιώσεις εις βάρος των Ρωμαίων, δηλαδή των Βυζαντινών. Αλλά ο διαμελισμός όμως των αρμενικών περιοχών μεταξύ Ρωμαίων ή Βυζαντινών και Πάρθων ή Περσών αντίστοιχα υπήρξε συνεχής και παλαιότερος.

Συγκεκριμένα η αντιπαράθεση μεταξύ Ρωμαίων και Αρμενίων στα μέσα του Α' αιώνα π.Χ. θα αποτελέσει την αρχή του τέλους της εκτεταμένης «Μεγάλης Αρμενίας» του επίσης μεγάλου βασιλέα Τιγράνη Β'.³⁰ Ἐκτοτε

²⁸ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 7-8.

²⁹ Προκοπίου Καισαρέως, *Περί τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων*, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. α, παρ. α, σ. 244, (στιχ. 5 – 7).

³⁰ Η «Μεγάλη Αρμενία» υπήρξε έργο του Τιγράνη Β' του Μεγάλου (95-55 π.Χ.), ο οποίος νυμφεύθηκε την Κλεοπάτρα, την κόρη του Μιθριδάτη ΣΤ' του Ευπάτορα βασιλέα του Πόντου (120-63 π.Χ.). Ο Τιγράνης Β' θα συμμαχήσει με το Παρθικό βασίλειο και το Βασίλειο του Πόντου και θα κατακτήσει τεράστιες εκτάσεις μέχρι την Συρία και Αίγυπτο. Θα εμπλακεί όμως στους Μιθριδατικούς πολέμους εναντίον της Ρώμης. Ο Ρωμαίος στρατηγός Λεύκιος Λικίνιος Λούκουλλος θα καταλάβει (69 π.Χ.) την πρωτεύουσα του τα Τιγρανόκερτα (στα βόρεια του άνω ρου του ποταμού Τίγρη, στις όχθες ενός παραποτάμου του). Ο Τιγράνης Β' θα συνεχίσει τον πόλεμο και τον επόμενο χρόνο θα επιτύχει να εκδιώξει τον Λούκουλλο από τα Αρτάξατα. Μέχρι το 66 π.Χ. θα επανακτήσει το μεγαλύτερο τμήμα του Βασιλείου του, αλλά η ανταρσία του γιου του, ο οποίος ονομαζόταν επίσης Τιγράνης, και η συμμαχία του με τους Ρωμαίους και τον στρατηγό Πομπήιο θα επιφέρει το τέλος του. Τελικά θα υποχρεωθεί να συνάψει ειρήνη με την Ρώμη, χάνοντας το μεγαλύτερο μέρος των κατακτήσεών του μετά την αναδιάταξη των περιοχών που πραγματοποίησε ο Πομπηΐος στην Ανατολή. Χάρτης 3 παραρτήματος.

στον θρόνο της Αρμενίας, (η οποία θα απολέσει σημαντικό τμήμα των εδαφών της), θα ανέλθουν διάφοροι «βασιλείς», σύμφωνα με τις επιθυμίες των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, αλλά οι πόλεμοι Ρωμαίων και Πάρθων για τον έλεγχο της περιοχής θα συνεχισθούν μέχρι το τέλος της παρθικής Δυναστείας των Αρταξιαδών περί το 54 μ.Χ. Το 114 ο Τραϊανός θα κυριεύσει τα Αρσαμόσατα και στην συνέχεια για πρώτη και μοναδική φορά στην ρωμαϊκή ιστορική περίοδο ολόκληρη την Αρμενία.³¹ Η Αρμενία θα ενσωματωθεί σε μια τεράστια επαρχία που δημιουργήσε ο Τραϊανός, η οποία περιελάμβανε επίσης την Καππαδοκία και την μικρή Αρμενία.

Αυτές οι διευθετήσεις δεν θα διατηρηθούν για πολύ. Επί αυτοκράτορα Αλέξανδρου Σεβήρου (222 -236) διαλύθηκε στην Ασία το κράτος των Πάρθων, το οποίο κυβερνούσε (από το 54) η δυναστεία των Αρσακιδών, και δημιουργήθηκε το νέο περσικό κράτος υπό την δυναστεία των Σασσανιδών (226-651) με πρωτεύουσα την Κτησιφώντα επί του Τίγρητος.³² Οι Σασσανίδες διεκδικούσαν όλες τις χώρες, οι οποίες ανήκαν παλαιότερα στο περσικό βασίλειο. Το 260 ο βασιλεύς Σαπώρ εισέβαλε στην Συρία και Μ. Ασία, ενώ ο αυτοκράτορας Βαλεριανός ο οποίος προσπάθησε να τους αναχαιτίσει σκοτώθηκε στην μάχη. Σταδιακά και με συνεχείς πολέμους τα όρια θα επανέλθουν στην προ του Τραϊανού εποχή. Έτσι η Καππαδοκία και η μικρή Αρμενία (εδάφη της μεγάλης Αρμενίας που κατακτήθηκαν από την εποχή του Πομπηίου), θα αποτελέσουν εκ νέου ρωμαϊκές και κατόπιν βυζαντινές επαρχίες ενώ τα υπόλοιπα αρμενικά εδάφη θα διατηρήσουν το όνομα της Μεγάλης Αρμενίας, ως τυπικά ανεξάρτητο βασίλειο, αλλά υποχρεωμένο να τηρεί λεπτές ισορροπίες

Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ.σ. 19-26.

³¹ Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Δίων Κάσσιος (LXVIII 18. 2), ο Τραϊανός θα επισκεφθεί την Μελιτηνή και την μικρή Αρμενία (στα ΒΔ της Μεγάλης Αρμενίας, μεταξύ Πόντου και Καππαδοκίας), καθώς και περιοχές του Καυκάσου, όπου θα επισφραγίσει τις καλές σχέσεις της Ρώμης με τους βασιλείς της Ιβηρίας, της Κολχίδος, των «Σαρματών» (προφανώς με την ονομασία αυτήν εννοούνται οι Αλανοί, ένα από τα σαρματικά φύλα) και των Ηνιόχων.

³² «Πάρθοι δὲ Μακεδόσιν ἐπαναστάντες καὶ τῷ πολέμῳ περιγενόμενοι ἐξήλασάν τε αὐτοὺς ἐνθὲνδε καὶ τὰ μέχρι ἐς Τίγριν ποταμὸν ἔσχον, ὑπ' αὐτοῖς τε τὸ λοιπὸν ἐς ἔτη πεντακόσια ἔκειτο τὰ Περσῶν πράγματα, ἕως Ῥωμαίοις ὁ Μαμαΐας Ἀλέξανδρος βασιλεὺς γέγονε». Προκοπίου Καισαρέως. *Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων*, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. α, παρ. β, σ. 245, (στιχ. 4 – 8).

στις σχέσεις του με τους ισχυρούς γείτονες.³³ Από τους βυζαντινούς ιστοριογράφους θα αναφέρεται και ως «Περσαρμενία».

Η δυναστεία του Μεγάλου Τιγράνη ή των Αρταξιαδών (Artashessian Dynasty) υπήρξε ομογενής των Αρμενίων,³⁴ ενώ η δυναστεία των Αρμενίων Αρσακιδών (Arshakuni Dynasty 54 - 428), υπήρξε συγγενής της ομώνυμης παρθικής.³⁵ Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί το σημαντικό γεγονός της μεταστροφής και του προσηλυτισμού του βασιλιά Τιριδάτη IV (298/299-330) στον Χριστιανισμό.³⁶ Έτσι η Αρμενία θα έχει την τιμή να αποτελεί το πρώτο χριστιανικό κράτος στον κόσμο. Αποτελεί γεγονός τεράστιας σημασίας όχι μόνο διότι οι Άγιοι και οι πνευματικοί πατέρες της Αρμενίας καθιέρωσαν το αρμενικό αλφάβητο και εξαίρετα αγιολογικά και λογοτεχνικά έργα αλλά κυρίως επειδή ο μικρός αρμενικός λαός οπλισμένος και με την χάρη της νέας θρησκείας θα διατηρήσει την ταυτότητα και ιδιαιτερότητά του και θα επιβιώσει παρά τις τραγικές στιγμές στην ιστορία του.³⁷

Ως προς τον διαμελισμό των αρμενικών περιοχών ο Προκόπιος αναφέρει «χρόνῳ δὲ ὕστερον παῖδες ἐγένοντο Ἀρσάκη τινὶ Ἀρμενίων βασιλεῖ δύο, Τιγράνης τε καὶ Ἀρσάκης τα ὀνόματα. ὅσπερ, ἐπεὶ ἔμελλε τὸν βίον διαμετρήσασθαι, διαθήκας τιθεὶς, ἄμφω τῷ παιδὶ ποιεῖται διαδόχους αὐτῷ τῆς ἀρχῆς, οὐκ ἰσοστάσιον διορίσας ἑκατέρῳ τὸ κράτος, ἀλλὰ τῷ Τιγράνῃ τετραπλασίαν ἀπολιπὼν μοῖραν. Ἀρσάκης μὲν οὖν ὁ πατήρ οὕτω τὴν βασιλείαν διοικησάμενος ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνιστο, Ἀρσάκης δὲ ὁ παῖς, ἐφ' οἷς δὴ αὐτῷ ἐλασσοῦσθαι ξυνέβη ἀγανακτῶν τε καὶ δυσφορούμενος ἐπὶ

³³ «...καὶ ὁ μὲν τῶν Ἀρμενίων βασιλεὺς ἐν Ἀρμενίᾳ τῇ μεγάλῃ καλουμένη καθῆστο, τῷ Ῥωμαίων αὐτοκράτορι ἐκ παλαιοῦ ὑποχείριος ᾦν,...». Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. β, στιχ. 13 - 15, σ. 245.

³⁴ «Βασιλεὺς μὲν ὁμογενὴς πάλαι τοῖς Ἀρμενίοις καθίστατο, ἥπερ τοῖς ἀναγραψαμένοις τῶν ἱστοριῶν τὰ ἀρχαιότατα δεδιήγηται». Ὁ. π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. β, στιχ. 1 - 3, σ. 245.

³⁵ «...καὶ τότε τις τῶν ἐν Πάρθοις βασιλέων τὸν ἀδελφὸν τὸν αὐτοῦ Ἀρμενίοις βασιλέα κατεστήσατο, Ἀρσάκην ὀνομα, ὥσπερ ἡ τῶν Ἀρμενίων ἱστορία φησί. μὴ γάρ τις Ἀρμενίους τοὺς Ἀρσακίδας οἰέσθω εἶναι. εἰρήνη γοῦν αὐτοῖς ἐς ἔτη τὰ πεντακόσια κατὰ τὸ ξυγγενὲς διαγέγονε.». Ὁ. π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. β, στιχ. 8 - 12, σ. 245.

³⁶ Τα γεγονότα της μεταστροφής και του προσηλυτισμού του Τιριδάτη IV στον Χριστιανισμό, μας είναι γνωστά από τα κείμενα του Αρμένιου ιστοριογράφου Αγαθάγγελου, που έζησε τον 5ο αιώνα μ.Χ. και ο οποίος γύρω στο 460 συνέγραψε μια «Ιστορία των Αρμενίων» στα Ελληνικά. Το έργο του αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών όχι μόνον για τα γεγονότα του 3ου μ.Χ. αιώνα, αλλά και για την προ-χριστιανική θρησκεία της Αρμενίας.

³⁷ Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007 σ.σ. 34-40.

τὸν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα τὸ πρᾶγμα ἦγε, τοῦ τε ἀδελφοῦ καταλῦσαι τὴν βασιλείαν μηχανῇ πάσῃ ἐλπίδα ἔχων καὶ ἄδικον οὖσαν τὴν πατρὸς γνώμην ἀβέβαιον καταστήσεσθαι. Θεοδοσίος δὲ τότε Ἀρκαδίου υἱὸς ἔτι παῖς ὢν κομιδῇ Ῥωμαίων ἦρχε. τίσιν τε δειμαίνων τὴν ἐκ βασιλέως Τιγράνης Πέρσαις αὐτὸν ἐνεχείρισε, τὴν βασιλείαν παραδιδούς, περὶ πλείονός τε πεποιημένος ἰδιώτης ἐν Πέρσαις εἶναι ἢ πρὸς τὸν ἀδελφὸν τὰ δίκαια θέσθαι, καὶ συμβασιλεύειν Ἀρμενίων αὐτῷ ὀρθῶς καὶ δικαίως. καὶ Ἀρσάκης δὲ οὐδέν τι ἥσσον τὴν ἐκ Περσῶν τε καὶ τ' ἀδελφοῦ ἐπιβουλὴν δέισας ἐξέστη τῆς βασιλείας τῆς αὐτοῦ Θεοδοσίῳ τῷ αὐτοκράτορι ἐπὶ ξυνθήκαις τισίν, αἱ μοι ἐν τοῖς ὑπὲρ τῶν πολέμων δεδήλονται λόγοις. καὶ χρόνον μὲν τινα περιμάχητος Ῥωμαίοις τε καὶ Πέρσαις ἢ τῶν Ἀρμενίων γεγέννηται χώρα, ἐν ὑστάτῳ δὲ ξυνέβησαν, Πέρσας μὲν τὴν Τιγράνου μοῖραν, Ῥωμαίους δὲ τὴν Ἀρσάκου ἔχειν. ἐπὶ τούτοις τε σπονδαὶ ἀμφοτέροις ξυνετελέσθησαν, καὶ τὸλοιπὸν ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἄρχοντα τοῖς Ἀρμενίοις ἀεὶ καθίστη ὄντιν᾽ αὖ ποτε καὶ ὀπηνίκα ἂν αὐτῷ βουλομένῳ εἴη. κόμητά τε Ἀρμενίας ἐκάλουν καὶ εἰς ἐμὲ τὸν ἄρχοντα τοῦτον».³⁸

Για τὴν παραπάνω περιγραφή τοῦ βυζαντινοῦ ιστοριογράφου, ἐπισημαίνονται ἀπὸ σύγχρονους ιστορικούς (κυρίως αρμενικῆς καταγωγῆς) τὰ εξῆς. Πράγματι ὑπάρχει συγγενικὴ σχέση μεταξύ τῆς παρθικῆς καθὼς καὶ τῆς αρμενικῆς δυναστείας τῶν Αρσακιδῶν καὶ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα οἱ δύο δυναστικοὶ οἶκοι τήρησαν εἰρηνικὲς σχέσεις μεταξύ τους, λόγω αὐτῆς τῆς συγγένειας. Ἐπίσης, ὅταν ὁ Προκόπιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Πέρσης βασιλιάς εἶχε τὴν ἐδρὰ του στὴν μεγάλη Ἀρμενία, ἐννοεῖ τὸ τμήμα, τὸ ὁποῖο τελούσε ὑπὸ τὴν ἐπιρροή τῆς Περσικῆς Αυτοκρατορίας καὶ ἦταν σαφῶς μεγαλύτερο σὲ ἔκταση ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο μικρότερο ὑπὸ βυζαντινὴ ἐπιρροή τμήμα.³⁹

Ἀμφισβητοῦνται ὁμῶς τὰ γραφόμενα ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα ποὺ ἀφοροῦν τὴν διαθήκη τοῦ βασιλέα τῶν Ἀρμενίων καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐκούσια παράδοση τμημάτων τῆς Ἀρμενίας στὴν υψηλὴ προστασία Ῥωμαίων καὶ Πάρθων. Δὲν ὑπάρχει λ.χ. ιστορικὴ τεκμηρίωση (πέραν τῆς μαρτυρίας τοῦ

³⁸ Προκοπίου Καισαρέως. *Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων*, ἐκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. α, παρ. β, σ. 245 (στιχ. 15)– σ. 246 (στιχ. 16).

³⁹ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. ἀπὸ τὴν αρμενικὴ ἐκδόση τοῦ 1908, Nina G. Garsoian), ἐκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 89-91.

Προκοπίου) ότι βασιλεύς των Αρμενίων παρέδωσε εκουσίως το κληρονομηθέν τμήμα της Αρμενίας στον αυτοκράτορα Θεοδοσίο Β'. Δεν υπήρξε την συγκεκριμένη εποχή βασιλιάς (πατέρας ή υιός) με όνομα Αρσάκης της αρμενικής δυναστείας των Αρσακιδών. Αντιθέτως με αυτό το όνομα αναφέρονται βασιλείς της προγενέστερης παρθικής δυναστείας των αρσακιδών (λ.χ. Αρσάκης Α, 250–246/211 π.Χ.).⁴⁰ Εμείς επίσης θα προσθέσουμε ότι και αν ακόμη γίνει δεκτή η άποψη ότι ο Προκόπιος βασίστηκε σε εσφαλμένες πηγές ως προς τα πρόσωπα και τα ονόματα, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί μια *de facto* πραγματική κατάσταση της διαίρεσης του αρμενικού χώρου η οποία σε κάθε περίπτωση προϋπήρχε. Γίνεται δεκτό από τους ιστορικούς ότι η προσάρτηση των αρμενικών περιοχών στο βυζάντιο επικυρώθηκε ουσιαστικά με την συμφωνία του 387 μ.Χ. επί αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α'.⁴¹

Έχει εκφρασθεί όμως και η άποψη ότι, ανεξάρτητα από τα παραπάνω, το κυριότερο γεγονός είναι ότι μετά την διανομή των αρμενικών εδαφών, τα δυτικά και μικρότερα τμήματα δέχθηκαν την βυζαντινή κυριαρχία με την προϋπόθεση ότι θα τηρηθούν οι θεσμοί που είχαν τεθεί από τους Αρσακίδες και θα υπάρχει λ.χ. φοροαπαλλαγή αυτών των περιοχών. Αυτές είναι αναμφίβολα οι ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες έζησαν οι κάτοικοι των βυζαντινών περιοχών της «ενδοτέρας Αρμενίας» και των «Σατραπειών», τις οποίες θα εξετάσουμε παρακάτω. Τα προνόμια που διατήρησαν αυτές οι περιοχές, απορρέουν όχι μόνο από το έργο του Προκοπίου αλλά και από άλλες αρμενικές πηγές. Επιβεβαιώνουμε έτσι ότι και η «ενδοτέρα Αρμενία» ήταν εξίσου ελεύθερη όπως και οι «Σατραπείες».⁴²

Ήδη από τις αρχές του Δ' αιώνα τα εδάφη της βυζαντινής Αρμενίας υπάγονταν στην «Υπαρχία των Ανατολών», (*Praetoria per Orientem*) ενώ οι περιοχές της βαλκανικής υπάγονταν στην Υπαρχία του Ιλλυρικού (*Praetoria per Illyricum*).⁴³ Στο κείμενο της *Notitia Dignitatum* (το οποίο χρονολογείται από τις αρχές του Ε' αιώνα), όπου

⁴⁰ Ο.π. σ.σ. 89-91.

⁴¹ Ο.π. σ. 9.

⁴² Ο.π. σ.σ. 91-92.

⁴³ Χριστοφιλοπούλου Αικατερίνη, *Βυζαντινή ιστορία*, τ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ.σ. 183-184. Το παραπάνω διοικητικό σχήμα προέκυψε μετά τις ριζικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού, οι οποίες συμπληρώθηκαν και επεκτάθηκαν από το Μεγάλο Κωνσταντίνο και Θεοδοσίο και τεκμηριώνονται από το κείμενο της *Notitia Dignitatum*.

καταγράφονται λεπτομερώς οι βαθμίδες, η τοπική αρμοδιότητα και η ιεραρχική σχέση των αξιωματούχων της πρωτοβυζαντινής περιόδου, αναφέρεται ότι στην πρώτη εξ αυτών, δηλαδή την «Υπαρχία των Ανατολών», περιλαμβάνονταν πέντε Διοικήσεις (*Diocesses*), ήτοι των Ανατολών (*Oriens*), της Αιγύπτου (*Aegyptus*), της Ασίας (*Asiana*), του Πόντου (*Pontica*), και της Θράκης (*Thracia*). Η Διοίκηση του Πόντου (ή της Ποντικής) αποτελούνταν από ένδεκα Επαρχίες (*Provinciae*),⁴⁴ στις οποίες περιλαμβάνονταν και οι βυζαντινές αρμενικές Επαρχίες ήτοι «πρώτη Αρμενία» ή Αρμενία I, (ή *Armenia Prima*), «Δευτέρα Αρμενία» ή Αρμενία II (ή *Armenia Secunda*), και ο Πολεμονιακός Πόντος (*Pontus Polemoniacus*).⁴⁵

Κατά την διάρκεια του Δ' και Ε' αιώνα μ.Χ. η κατάσταση στα ανατολικά σύνορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και Περσίας ήταν ρευστή. Οι συνεχείς πόλεμοι μεταξύ των δύο χωρών, παρά τις μικρές εδαφικές μεταβολές, διατήρησαν ουσιαστικά το *status quo* του διαμελισμού. Η Αρμενία εξακολουθεί να είναι μοιρασμένη σε δύο τμήματα: το Περσικό ή την Περσαρμενία και το Βυζαντινό ή την βυζαντινή Αρμενία. Η Περσαρμενία αποτελούσε το μεγαλύτερο μέρος του παλαιότερου χώρου της Αρμενίας (περίπου τα 3/4),⁴⁶ και αποκαλούνταν «μεγάλη (ή μείζων) Αρμενία» (*Armenia major*) ενώ η βυζαντινή Αρμενία (περίπου τα 1/4) είναι γνωστή στους βυζαντινούς ιστοριογράφους ως «ενδοτέρα (ή ελλάσων ή μικρή Αρμενία)», (*Armenia interior, Armenia minor*).

Αρχομένου του Ε' αιώνα η συνοριακή γραμμή Βυζαντίου – Περσίας προς την Ασία με αφετηρία τον μυχό του Ευξείνου Πόντου κατήρχετο προς νότο, τέμνουσα τον ποταμό Αράξη και προσεγγίζουσα τον Τίγρη. Οι

⁴⁴ «...*Sub dispositione viri spectabilis vicarii dioceseos Ponticae provinciae infrascriptae: 1. Bithynia, 2. Galatia, 3. Paflogonia, 4. Honorias, 5. Galatia Salutaris, 6. Capadocia prima, 7. Capadocia Secunda, 8. Helenopontus. 9. Pontus Polemoniacus, 10. Armenia prima, 11. Armenia secunda*». Scheck Otto, *Notitia Dignitatum accedut notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*, εκδόσεις Weidmann, Βερολίνο, 1876, κεφ. XXV, σ.σ. 54-55.

⁴⁵ Χάρτης 3: Η πρωτοβυζαντινή Υπαρχία του Πόντου (*Diocesis Pontica*) με τις βυζαντινές αρμενικές περιοχές. Αναφέρονται επίσης και οι δύο αυτόνομες αρμενικές περιοχές των «Σατραπειών» και «ενδοτέρας ή μεγάλης Αρμενίας».
https://en.wikipedia.org/wiki/Diocese_of_Pontus.

⁴⁶ Το γεγονός αυτό προκύπτει και από την βυζαντινή ιστοριογραφία αφού «καὶ Ἀρσάκης ... ὅσπερ, ἐπεὶ ἔμελλε τὸν βίον διαμετρήσασθαι, διαθήκας τιθεὶς, ἄμφω τῷ παιδε ποιεῖται διαδόχους αὐτῷ τῆς ἀρχῆς, οὐκ ἰσοστάσιον διορίσας ἑκατέρῳ τὸ κράτος, ἀλλὰ τῷ Τιγράνη τετραπλασίαν ἀπολιπὼν μοῖραν». Προκοπίου Καισαρέως. *Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων*, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. α, παρ. β, στιχ. 16 – 19, σ. 245.

πόλεις Θεοδοσιούπολη (Erzerum), Μαρτυρόπολη (Mayaferikin) και Άμιδα (Diyarbakir) παραμένουν στην βυζαντινή Αρμενία (και αυτοκρατορία). Κατόπιν η συνοριακή γραμμή ακολουθούσε τον ρού του ποταμού Αβόρρου μέχρι του Κιρκισίου επί του Ευφράτου.⁴⁷ Εν συνεχεία δια της συριακής ερήμου στρέφονταν νοτιοδυτικά και προσέγγιζε την ακτή της Ερυθράς Θάλασσης.⁴⁸

Η ιστορία όμως του πρωτοβυζαντινού αρμενικού χώρου γίνεται αντιληπτή από τον ιστορικό, μόνον εφόσον αυτός την προσδιορίσει γεωγραφικά και κατανοήσει την πολύπλοκη πολιτικοκοινωνική οργάνωση των περιοχών «μεγάλη Αρμενία», «μικρή Αρμενία», «ενδοτέρα Αρμενία», «Αρμενία Ι», «Αρμενία ΙΙ», «Πόντος Πολεμονιακός», «Περσαρμενία» κλπ. Διαφορετικά οδηγείται σε αδιέξοδο ή αντιλαμβάνεται λανθασμένα τις ιστοριογραφικές πηγές, αφού, όπως θα δούμε στην συνέχεια, οι παραπάνω έννοιες μεταβλήθηκαν σημαντικά ως προς την έκταση αλλά και διοίκηση.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο διαμελισμός του ιστορικού αρμενικού χώρου κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο προϋπήρχε, ως αποτέλεσμα της πολυετούς αντιπαράθεσης Ρωμαίων και Πάρθων αρχικά, Βυζαντινών και Περσών μεταγενέστερα. Η Αρμενία θα είναι έθνος «πρωτόκλητο» στον Χριστιανισμό και θα τον διατηρήσει μέχρι σήμερα, στην δική της ορθόδοξη μονοφυσιτική δογματική, ιδιαίτερα στο περσικό τμήμα. Θα υποστεί όμως, όπως θα δούμε στην συνέχεια, επιδράσεις πολιτιστικές, κοινωνικές, διοικητικές ακόμη και θρησκευτικές τόσο στις βυζαντινές όσο και στις περσικές αρμενικές περιοχές.

2.2. Η ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΤΟΝ ΑΡΜΕΝΙΚΟ ΧΩΡΟ.

Όπως προαναφέραμε τμήματα των δυτικών εδαφών της «Μεγάλης Αρμενίας» (του βασιλέως Μεγάλου Τιγράνη Β'), προσαρτήθηκαν από τους Ρωμαίους και διατηρήθηκαν και από το Βυζάντιο. Τα προσαρτημένα αυτά εδάφη ονομάζονται από τους ιστοριογράφους και «μικρά Αρμενία»

⁴⁷ Χάρτης 5: Οι αρμενικές περιοχές τον 5ο και 6ο αιώνα.

<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia>

Επίσης χάρτης 1. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές πριν τις μεταρρυθμίσεις του

Ιουστινιανού. <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

⁴⁸ Χριστοφιλοπούλου Αικατερίνη, *Βυζαντινή ιστορία*, τ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996, σ.σ. 183-184.

(*Armenia minor*) σε αντιδιαστολή με τα υπόλοιπα «ελεύθερα», (υπό περσική επιρροή), που διατήρησαν το όνομα τους ως «μεγάλη Αρμενία» (*Armenia major*), παρότι αυτή ήταν πλέον μικρότερη της αρχικής της έκτασης, λόγω της απώλειας αυτών των εδαφών. Τα εδάφη της «μικράς Αρμενίας» είχαν ενταχθεί πλήρως τόσο στο ρωμαϊκό όσο και βυζαντινό διοικητικό σύστημα.⁴⁹ Την πρωτοβυζαντινή περίοδο σύμφωνα με την *Notitia Dignitatum*, η «μικρά Αρμενία» είχε ήδη διαριχθεί διοικητικά σε δύο βυζαντινές Επαρχίες την «πρώτη Αρμενία» και «δευτέρα Αρμενία». Τμήματα αυτής δόθηκαν και στην Επαρχία του «Πολεμονιακού Πόντου». Όπως προαναφέρθηκε το ανατολικό όριο αυτών των περιοχών ήταν το τμήμα του άνω ρού του Ευφράτη ποταμού, το οποίο ανήκει σήμερα στην Τουρκία.

Η νικηφόρα όμως έκβαση ορισμένων εκ των διαρκών πολέμων Ρωμαίων, Βυζαντινών, εναντίον Πάρθων και Περσών είχε ως αποτέλεσμα την προσάρτηση επιπλέον μικρών σχετικά αρμενικών περιοχών και πέραν του Ευφράτη. Έτσι σταδιακά τα βυζαντινά όρια μετακινούνται ανατολικότερα. Συγκεκριμένα την εποχή πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού (531), τα όρια της βυζαντινής και περσικής Αρμενίας ευρίσκονται ανατολικότερα του (σημερινού τουρκικού) Ευφράτη ποταμού και ορίζονταν «... ἐκ πόλεως Ἀμίδης ἄχρι ἐς Θεοδοσιούπολιν...». Αρμένιοι ιστορικοί προσδιορίζουν με ακρίβεια τα όρια από τον άνω ρου του παραπόταμου του Τίγρεως, Νυμφίου (σημ Batmansuyu) και της κοιλάδας του Τίγρεως, η οποία ορίζεται από δυτικά των παραποτάμων του Τίγρεως Lice και Kulpsu.⁵⁰

Το νέα αυτά ανατολικότερα του Ευφράτη βυζαντινά εδάφη οργανώθηκαν, όπως θα δούμε στην συνέχεια, ως δύο αυτόνομες βυζαντινές Επαρχίες με όνομα «ενδοτέρα ή μεγάλη Αρμενία» και «Σατραπείες». Η επιβαλλόμενη προσοχή για τον ιστορικό, αφορά τους όρους βυζαντινή «ενδοτέρα η μεγάλη Αρμενία» και «Περσαρμενία», η οποία επίσης καλείται «μεγάλη Αρμενία». Η Περσαρμενία, διατήρησε το όνομά της ως μεγάλης, καθότι υπήρξε το διάδοχο κράτος της Μεγάλης Αρμενίας του Μεγάλου Τιγράνη Β'. Αντίθετα η βυζαντινή «ενδοτέρα η

⁴⁹ Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ. σ. 45-47.

⁵⁰ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 9-11.

μεγάλη Αρμενία», μικρή σε έκταση, ονομάσθηκε «μεγάλη Αρμενία» προφανώς σε αντιδιαστολή με την κειμένη δυτικά του Ευφράτη βυζαντινή «μικρά Αρμενία», αλλά και επειδή αποτελούσε παλαιότερα τμήμα της μεγάλης Περσαρμενίας. Έτσι ο Προκόπιος περιγράφοντας στον Γ' Λόγο του, στο έργο του «περί κτισμάτων» τις οχυρώσεις των βυζαντινών αρμενικών περιοχών αναφέρει και την βυζαντινή «μεγάλη Αρμενία»⁵¹ με αποτέλεσμα να προκαλείται σύγχυση στον ιστορικό σε ποια «μεγάλη Αρμενία» αναφέρεται.

Το λατινικό κείμενο της Notitia Dignitatum (το οποίο αποτελεί την παλαιότερη επίσημη έγγραφη μαρτυρία) αναφέρει την «πρώτη Αρμενία» (*Armenia prima*) και την κατατάσσει ως δεκάτη Επαρχία (*Provincia*) της «Διοικήσεως του Πόντου» (*Diocesis Ponticae*). Υπαγόταν μέχρι το 536 (έτος της διοικητικής μεταρρύθμισης του Ιουστινιανού) μαζί με άλλες Επαρχίες⁵² σε αυτή, η οποία είχε επικεφαλής τον «Βικάριο της Διοικήσεως του Πόντου» (*Vicarius Dioeceseos Ponticae*), από τη συγκλητική τάξη των «*Viri Spectabilis*». Με τη σειρά της η «Διοίκηση του Πόντου» υπαγόταν στην αχανή «Υπαρχία των Ανατολών», (*Praefectura Praetorio per Orientem*),⁵³ με επικεφαλής τον «*Praefectus Praetorio per Orientem*», ο οποίος ανήκε στη συγκλητική τάξη των «*Viri Illustris*».⁵⁴ Η πολιτική διοίκηση της Επαρχίας «πρώτη Αρμενία» τελούσε υπό τον Άρχοντα «*Praeses*», ο οποίος υπάγονταν ιεραρχικά στον «Βικάριο της Διοικήσεως του Πόντου» (*Vicarius Dioeceseos Ponticae*). Διαχωρίζεται επίσης διοικητικά από τις επαρχίες «Αρμενία II», (ή

⁵¹ «Ταῦτα μὲν οὖν ἐν Ἀρμενίᾳ, ἢ ἔστιν ἐν δεξιᾷ Εὐφράτου ποταμοῦ, εἰργάσατο· ὅσα δὲ οἱ ἐν Ἀρμενίᾳ τῇ μεγάλῃ πεποιήται, ἐρῶν ἐρχομαι». Προκοπίου Καισαρέως. Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, Λόγος γ', κεφ. ε, παρ. α, στιχ. 3 - 5, σ. 255.

⁵² Πρόκειται για τις επαρχίες Βιθυνίας, Γαλατίας, Ονωριάδος, Γαλατίας Σαλουταρίας, Καππαδοκίας Α' και Β', Ελενοπόντου, Πόντου Πολεμονιακού και Αρμενίας II. Scheck Otto, *Notitia Dignitatum accedut notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*, εκδόσεις Weidmann, Βερολίνο, 1876, κεφ. Or, XXV, σ.σ. 54-55.

⁵³ Απαιτείται προσοχή για τον ιστορικό διότι η «Υπαρχία των Ανατολών» (*Praefectura Praetorio per Orientem*) συχνά συγχέεται με την υφιστάμενη της «Διοίκηση των Ανατολών» (*Diocesis per Orientem*). Η πρώτη περιλάμβανε τεράστιο τμήμα των ανατολών (όλη την βυζαντινή Μ. Ασία, Μ. Ανατολή, Αίγυπτο, τμήματα της Κυρηναϊκής και του Ιλλυρικού). Η τελευταία περιλάμβανε δεκαπέντε επαρχίες: Παλαιστίνη, Φοινίκη, Συρία, Κιλικία, Κύπρο, Αραβία, Ισαυρία, Παλαιστίνη *Salutaris*, Παλαιστίνη *Secunda*, Φοινίκη Λιβάνου, Ευφρατησία, Συρία *Salutaris*, Οσροηνή, Μεσοποταμία, Κιλικία *Secunda*: Ό.π. κεφ. Or, XXV, σ.σ. 54-55.

⁵⁴ Ό. π. κεφ. Or, XXII, σ. 49 και κεφ. Or, XXIV σ.σ. 52-53.

Armenia secunda), και του «Πολεμονιακού Πόντου», (*Pontus Polemoniacus*). Ως προς την «Υπαρχία των Ανατολών», επιβεβαιώνονται τα ανωτέρω την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου και από τον πρωτοβυζαντινό ιστοριογράφο Ζώσιμο με ιδιαίτερη μνεία στους Αρμενίους.⁵⁵

Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές δυτικά της γραμμής Άμιδας-Θεοδοσιουπόλεως θα διατηρήσουν το ιδιαίτερο πολιτικοκοινωνικό καθεστώς και τα όρια των με την Περσαρμενία θα μείνουν αμετάβλητα μέχρι και την μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού το 536. Οι στρατιωτικές πολεμικές διεισδύσεις βυζαντινών και Περσών στα αντίστοιχα εχθρικά εδάφη δεν επέφεραν ουσιαστικά μεγάλες μετακινήσεις γηγενών πληθυσμών. Όπως θα περιγράψουμε παρακάτω τα όρια αυτά παρέμειναν σταθερά για εκατονταετίες και λόγω των οχυρώσεων, οι οποίες θα τελειοποιηθούν κατά την διάρκεια των προαναφερομένων μεταρρυθμίσεων.

Απορία προκαλείται στον ιστορικό λόγω της αμυντικής στάσεως την οποία τήρησε ο Ιουστινιανός κατά την διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων στο περσικό μέτωπο και στις αρμενικές περιοχές, όπου θα μπορούσε να καταγάγει μεγάλη νίκη, αφού ως γνωστόν κατανίκησε ισχυρότερους αντιπάλους στην δύση. Ανεξάρτητα του γεγονότος αυτού τα όρια διατηρήθηκαν και το έργο του για την ενοποίηση και ενσωμάτωση όλων των αρμενικών περιοχών στις βυζαντινές κρατικές δομές δικαιώθηκε ιστορικά.

Όπως θα περιγράψουμε παρακάτω οι στρατιωτικές επιχειρήσεις των διαδόχων του Ιουστινιανού, αυτοκρατόρων Ιουστίνου Β', στρατηγού Φιλιππικού (επί αυτοκράτορα Μαυρικίου) στον πόλεμο κατά των Περσών θα λάβουν χώρα και σε περιοχές της Περσαρμενίας. Με την συνθήκη του 591 τα εδάφη της δυτικής Περσαρμενίας (δηλαδή τα κεντρικά του αρμενικού ιστορικού χώρου), τα οποία ευρίσκονται Α. της γραμμής

⁵⁵ «Κωνσταντῖνος δέ τὰ καλῶς καθεστῶτα κινῶν μίαν οὖσαν ἐς τέσσερας διεῖλεν ἀρχάς. ὑπάρχω γάρ ἐνὶ τήν Αἴγυπτον ἄπασαν πρός τῇ Πενταπόλει Λιβύης καί τήν ἑῶαν ἄχρι Μεσσοποταμίας καί προσέτι γε Κίλικας καί Καππαδόκας καί Ἀρμενίους καί τήν παράλιον ἄπασαν ἀπό Παμφυλίας ἄχρι Τραπεζοῦντος καί παρά τόν Φᾶσιν φρουρίων παρέδωκε, τῷ αὐτῷ καί Θράκην ἐπιτρέψας Μυσίαν τε μέχρις Αἴμου καί Ροδόπης καί μέχρι Δοβήρου πόλεως ὀριζομένην, καί Κύπρον μέντοι καί τὰς Κυκλάδας νήσους δίχα Λήμνου καί Ἰμβρου καί Σαμοθράκης». Ζωσίμου κόμητος καί ἀπὸ φισκοσυνηγόρου ἱστορίας νέα βιβλία ἐξ, εκδ. I. Beker, *Zosimus*, [C.S.H.B.], Βόννη 1837, βιβλ. 2, κεφ. 33, σ. 98 (στιχ 16) - σ.99 (στιχ 3).

Άμιδας – Θεοδοσιουπόλεως περιέρχονται στο Βυζάντιο. Τα όρια πλέον επεκτείνονται ανατολικότερα και περιλαμβάνουν την Λαζική, την Ιβηρία, την Τιφλίδα, τη λίμνη Βαν και προσεγγίζουν τα δυτικά όρια της σημερινής Αρμενίας. Στις περιοχές αυτές θα πραγματοποιήσει τις πολεμικές του επιχειρήσεις ο Ηράκλειος.⁵⁶

Σύντομα όμως και αυτές οι βυζαντινές κατακτήσεις θα χαθούν. Οι αραβικές επιθέσεις απωθούν τους βυζαντινούς στα ενδότερα της Μ. Ασίας. Τα βυζαντινά όρια μετακινούνται σταδιακά δυτικότερα προς την οροσειρά του Ταύρου. Ακόμη και οι εκστρατείες του Κωνσταντίνου Ε' (718 - 775) οι οποίες συνεχίστηκαν μέχρι και την Αρμενία (751) και σφραγίστηκαν με την ανάκτηση της Θεοδοσιούπολης, της Μελιτινής και άλλων στρατηγικής σημασίας πόλεων, θα έχουν προσωρινό χαρακτήρα.⁵⁷

Μετά την κατάκτησή της από τους Άραβες η Αρμενία έγινε το «Εμιράτο της Αρμενίας», μια αυτόνομη περιοχή μέσα στην αραβική αυτοκρατορία, λαμβάνοντας πίσω και τα εδάφη που πριν αποτελούσαν τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το Εμιράτο διοικείτο από τον Πρίγκιπα της Αρμενίας, ο οποίος αναγνωριζόταν από τον Χαλίφη και τον Βυζαντινό Αυτοκράτορα. Ήταν τμήμα της διοικητικής υποδιαίρεσης Αμρινίγια, η οποία δημιουργήθηκε από τους Άραβες, και περιελάμβανε και τμήματα της Γεωργίας και της Αλβανίας του Καυκάσου. Είχε ως πρωτεύουσα την αρμενική πόλη Ντβίν. Το πριγκιπάτο διατηρήθηκε μέχρι το 884, όταν και απέκτησε και πάλι την ανεξαρτησία του από την αποδυναμωμένη πλέον αραβική αυτοκρατορία.⁵⁸

Το νέο βασίλειο κυβερνήθηκε από την Δυναστεία Βαγρατιδών, και κράτησε έως το 1045. Με το πέρασμα του χρόνου, πολλά τμήματα της Βαγρατιδικής Αρμενίας διαχωρίστηκαν ως ανεξάρτητα βασίλεια και πριγκιπάτα, όπως το βασίλειο του Βασπουραχάν, το οποίο διοικείτο από τον Οίκο των Αρτσρούνι, οι οποίοι ωστόσο αναγνώριζαν την εξουσία των Βαγρατιδών βασιλέων. Το 1021 ο βασιλιάς Σενεγκερίμ Αρτσρούνι,

⁵⁶ Χάρτης 7: Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα. <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia> Επίσης χάρτης 13: Περιοχές ένοπλης αντιπαράθεσης βυζαντινών και Περσών κατά τις εκστρατείες Φιλιππικού και Ηρακλείου. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

⁵⁷ Χάρτης 8: Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα. <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia>

⁵⁸ Richard G. Hovannisian. *The Armenian people from ancient to modern times*, εκδόσεις St. Martins Press, Νέα Υόρκη, 1997, σ. σ. 125-142.

αναγνώρισε την βυζαντινή κυριαρχία. Οι βυζαντινές αυτές κατακτήσεις θα έχουν επίσης προσωρινό χαρακτήρα αφού οι Σελτζούκοι Τούρκοι θα νικήσουν τους Βυζαντινούς το 1071 στο Ματζικέρτ (σημερινό Μαλαζγκίρτ Τουρκίας Β. της λίμνης Βάν) και θα καταλάβουν όλο τον αρμενικό χώρο.⁵⁹

2.3. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΑΡΧΙΑ «ΠΡΩΤΗ ΑΡΜΕΝΙΑ» (ARMENIA I Η ARMENIA PRIMA).

Η πρώτη Αρμενία (*Αρμενία I* ή *Armenia Prima*) περιλάμβανε τις πόλεις Σεβάστεια, Νικόπολη, Κολώνεια, Σάταλα, Σεβαστόπολη Ζήλα κλπ.⁶⁰ αφού αυτές αποτελούσαν έδρες στρατιωτικών τμημάτων αυτής. Έδρα της διοικήσεως υπήρξε η Σεβάστεια. Συνόρευε Β. με την Επαρχία του Πολεμονιακού Πόντου Α. με την βυζαντινή Επαρχία της Καππαδοκίας, Ν. με την βυζαντινή Επαρχία της δευτέρας Αρμενίας.⁶¹ Τα παραπάνω ως ονόματα πόλεων της πρώτης Αρμενίας επιβεβαιώνονται επίσης και στο πρώτο κεφάλαιο της Νεαράς XXXI του αυτοκράτορα Ιουστινιανού «*Περί διατυπώσεως των τεσσάρων αρχόντων της Αρμενίας*», η οποία μεταρρυθμισε το μέχρι τότε ισχύον διοικητικό σύστημα. Δεν γνωρίζουμε ποτέ συνεστήθη για πρώτη φορά.

Κατόπιν των ανωτέρω δυνάμεθα να προσδιορίσουμε τα όρια και τις περιοχές της «πρώτης Αρμενίας», αφού γνωρίζουμε τις θέσεις των ανωτέρω πόλεων, και την διάταξη της Ποντικής οροσειράς, η οποία ως φυσικό σύνορο αναπτύσσεται Β αυτής σχεδόν παράλληλα των ακτών της Μαύρης θάλασσας, καθώς και την διάταξη του βορείου τμήματος της οροσειράς του Ταύρου. Έτσι Β. της Ποντικής οροσειράς και μέχρι την Μαύρη θάλασσα ευρίσκεται η βυζαντινή Επαρχία Πολεμονιακός Πόντος και Ν. η πρώτη Αρμενία. Επίσης επί ή πλησίον του ποταμού Λύκου,⁶²

⁵⁹ Ο. π. σ. σ. 187-198.

⁶⁰ Απαιτείται η προσοχή του ιστορικού κατά την μελέτη του Γ' Λόγου του Προκοπίου στο έργο του «περί κτισμάτων», στις παραγράφους που αφορούν τις οχυρώσεις της «*ἄλλης Αρμενίας*», δηλαδή της «*μικράς Αρμενίας*»! Συγκεκριμένα ο Προκόπιος αναφέρει όχι μόνο τις οχυρώσεις των πόλεων της πρώτης Αρμενίας αλλά και τις οχυρώσεις της πόλεως Μελιτινής, η οποία, σύμφωνα με την *Notitia Dignitatum*, υπάγονταν διοικητικά στην δευτέρα Αρμενία. Προφανώς για κάποιο διάστημα είχε υπαχθεί στην πρώτη Αρμενία. Παρόλα αυτά, ορθά θεωρεί ως «*μικρά Αρμενία*» τις δύο προαναφερόμενες βυζαντινές Επαρχίες.

⁶¹ Χάρτης 1. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

⁶² Λύκος ποταμός (τουρκικά: «*Kelkit Çayı*»), παραπόταμος του ποταμού Ιση (τουρκικά: «*Yesil Irmak*» = Πράσινος ποταμός). Πηγάζει από το όρος Παρυάδρης Ν. της Αργυρούπολης (τουρκ. *Gümüşhane*), και ρέει δυτικά, σχεδόν παράλληλα με τις ακτές. Ο

βρίσκονται οι πόλεις Κολωνεία, Νικόπολη, Σάταλα, ενώ επί του ποταμού Άλυ⁶³ η Σεβάστεια. Θα περιγράψουμε στην συνέχεια αυτές τις οχυρές θέσεις.

Μεγάλο τμήμα των ανατολικών συνόρων της ορίζονται από τον σημερινό τουρκικό τμήμα του Ευφράτη, ο οποίος διαχωρίζει την πρώτη Αρμενία από τις αυτόνομες βυζαντινές Επαρχίες «ενδοτέρα ή μεγάλη Αρμενία» και «Σατραπείες». Στα Δ. η πρώτη Αρμενία συνορεύει με τμήμα της Επαρχίας του Πολεμονιακού Πόντου και της Καππαδοκίας με σημαντικότερη πόλη την (μικρασιατική!) Σεβαστούπολη, και Ν. με την βυζαντινή Επαρχία δευτέρα Αρμενία. Δεν μπορούν να προσδιορισθούν με ακρίβεια οι θέσεις των ορίων στα Δ. και Ν., τα οποία όμως ως εσωτερικά σύνορα έχουν χαρακτήρα διοικητικό και είναι ανοιχτά, πλην όμως δεν εκδηλώνεται εξωτερική απειλή. Εκτιμάται ότι η έκτασή της δεν ξεπερνούσε τα 20.000 τ.χ. (όση περίπου η Πελοπόννησος). Έτσι συμφωνούμε με τους χάρτες του παραρτήματος, οι οποίοι απεικονίζουν τις βυζαντινές αρμενικές επαρχίες, πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. Συνεπώς συμφωνούμε με την διαίρεση του χάρτη του παραρτήματος της παρούσης⁶⁴.

Θα θέλαμε τέλος να συμπληρώσουμε ότι στις παραπάνω περιοχές, ορθόδοξες ως προς το δόγμα δεν κατοικούσαν μόνο Αρμένιοι αλλά και Έλληνες καθώς και λαοί των οποίων ο εξελληνισμός είχε προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό ώστε να είναι δύσκολη η διάκριση της καταγωγής. Ιδιαίτερα οι βόρειες παράλιες περιοχές του Πόντου υπήρξαν για αιώνες ελληνικές τουλάχιστον από την εποχή του Β' αρχαιοελληνικού αποικισμού.

Ίρις εκβάλλει στην περιοχή του Τσαρσαμπά, ανατολικά της Αμισού. Απαιτείται προσοχή, διότι υπάρχει και ο γνωστός ομώνυμος μικρός ποταμός στην Κωνσταντινούπολη. Αντώνης Υ. Παυλίδης. Οικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες της εκπαίδευσης των Ελλήνων του Πόντου στις αρχές του 20ου αιώνα: η περίπτωση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2001 σ.σ. 18-19.

⁶³ Ο μεγαλύτερος ποταμός της Μ. Ασίας, ο Άλυς (τουρκικά: «Kızıl Irmak» = Ερυθρός ποταμός), με μήκος 1.150 χιλιομέτρων, πηγάζει από το όρος του Αντιταύρου, στην περιοχή της Σεβάστειας, και κατέρχεται νοτιοδυτικά προς την Καππαδοκία. Στη συνέχεια, ανέρχεται βορειοδυτικά, διέρχεται ανατολικά της Άγκυρας και έπειτα, ανερχόμενος βορειοανατολικά, χύνεται στην περιοχή της Μπάφρας, μεταξύ Αμισού και Σινώπης, στο δυτικό Εύξεινο Πόντο. Ό.π. σ.σ. 18-19.

⁶⁴ Χάρτης 1. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

2.4. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΑΡΧΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ ΑΡΜΕΝΙΑ (ARMENIA II Η ARMENIA SECUNDA).

Η πρωτοβυζαντινή επαρχία της «δευτέρας Αρμενίας» (*Armenia II* ή *Armenia secunda*) ιδρύθηκε επί Θεοδοσίου Α' (379-395) στα νότια εδάφη της «πρώτης Αρμενίας».⁶⁵ Περιλάμβανε και εδάφη ανατολικά της Καππαδοκίας. Τα όρια της επαρχίας παγιώθηκαν πιθανότατα το έτος 387, οπότε διευθετήθηκε οριστικά το ζήτημα της διοίκησης των αρμενικών εδαφών που είχαν περιέλθει στην αυτοκρατορία. Η Μελιτηνή, σημαντική πόλη και έδρα επισκοπής, αναδείχθηκε σε μητρόπολη και αποτέλεσε την έδρα του Άρχοντα (*Praeses*) της Επαρχίας «Αρμενίας II» και του μητροπολίτη Μελιτηνής.⁶⁶ Άλλες πόλεις υπήρξαν η Αραβησσός, η Αρειαράθεια, τα Κόμανα, η Κουκουσός,⁶⁷ η Άρκη κλπ.

Ευρισκομένη στα Ν.Α του υψιπέδου της Ανατολίας η «δευτέρα Αρμενία» συνόρευε στα Α. με την βυζαντινή αυτόνομη Επαρχία των «Σατραπειών», με όριο μεταξύ τους μικρό τμήμα του (σημερινού τουρκικού) Ευφράτη ποταμού. Στα Ν.Α. συνόρευε με την βυζαντινή Επαρχία «Ευφρατησία» (*Euphratensis*) και «δευτέρα Κιλικία» (*Cilicia II*), αμφότερες υπαγόμενες, όπως έχουμε προαναφέρει, στην Διοίκηση των Ανατολών (*Diocesis per Orientem*). Στα Δ. συνόρευε με την Καππαδοκία, όπου το μεγαλύτερο μέρος των συνόρων ορίζονται από τον ποταμό Σάρο.⁶⁸ Με δεδομένα τα

⁶⁵ Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ.σ. 45-47.

⁶⁶ Η οργάνωση των επαρχιών Αρμενίας τοποθετούνταν στο έτος 363 επί Ιοβιανού (363-364), και σχετίστηκε καταρχήν με την απώλεια των κατακτήσεων του έτους 296/7. Τα όρια των επαρχιών σύμφωνα με την παλαιότερη βιβλιογραφία παγιώθηκαν πριν από το 378 επί Ουάλεντος (364-378). Blockley, R.C., «*The Romano-Persian Peace Treaties of A.D. 299 and 363*», *Florilegium*, τόμ 6, (1984), σελ. 28-49.

⁶⁷ Αραβησσός Καππαδοκίας (σημ. Güleşhir) Γνωστός τόπος εξορίας του Αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου. Σύμφωνα με τον Π.Καρολίδη, η λέξη Αραβησσός προέρχεται από την αρμένικη λέξη *aren* που σημαίνει ήλιος(Αραβησσός = Ηλιούπολις). Οι Ελληνορθόδοξοι της Αραβησου αποχώρησαν από την περιοχή μετά την υπογραφή της ειδικής σύμβασης για την ανταλλαγή των πληθυσμών στις 30 Ιανουαρίου 1923, σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες της Α. Θράκης και της Μ.Ασίας ανταλλάσσονται υποχρεωτικά με τους Τούρκους της Ελλάδας.

Εγκυκλοπαίδεια του Μείζονος Ελληνισμού,

<http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12209>

⁶⁸ Ο ποταμός Σάρος ευρίσκεται στην Ν. Τουρκία, (τουρκ. Seyhan, Σεϊχάν), έχει μήκος 350 χλμ, πηγάζει από τον Αντιτάυρο, διαρρέει την Καππαδοκία και την πεδιάδα της Κιλικίας και εκβάλλει στη Μεσόγειο, έξι μίλια ανατολικά του Κύδνου στην σημερινή πόλη Σεϊχάν, όπου καταλήγουν μεγάλοι πετρελαιαγωγοί από το Ιράκ. Απαιτείται προσοχή διότι υπάρχει Α. των Αδάνων και ο σχεδόν ομόηχος στην τουρκική ποταμός Ceyhan (Τζεϊχάν),

παραπάνω στοιχεία και τις θέσεις των πόλεων εκτιμάται ότι η έκτασή της (μικρότερη της «πρώτης Αρμενίας») δεν ξεπερνούσε τις 15.000 τ.χ. (περίπου τα $\frac{3}{4}$ της έκτασης της Πελοποννήσου).

Ορισμένες από τις προαναφερόμενες πόλεις (όπως λ.χ. η Αρειαράθεια, η Αραβησσός η Κουκουσός κλπ) αναφέρονται στην σύγχρονη ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία ως πόλεις της Καππαδοκίας η οποία, όπως προαναφέραμε, συνορεύει Δ. με την «δευτέρα Αρμενία». Δεν έχουμε αντίρρηση αφού αυτές αποτελούσαν τμήματα του παλαιού ελληνιστικού βασιλείου της «Μεγάλης Καππαδοκίας», η οποία κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους το 65 π.Χ. κατά τον πόλεμο εναντίον του Μιθριδάτη ΣΤ' του Ευπάτορα. Έκτοτε θα διαμελισθεί και με τις σταδιακές διοικητικές διαιρέσεις θα περιορισθεί την πρωτοβυζαντινή περίοδο (σύμφωνα με την *Notitia Dignitatum*) σε δύο μικρές βυζαντινές Επαρχίες, την «πρώτη Καππαδοκία» (*Cappadocia prima*) και «δευτέρα Καππαδοκία», (*Cappadocia secunda*). Για τον λόγο αυτό οι παραπάνω πόλεις είχαν υπαχθεί διοικητικά και στην «δευτέρα Αρμενία», χωρίς βεβαίως να απολέσουν τον ιστορικό τους ρόλο ως τμήματα της Καππαδοκίας.

Αποδεχόμαστε την άποψη της ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας ότι για κάποιο χρονικό διάστημα ο ποταμός Σάρος ορίζει το διοικητικό όριο «δευτέρας Αρμενίας» και βυζαντινής Καππαδοκίας. Εξάλλου τα εσωτερικά όρια των περιοχών ενός κράτους διαμορφώνονται και εξυπηρετούν κυρίως διοικητικούς σκοπούς και δεν αναιρούν τον χαρακτήρα του εσωτερικού χώρου ως χώρου ελεύθερης κίνησης των κατοίκων. Κάτι τέτοιο ασφαλώς δεν ισχύει για τα εξωτερικά όρια. Συνεπώς συμφωνούμε με την διαίρεση του χάρτη του παραρτήματος της παρούσης⁶⁹.

ο οποίος στην αρχαία και βυζαντινή εποχή ονομάζονταν Πύραμος ή κατά τον Στέφανο τον βυζάντιο Λευκόσυρος. *Strategic Steps to Adapt to Climate Change in Seyhan River Basin*. Έκδοση επί κοινού προγράμματος Ηνωμένων Εθνών και Υπουργείου Περιβάλλοντος της Τουρκίας. Άγκυρα, 2011, σ.σ. 11-13.

⁶⁹ Χάρτης 1. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

2.5. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΟΛΕΜΟΝΙΑΚΟΣ ΠΟΝΤΟΣ (PONTUS POLEMONIACUS).

Στα βορειοανατολικά παράλια της Μικράς Ασίας απλώνεται η Επαρχία του Πόντου, η οποία ονομαζόταν Πολεμονιακός Πόντος (*Pontus Polemoniacus*). Η αρμενική παρουσία σε αυτή την περιοχή ήταν αυξημένη μαζί με τον ελληνικό ορθόδοξο πληθυσμό και θα παραμείνει μέχρι της ζοφερές ημέρες της αρμενικής γενοκτονίας (1915). Η επαρχία αυτή οριζόταν δυτικά από τις επαρχίες Ελενοπόντου⁷⁰ και Παφλαγονίας,⁷¹ νότια από την επαρχία Καππαδοκίας⁷² και ανατολικά από την περιοχή της Ιβηρίας και τις αρμενικές σατραπείες. Το όνομά της το έλαβε από τον Πολέμωνα Α' ⁷³ (37 π.Χ.-2 μ.Χ.), τον επονομαζόμενο Ευσεβή, στον οποίο είχε δοθεί ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του προς τους Ρωμαίους το ανατολικό τμήμα του Πόντου,⁷⁴ από τον Άλυ ποταμό μέχρι περίπου την

⁷⁰ Η πρωτοβυζαντινή επαρχία Ελενοπόντου (πρώην Διοσπόντου) ιδρύθηκε στη βορειοανατολική Μικρά Ασία από τον Διοκλητιανό με πρωτεύουσα την Αμάσεια. Το έτος 535. διευρύνθηκε με τμήμα του Πολεμονιακού Πόντου. Τον 7ο αιώνα περιήλθε στο θέμα Αρμενιάκων και το 10ο αιώνα τμήμα της περιήλθε στο θέμα Κολωνείας. Αποτελούσε στόχο επιθέσεων και λεηλασιών από τους Πέρσες (6ος αιώνας και αρχές 7ου) και τους Άραβες (7ος αιώνας κ.ε.). Διαδικτυακός ιστότοπος Εγκυκλοπαίδεια του Μείζονος Ελληνισμού. Ο.π.

<http://www.ehw.gr/asiaminor/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=3544>

⁷¹ Η πρωτοβυζαντινή επαρχία Παφλαγονίας στη βόρεια κεντρική Μικρά Ασία ιδρύθηκε επί Διοκλητιανού με πρωτεύουσα τη Γάγγρα. Συρρικνώθηκε εδαφικά (399 ίδρυση επαρχίας Ονωριάδας), διευρύνθηκε (535-548) και στη συνέχεια επανήλθε στα πρώτα όριά της. Αργότερα περιήλθε στα θέματα Οψικίου, Αρμενιάκων και ακολούθως δημιουργήθηκε το θέμα Παφλαγονίας. Ο.π.

<http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=5740>

⁷² Η πρωτοβυζαντινή επαρχία Καππαδοκίας στην ανατολική Μικρά Ασία ιδρύθηκε από τον Διοκλητιανό με πρωτεύουσα την Καισάρεια και διχοτομήθηκε το έτος 371 σε Καππαδοκία Ι και Καππαδοκία ΙΙ. Η περιοχή της Καππαδοκίας είναι γνωστή για την ιδιαίτερη εδαφική της σύσταση και υπήρξε η πατρίδα επιφανών εκκλησιαστικών ανδρών και θεολόγων. J. Eric Cooper - Michael J. Decker, «Life and Society in Byzantine Cappadocia», εκδότης Palgrave Macmillan, Palgrave Macmillan, New York 2012, σ.σ. 194-210.

⁷³ Ο Πολέμων αναγορεύτηκε βασιλιάς από το Μάρκο Αντώνιο και η εξουσία του επικυρώθηκε από τον Αύγουστο. Στο κράτος του υπήχθησαν σταδιακά ένα τμήμα της Κιλικίας και της Λυκαονίας, η Ισαυρία, το βασίλειο του Πόντου, η Μικρά Αρμενία και το βασίλειο του Βοσπόρου. Εγκυκλοπαίδεια του Μείζονος Ελληνισμού,

<http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemma.aspx?lemmaid=5868&contlang=57>

⁷⁴ Βασίλειο του Πόντου: Μεταγενέστερη ονομασία της επικράτειας της μιθριδατικής δυναστείας (281-63 π.Χ.). Κατά καιρούς περιλάμβανε περιοχές του Πόντου, της Βιθυνίας, της Παφλαγονίας, της Καππαδοκίας, της Μικράς Αρμενίας και της Κολχίδας. Η στρατιωτική και διοικητική οργάνωση του βασιλείου υποδηλώνει περσικές και ελληνιστικές επιρροές. Αντώνης Υ. Παυλίδης. Οικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες της

Κολχίδα, (στη σημερινή δυτική Γεωργία), όπου ίδρυσε ιδιαίτερο κράτος. Ως κυριότερες πόλεις αναφέρονται η Τραπεζούντα, η Κερασούντα, το Πολεμώνιον, η Νεοκαισάρεια, η Κομάνη κ. ά. Λόγω της σημαντικής στρατηγικής της θέσης, αποτέλεσε περιοχή συγκέντρωσης και ανάπτυξης βυζαντινών στρατευμάτων. Συμφωνούμε επίσης με την διαίρεση του χάρτη του παραρτήματος της παρούσης⁷⁵.

Όπως θα αναφέρουμε και στην συνέχεια η Νεαρά 18, η οποία εξεδόθη την 23 Ιουλίου 535 επί αυτοκράτορα Ιουστινιανού ενοποιούσε τις Επαρχίες Πολεμωνιακού Πόντου και Ελενοπόντου και όριζε ως διοικητή τον Moderator Helenoponti. Αναφέρεται επίσης ότι η ονομασία του Πολεμωνιακού Πόντου προκαλούσε ενδόμυχη δυσαρέσκεια στον Ιουστινιανό αφού όπως αναφέρεται σε αυτή την Νεαρά «...καί ὅτι κάλλιον ἂν εἴη τὰς χώρας ἐξ ὀνομάτων Χριστιανικῶν τε καί βασιλικῶν μᾶλλον ἢ περ ἐκ πολέμου καί ταραχῆς γνωριζομένου σημαίνεσθαι».⁷⁶

Ακολούθως η Νεαρά 31, η οποία εκδόθηκε επίσης από τον Ιουστινιανό την 18 Μαρτίου 536 με τίτλο «Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας», παραχωρούσε τέσσερις πόλεις του Πολεμωνιακού Πόντου στις νεοσυσταθείσες Ιουστινιάνιες Επαρχίες «Αρμενία Ι» και «Αρμενία ΙΙ». Συγκεκριμένα οι πόλεις Τραπεζούντα και Κερασούντα υπάγονται στην «Αρμενία Ι» ενώ οι πόλεις Ζήλα και Κομάνη στην «Αρμενία ΙΙ».⁷⁷

εκπαίδευσης των Ελλήνων του Πόντου στις αρχές του 20ου αιώνα: η περίπτωση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σ.σ. 26-27.

⁷⁵ Χάρτης 1. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

⁷⁶ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σελ 136.

⁷⁷ Ο.π. σ. 136

2.6. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ. (536).

Οι πολιτικές διαιρέσεις των περιοχών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας δεν συνέπιπταν πάντοτε με τις στρατιωτικές. Για να γίνει αντιληπτή η πολιτική και την στρατιωτική οργάνωση των βυζαντινών αρμενικών περιοχών θα πρέπει να ανατρέξουμε στις δομές και την οργάνωση του βυζαντινού στρατού της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Έτσι η ανώτατη τοπική στρατιωτική εξουσία ανήκε σε ηγέτορες που ονομάζονταν *Magistri Militum*. Υπήρχαν πέντε στο ανατολικό τμήμα της Αυτοκρατορίας σύμφωνα με την *Notitia Dignitatum*. Δύο εξ αυτών είχαν έδρα την πρωτεύουσα και οι άλλοι τρεις σε πόλεις της Διοικήσεως της Θράκης (*Magister Militum per Thracias*), της Υπαρχίας του Ιλλυρικού (*Magister Militum per Illiricum*), και της Υπαρχίας των Ανατολών (*Magister Militum per Orientem*). Ιεραρχικά ήταν εφάμιλλοι με τον αντίστοιχο πολιτικό άρχοντα *Praefectus Praetorio*, που προαναφέραμε, ο οποίος ανήκε στην συγκλητική τάξη των *viri illustris*.⁷⁸

Οι υφιστάμενοι των *Magistri Militum* στρατιωτικοί έφεραν τους τίτλους των Δουκών (*Duces Rei Militaris*) και των Κομητών (*Comites Rei Militaris*). Ιεραρχικά θα πρέπει να ήταν εφάμιλλοι των Βικαρίων, αφού και οι δύο κατηγορίες ανήκαν στην βαθμίδα των *Viri Spectabiles*, αλλά η κατά τόπον αρμοδιότητα διέφερε, αφού τα εδάφη τα οποία υπάγονταν στην δικαιοδοσία τους ήταν μικρότερα από τα αντίστοιχα των Διοικήσεων (*Dioceses*). Από αυτή την άποψη ο βαθμός του Δούκα ήταν πλησιέστερος προς τους βαθμούς των Επαρχιακών Αρχόντων (των *Praeses*). Δεν γνωρίζουμε όμως την ακριβή υπηρεσιακή σχέση των Δουκών ή Κομητών με τους ιεραρχικά προϊσταμένους *Magistri Militum*, αφού δεν προκύπτει από την *Notitia Dignitatum*. Συμπεραίνουμε ότι υπάγονταν σε αυτούς, αλλά όχι σε ποιο βαθμό και πως.⁷⁹

Στις δυνάμεις που υπάγονταν στον *Vir Illustris Magister Militum per Orientem* ανήκαν δέκα ιππικά αποσπάσματα άμεσης αντίδρασης, (*Vexillationes Comitatus*), εννέα λεγεώνες επιχώριες (*Legiones Comitatus*), δύο επικουρικές αυτοκρατορικές (*Auxilia Palatina*) και ένδεκα επιχώριες επιστράτων (*Legiones Pseudocomitatus*). Οι λεγεώνες

⁷⁸ Ο.π. σ. 76.

⁷⁹ Ο.π. σ. 77.

Auxilia Palatina είχαν αποσπασθεί από την αυτοκρατορική φρουρά, ενώ οι Legiones Comitatuses ήταν στρατός της περιφέρειας. Παρότι καλούνταν λεγεώνες, η σύνθεσή τους πολλές φορές ήταν περιορισμένη, αλλά ποιοτικά θεωρούνταν άριστα στρατεύματα σε αντίθεση με τις αντίστοιχες δυνάμεις των συνόρων (Milites Limitanei), που υπερεπερνούσαν αριθμητικά αλλά όχι ποιοτικά. Το ίδιο ισχύει και για τις επιχώριες δυνάμεις επιστράτων (Legiones Pseudocomitatenses), οι οποίοι παρότι ήταν οργανωμένοι σε λεγεώνες, δεν είχαν την στρατιωτική εκπαίδευση, αλλά ούτε και τα αντίστοιχα προνόμια των άλλων (λ.χ. το προνόμιο stipendium maior). Όλες οι λεγεώνες είχαν ιππικά αποσπάσματα, τα οποία αντιστοιχούσαν στο 8-10% της δύναμης τους (περίπου 500 ιππείς), αλλά μόνο τα ιππικά αποσπάσματα άμεσης αντίδρασης (Vexillationes Comitatuses) ήταν ποιοτικά καλύτερα και για τον λόγο αυτό κάλυπταν άμεσα τα ρήγματα του μετώπου. Έτσι, σύμφωνα με τον βυζαντινό ιστοριογράφο Ιωάννη Λυδό, η δύναμη της πρωτοβυζαντινής λεγεώνας δεν ξεπερνούσε (σε πλήρη όμως επάνδρωση!) τους 6.000 στρατιώτες, ενώ κάθε απόσπασμα άμεσης αντίδρασης (Vexillationes Comitatuses) τους 500 ιππείς.⁸⁰

Λαμβάνοντας υπόψη ότι ποτέ οι λεγεώνες της πρωτοβυζαντινής περιόδου δεν είχαν πλήρη επάνδρωση και το γεγονός ότι οι συχνοί πόλεμοι και μετακινήσεις μείωναν αισθητά τον τότε πληθυσμό, εκτιμάται ότι στην στρατιωτική αρμοδιότητα του Magister Militum per Orientem υπάγονταν μέχρι 100.000 στρατιώτες. Όλη αυτή η δύναμη ήταν κατανεμημένη σε όλες τις περιοχές των Orientem διοικουμένη από τους Viri Spectabiles Duces ή Viri Spectabiles Comites Rei Militaris.⁸¹

Υπήρχε όμως ένας στρατιωτικός Διοικητής με τον τίτλο του Δούκα στην Διοίκηση του Πόντου με αρμοδιότητα και στις τρεις Επαρχίες Αρμενία Ι, Αρμενία ΙΙ και Πολεμονιακό Πόντο και συγκεκριμένα ο Δούκας της Αρμενίας (Dux Armeniae). Δεν είναι γνωστό κάτι για τις λοιπές Επαρχίες της Διοίκησης του Πόντου. Στην Διοίκηση των Ανατολών και μόνο για ορισμένες αναφέρεται στρατιωτικός διοικητής με τον βαθμό του Δούκα (Παλαιστίνη, Φοινίκη, Αραβία, Ευφρατισινή, Συρία, Οσροηνή Μεσοποταμία). Προφανώς οι υπόλοιπες υπάγονταν κατ' ευθείαν στον Magister Militum. Πάντως έχει εκφρασθεί και η άποψη ότι ο έλεγχος του

⁸⁰ Ο. π. σ. σ. 77 – 78.

⁸¹ Ο. π. σ. σ. 77 – 78.

Magister Militum επί των υφισταμένων Δουκών ήταν περισσότερο επιτελικός, ποινικός και πειθαρχικός, ενώ η ευθύνη της στρατιωτικής προετοιμασίας, ετοιμότητας και πορείας του πολέμου βάραινε τον Δούκα.⁸²

Υπό τις διαταγές του Δούκα της Αρμενίας (Dux Armeniae) με ευθύνη τις τρεις παραπάνω περιοχές υπάγονταν. α) Δύο αποσπάσματα ιππήλατων τοξοβόλων άμεσης αντίδρασης δυναμικότητας μέχρι 1000 ανδρών β) Τρεις λεγεώνες δυνάμεως 6.000 ανδρών εκάστη, συνολικά 18.000 ανδρών περίπου. γ) Ένδεκα αποσπάσματα ιππικού (Alae) δυνάμεως 600 ανδρών έκαστο, συνολικά 6.600 ανδρών περίπου, δ) Δέκα συγκροτήματα φρουράς (κοόρτεις), δυνάμεως 600 ανδρών έκαστο συνολικά 6.000 ανδρών περίπου. Μια πραγματικά ισχυρή στρατιωτική δύναμη! Με τα σημερινά αριθμητικά δεδομένα, πρόκειται για δύναμη τριών μεραρχιών πλήρως επανδρωμένων ή ενός σώματος στρατού με μειωμένη όμως σύνθεση. Εξ αυτών, τα αποσπάσματα ιππήλατων τοξοβόλων άμεσης αντίδρασης, δύο λεγεώνες, έξι αποσπάσματα ιππικού (Alae) και τέσσερα συγκροτήματα φρουράς (κοόρτεις) στάθμευαν στην Αρμενία I και Αρμενία II. Η υπόλοιπη δύναμη, μία λεγεώνα, πέντε αποσπάσματα ιππικού (Alae) και έξι συγκροτήματα φρουράς (κοόρτεις), στάθμευαν στον Πολεμονιακό Πόντο.⁸³

Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της δύναμης ευρίσκονταν στα Σάταλα της Αρμενίας I και στην Μελιτηνή, την μητρόπολη (πρωτεύουσα) της Αρμενίας II. Τουλάχιστον μια λεγεώνα ευρίσκονταν σε κάθε μια από αυτές τις δύο πόλεις. Ένα από τα αποσπάσματα ιππήλατων τοξοβόλων άμεσης αντίδρασης, ευρίσκονταν στην πόλη Domana (Δομάνη) πλησίον της πόλεως Σάταλα, ενώ το δεύτερο πλησίον της Μελιτηνής (πλησίον της σημερινής πόλεως Arapkir). Κάθε Κοόρτη κατανέμονταν σε περιοχές στρατιωτικών θέσεων οι οποίες έφεραν λατινικά ονόματα διακριθέντων παλαιών ενδόξων ρωμαϊκών δυνάμεων όπως Analiba, Arauraca, Sisila, Metita κ.ά Το ίδιο ισχύει και για τα αποσπάσματα ιππικού (Ala) για τις θέσεις Chiaca, Dascusa, Aeliana, Suissa, Tablariensis. Το απόσπασμα

⁸² Ο. π. σ. 78.

⁸³ Ο. π. σ. 80.

ιππικού Ala Prima Praetoria ευρίσκονταν στην θέση Ad Praetorium Itineraries. Προφανώς πρόκειται για το τοπικό επιτελείο.⁸⁴

Από τις προαναφερόμενες λεγεώνες η XV και η XII με τα ονόματα Apollinaris και Fulminata αντίστοιχα είχαν εγκατασταθεί ήδη από την ρωμαϊκή εποχή στις πόλεις Σάταλα⁸⁵ και Μελιτηνή, αφού αυτές αποτελούσαν το κέντρο βάρους της άμυνας των αρμενικών περιοχών. Επίσης ο Προκόπιος επιβεβαιώνει ότι η XII λεγεώνα είχε έδρα την Μελιτηνή από τους αρχαίους χρόνους. Η Ala Prima Augusta Colonorum είχε επίσης έδρα την Κολωνεία, από την οποία έλαβε το όνομα και την οποία είχε ιδρύσει ο Πομπήιος.⁸⁶

Στην Notitia Dignitatum αναφέρονται με λατινικά ονόματα ως έδρες των παραπάνω στρατιωτικών δυνάμεων οι πόλεις Trapezus, Auaxa και Siluana και Zigana. Εξ αυτών Trapezus είναι η γνωστή ελληνική πόλη στο στόμιο του Πυξίτη ποταμού (τουρκικά: «Değirmen Dere» = Μυλοπόταμος). Η Auaxa είναι το σημερινό χωριό Avaza ή Anza στους πρόποδες του όρους Kolat (Kolat Daglari) στις πηγές του προαναφερόμενου ποταμού. Η λέξη Siluanis, αφαιρετική πτώση της λέξεως Siluana, είναι η πόλη Solomenica της Itinerarium Antonini, και ταυτίζεται με την κωμόπολη Sule στις πηγές του ποταμού Harmut su {ή Gumusane deresi} κοντά στο χωριό Kalecik, όπου ακόμη σήμερα υπάρχουν τα ερείπια αρχαίου φρουρίου. Στα Δ. του όρους Kolat υπάρχει το όρος Zigana, το οποίο ο εθνικός δρόμος από την Τραπεζούντα προς το Ardas (Torul), τέμνει στα 6.640 πόδια. Εκεί ήταν και η θέση της ρωμαϊκής κοόρτης που φέρει το αρχαίο όνομα Zigana. Η αρχαία Mochora, ευρίσκεται σήμερα Α. του όρους Zigana, όπου ήταν και η θέση της κοόρτεως.⁸⁷

Ο βαθμός των επικεφαλής αξιωματικών των κοόρτεων (Prefecti) και των αποσπασμάτων ιππικού (Alae), οι οποίες ευρίσκοντο στις πόλεις ή οχυρές θέσεις Sabbu, Domana, Satala, Melitene, Trapezos, Auaxa, Siluana, έφεραν

⁸⁴ Ο. π. σ. 80.

⁸⁵ Η οχυρή θέση των Σατάλων ταυτίζεται με την σημερινή τουρκική κωμοπόλη Sadak (N.A. Τουρκία), όπου και η θέση των ρωμαϊκών λεγεώνων «XVI Flavia Firma» και «XV Apollinaris». Η ιστορική αναδρομή και δορυφορική πρόσβαση της περιοχής, όπου φαίνεται και η θέση των ρωμαϊκών λεγεώνων παρέχεται στον ιστότοπο του διαδικτύου <http://www.livius.org/place/satala-sadak/>

⁸⁶ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 80.

⁸⁷ Ο. π. σ. σ. 81 – 82.

διαφορετικό βαθμό από τους αντίστοιχους επικεφαλής των λοιπών μονάδων. Τα ονόματα της πρώτης κατηγορίας εξ αυτών καταχωρούνταν στους τιμητικούς πίνακες *Laterculus Majus*, ενώ των υπολοίπων στον *Laterculus Minus*. Αυτοί οι τιμητικοί πίνακες ήταν όπως θα λέγαμε σήμερα μια μορφή επετηρίδας, αφού σε αυτούς καταχωρούνταν όλοι οι αυλικοί και οι διοικητικοί αξιωματούχοι με την ένδειξη αξιώματος, βαθμού ή τίτλου. Η απονομή αυτών των αξιωμάτων γίνονταν από τον ίδιο τον αυτοκράτορα προσωπικά, ο οποίος σε επίσημη τελετή ή και χωρίς αυτή, όταν οι συνθήκες δεν το επέτρεπαν, χορηγούσε ειδικό δίπλωμα (*Codicillus Dignitatum*), στο οποίο αναφέρονταν ως *Mandata Principi*, το αξίωμα, ο βαθμός ή τίτλος, το όνομα του απονεμομένου και τα διακριτικά τα οποία εντέλλεται πλέον να φέρει (*Insignia*). Μετά από αυτή την διαδικασία καταχωρούνταν τα αξιώματα και στους τιμητικούς πίνακες *Laterculus*. Η τελετή απονομής όμως προϋπέθετε αίτημα προς τον αυτοκράτορα και αποδοχή από αυτόν. Για τα μικρότερα όμως αξιώματα, όπως αυτά της δεύτερης κατηγορίας (του πίνακα *Laterculus Minus*), που προαναφέρονται, απονέμονταν όχι από τον αυτοκράτορα αλλά από τον Κοιέστωρα (*Quaestor*).⁸⁸ Η διαφορά των δύο τιμητικών πινάκων *Laterculus Majus*, και *Laterculus Minus* ήταν ότι τα ανώτερα αξιώματα καταχωρούνταν στον πρώτο, και αυτός τηρούνταν από τον *Primicerius Notiarum*, ενώ τα μικρότερα στον δεύτερο πίνακα, ο οποίος τηρούνταν από τον Κοιέστωρα.⁸⁹ Έτσι οι υφιστάμενοι του στρατιωτικού ηγέτη Δούκα της Αρμενίας (*Dux Armeniae*) επικεφαλής όλων των κοόρτεων και οκτώ

⁸⁸ Ρωμαϊκό αξίωμα με αρμοδιότητες σχετικά με τον έλεγχο και την εποπτεία των οικονομικών στην αυτοκρατορία. Σημαντικό αξίωμα κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο. (λατ. *quaestor sacri palatii*). Το αξίωμα θεσπίσθηκε από τον Κωνσταντίνο Α (324-337) με ευρείες δικαστικές και νομοθετικές αρμοδιότητες. Ο Κοιαιίστωρ επεξεργαζόταν τους νόμους και προσυπέγραφε τα αυτοκρατορικά διατάγματα. Οι αποφάσεις του ήταν ιδιαίτερα ισχυρές και μπορούσαν να προσβληθούν μόνο ενώπιον του αυτοκρατορικού δικαστηρίου. Το 539 ο Ιουστινιανός θέσπισε το αξίωμα του Κοιαιισίτωρος (*quaesitor*), που ονομαζόταν απλά Κοιάστωρ, με δικαστικές και αστυνομικές αρμοδιότητες μόνο στην Κωνσταντινούπολη. Στη μεσοβυζαντινή εποχή οι σημαντικότερες αρμοδιότητες του κοιαιίστορα μεταβιβάστηκαν στον Λογοθέτη του δρόμου, τον επί των δεήσεων κ.α. και το αξίωμα υποβιβάσθηκε στην 35η θέση στην διοικητική ιεραρχία, στις τάξεις των κριτών. Ο κοιαιίστωρ αναφέρεται έως τα τέλη του 14ου αι., στην 45η θέση, και όπως φαίνεται, αποτελούσε πλέον μόνο τιμητικό τίτλο. Διαδικτυακός ιστότοπος Εγκυκλοπαίδεια του Μείζονος Ελληνισμού, http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/flemmaAdds.aspx?Mode=Glossary¶mid=3812&boithimata_State=&kefalaia_State=

⁸⁹ Scheck Otto, *Notitia Dignitatum accedut notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*, εκδόσεις Weidmann, Βερολίνο, 1876, κεφ. Or. XII, σ 35 και κεφ. Oc X, σ. 147.

από τις δέκα Alae καταχωρούνταν στον τιμητικό πίνακα *Laterculus Minus* ή όπως έχει εκφρασθεί «...*de minore laterculo emittentur...*». Αντιθέτως οι επικεφαλής των δύο Alae, οι οποίες στάθμευαν στην Auaxa και Siluana και των επικεφαλής των κοόρτεων (Prefecti) και των Alae, οι οποίες ευρίσκοντο στις πόλεις ή οχυρές θέσεις Sabbu, Domana, Satala, Melitene, Trapezos, καταχωρούνταν στον τιμητικό πίνακα *Laterculus Majus*.⁹⁰

2.7.. Ο ΔΟΥΚΑΣ ΤΗΣ ΑΡΜΕΝΙΑΣ (DUX ARMENIAE).

Ο ίδιος ο στρατιωτικός ηγέτης Δούκας της Αρμενίας (Dux Armeniae), κατείχε τιμητική θέση στην ρωμαϊκή ιεραρχία των *Cursus honorum*. Ανήκε στην βαθμίδα των *Spectabilis*, η οποία αποτελούσε εξέλιξη παλαιότερων συγκλητικών (*Clarissimus*) και της τάξεως των ιππέων (*Perfectissimus*). Έτσι προέκυψαν ιεραρχικά οι βαθμίδες υψηλών αξιωμάτων, *Illustris*, *Spectabilis*, *Clarissimus*, *Perfectissimus*. Στην βαθμίδα των *Illustris*, ανήκαν οι *Praefectus Praetorio* και οι *Magistri Militum*. Στην βαθμίδα των *Spectabilis* ανήκαν οι *Vicarii Dioeceseos*, οι *Duces* και *Comites Rei Militaris*. Στην βαθμίδα των *Clarissimi* ανήκαν οι επαρχιακοί κυβερνήτες *Praesides* και οι επικεφαλής των λεγεώνων (*Prefecti*).⁹¹

Είχε το προνόμιο του *Officium*, του ιδιαίτερου θα λέγαμε σήμερα γραφείου του, επανδρωμένο με ικανό αριθμό βαθμοφόρων επιτελών πιστών σε αυτόν. Ο επικεφαλής του *Officium* έφερε τον τίτλο του *Princeps* και επιλέγονταν από την *Schola* από τους *Agentum in Rebus*. Αυτή η *Schola*, ήταν είδος αστυνομίας 100 περίπου ανδρών που ονομάζονταν *Agentes in Rebus* και μετέφεραν την αλληλογραφία (εμπιστευτική ή μη) στις Επαρχίες υπό την εποπτεία του *Magister Officiorum*. Το *Officium* του Δούκα της Αρμενίας (Dux Armeniae), διαιρούνταν σε επιμέρους τομείς (ή γραφεία), τα *Scrinia*, τα οποία έλεγχαν διάφορους κλάδους της διοίκησης. Αυτά ήταν το *Numerarii* - για τον έλεγχο των οικονομικών δαπανών, το *Commentariensis* - για τον έλεγχο στρατιωτικών θεμάτων – το *Libellis*, με τα διάφορα αιτήματα (*petitions*), που απευθύνονταν στον Δούκα ή σε

⁹⁰ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 82. Επίσης Scheck Otto, *Notitia Dignitatum accedut notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*, εκδόσεις Weidmann, Βερολίνο, 1876, κεφ. Or. XXXVIII. σ.σ. 83-85.

⁹¹ Ο. π. σ. σ. 82 -83.

άλλους επισήμους και γενικά η διεκπεραίωση της αλληλογραφίας. –το *Exceptores* για τον έλεγχο και εκτέλεση των αποφάσεων.⁹²

Η *Notitia Dignitatum*, διέσωσε περιγραφή των διακριτικών (*Insignia*), που απονέμονταν με το ειδικό δίπλωμα (*Codicillus Dignitatum*). Θα αναφερθούμε μόνο στα διακριτικά του Βικαρίου της Ποντικής και του Δούκα της Αρμενίας.⁹³

Τα διακριτικά του Βικαρίου της Ποντικής αποτελούνταν από ένδεκα παραστάσεις (όσες δηλαδή και οι Επαρχίες που διοικούσε) και οι οποίες διέφεραν μεταξύ τους ως προς τον συνδυασμό των χρωμάτων. Υπεράνω αυτών υπήρχε ένα βιβλίο σε αναλόγιο το (*Liber Mandatorum*), και δίπλα του χαραγμένος ένας στύλος με δύο ομοιώματα, προφανώς του Αυτοκράτορα και της συζύγου του.⁹⁴

Τα διακριτικά του Δούκα της Αρμενίας. αποτελούνταν από την ιχνογράφηση επτά φρουρίων (τέσσερα των αρμενικών περιοχών και τρία της Ποντικής), όπου οι εκπρόσωποι των στρατιωτικών αρχών που καταχωρούνταν στον τιμητικό πίνακα *Laterculus Majus* είχαν την έδρα τους. Αντίθετα τα φρούρια των στρατιωτικών που είχαν καταχωρηθεί στον *Laterculus Minus* δεν περιλαμβάνονταν στα *Insignia*. Ο Δούκας της Αρμενίας έφερε και αυτός υπεράνω των ιχνογραφημένων επτά φρουρίων το βιβλίο *Liber Mandatorum* αλλά χωρίς αναλόγιο.

Οι αξιωματούχοι που περιλαμβάνονταν στην βαθμίδα των *Illustres*, έφεραν ως *Insignia* το βιβλίο *Liber Mandatorum* χωρίς αναλόγιο. Επάνω σε αυτό υπήρχε η εικόνα του Αυτοκράτορα. Σε άλλους αξιωματούχους, αντί του πορτραίτου, υπήρχε η εγγραφή σε τέσσερις γραμμές των εξής γραμμάτων.

1^η γραμμή: F,

2^η γραμμή: INTALL

3^η γραμμή: COMORD,

⁹² Ο. π. σ. σ. 82 -83.

⁹³ Scheck Otto, *Notitia Dignitatum accedut notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*, εκδόσεις Weidmann, Βερολίνο, 1876, κεφ. Or, XXV,(σ.σ. 54-55) Or, XXXVIII, (σ.σ. 83-85.

⁹⁴ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 83 -84.

4^η γραμμή: PR.

Η πρώτη προσπάθεια ερμηνείας αυτών των αρχικών έγινε από τον διάσημο λατίνο λόγιο Giovanni Giacomo Panciroli (1587 – 1651), ο οποίος ερμήνευσε αυτά ως εξής.

1^η γραμμή: FELIX LIBER,

2^η γραμμή: INIUNCTUS NOTARRIIS TRIBUNIS A LATERCULO,

3^η γραμμή: CONTINENS MANDATA ORDINE

4^η γραμμή: PRIMICERII.⁹⁵

Ο Boecking έδωσε την εξής ερμηνεία.

1^η γραμμή: FELICITATIS LETITIAE

2^η γραμμή: QUI IMPERATORII NUMINIS, TUTELA AUGUSTORUM LARIUM

3^η γραμμή: CIVITATES OMNES MAIESTATI OBEDIENT REGIAE DOMINI

4^η γραμμή: POPULI ROMANI.⁹⁶

Αναφέρεται επίσης και σε ένα απόσπασμα της ιστορίας του Κεδρηνού, ο οποίος μιλώντας για την διαίρεση του κράτους σε ανατολικό και δυτικό μεταξύ των Ονωρίου και Αρκαδίου αναφερόμενος στο κρυπτογράφημα KONOB στα ρωμαϊκά νομίσματα, αναφέρει ότι αυτά μπορούν να ερμηνευθούν ως «*civitates omnes nostrae obedient venerationi*». Μπορούν άραγε αυτά να χρησιμεύσουν προς ερμηνεία και των εγγράφων του Liber Mandatorum; Μπορεί ναί, αλλά και όχι. Το αίνιγμα αυτό απαιτεί λύση.⁹⁷

⁹⁵ Panciroli G. *Notitia Dignitatum utriusque imperii orientis scilicet et occidentis ultra Arcadii Honorique tempora*, Γενεύη, 1623, σ. 144.

⁹⁶ Boecking Edward, *Notitia Dignitatum, et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus orientis*, τόμ. α, Βόννη 1853, σ. 284.

⁹⁷ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 83 -84.

3.. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ «ΜΕΓΑΛΗ ΑΡΜΕΝΙΑ» ΚΑΙ Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΩΝ «ΣΑΤΡΑΠΕΙΩΝ».

Όπως προαναφέρθηκε, τον Γ' και Δ' αιώνα ως «μικρά Αρμενία» (Armenia Minor), ονομάζονταν οι βυζαντινές αρμενικές Επαρχίες (Provinciae), «Αρμενία Ι» (ή Armenia prima), Αρμενία ΙΙ (ή Armenia Secunda), και ο Πολεμονιακός Πόντος (Pontus Polemoniacus), σε αντιδιαστολή με την υπόλοιπη περσική Αρμενία (ή Περσαρμενία) που διατήρησε το όνομα της ως «Μεγάλη Αρμενία» (Armenia major), παρότι αυτή ήταν πλέον μικρότερη λόγω της απώλειάς αυτών των εδαφών. Φυσικό σύνορο μεταξύ των παραπάνω περιοχών της «μικράς» και «μεγάλης Αρμενίας» αποτελούσε αρχικά ο Ευφράτης ποταμός., ο οποίος σταδιακά είχε υπερκερασθεί λόγω των βυζαντινών προσαρτήσεων μικρών περιοχών ανατολικά αυτού, κατόπιν στρατιωτικών επιτυχιών. Έτσι οι νέες περιοχές αποτέλεσαν την βυζαντινή «μεγάλη Αρμενία», η οποία δεν θα πρέπει να συγχέεται με την αντίστοιχη σαφώς μεγαλύτερη Περσαρμενία, η οποία καλείται επίσης «μεγάλη Αρμενία».⁹⁸

Οι Επαρχίες της «μικράς Αρμενίας», «Αρμενία Ι», Αρμενία ΙΙ και Πολεμονιακός Πόντος είχαν ενσωματωθεί πλήρως στο Βυζαντινό κράτος και οι κάτοικοί τους συμμετείχαν σε κάθε πτυχή του βυζαντινού πολιτικού βίου. Οι περιοχές όμως της βυζαντινής «μεγάλης Αρμενίας», διατήρησαν ευρύτερη αυτονομία, φαινομενικά προσαρτημένες στο Βυζάντιο αλλά ουσιαστικά πλήρως αυτόνομες. Τοποθετούνται Α. του σημερινού τουρκικού Ευφράτη και αποτελούνταν από δύο Επαρχίες την «μεγάλη ή ενδοτέρα Αρμενία», (major η interior Armenia), και τις «Σατραπείες», (Satrapiae). Τα Α. όριά τους, τα οποία ήταν και Βυζαντινοπερσικά σύνορα ορίζονταν όπως έχουμε αναφέρει από την Άμιδα μέχρι την Θεοδοσιούπολη.⁹⁹

Προς Β. η «μεγάλη ή ενδοτέρα Αρμενία», συνόρευε με τον Πολεμονιακό Πόντο και προς Ν. με τις «Σατραπείες». Μικρότερη σε έκταση από τις αρμενικές βυζαντινές Επαρχίες Δ. του Ευφράτη, είχε ως κυριότερες πόλεις

⁹⁸ Χάρτης 1. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm> Επίσης χάρτης 12: Αναλυτικός ρωσικός χάρτης για τις βυζαντινές αρμενικές περιοχές τέλη 4ου 'έως μέσα του 7ου αιώνα. <https://archive.org/search.php?query=subject%3A%22Armenia%22>

⁹⁹ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 84 -86.

την Λεοντόπολη και Θεοδοσιούπολη. Οι παραμεθόριες περιοχές της ήταν η Χορζάνη και Ν. αυτής η Ασθιανίνη. Στην πρώτη εξ αυτών ευρίσκετο το βυζαντινό φρούριο Αρταλέσων και στην δεύτερα το Κιθαρίζων. Και τα δύο ευρίσκονταν σχεδόν επί της οριογραμμής των συνόρων των δύο χωρών. Από την μελέτη της ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας καταγράφουμε ως άλλες μικρότερες περιοχές (αρχίζοντας από Β. προς Ν.) Σισπιρίτις, Καρανίτις, Δερζινή, Ακιλισινή και Δαράπαλις.¹⁰⁰

Η Επαρχία των «Σατραπειών» συνόρευε προς Β. με την «μεγάλη η ενδοτέρα Αρμενία» και προς Ν. με τις βυζαντινές Επαρχίες «Μεσοποταμία» και «Ευφρατησία». Με την σειρά της διαιρούνταν αρχικά σε πέντε μικρότερες περιοχές (σε έκταση νομού της χώρας μας σήμερα), αυτοδιοικούμενες, με επικεφαλής ηγεμόνα που έφερε τον τίτλο του «Σατράπη». Οι ονομασίες έχουν προέλευση τοπική. Στην Νεαρά XXXI, αναφέρονται οι τρεις εξ αυτών, «...Τζοφανηνή τε καί Ανζητηνή ή Τζοφηνή, καί Ασθιανηνή ή καί Βαλαβιτηνή καλουμένη...».¹⁰¹ Σε αυτές θα πρέπει να προστεθούν επίσης η Ιγκηλιτήνη, (ή Ινκλήνη), και η Ανζατήνη.¹⁰² Τηρείται η ορθογραφία των σχετικών βυζαντινών κειμένων. Απαιτείται επίσης η προσοχή του ιστορικού κατά την μελέτη των παραπάνω διαφορετικών ονομασιών των περιοχών διότι άλλες μεν σημαίνουν την ίδια περιοχή (λ.χ. Σοφανηνή και Τζοφανηνή), άλλες δε σημαίνουν διαφορετικές περιοχές (λ.χ. Σοφανηνή και Σοφήνη). Αρκετές φορές αναφέρονται στην βυζαντινή ιστοριογραφία με διαφορετικό τονισμό (λ.χ. Ανζητήνη και Ανζητηνή). Δεν αποκλείουμε την περίπτωση κάποιες περιοχές (λ.χ. Τζοφηνή, Βαλαβιτηνή κλπ) να αποτελούσαν μικρότερες παρακείμενες περιοχές. Από την μελέτη των διαφόρων πρωτογενών πηγών διαπιστώσαμε ότι οι πέντε περιοχές των Σατραπειών είναι

¹⁰⁰ Ο. π. appendix III. σ.σ. 89-90.

¹⁰¹ «Συνεστησάμεθα δε καί τετάρτην Αρμενίαν, ή πρότερον οὐκ εἰς ἐπαρχίας συνέκειτο σχῆμα, ἀλλὰ τῶν τε ἐθνῶν ἦν καί ἐκ διαφόρων συνείλεκτο βαρβαρικῶν ὀνομάτων. Τζοφανηνή τε καί Ανζητηνή ή Τζοφηνή, καί Ασθιανηνή ή καί Βαλαβιτηνή καλουμένη καί ὑπό σατράπαις οὖσα. ἀρχῆς δε τοῦτο ὄνομα ἦν οὐδέ Ρωμαϊκόν οὐδέ τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἀλλ' ἐξ ἐτέρας πολιτείας εἰσενηνεγμένον». Νεαρά 31 Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Αρμενίας, εκδ. Ζ. Α. Lingenthal. *Imperatoris Iustiniani Novellae* βιβλ α, [Β. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

¹⁰² Σύμφωνα με το αυτοκρατορικό διάταγμα «*De officio magistri militum*», το οποίο έχει ενταχθεί στον Ιουστινιάνειο Κώδικα. *Codex Justinianus, De officio magistri militum*, εκδότης P. Krueger, βιβλ. I, τίτλος XXVIII, [Weidmann], Βερολίνο, 1877, σ.σ. 138 - 139.

(αρχίζοντας από Β. προς Ν.) η Σοφήνη, η Ασθιανήνη η Ανζητήνη η Ινγκιληνή και η Σοφανήνη (ή Τζοφανήνη). Η περιοχή Αρζανίνη ανήκει κατά το μεγαλύτερο μέρος στην Περσαρμενία και δεν αποτέλεσε περιοχή με ιδιαίτερη υπό βυζαντινή επιρροή διοίκηση.¹⁰³

Η κυριότερη πόλη και πρωτεύουσα ήταν τα Αρσαμόσατα, η οποία δεν θα πρέπει να συγχέεται με την πόλη Σαμόσατα επί του Ευφράτη μεταξύ των πόλεων Γερμανικείας και Κωνσταντίνας. Ούτε με την πρωτεύουσα της Περσαρμενίας τα Αρτάξατα (σημ. Artashat της Αρμενίας), πλησίον της ιστορικής πόλεως Ντβίν. Στις «Σατραπείες» δεν υπήρχαν βυζαντινά στρατεύματα, λόγω του ιδιαίτερου καθεστώτος αυτονομίας και απαιτείτο ειδική άδεια εισόδου αφού «...στρατιώτης δὲ Ῥωμαῖος οὔτε τῷ Ἀρμενίων βασιλεῖ οὔτε σατράπαις ἤμυνε πώποτε, ἀλλὰ τὰ πολέμια κατὰ μόνας αὐτοὶ διωκοῦντο».¹⁰⁴ Δίνεται η εντύπωση ότι πρόκειται για τοπικά αρμενικά κρατίδια εντός του βυζαντινού χώρου.

Όπως θα περιγράψουμε στην συνέχεια οι τοπικοί Σατράπες ήταν κληρονομικοί άρχοντες. Η αρχή αυτή της κληρονομικής «πενταρχίας» των «Σατραπειών» μπορούσε να θεωρηθεί παράγοντας σταθερότητας στην περιοχή, αφού η εξουσία των τοπικών αρχόντων εκπορεύονταν από τον βυζαντινό αυτοκράτορα, τον υπηρετούσε μάλιστα ενόπλως αποτρέποντας περσική εισβολή στην περιοχή και μάλιστα χωρίς να απασχολούνται βυζαντινά στρατεύματα.

Έχοντας προσδιορίσει τις θέσεις των βυζαντινών οχυρώσεων Κλεισουργών και την θέση του έναντι αυτών ευρισκομένου περσαρμενικού οχυρού Αφουμών, μπορούμε επίσης να προσδιορίσουμε και με ακρίβεια τα βυζαντινοπερσικά σύνορα στην περιοχή Σατραπειών, πριν την εποχή του Ιουστινιανού. Αυτά εκτείνονται κατά μήκος του άνω Νυμφίου (πλησίον της Αμιδας) και της κοιλάδας του άνω Τίγρεως. Τα όρια της

¹⁰³ Χάρτης 1. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού.
<http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

¹⁰⁴ Προκοπίου Καισαρέως. *Περί τῶν τοῦ δεσπότης Ιουστινιανοῦ κτισμάτων*, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. α, παρ. δ, σ. 247, (στιχ. 16 -18).

κοιλάδας είναι οι σημερινοί τουρκικοί παραπόταμοι Lice, Kulpsu, και Batmansuyun.¹⁰⁵ Τα ανωτέρω περιγράφονται στην συνέχεια.

Όσον αφορά το καθεστώς της διοίκησης των «Σατραπειών» ο Προκόπιος αναφέρει «...τῇ δὲ ἄλλῃ Ἀρμενίᾳ, ἥπερ ἐντὸς Εὐφράτου ποταμοῦ οὕσα διήκει ἐς Ἀμιδαν πόλιν, σατράπαι ἐφειστήκεισαν Ἀρμένιοι πέντε, καὶ κατὰ γένος μὲν ἐς αἰὶ ἐς τὰς ἀρχὰς ἐκαλοῦντο ταύτας, ἐχόμενοι αὐτῶν ἄχρι ἐς θάνατον».¹⁰⁶ Η αρχή αυτή της «πενταρχίας» των «Σατραπειών» ίσχυε πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού και το αξίωμα ήταν κληρονομικό. Θα μπορούσαν να θεωρηθούν και ως μικροί τοπικοί βασιλείς, δεδομένου ότι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν, πέραν του ὅτι ἦταν αυτόνομος ηγέτης της περιοχής του, ηγείτο επίσης μικροῦ στρατεύματος ἀνδρῶν, οἱ οἱποῖοι στρατολογούνταν ἀπὸ τὴν δική του περιοχή με τὴν υποχρέωση νὰ συνεπικουρεῖ τις βυζαντινὲς δυνάμεις σε καιρὸ πολέμου. Ὅπως προαναφέραμε, στο πλαίσιο τῆς αυτονομίας τῶν «Σατραπειῶν» δὲν υπήρχε ἐκεῖ βυζαντινὸς στρατὸς καὶ απαιτεῖτο εἰδικὴ ἀδεία εἰσόδου, ἀφοῦ «...στρατιώτης δὲ Ῥωμαῖος οὔτε τῷ Ἀρμενίων βασιλεῖ οὔτε σατράπαις ἤμυνε πώποτε, ἀλλὰ τὰ πολέμια κατὰ μόνας αὐτοὶ διωκοῦντο».

Τὰ ἀξιώματά τους τὰ ἐλάμβαναν ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αυτοκράτορα, ἀφοῦ ἐτσι προβλέπονταν ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο καθεστὼς προνομίων τῆς περιοχῆς. Ἡ περιγραφή τοῦ Προκοπίου γιὰ τὰ ἀπονεμόμενα σύμβολα δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία γιὰ τὴν βυζαντινὴ μεγαλοπρέπεια τῶν τοπικῶν ἀρχόντων. «... ἄξιον δὲ τὰ σύμβολα ταῦτα δηλῶσαι λόγῳ, ἐπεὶ οὐκέτι ἐς ἀνθρώπου ὄψιν ἀφίξεται. χλαμὺς ἢ ἐξ ἐρίων πεποιημένη, οὐχ οἷα τῶν προβατίων ἐκπέφυκεν, ἀλλ' ἐκ θαλάσσης συνειλεγμένων. πίννους τὰ ζῶα καλεῖν νενομίκασιν, ἐν οἷς ἢ τῶν ἐρίων ἔκφυσις γίνεται. χρυσῷ δὲ ἢ τῆς πορφύρας κατηλήλειπτο μοῖρα, ἐφ' ἧς εἴωθεν ἢ τῆς ἀλουργίδος ἐμβολὴ γίνεσθαι. περόνη χρυσῇ τῇ χλαμύδι ἐπέκειτο, λίθον ἐπὶ μέσης περιφράττουσά τινα ἔντιμον, ἀφ' οὗ δὴ ὑάκινθοι τρεῖς χρυσαῖς τε καὶ χαλαραῖς ταῖς ἀλύσεσιν ἀπεκρέμαντο. χιτῶν ἐκ μετάξης ἐγκαλλωπίσμασι χρυσοῖς πανταχόθεν ὠραῖσμένος, ᾧ δὴ νενομίκασι πλούμια καλεῖν. ὑποδήματα μέχρι ἐς γόνυ

¹⁰⁵ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. ἀπὸ τὴν ἀρμενικὴ ἐκδόση τοῦ 1908, Nina G. Garsoian), ἐκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 14.

¹⁰⁶ Προκοπίου Καισαρέως. *Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων*, ἐκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. α, παρ. β, σ. 246, (στιχ. 25),– σ. 247, (στιχ. 3).

φοινικοῦ χρώματος, ἃ δὴ βασιλέα μόνον Ρωμαίων τε καὶ Περσῶν ὑποδεῖσθαι θέμις». ¹⁰⁷

4. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΝΟΜΩΝ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ (536).

Το νομικό καθεστώς ως προς την διοίκηση αυτών των περιοχών, δύναται να λεχθεί ότι ανήκει στην κατηγορία των κρατικών οντοτήτων, τις οποίες παλαιά το ρωμαϊκό δίκαιο ονόμαζε συμμαχικές (*foederatae*) ή ελεύθερες (*liberae*) περιοχές. Η ακριβής νομική σχέση του Βυζαντίου με την συμμαχική περιοχή προσδιορίζεται από τους όρους συμφωνίας που συνάπτεται με βάση την αρχή «*foedus non aequius*». Έτσι στην περίπτωση των συμμαχικών (*foederatae*) περιοχών, το μικρότερο και αδύνατο συμβαλλόμενο μέρος συνιστά μέρος της αυτοκρατορίας, διατηρεί προνόμια αυτονομίας, συμμετέχει στην πολιτική ζωή και γενικά έχει όλα τα δικαιώματα και υποχρεώσεις των βυζαντινών πολιτών. Διατηρεί με άλλα λόγια την πολιτιστική του ιδιαιτερότητα ενώ και τα δύο μέρη έχουν κοινή πολιτική στην άμυνα, την οικονομία και τις εξωτερικές σχέσεις. ¹⁰⁸

Τα ίδια σχεδόν προνόμια παραχωρούνται και στην κατηγορία των ελεύθερων (*liberatum*) περιοχών, με την διαφορά όμως ότι τα προνόμια αυτά παραχωρούνταν απ ευθείας από τον αυτοκράτορα και όχι με ειδική συμφωνία. Πρόκειται για «κατ' απονομήν» προνόμιο και όχι διακρατική συμφωνία. Η φύση της αυτοδιοίκησης των *foederati* συνίστατο στην διευρυμένη διοικητική (*libertas*) νομοθετική και δικαστική ανεξαρτησία (*autonomia*) των τοπικών αρχών. Με άλλα λόγια διοικούσαν τοπικοί και όχι ρωμαίοι άρχοντες και δεν υπήρχαν βυζαντινές αλλά τοπικές φρουρές και απαιτούνταν ιδιαίτερη άδεια εισόδου των βυζαντινών στρατευμάτων.

¹⁰⁷ Σε ημετέρα μετάφραση, «Αξίζει να περιγράψω αυτά τα σύμβολα επειδή δεν πρόκειται να τα ξαναδεί κάποιος. Η χλαμύδα δεν είχε υφανθεί από μαλί προβάτου αλλά από πίννους της θάλασσας, όπως συνηθίζουν να ονομάζουν τα ζώα, που τρέφουν αυτά τα μαλλιά. Το μέρος της πορφυρής παρυφής της τηβέννου ήταν σκεπασμένο με χρυσάφι και στο σημείο εκείνο συνηθίζοταν να γίνεται η σύνδεση της πορφυρής εσθήτας. Χρυσή περόνη κοσμούσε την χλαμύδα με πολύτιμη πέτρα στο κέντρο της, από όπου κρεμόταν τρεις νάκινθοι με χαλαρές χρυσές αλυσίδες. Μεταξωτός χιτώνας διακοσμημένος παντού με χρυσά στολίδια, που συνηθίζουν να αποκαλούν πλούμια. Παπούτσια ως το γόνατο σε κόκκινο χρώμα, που μόνο ο βασιλιάς των Ρωμαίων και των Περσών μπορούσαν να φορέσουν».

¹⁰⁸ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 84 -86.

Υπήρχε υποχρέωση συμβολής στις πολεμικές επιχειρήσεις των βυζαντινών με άνδρες και εξοπλισμό, αλλά και φόρος υποτέλειας προς τον αυτοκράτορα.¹⁰⁹

Στην πράξη όμως τα πράγματα εξελίσσονταν διαφορετικά, αφού πάντοτε το ισχυρότερο μέρος επέβαλλε την θέλησή του στο άλλο ή οι διάφορες καταστάσεις επέβαλλαν άμεση αντίδραση ή αδυναμία και σαφή απόκλιση από τα συμφωνηθέντα. Επίσης σε άλλες αυτόνομες περιοχές είχε παραχωρηθεί νομικό καθεστώς «.....αὐτόνομοι καὶ φόρων ἀτελεῖς» (.....*liberae et immunes*) και σε άλλες επίσης αυτόνομες υπήρχε η υποχρέωση κάποιας μορφής οικονομικής συνεισφοράς. Υπήρχε σαφώς διάκριση μεταξύ των «*civitates foederatae*», «*civitates liberae et immunes*», «*civitates stipendiariae*» «ἔσπενδοι, συμμαχικοί», «ὑπήκοοι ἀρχόμενοι» κλπ.

Αρχές του Δ' αιώνα η μεγάλη (ειρηνική ή βίαιη) μετανάστευση των λαών (Ούννων, Γότθων κλπ) σε όλες της πλευρές της αυτοκρατορίας επέτεινε το πρόβλημα, αφού ήταν δύσκολο να συγκρατηθούν. Αρκετές φορές οι βυζαντινοί αυτοκράτορες τηρώντας φιλική τακτική παραχωρούσαν το καθεστώς του *foederus* σε έθνη κοντά στα σύνορα. Επιπροσθέτως στρατολογούσαν και από αυτούς, έτσι ώστε οι *foederati* να αποτελούν τα πλέον επίλεκτα τμήματα του πρωτοβυζαντινού στρατού («...ἐκ τε στρατιωτῶν καὶ παιδεράτων»). Υπήρχαν τμήματα Αρμενίων παιδεράτων στον βυζαντινό στρατό.¹¹⁰

Από τις λίγες πληροφορίες που αφορούν το νομικό καθεστώς των αρμενικών Σατραπειών συμπεραίνουμε ότι αυτές δεν αποτελούσαν κατακτημένες περιοχές αλλά ελεύθερες (*liberari*) περιοχές, όχι σε βάση ισότητας. Υπήρχε πλήρης αυτονομία χωρίς εποπτεία από τις βυζαντινές αρχές ούτε υποχρέωση στρατιωτικής υπηρεσίας στον αυτοκράτορα. Ουσιαστικά οι αρμενικές «Σατραπείες» ήταν μικρογραφίες αρμενικών βασιλείων, που διοικούνταν από δικούς των ηγεμόνες με βαθμό ίσο προς βασιλέα, αλλά επειδή, όπως προαναφέραμε, η διακρατική σχέση τους με το Βυζάντιο δεν ήταν σχέση ισότητας αναγνωρίζονταν ο κυρίαρχος ρόλος του βυζαντινού αυτοκράτορα. Τα διακριτικά (*insignia*) των ηγεμόνων των Σατραπειών τα οποία αποστέλλονταν από τον αυτοκράτορα αποδείκνυαν την βασιλική εξουσία. Ο πορφυρός και σκούρος ερυθρός μανδύας καθώς

¹⁰⁹ Ο. π. σ. σ. 85 -86.

¹¹⁰ Ο. π. σ. σ. 85 -86.

και τα ερυθρά υποδήματα αποτελούσαν τμήμα μόνο αυτής της μεγαλοπρεπούς περιβολής. Αντίστοιχα διακριτικά υπήρχαν και για τον βασιλέα της Λαζικής, που ευρίσκονταν βόρεια των αρμενικών περιοχών, ο οποίος επιπροσθέτως λάμβανε και έναν λευκό μανδύα, χιτώνα (tunica) με αντίστοιχα υποδήματα, διάδημα βυζαντινού τύπου, και ζώνη με μαργαριτάρια. Οι Αρμένιοι ηγεμόνες έφεραν και αυτοί ίδιου τύπου ζώνη όπως και ιδιαίτερο σατραπικό διάδημα, αλλά δεν γνωρίζουμε αν αυτά είχαν παραχωρηθεί από τον αυτοκράτορα.¹¹¹

Η φύση και προέλευση της εξουσίας των Σατραπών, πρέπει να ιδωθούν στο πλαίσιο νομικών σχέσεων γνωστών με τον γενικό όρο ως «naharar», το οποίο αναπτύχθηκε στην Αρμενία κατά την περίοδο της δυναστείας των Αρσακιδών. Οι σατράπες ηγεμόνες αυτών των ελεύθερων σατραπειών ήταν το ίδιο όπως οι αντίστοιχοι ομοεθνείς τους σατράπες της Περσαρμενίας (του τμήματος της Αρμενίας το οποίο ανήκε στην σφαίρα επιρροής της Περσίας). Έτσι αυτοί θεωρούνταν υφιστάμενοι (vassals) των Περσών βασιλέων (ή και του Αρμενίου βασιλέα όταν η παρακμή του περσικού βασιλείου παρείχε τέτοια δυνατότητα). Σε κάποιες περιπτώσεις η αυτονομία των αρμενίων σατραπών «naharar» της Περσαρμενίας ήταν τέτοια που μπορούμε να πούμε ότι αυτή αντιστοιχούσε με το καθεστώς των «foederati» των βυζαντινών περιοχών. Για τον λόγο αυτό δεν μπορεί να γίνει κατανοητή η οργάνωση και διοίκηση των Σατραπειών μόνο με την σύνδεση που υπήρχε με τον βυζαντινό αυτοκράτορα, αλλά και σε σχέση με την αντίστοιχη οργάνωση των περιοχών της Περσαρμενίας. Η απουσία αυτοκρατορικών περιορισμών στην περιοχή των Σατραπειών δεν ήταν αποτέλεσμα της μεγαλοψυχίας του, αλλά αναγκαία τακτική και αποτέλεσμα μεγάλης διάρκειας πολέμων με τους Πέρσες για τον έλεγχο του αρμενικού χώρου. Δεν θα πρέπει να παραβλέπεται η πολιτική σκοπιμότητα ή οι ανθρώπινες αδυναμίες των σατραπών. Σύμφωνα με τις αρμενικές πηγές, οι Σατράπες εθελουσίως διέρρηξαν τους δεσμούς των με την Περσαρμενία και επέλεξαν την επικυριαρχία του βυζαντινού αυτοκράτορα μετά το τέλος της βασιλείας του Αρσάκη Β'. Δεν έχουμε λόγους να αμφισβητήσουμε την αλήθεια των γεγονότων, εφόσον αυτή η νέα σχέση διατηρούσε τους Σατράπες και τα προνόμιά τους. Από την άλλη πλευρά οι βυζαντινοί αυτοκράτορες παραχωρούν αυτονομία και αποτρέπουν απορρόφηση ή

¹¹¹ Ο. π. σ. σ. 88- 89.

κατάκτηση μεθοριακών περιοχών από τους Πέρσες. Δημιουργούν έτσι μια «ασπίδα» προστασίας των συνόρων τους και προφυλακές έτοιμες να πολεμήσουν για αυτούς αλλά και να δημιουργήσουν εστίες ταραχών στους ομοεθνείς τους της Περσαρμενίας.¹¹²

Η βυζαντινή περιοχή «μεγάλη Αρμενία» (Armenia major), κειμένη βορείως της βυζαντινής επαρχίας των Σατραπειών, ονομάζεται από τους βυζαντινούς ιστοριογράφους και «εσωτερική ή ενδοτέρα Αρμενία» (Armenia Interior). Ανήκει στην κατηγορία των βυζαντινών περιοχών foederatii και η ένταξή της στην αυτοκρατορία διέπεται από συμφωνία της οποίας οι όροι δεν είναι γνωστοί. Ασφαλή συμπεράσματα δύνανται όμως να εξαχθούν από την βυζαντινή ιστοριογραφία.¹¹³

Όπως προαναφέραμε, ένα από τα προνόμια αυτών των περιοχών (βυζαντινή «μεγάλη Αρμενία» και Σατραπείες), ήταν και η φοροαπαλλαγή. Οι αξιόπιστες όμως αποδείξεις είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Υπάρχει ένα αυτοκρατορικό διάταγμα, του έτους 387 του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α', το οποίο απευθύνεται στον σατράπη της Σοφανηνής απαιτώντας την συνεισφορά του στο «ταμείο του στέμματος». Έχει κωδικοποιηθεί στο 12^ο βιβλίο, στον 13^ο τίτλο «περί του χρυσού στέμματος» του θεοδοσιανού κώδικα με την λατινική εγγραφή. CODEX THEODOSIANUS liber XII, Titulus XIII, De auro coronario, με κείμενο.

6. *Iidem AAA (Gratianus, Valentinianus et Theodosius) Gaddanae Satrapae Sophanenae. Aurum coronarium his redid restituique decernimus, quibus illicite videtur ablatum, ut, secundum consuetudinem moris antiqui, omnes satrapae pro devotione, quae Romano debetur imperio, coronam ex propriis facultatibus faciant serenitati nostrae selenniter offerendam. Dat XVIII. Kal. Iul. Constantinopoli A. III. et Eutropio Coss. (387).*

Σε ελεύθερη ημετέρα μετάφραση. «Οι ίδιοι Αυτοκράτορες (Γρατιανός, Βαλεντινιανός, και Θεοδόσιος), προς τον Γαδανά τον Σατράπη της Σοφανηνής. Αποφασίζουμε ότι το χρυσό στέμμα θα πρέπει να επιστραφεί και να αποκατασταθεί σε εκείνα τα πρόσωπα από τα οποία παρανόμως αφαιρέθηκε, έτσι ώστε σύμφωνα με αρχαίο έθιμο όλοι οι σατράπες να έχουν το δικαίωμα να μεριμνήσουν εξ ιδίων πηγών για την συνήθη συνεισφορά

¹¹² Ο. π. σ. σ. 89 -90.

¹¹³ Ο. π. σ. σ. 85 και 91.

προς το στέμμα της Ημετέρας Γαληνότητας σύμφωνα με την αφοσίωση που τρέφουν προς την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία».

Το παραπάνω αυτοκρατορικό διάταγμα ήταν αποτέλεσμα καταχρήσεων ή προσβολών που εκπορεύθηκαν από τους εκπροσώπους της κεντρικής αυτοκρατορικής εξουσίας (δηλαδή τους Σατράπες) και προκάλεσαν την αντίδραση των κατοίκων των Σατραπειών. Εκ πρώτης όψεως δημιουργεί στον ιστορικό την εντύπωση ότι υπήρχε φορολογικό καθεστώς στις περιοχές έστω και αυθαίρετο. Ανατρέχοντας όμως στην νομοθεσία της εποχής διαπιστώνουμε τα ακόλουθα. Λίγα χρόνια πριν και συγκεκριμένα το 384 ένα παρόμοιο διάταγμα κοινοποιήθηκε από τους ίδιους εκδότες απαγορεύοντας αυστηρά την υποχρεωτική συνεισφορά στο ταμείο του στέμματος. Άρα η συνεισφορά αυτή είχε χαρακτήρα προαιρετικό. Το αυτοκρατορικό διάταγμα ή έδικοτο του 384 του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α' προφανώς δεν εφαρμόστηκε σωστά στις σατραπείες, και για τον λόγο αυτό χρειάζονταν ιδιαίτερη υπενθύμιση για την εφαρμογή των οριζομένων κατά την κρίση των σατραπών. Επίσης η συνεισφορά αυτή καλουμένη «χρυσό στέμμα» έπρεπε να επιστραφεί «...*quibus illicite videtur ablatum,...*». Προφανώς οι σεβαστοί Σατράπες έκριναν καλό (παραβλέποντας το έδικοτο του 384, να προβούν σε υποχρεωτική είσπραξη της συνεισφοράς. Είχαν μήπως κρυφό πόθο να οικειοποιηθούν το ποσό; Άραγε το εισέπραξαν από υπερβάλλοντα ζήλο προς το πρόσωπο του αυτοκράτορα για να το αποδώσουν επ' ονόματί του; Όσο καλόπιστος και αν είναι ο ιστορικός δυστυχώς δεν μπορεί να αποφύγει την σκέψη ότι οι Σατράπες αποκλείεται να αγνοούσαν τόσο σημαντικά έγγραφα όπως τα έδικτα.¹¹⁴

Η παραπάνω συνεισφορά του στο ταμείο του στέμματος διαφέρει από άλλες μορφές φορολογίας, διότι ήταν προαιρετική και όχι υποχρεωτική ή αναγκαστική φορολογία. Αυτό επισημαίνεται και στο από 362 διάταγμα του αυτοκράτορα Ιουλιανού, στο οποίο αναγράφονταν, «...*aurorum coronarium munus est voluntatis*».¹¹⁵ Ως γνωστόν χρυσοί στέφανοι δωρίζονταν στον νικητή αυτοκράτορα μετά από λαμπρή νίκη κατά των

¹¹⁴ Ο. π. σ. σ. 90 - 92.

¹¹⁵ *Imp. Iulianus a. ad Sallustium praefectum praetorio. Aurum coronarium munus est voluntatis, quod non solum senatoribus, sed ne aliis quidem debet indici. Licet quaedam indictionum necessitas postulaverit; sed nostro arbitrio reservari oportebit. Dat. III kal. mai. Mamertino et Nevitta cons. (362 apr. 29). Θεοδοσιανός Κώδικας, βιβλ. 12, κεφ. 13, παρ. 1, υποβληθείς υπό Dr. Alexandr Koptev στον ιστότοπο, <http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Constitutiones/CTh12.html>*

εχθρών στο πλαίσιο της επίσημης τελετής του θριάμβου. Τέτοια δώρα προσφέρονταν και από ελεύθερες ή αυτόνομες κοινότητες ή φιλικά έθνη, τα οποία είχαν συνδεθεί με την αυτοκρατορία με κάποια μορφή ομοσπονδίας, ως έκφρασης φιλίας και καλής θέλησης. Οι Ρωμαίοι μάλιστα επιζητούσαν δώρα «τῶν στεφάνων χρυσῶν», μόλις είχαν καταγάγει νίκη έστω και μικρή.¹¹⁶ Αξιοπίστη πηγή αναφέρει ότι οι κάτοικοι της Ρόδου κατέβαλαν μικρό ποσό, το οποίο καλείτο «στεφανικόν τέλοςμα», επειδή ήταν αυτόνομη περιοχή.¹¹⁷ Το ασήμαντο αυτό ποσό που κατέβαλλαν ετησίως στους Ρωμαίους θεωρούνταν από αυτούς όχι «συνεισφορά στους νικητές», αλλά «στέμμα σε φίλους». Η προαιρετική αυτή συνεισφορά τηρήθηκε και από τους κατοίκους της Μεσοποταμίας, οι οποίοι προσέφεραν χρυσά στέμματα δείχνοντας τον σεβασμό τους, όταν το 362 ο Ιουλιανός ο Παραβάτης προωθήθηκε σε αυτή την περιοχή καταδιώκοντας τους Πέρσες. Επίσης ο βασιλιάς των Γότθων Θευδάτος έκλεισε ειρήνη με τον Ιουστινιανό, με την προϋπόθεση να στείλει μεταξύ των άλλων και χρυσό στέμμα βάρους 300 λιβρών. Έτσι λοιπόν συμπεραίνουμε ότι το στέμμα (corona) που μνημονεύεται στο παραπάνω διάταγμα του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α' ανήκει σε αυτή την κατηγορία στεμμάτων. Επρόκειτο για μια αυθόρμητη συνεισφορά αυτόνομων σατραπειών προς τον επικυρίαρχό τους. Αν και εθελοντική και όχι αναγκαστική ως προς την φύση της η συνεισφορά, κατέστη εθιμικά απαιτητή, απατηλή ως προς την συνήθεια και τον χρόνο, και επιβεβαίωνε τόσο την συμβολική εξάρτηση των τοπικών ηγεμόνων όσο και την ευρεία αυτονομία τους.

Επειδή η απονομή της συνεισφοράς στο ταμείο του στέμματος αποτελούσε την κύρια οικονομική υποχρέωση των (μη ίσων) ελευθέρων αυτών περιοχών και επειδή αυτή η οργάνωση αυτονομίας τηρήθηκε μέχρι τον Ιουστινιανό, οδηγούμεθα στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχαν άλλες χρηματικές υποχρεώσεις τουλάχιστον μέχρι αυτή την εποχή.

¹¹⁶ «...χωρίς γάρ τῶν στεφάνων τῶν χρυσῶν οὓς ὡς καί πολεμίους τινάς ἀεί νικῶν πολλάκις ἤτει (λέγω δέ οὐκ αὐτό τοῦτο τό τῶν στεφάνων ποίημα. πόσον γάρ τοῦτο γε ἐστίν; ἀλλά τό τῶν χρημάτων πλῆθος τῶν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ διδομένων, οἷς στεφανοῦν πόλεις αἱ πόλεις τούς αὐτοκράτορας εἰώθασιν». Cary Earnest, *Dio's Roman History with English translation*, εκδόσεις W. Heinemann, Λονδίνο, 1927. σ. σ. 294 – 295.

¹¹⁷ «Στεφανικόν τέλοςμα παρά Ροδίους οὗτος, ἐκαλεῖτο, ἐπειδή αὐτόνομοι ἦσαν οἱ Ροῖοι, βραχύ δε τίς μέρος Ρωμαίοις ἐπί τιμῇ πέμποντες ἐτήσιον ὡς οὐ φόρον ἡγεμόσι μᾶλλον ἢ στέφανον φίλοις διδόντες». Suidae Lexikon, εκδ. Im. Bekker, Βερολίνο 1854, σ. 976.

Υπάρχει όμως μια ένδειξη η οποία δείχνει το αντίθετο και προβληματίζει τον ιστορικό. Κατά την διάρκεια του βυζαντινοπερσικού πολέμου το 502 ο Πέρσης βασιλιάς Καβάδης εισέβαλε στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές και κατέλαβε την Μαρτυρόπολη και την Αμίδα. Ο Προκόπιος γράφει «ὥστε ἀμέλει Καβάδης ὁ Περσῶν βασιλεὺς ἐπὶ Ἀναστασίου βασιλεύοντος ἐσέβαλε Ῥωμαίων τὴν γῆν, διὰ Μαρτυροπόλεως τὸ στράτευμα ἄγων, ἐπεὶ Ἀμίδης ὀλίγῳ πλεόν ἡμέρας ὁδῶ εὐζώνῳ ἀνδρὶ διειστήκει. ὥσπερ δέ τι πάρεργον ὁδοῦ διαχειρίζων καὶ τῆς ἐφόδου παρενθήκην τινὰ εὐθυωρὸν τὴν πόλιν ἐξεῖλεν, οὐ τειχομαχῆσας ἢ προσβολὴν τινὰ ἢ προσεδρεῖαν πεποιημένος, ἀλλὰ δηλώσας ὅτι δὴ ἀφίξεται μόνον. εὖ γὰρ εἰδότες οἱ τῇδε ὤκημένοι ὥς οὐδὲ βραχεῖάν τινα χρόνου στιγμὴν τῷ στρατοπέδῳ ἀνθέξουσιν, ἐπειδὴ ἀγχοῦ τῶν Μήδων στρατὸν ἦκοντα εἶδον, ἅμα Θεοδώρῳ τηνικάδε Σοφανηνῆς σατραπεύοντι καὶ τῆς σατραπείας ἐνδιδυσκομένῳ τὸ σχῆμα, Καβάδῃ προσῆλθον εὐθύς, σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ Μαρτυρόπολιν αὐτῷ ἐνδιδόντες, φόρους τε τοὺς δημοσίους ἐνιαυτοῖν δυοῖν ἐν χερσὶν ἔχοντες. οἷς δὴ ὁ Καβάδης ἡσθεὶς τῆς μὲν πόλεως τε καὶ χώρας ἀπάσης, ὥς τῇ Περσῶν ἀρχῇ προσηκούσης, ἀπέσχετο, τοὺς δὲ ἀνθρώπους ἀθῶους ἀφῆκεν, οὔτε τι λυμηνάμενος οὔτε τι τῆς πολιτείας μεταβαλὼν, ἀλλὰ Θεόδωρον αὐτὸν σατράπην αὐτοῖς ἐπιστήσας καὶ αὐτῷ ἅτε οὐ γεγονότι ἀγνώμονι τὰ σύμβολα ἐγκεχειρικῶς τῆς ἀρχῆς, ὥς τὴν χώραν φυλάξοντι Περσῶν».¹¹⁸

Οι κάτοικοι της Μαρτυροπόλεως όταν παραδόθηκαν μαζί με τον ἐνστολο σατράπη της Σοφανηνῆς Θεόδωρο (έναν από τους διαδόχους του Γαζανά) στον Καβάδη, του παρέδωσαν επίσης και τους «δημόσιους φόρους» δύο ετών. Ἐτσι παρότι συνδέονταν με τον αυτοκράτορα Αναστάσιο, προτίμησε να παραδοθεί και να αποφύγει την άσκοπη αιματοχυσία σώζοντας τις ζωές των κατοίκων. Προκύπτουν ερωτήματα ως προς την φύση και τον προορισμό αυτών των φόρων. Προφανώς κάποιο τμήμα προορίζονταν για το αυτοκρατορικό ταμείο. Δεν γνωρίζουμε όμως αν αποτελούσαν ιδιαίτερη κατηγορία φόρων ή ήταν τμήμα ή όλο το ποσό συνεισφορά στο ταμείο του στέμματος. Αν δεχθούμε την δεύτερη περίπτωση επιβεβαιώνουμε ότι το νομικό status αυτών των περιοχών (βυζαντινή «μεγάλη Αρμενία» και Σατραπείες), ήταν «αὐτόνομοι καὶ φόρων ἀτελεῖς» («*civitates foederati, liberae et immunes*»). Αν

¹¹⁸ Προκοπίου Καισαρέως. *Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων*, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. β, παρ. α, σελ. 248 (στιχ. 23) - 249 (στιχ. 17).

δεχθούμε την πρώτη περίπτωση, τότε θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι το νομικό καθεστώς αυτών των περιοχών για κάποια χρονική περίοδο μεταβάλλεται, αφού αυτές από «*foederati et liberae*» γίνονται πλέον «*civitates stipendiariae*», το οποίο σημαίνει ότι στερούνται το δικαίωμα του «*immunitas*» δηλαδή της φοροαπαλλαγής.¹¹⁹

Ο Προκόπιος αναφέρει ότι το 485, κατά την διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Ζήνωνα, ορισμένοι σατράπες αποφάσισαν να συνεργασθούν απροκάλυπτα με τους τυράννους Λεόντιο και Ιλλούν, οι οποίοι είχαν εξεγερθεί εναντίον του αυτοκράτορα. Για αυτό ο Ζήνων αφού συνέλαβε τον Λεόντιο και Ιλλούν, άφησε μόνο έναν σατράπη να διοικεί με τον προηγούμενο τρόπο, τον σατράπη της Βελαβιτήνης, ο οποίος είχε πολύ μικρή επικράτεια. Τους υπολοίπους αφού καθάισε, δεν επέτρεψε πλέον να κατέχουν αυτό το αξίωμα, ούτε οι συγγενείς τους, αλλά εκείνοι που θα επέλεγε αυτός. Πιθανόν αυτή την εποχή να καθιερώθηκε και ο «δημόσιος φόρος» αυτών των περιοχών. Έτσι όμως όπως προαναφέρθηκε το νομικό καθεστώς αυτών των περιοχών μεταβάλλεται, αφού αυτές από «*foederati et liberae*» γίνονται πλέον «*civitates stipendiariae*», το οποίο σημαίνει ότι στερούνται το δικαίωμα του «*immunitas*» το οποίο θεωρείται και ως φοροαπαλλαγή. Το πρόβλημα αυτό παραμένει εισέτι άλυτο.¹²⁰

Επίσης δεν γνωρίζουμε αν οι αρμενικοί φόροι που ονομάζονται «τα ἄρμενικά δημόσια», και μνημονεύονται στο έδικτο του Αναστασίου του 496 μ.Χ. (το οποίο αναφέρεται στην συνέχεια), αποτελούν επίσης ιδιαίτερη κατηγορία φόρων ή ταυτίζονται με την κατηγορία των «δημοσίων φόρων». Κρίνοντας όμως από την ονομασία τους, εκτιμάται ότι πρόκειται για φορολογία των αρμενικών επαρχιών «Αρμενία Ι», «Αρμενία ΙΙ» και «Πολεμονιακού Πόντου», οι οποίες είχαν ενταχθεί πλήρως στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Έτσι ως προς το νομικό καθεστώς διακυβέρνησης, η «ενδοτέρα» ή «Μεγάλη Αρμενία» φαίνεται ότι ανήκει στις αυτόνομες περιοχές οι οποίες ορισμένες εποχές συνεισφέρουν χρηματικά στο αυτοκρατορικό ταμείο. Διαφέρει από τις Σατραπείες, οι οποίες διοικούνται από τοπικούς

¹¹⁹ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 93.

¹²⁰ Ο. π. σ. σ. 93 -94.

άρχοντας τους Σατράπες δεδομένου ότι σε αυτή κυβερνά και έχει έδρα εκπρόσωπος του αυτοκράτορα. Όπως αναφέρει ο Προκόπιος, αυτός ήταν ο «Κόμης της Αρμενίας».

5. Ο ΚΟΜΗΣ ΤΗΣ ΑΡΜΕΝΙΑΣ (COMES ARMENIAE).

Ως προς την διανομή των αρμενικών εδαφών μεταξύ Βυζαντινών και Περσών και την διοίκηση του βυζαντινού τμήματος, ο Προκόπιος γράφει: «Και για κάποιο χρονικό διάστημα η Αρμενία έγινε πεδίο διαμάχης ανάμεσα στους Ρωμαίους και τον Πέρσες και τελικά συμφώνησαν να κρατήσουν οι Πέρσες το μερίδιο του Τιγράνη και οι Ρωμαίοι το μερίδιο του Αρσάκη. Με αυτούς τους όρους υπογράφηκαν συνθήκες ειρήνης και από τους δύο, και από τότε χωρίς διακοπή ο βασιλιάς ο βασιλιάς των Ρωμαίων όριζε άρχοντα των Αρμενίων όποιον ήθελε. Και μέχρι τις μέρες μου αποκαλούσαν αυτόν τον άρχοντα κόμητα της Αρμενίας».¹²¹

Οι αρμενικές πηγές επιβεβαιώνουν αυτό το γεγονός, το οποίο έλαβε χώρα μετά τον θάνατο του τελευταίου Αρμενίου βασιλιά Αρσάκη. Όμως αυτή η μεταβολή δεν επηρέασε τους θεσμούς της τοπικής κοινωνίας, αλλά μάλλον έθιξε τα συμφέροντα της αρμενικής δυναστείας. Μετά την έκπτωση του τελευταίου Αρμενίου βασιλιά, κύριο μέλημα των βυζαντινών υπήρξε να μην προβεί σε πολιτικές κινήσεις που θα έθιγαν τον αρμενικό πληθυσμό και θα τους οδηγούσαν στην σφαίρα επιρροής των Περσών μαζί με το υπόλοιπο (και μεγαλύτερο) τμήμα που αυτοί κατείχαν. Έτσι τοποθετώντας τον επιτηρητή τους, φρόντισαν να μην μεταβάλλουν την κοινωνική δομή και τους πολιτικούς θεσμούς της χώρας. Έτσι η εξουσία του κόμητα της Αρμενίας ήταν σε πλήρη αρμονία με τους τοπικούς φεουδαρχικούς άρχοντες, τους Naharars, οι οποίοι

¹²¹ «καὶ χρόνον μὲν τινα περιμάχητος Ῥωμαίοις τε καὶ Πέρσαις ἡ τῶν Ἀρμενίων γεγένηται χώρα, ἐν ὑστάτῳ δὲ ξυνέβησαν, Πέρσας μὲν τὴν Τιγράνου μοῖραν, Ῥωμαίους δὲ τὴν Ἀρσάκου ἔχειν. ἐπὶ τούτοις τε σπονδαὶ ἀμφοτέροις ξυνετελέσθησαν, καὶ τὸ λοιπὸν ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἄρχοντα τοῖς Ἀρμενίοις ἀεὶ καθίστη ὄντιν᾽ ὅποτε καὶ ὀπηνίκα ἂν αὐτῷ βουλομένῳ εἴη. κόμητά τε Ἀρμενίας ἐκάλουν καὶ εἰς ἐμὲ τὸν ἄρχοντα τοῦτον.». Προκοπίου Καισαρέως. *Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων*, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόνη 1838, λόγος γ', κεφ. α, παρ. α, σελ. 246, (στιχ. 10-16). Επίσης Nicholas Adontz, «Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system», εκδότης Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon 1970, σ. σ. 93 - 94

κυριαρχούσαν και στην Περσαρμενία. Διατήρησαν δηλαδή τον αρμενικό τρόπο οργάνωσης της τοπικής κοινωνίας.¹²²

Δυστυχώς όμως, λόγω έλλειψης πηγών, δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα για τον θεσμό του «Κόμητα της Αρμενίας». Το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι η εξουσία του είχε πολιτικό χαρακτήρα και δεν υπάγονταν σε αυτή στρατιωτικές δυνάμεις. Από τις αρμενικές πηγές συνάγεται ότι η θέση του ήταν αντίστοιχη με την θέση του άρχοντα Marzpan, που υπήρχε στην Περσαρμενία, ο οποίος συγκυβερνούσε με τους αρμένιους φεουδάρχες naharars. Εάν γνωρίζαμε την θέση του «Κόμητα της Αρμενίας» στην βυζαντινή ιεραρχία, θα μπορούσαμε πιθανόν να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα. Δυστυχώς όμως ο θεσμός αυτός δεν περιλαμβάνεται στην θαυμάσια πηγή «Notitia Dignitatum», η οποία γράφηκε μεταξύ του 410-413. Άρα σωστά συνάγεται ότι ο θεσμός είναι μεταγενέστερος. Όμως σε αυτή αναφέρονται οι κόμητες άλλων βυζαντινών περιοχών. Με δεδομένη την προφανή τάση των βυζαντινών για ενοποίηση και σωστή κατανομή των διοικητικών αρχών, που είναι σαφής και στα αυτοκρατορικά έδικτα και θεσπίσματα, έχουμε την δυνατότητα να συγκρίνουμε τον θεσμό του «Κόμητα της Αρμενίας» με των άλλων περιοχών.¹²³

Αφήνοντας το δυτικό και επικεντρωνόμενοι στο ανατολικό τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, διαπιστώνουμε ότι στην «Notitia Dignitatum», υπάρχουν οι κόμητες της «Αιγύπτου», «Ισαυρίας» και «των ανατολών» και συγκεκριμένα οι «Comes limitis Aegypti», «Comes per Isauriam», «Comes Orientis». Οι δύο πρώτοι δεν μπορούν να συγκριθούν με τον «Κόμητα της Αρμενίας», αφού αυτοί ασκούσαν στρατιωτική εξουσία ενώ ο της Αρμενίας πολιτική. Ο «Κόμης της Ισαυρίας» ασκούσε τόσο πολιτική όσο και στρατιωτική γι αυτό και πλήρης τίτλος του είναι «Comes rei militaris per Isauriam et Praeses». Στην βυζαντινή ιεραρχία και τα δύο στρατιωτικά αξιώματα των κομήτων της Αιγύπτου και Ισαυρίας θα μπορούσαν να εξομοιωθούν με το αξίωμα του Δούκα όπως της Αραβίας («Dux Arabiae») η της Μεσοποταμίας («Dux Mesopotamiae»), οι οποίοι είχαν τις έδρες τους πλησίον των συνόρων αφού αυτές οι περιοχές ήταν παραμεθόριες και

¹²² Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ. σ. 45-47.

¹²³ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 95 -96.

είχαν επιφορτισθεί με το δύσκολο έργο της άμυνας των συνόρων από τον διαρκή κίνδυνο επίθεσης της Περσίας των Σασσανιδών. Ο «Δούκας της Αρμενίας», όπως προαναφέραμε με τις στρατιωτικές του αρμοδιότητες και την συμβολή άλλων Δουκών, ήταν υπεύθυνος για την άμυνα του Β. τμήματος των ανατολικών βυζαντινών συνόρων.¹²⁴

Ο «Κόμης της Αρμενίας» διέφερε ριζικά από τα ανωτέρω θεσμικά όργανα. Οπωσδήποτε δεν πρέπει να συγχέεται ο «Κόμης» με τον «Δούκα της Αρμενίας». Οι αρμοδιότητες του πρώτου ήταν σαφώς πολιτικές, ενώ του δευτέρου στρατιωτικές. Για τον λόγο αυτό το αξίωμα του κατά την γνώμη των αρμενίων ιστορικών αντιστοιχεί στο πολιτικό αξίωμα του Βικαρίου, το οποίο όπως είδαμε απονέμεται στον Διοικητή των Επαρχιών («*Vicarius Diocesaе*») ο οποίος αντικατέστησε τον *Vicarius Praefecti Orientis*. Συμφωνούμε πλήρως με αυτή την άποψη η οποία τεκμηριώνεται ως εξής.

Ορισμένες φορές ήδη από την εποχή του Μ. Κων/νου αποστέλλονταν στις Επαρχίες οι *Comites Provinciarum*. Σε ελεύθερη απόδοση θα τους ονομάσουμε «Κόμητες Επαρχιών». Σταδιακά καταργήθηκε αυτός ο θεσμός και αντικαταστάθηκε από τους «Διοικητές ή Βικάριους των Επαρχιών» («*Vicarii Diocesaе*»). Ο «Κόμης των Ανατολών» (*Comes Orientis*), ως αξίωμα και θεσμός, επιβίωσε αυτής της κατηγορίας τιτλούχων (δηλ των *Comites Provinciarum*), διατήρησε τον τίτλο του και για τον λόγο αυτό τα καθήκοντα ήταν τα ίδια με του Βικαρίου των Επαρχιών. Δεν ήταν ένας απλός αναπληρωτής του *Praefectus*, αλλά επιλέγονταν από τον αυτοκράτορα και τηρούσε ανεξάρτητη θέση εντός των ορίων της Επαρχίας του (*Diocese*), και ασκούσε τα δικαιώματα και τις πλήρεις εξουσίες του *Praefectus*. Συγκεκριμένα τα καθήκοντά του συνίσταντο πρωτίστως στην επίβλεψη των υφισταμένων του Επαρχιακών Διοικητών «*Praesides*», την συλλογή φόρων και την άσκηση δικαστικής εξουσίας. Οι Βικάριοι είχαν το δικαίωμα να κρίνουν υποθέσεις και να αποφασίσουν «εν ονόματι του αυτοκράτορα» και να επικοινωνούν μαζί του για τα κρίνόμενα θέματα οσάκις απαιτείται. Ο «*Comes Orientis*» όπως και ο Βικάριος ανήκε στην κατηγορία των «*Viri Spectabiles*».¹²⁵

Κατόπιν των ανωτέρω, συνάγεται ότι η φύση των καθηκόντων που είχε ο «Κόμης της Αρμενίας» μπορούν να συγκριθούν με εκείνα του «Κόμη των

¹²⁴ Ο. π. σ. σ. 95 -96.

¹²⁵ Ο. π. σ. σ. 95 -96.

Ανατολών» (*Comes Orientis*), συνεπεία τούτου με εκείνα του Βικαρίου των Επαρχιών. Επειδή όμως η «ενδοτέρα Αρμενία» είχε ιδιαίτερη αυτόνομη διοικητική μορφή και δεν ήταν πλήρως ενταγμένη στην αυτοκρατορία, δεν μπορεί να ειπωθεί ότι τα καθήκοντα του ήταν πλήρως εξομοιωμένα με τα αντίστοιχα των ανωτέρω θεσμών, αλλά αν τον συγκρίνουμε στο μέτρο του δυνατού με τα λοιπά αξιώματα, βλέπουμε ότι και αν ακόμη έχουμε επιφυλάξεις, δεν θα πρέπει να αποκλείσουμε το παραπάνω συμπέρασμα. Δεν θα πρέπει δηλαδή να υποβιβάσουμε τον Κόμη της Αρμενίας στο επίπεδο του Praeses, επειδή η τοπική αρμοδιότητα όπου ασκούσε την εξουσία του ήταν σαφώς μεγαλύτερη της επαρχίας αυτού. Από την άλλη πλευρά είναι υπερβολικό και δεν μπορούμε να τον εξομοιώσουμε με τον Prefectus Praetorio για τον έλεγχο τεράστιων περιοχών με διαφορετικούς πληθυσμούς και νομικό καθεστώς, αφού όπως είναι και ο τίτλος, έχει αρμοδιότητα την Αρμενία. Επειδή, όπως προαναφέραμε, η κοινωνική οργάνωση της ενδοτέρας Αρμενίας ήταν οργανωμένη με βάση το αρμενικό φεουδαρχικό σύστημα των τοπικών αρμενίων κληρονομικών ηγεμόνων των Naharar, το οποίο ήδη εφαρμόζονταν και στην Περσαρμενία, ο διορισμένος από την κεντρική εξουσία Κόμης της Αρμενίας ήταν ισότιμος του αντίστοιχου ηγεμόνα της Περσαρμενίας Marzpan.¹²⁶

Εάν εκφράσουμε την άποψη ότι ο Κόμης της Αρμενίας ήταν ισότιμος με τον Βικαρίο, τότε τα όρια της εξουσίας του είναι σαφή. Από τα τρία κυρίως καθήκοντα που προαναφέραμε, το σημαντικότερο ήταν σαφώς η συλλογή των φόρων. Προβληματισμός επίσης δημιουργείται στον ιστορικό από το σχετικό έδικο του αυτοκράτορα Αναστασίου προς τον Praetorium Prefectum Ανθέμιο που αφορά τα «αρμενικά δημόσια» όπου αναφέρεται. «...Τριμερῶς δε πάντα τὰ δημόσια εἰσφέρεισθαι τὰ τε ἄλλα καὶ τὰ λεγόμενα Ἀρμενικά, τουτέστι καλάνδαις Ἰανουαρίαις καὶ καλάνδας Μαΐαις καὶ πρὸς τῷ τέλει τῆς ἐπινεμήσεως, ἐξ ἴσων τριῶν μερῶν διαιρουμένων τῶν δημοσίων, καὶ μηδεμιᾶς καινοτομίας ἐν τῷ μέσω γινομένης κατὰ τῶν συντελῶν. Ἐπειδὴ δε τὰ Ἀρμενικά τελέσματα ἐν δύο καταβολαῖς συνετελεῖτο, ἔξεστι τοῖς ταῦτα συντελοῦσιν, εἰ βούλονται, τὴν προτέραν συνήθειαν προτιμᾶν καὶ ἐν δύο καταβολαῖς ἀνὰ ἥμισυ καταβάλλειν, καὶ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἐν τῷ Σεπτεμβρίῳ τῆς μελλούσης ἐπινεμήσεως καταβάλλειν. Εἰ δε καὶ τριμερῶς βούλονται τὰ Ἀρμενικά

¹²⁶ Ο. π. σ. σ. 95 -96.

δημόσια καταβάλλειν, ἐχέτωσαν τὸν Σεπτέμβριον μῆνα τῆς μελλούσης ἐπινεμήσεως πρὸς ὑπέρθεσιν αὐτοῖς δεδομένον. Το δε προαπεσταλμένον κατὰ σύνθεσιν εἰσφερέσθω ἐν τῷ προνομίῳ ἐκάστης ἐπινεμήσεως, ἐπειδὴ τοῦτο δηλοῖ καὶ ἡ προσηγορία αὐτοῦ». ¹²⁷ Δεν είναι γνωστή η ακριβής ημερομηνία του ἐδίκτου του αυτοκράτορα Αναστασίου.

Βλέπουμε ὅτι τα «αρμενικά δημόσια» θα πρέπει να καταβληθῶν τρεῖς φορές και συγκεκριμένα αρχές Ιανουαρίου, Μαΐου και στο τέλος της προθεσμίας. Το οφειλόμενο ποσό θα διαιρεθῇ σε τρία ισόποσα τμήματα και δεν θα χορηγηθῇ αναστολή πληρωμῆς στους οφειλῆτες στο μεσοδιάστημα. Επειδὴ ὅμως τα «αρμενικά τελέσματα» καταβάλλονται σε δύο δόσεις, επιτρέπεται σε ὅσους επιθυμούν να διατηρήσουν αὐτή την πρακτική και να τα καταβάλλουν σε δύο ισόποσες δόσεις ἐξ ἡμίσεος, και την δεύτερη δόση μέχρι τον Σεπτέμβριο. Εάν ὅμως οφείλουν να καταβάλλουν τριμερώς και τα «αρμενικά δημόσια», χορηγείται παράταση για την υποχρέωση καταβολῆς της δόσης του Σεπτεμβρίου. Για την προστασία του πρώτου ἐκ των ανωτέρω συστημάτων απαιτεῖται να καταβληθῶν οι εισφορές ἐντὸς των προθεσμιών. ¹²⁸

Δημιουργεῖται το ἐρώτημα για τον ιστορικό ποιῆς αρμενικές περιοχές ἀφορὰ το ανωτέρω ἐδικτο. Οι αρμένιοι ιστορικοί ισχυρίζονται ὅτι οι προαναφερόμενες οικονομικές υποχρεώσεις δεν θα πρέπει να ἀφορούν τις γνωστές αρμενικές περιοχές που είχαν ἐνταχθῇ πλήρως στην Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία με ἴδιες φορολογικές υποχρεώσεις και αὐστηρὴ ἐφαρμογή ἀπὸ ὅλους, ὅπου δεν θα ἦταν ἀνεκτὴ οὐδεμία παρέκκλιση. Συμφωνούμε, ἀφού οι αυτοκρατορικές προειδοποιήσεις ἀφορούν μάλλον την ἐνδοτέρα Ἀρμενία, που τελούσε ὑπὸ την ἐποπτεία του Κόμη της Ἀρμενίας και συμπερίληψη τους σε ἐδικτο που ἀπευθύνονταν στον Praefectus Paetorio. Αποδεικνύεται ἔτσι ὅτι ο Κόμης της Ἀρμενίας ὑπῆρξε ὑφιστάμενος του και ἐπιβεβαιώνει την θέση μας ὅτι ἀσκούσε σχεδόν τα ἴδια καθήκοντα ὅπως ο Βικάριος. ¹²⁹

Στις αρχές της βασιλείας του Ιουστινιανού ἓνα δυναμικὸ κίνημα ἀναπτύχθηκε στην ἐνδοτέρα Ἀρμενία κατὰ της κεντρικῆς αυτοκρατορικῆς

¹²⁷ Codex Justinianus, X, xvi, 13, (P. Krueger ed, in CJC, II, 8th ed, 1906).

¹²⁸ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. ἀπὸ την αρμενικὴ ἐκδοσὴ του 1908, Nina G. Garsoian), ἐκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 96 -97.

¹²⁹ Ο. π. σ. σ. 96 -97.

εξουσίας, το οποίο έλαβε μορφή ανοιχτής εξέγερσης. Η κύρια αιτία ήταν σαφώς η βαριά φορολογία. Όπως θα περιγράψουμε παρακάτω ο Ιουστινιανός ενοποιώντας τις αρμενικές περιοχές κατάργησε και τα προνόμια των αυτόνομων περιοχών. Ο διορισθείς από τον αυτοκράτορα Ακάκιος ασκούσε σκληρή διοίκηση και οικονομική πολιτική. Γι αυτό ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός στέλνει εναντίον του τον στρατηγό Σίττα, ο οποίος, αφού πήγε στην Αρμενία, αποκατέστησε τα πράγματα όπως ήταν πριν και υποσχέθηκε να πείσει τον αυτοκράτορα να μην εφαρμοσθούν οι νόμοι της βαριάς φορολογίας.

Εκείνη την εποχή Αρμένιοι πρίγκιπες της ενδοτέρας Αρμενίας υπέβαλλαν παράπονα στον βασιλέα των Περσών κατά του Ιουστινιανού για παραβίαση των όρων της παλαιάς συμφωνίας μεταξύ του ενός εκ των διαδόχων της Αρμενίας Αρσάκη και του τότε αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β', που είχε ως αποτέλεσμα οι περιοχές της Ενδοτέρας Αρμενίας και των Σατραπειών να περιέλθουν στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Συγκεκριμένα τόνισαν ότι η βαριά φορολογία αντιτίθεται στο καθεστώς της αυτονομίας και φοροαπαλλαγής. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει το ιδιαίτερο καθεστώς των αυτόνομων αρμενικών περιοχών.¹³⁰

Δεν γνωρίζουμε κάτι περισσότερο ως προς τα καθήκοντα του Κόμη της Αρμενίας. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει μια απόφαση του Ιουστινιανού του 532 που αφορούσε θέματα δικαστικής αρμοδιότητας στην περιοχή. Το δικαίωμα της εφέσεως προς τον αυτοκράτορα το είχαν τόσο οι κάτοικοι της ενδοτέρας Αρμενίας όσο και οι κάτοικοι των Σατραπειών. Δεν είναι όμως σαφές αν αυτό προϋπήρχε από παλαιότερη νομοθεσία ή επεκτείνεται και στους κατοίκους αυτών των περιοχών από τον Ιουστινιανό. Επειδή όμως η απόφαση προηγείται χρονικά των μεταρρυθμίσεων του Ιουστινιανού, συνάγεται ότι είναι πιθανόν αυτό το δικαίωμα να προϋπήρχε και αυτή η απόφαση επιβεβαιώνει την αυτοκρατορική εξουσία σε ένα σύμμαχο έθνος σε νομική βάση.

Οι διοικητικές αρμοδιότητες του Κόμη της Αρμενίας προφανώς είχαν άμεση σχέση με τους τοπικούς φεουδαρχικούς παράγοντες Naharar, αλλά δεν έχουμε άμεση πληροφόρηση στις βυζαντινές ή αρμενικές πηγές για αυτό. Λόγω και της απουσίας άλλων αυτοκρατορικών θεσμών στην περιοχή, είναι προφανές ότι και οι αρμοδιότητες των αρχόντων των

¹³⁰ Ο. π. σ. σ. 97 -98.

λοιπών περιοχών της Αυτοκρατορίας έχουν αναληφθεί από τους τοπικούς Naharar. Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε ούτε για την διαίρεση της περιοχής μεταξύ των εντοπίων τοπικών παραγόντων. Οι αρχαίες αρμενικές πηγές δεν διέσωσαν τα ονόματα τοπικών αρχόντων ή παραγόντων, των οποίων οι κτήσεις βρίσκονταν στην δυτική Αρμενία.¹³¹

6. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΕΠΙ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ.

6.1. Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΜΕΤΡΡΥΘΜΙΣΗ (529).

Η στρατιωτική μεταρρύθμιση προηγείται χρονολογικά. Όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω, τοποθετείται περί το 529. Οι μεταβολές που πραγματοποίησε ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός στις αρμενικές περιοχές του Βυζαντίου χαρακτηρίζονται από την γενικότερη πολιτική της ενοποίησης και ανασύστασης της αυτοκρατορίας. Η συγκεντρωτική αντίληψη διακυβέρνησης, η οποία τον διέκρινε, δεν ήταν δυνατό να δεχθεί περιοχές της αυτοκρατορίας του τις οποίες δεν θα έλεγχε. Η παραπάνω αντίληψή του (λίγο πολύ ορατή σε όλους σχεδόν τους βυζαντινούς αυτοκράτορες) σε συνδυασμό με την ικανότητά του να διεξάγει νικηφόρους πολυμέτωπους πολέμους, η σκληρότητα και αποφασιστικότητα του χαρακτήρα του προκαλούσαν φόβο για το μέλλον όχι μόνο των βυζαντινών αρμενικών αυτόνομων περιοχών, αλλά και για την ύπαρξη της ίδιας Περσαρμενίας η Περσίας.

Η αρμενική αντιπροσωπεία των βυζαντινών αρμενικών περιοχών με επικεφαλής τον Βασσάκη παρουσιάσθηκε στον Πέρση βασιλιά Χορσόη και εκφράσθηκε για τον Ιουστινιανό ως εξής.

«φίλων τε γὰρ καὶ πολεμίων τὸ ἐντεῦθεν ἀφροντιστήσας ἅπαντα ξυνέχεε τε καὶ ξυνετάραξε τὰ ἀνθρώπεια ὁ σὸς, ὦ βασιλεῦ, τῷ λόγῳ μὲν φίλος, ἔργῳ δὲ δυσμενής. ὅπερ καὶ αὐτὸς οὐκ εἰς μακρὰν εἶση, ἐπειδὰν τάχιστα τοὺς ἐσπερίους οἶός τε ἢ παντάπασι καταστρέψασθαι. τί γὰρ τῶν πρότερον ἀπειρημένων οὐκ ἔπραξεν; ἢ τί οὐκ ἐκίνησε τῶν εὖ καθεστώτων; οὐχ ἡμῖν μὲν φόρου ἀπαγωγὴν ἔταξεν οὐ πρότερον οὐσαν, καὶ Τζάνους τοὺς ὁμόρους

¹³¹ Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ. σ. 45-47.

ἡμῖν αὐτονόμους ὄντας δεδούλωται, τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν ἀθλίων Λαζῶν ἄρχοντα Ρωμαῖον ἐπέστησε; πρᾶγμα οὔτε τῇ φύσει τῶν πραγμάτων...». ¹³²

«...ἡ γῇ τὸν ἄνθρωπον οὐ χωρεῖ ξύμπασα· μικρόν ἐστιν αὐτῷ πάντων ὁμοῦ τῶν ἀνθρώπων κρατεῖν. ὁ δὲ καὶ τὸν αἰθέρα περισκοπεῖ καὶ τοὺς ὑπὲρ τὸν ὠκεανὸν διερευνᾶται μυχοὺς, ἄλλην αὐτῷ τινα οἰκουμένην περιποιεῖσθαι βουλόμενος. τί οὖν ἔτι, ὦ βασιλεῦ, μέλλεις; τί δὲ τὴν κάκιστα ἀπολουμένην εἰρήνην αἰσχύνῃ, ὅπως δηλαδή «σε ὑστάτην ποιήσεται βρῶσιν τῶν ἄλλων ἀπάντων; εἰ μὲν ἐστὶ σοι βουλομένῳ μαθεῖν ὁποῖός τις ἂν Ἰουστινιανὸς ἐς τοὺς αὐτῷ εἰκοντας γένοιτο, ἐγγύθεν «σοι τὸ παράδειγμα παρ' ἡμῶν τε αὐτῶν ἐστι καὶ τῶν ταλαιπώρων Λαζῶν»· ¹³³

Εἶχαν ὁμῶς ἔτσι τα πράγματα; Και ναι και όχι.

Ναι, διότι το πολεμικό και κατακτητικό ἔργο του Ἰουστινιανού παραμένει μοναδικό στην βυζαντινὴ ιστορία. Οι πολεμικὲς επιχειρήσεις και νίκες απαιτοῦν μεταξὺ των ἄλλων σκληροὺς και αποφασισμένους για ὅλα ηγέτες. Περισσότερο πρακτικούς αφού οι πολεμικὲς επιχειρήσεις διεξάγονται με απλὲς και σύντομες διαταγὲς με πρωτοβουλία του ισχυροῦ, που επιβάλλει την θέλησή του στον αδύνατο. Ο τελευταῖος εἶναι προτιμότερο να προλάβει τον πόλεμο και να συμβιβασθεῖ με τον ισχυρὸ υποχωρώντας, διαφορετικὰ θα βρεθεῖ στην δυσάρεστη θέση να «συνεργασθεῖ» βιαίως με τον νικητὴ του.

Όχι, διότι ο Ἰουστινιανὸς αναγκάσθηκε να προβεῖ σε αναδιοργάνωση των περιοχῶν των ανατολικῶν περιοχῶν. Η ήττα των βυζαντινῶν ὅπλων ἐπὶ του προηγουμένου αυτοκράτορα και θεῖου του Ἰουστίνου Α' ἦταν

¹³² Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀτετράδος η α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. II, κεφ 3, παρ δ, σ. 164, (στιχ. 4-14).

¹³³ ὁ.π. βιβλίον II, κεφ 3, παρ δ, σ. 164 (στιχ 21) – 165 (στιχ. 7). Οι εκφράσεις αυτές ἦταν μεταγενέστερες, αφού πριν ορισμένο χρονικὸ διάστημα διατυπώθηκαν και ἄλλες ὁπότε «Ταῦτα ἐπεὶ Χοσρόης ἤκουσεν, εὖ τέ οἱ παραινέειν Οὐίτιγισ ἐδοξε καὶ λύειν τὰς σπονδὰς ἔτι μᾶλλον ἐν σπουδῇ εἶχε. φθόνῳ γὰρ ἐς Ἰουστινιανὸν βασιλέα ἐχόμενος λογίζεσθαι ὡς ἥκιστα ἔγνω, ὅτι δὴ πρὸς ἀνδρῶν Ἰουστινιανῷ βασιλεῖ δυσμενῶν μάλιστα οἱ λόγοι ἐς αὐτὸν γένοιτο. ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι ἐς τὸ πεισθῆναι αὐτόμολος ἦλθεν. ὁ δὲ καὶ ἐς τοὺς Ἀρμενίων τε καὶ Λαζῶν λόγους ὀλίγῳ ὕστερον ἔδρασεν ἅπερ μοι αὐτίκα μάλα λελέξεσαι. καίτοι τοιαῦτα Ἰουστινιανῷ ἐπεκάλουν ἐγκλήματα, ἅπερ ἂν εἰκότως βασιλεῖ γενναίῳ ἐγκώμια εἶη, ὅτι δὴ τὴν βασιλείαν τὴν αὐτοῦ μείζω τε ποιῆσαι καὶ πολλῶ ἐπιφανεστέραν ἐν σπουδῇ ἔχοι». Ὁ. π. βιβλίον II, κεφ 2, παρ β, σ. 158, (στιχ 6 -15).

σχετικά πρόσφατη. Αποδόθηκε στην ανεπαρκή στρατιωτική ηγεσία του «Δούκα της Αρμενίας» και στην αναξιопιστία (όχι γενναιότητα!) των βυζαντινών αρμενικών επικουριών, των οποίων ηγούνται οι τοπικοί άρχοντες/Σατράπες. Δεν ήταν βέβαια ούτε η πρώτη ούτε η τελευταία φορά, και η βυζαντινή ιστορία βρίθει περιπτώσεων, όπου επικουρικά συμμαχικά στρατεύματα αυτόνομων περιοχών ή φιλόδοξων επαρχιακών διοικητών, επέφεραν βαριές ήττες στο κυρίως βυζαντινό στράτευμα, λόγω εγκληματικής ολιγωρίας και αδιαφορίας, αυτομολίας, στρατιωτικής ανεπάρκειας, αμφίβολης μαχητικότητας, προδοσίας κλπ. Η περίπτωση όμως των αρμενικών επικουριών είναι ιδιαίτερη, διότι χαρακτηρίζονται ως τα γενναιότερα στρατεύματα.¹³⁴ Η ήττα αποδόθηκε επίσης και στο γεγονός ότι οι τοπικοί Αρμένιοι Σατράπες, οι οποίοι, όπως έχουμε αναφέρει, ήταν οργανωμένοι κατά το αρμενικό γεωκτητικό σύστημα Naharar (αντίστοιχο του βυζαντινού συστήματος γεωκτησίας των δυνατών), με την στάση τους για διατήρηση κάποιων δικαιωμάτων τους, χαλάρωσαν την πειθαρχία των ομοεθνών πολεμιστών τους. Σε τελευταία ανάλυση όμως και οι αρμενικής καταγωγής στρατιώτες αυτών των περιοχών δεν είχαν κάτι να χάσουν. Σε περίπτωση νίκης των βυζαντινών διατηρούσαν τα δικαιώματά τους στο πλαίσιο της αυτονομίας, ενώ σε περίπτωση νίκης των Περσών εντάσσονταν στην Περσαρμενία. Έπρεπε λοιπόν να αναδιοργανωθεί εκ νέου η διοίκηση αυτών των περιοχών, προς αποφυγή δυσάρεστων εκπλήξεων. Όσον αφορά τον «Κόμη της Αρμενίας», αυτός, όπως έχουμε αναφέρει, ως πολιτικό πρόσωπο δεν είχε στρατιωτικές αρμοδιότητες. Συνεπώς ούτε θα μπορούσε να αναλάβει στρατιωτικά καθήκοντα ούτε να του αποδοθεί η ευθύνη δυσμενών πολεμικών επιχειρήσεων, αλλά ίσως κάποια πολιτική ευθύνη. Όπως προαναφέραμε, υπήρχε αυστηρός διαχωρισμός στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας πριν την μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού. Την ανεπάρκεια αυτή διαπιστώνει και ο Προκόπιος.¹³⁵

Για τον λόγο αυτό «...κατανενοηκώς Ιουστινιανός βασιλεύς οὕτως ἀτάκτως τὴν Ἀρμενίαν ἀεὶ φερομένην, ταύτη τε τοῖς βαρβάροις ἐνάλωτον οὖσαν, ταύτην μὲν τὴν ἀρχὴν ἐνθένδε καθεῖλε, στρατηγὸν δὲ τοῖς Ἀρμενίοις

¹³⁴ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 306.

¹³⁵ «Ἄλλ' ἐπεὶ οὐχ οἷα τε ἦν ἡ τοιαύτη ἀρχὴ ἀποκρούεσθαι τὰς τῶν πολεμίων ἐφόδους, οὐ παρόντων αὐτῇ στρατιωτικῶν καταλόγων,....». Προκοπίου Καισαρέως. *Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ιουστινιανοῦ κτισμάτων*, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. α, παρ. γ, σελ. 246, (στιχ. 17 – 19).

ἐπέστησε, στρατιωτικῶν τε καταλόγων αὐτῷ κατεστήσατο πλῆθος ἀξιόχρεων ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιδρομαῖς ἀντιτάξασθαι. τὰ μὲν οὖν ἀμφὶ τῇ μεγάλῃ καλουμένῃ Ἀρμενίᾳ διωκῆσατο ὧδε.»¹³⁶ Ἔτσι δημιουργήθηκε ο νέος θεσμός του «Στρατηγού». Η τοπική του αρμοδιότητα περιλάμβανε όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω όλες τις βυζαντινές αρμενικές περιοχές.

Στις «Σατραπείες» δεν υπήρχαν βυζαντινά στρατεύματα, λόγω του ιδιαίτερου καθεστώτος αυτονομίας και απαιτείτο ειδική άδεια εισόδου αφού «...στρατιώτης δὲ Ρωμαῖος οὔτε τῷ Ἀρμενίων βασιλεῖ οὔτε σατράπαις ἤμυνε πώποτε, ἀλλὰ τὰ πολέμια κατὰ μόνας αὐτοὶ διωκοῦντο».¹³⁷

Ἔτσι «...τῇ δὲ ἄλλῃ Ἀρμενίᾳ, ἥπερ ἐντὸς Εὐφράτου ποταμοῦ οὔσα διήκει ἐς Ἀμιδαν πόλιν, σατράπαι ἐφειστήκεισαν Ἀρμένιοι πέντε, καὶ κατὰ γένος μὲν ἐς αἰὶ ἐς τὰς ἀρχὰς ἐκαλοῦντο ταύτας, ἐχόμενοι αὐτῶν ἄχρι ἐς θάνατον».¹³⁸ Η αρχή αυτή της κληρονομικής «πενταρχίας» των «Σατραπειών» μπορούσε να θεωρηθεί παράγοντας σταθερότητας στην περιοχή, αφού η εξουσία των τοπικῶν ἀρχόντων εκπορεύονταν ἀπὸ τον βυζαντινὸ αυτοκράτορα, τον υπηρετούσε μάλιστα ἐνόπλιως ἀποτρέποντας περσικὴ ἐισβολή στην περιοχὴ και μάλιστα χωρὶς να ἀπασχολοῦνται βυζαντινά στρατεύματα. Ἀλλὰ αὐτὸ ἐξαρτάτο ἀπὸ την καλὴ πίστη και σταθερότητα των τοπικῶν Σατραπῶν, οἱ οἱποῖοι ἦταν ομοεθνεῖς, ὁμαιμοὶ, ομόθρησκοὶ δογματικά, ομόγλωσσοι με τοὺς γείτονές τοὺς. Σε περιόδους ἀδυναμίας των βυζαντινῶν κανεῖς δεν θα μπορούσε να προδικάσει την στάση τοὺς. Ἱστορικά ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι οἱ συμμαχίες για πολλοὺς λόγους μεταβάλλονται.

Βέβαια ο Ἰουστινιανὸς δεν ἦταν ο πρῶτος που «εγκαταλείφθηκε» (ἢ προδόθηκε) ἀπὸ τοὺς συμμαχοὺς. Ο Προκόπιος καταγράφει τις ἀποσχιστικὲς τάσεις, ὅταν τοπικοὶ Σατράπες συνεργάσθηκαν με τοὺς ἐξεγερθέντες κατὰ του Ζήνωνος (474-491). τοπικοὺς ἡγεμόνες Λεόντιο και Ἰλλοῦν. Συγκεκριμένα «χρόνῳ δὲ ὕστερον ἐπὶ Ζήνωνος βασιλεύοντος Ἰλλοῦ τε καὶ Λεοντίῳ τετυραννηκόσιν ἐπὶ βασιλέα διαφανῶς συντάσσεσθαι τινες τῶν σατραπῶν ἔγνωσαν. διὸ δὴ Λεόντιόν τε καὶ Ἰλλοῦν Ζήνων βασιλεὺς ὑποχειρίους πεποιημένος, σατράπην μὲν ἓνα φαυλοτάτην ἀρχὴν ἔχοντα καὶ ὥς ἥκιστα λόγου ἀξίαν ἐν χώρᾳ τῇ Βελαβιτίνῃ καλουμένη, ἐπὶ τοῦ προτέρου σχήματος εἶασε, τοὺς δὲ λοιποὺς καθελὼν ἅπαντας οὐκέτι ἐς τοὺς κατὰ

¹³⁶ Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. γ, σ. 246, (στιχ. 19 – 24).

¹³⁷ Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. δ, σ. 247, (στιχ. 16- 18).

¹³⁸ Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. β, σ. 246 (στιχ. 25) – 247 (στιχ. 3) .

γένος σφίσι προσήκοντας ξυνεχώρησε τὰς ἀρχὰς φέρεσθαι, ἀλλ' ἑτέρους ἀεὶ τὴν ἀρχὴν διαδέχεσθαι διώρισε ταύτην οὕς ἂν βουλομένῳ βασιλεῖ εἴη, ὥσπερ ἐφ' ἀπάσαις ταῖς ἄλλαις διώρισται Ῥωμαίων ἀρχαῖς.». ¹³⁹

Ὅπως φαίνεται ο αὐτοκράτορας Ζήνωνας κατέστειλε τὴν στάση καὶ συνέλαβε τοὺς στασιαστὲς. Ἐπίσης διατήρησε μόνο τὸν Σατραπὴ τῆς Βελαβατίνης, ὁ ὁποῖος προφανῶς εἶχε παραμείνει πιστὸς σὲ αὐτόν καὶ διοικούσε τὴν μικρότερη ἐκ τῶν Σατραπειῶν. Τοὺς υπόλοιπους τέσσερις καθάρισε καὶ τοὺς ἀντικατέστησε με ἄλλους δικῆς τοῦ ἐπιλογῆς καταργώντας ἐτσι τὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ τῶν ἀξιωματῶν τῶν Σατραπειῶν. Οὐσιαστικά ὁμως δὲν προέβη σὲ βαθιὰ τομὴ στο διοικητικὸ καθεστῶς, ἀφοῦ «...στρατιῶται μέντοι οὐδ' ὥς Ῥωμαῖοι αὐτοῖς εἶποντο, ἀλλὰ τῶν Ἀρμενίων τινές, ἥπερ τὰ πρότερα εἴθιστο, καὶ ἀπ' αὐτοῦ πολεμίους προσβάλλοντας ἀποκρούεσθαι ἀδύνατοι ἦσαν». ¹⁴⁰

Ἡ ἱστορία ὁμως διδάσκει καὶ προειδοποιεῖ. Ἐτσι «...ἃ δὴ καταμαθὼν Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς τὸ μὲν τῶν σατραπῶν ὄνομα ἐξήλασεν ἐνθὲνδε εὐθύς, δοῦκας δὲ τοὺς καλουμένους δύο τοῖς ἔθνεσιν ἐπέστησε τούτοις· οἷς δὴ ξυνεστήσατο μὲν Ῥωμαίων στρατιωτῶν καταλόγους παμπληθεῖς, ἐφ' ᾧ τὰ Ῥωμαίων ξυμφυλάξουσιν αὐτοῖς ὅρια· ὀχυρώματα δὲ δεδημιούργηκεν αὐτοῖς κατὰ τάδε». ¹⁴¹

Τὸ αὐτοκρατορικὸ διάταγμα με τὸ ὁποῖο υλοποιήθηκαν οἱ σχετικὲς αποφάσεις ἔχει ἐνταχθεῖ στὸν Ἰουστινιανέιο Κώδικα ὡς CODEX JUSTINIANUS. Liber I, Titulus XXVIII, «De officio magistri militum», δηλ «περὶ τοῦ ἀξιωματοῦ τοῦ Στρατηγοῦ» ἦταν τὸ ἀκόλουθο.

Imp. Justinianus A. Zetae viro illustri magistro militum per Armeniam et Pontem Polemoniacum et gentes. Cum propitia divinitate Romanum nobis sit delatum imperium, sollicita cura cauta diligentia pertractantes perspeximus oportere etiam partibus Armeniae et Ponto Polemoniaco et gentibus proprium magistrum militum per hanc legem constituere, tuamque magnitudinem, quae nobis ex ante gestis optime commedata est, idoneam ad talem fore dignitatem confidentes elegimus certasque provincias, id est magnam Armeniam, quae interior dicebatur et gentes (Anzetinam videlicet, Ingilenam, Asthianenam, Sophenam, Sophanenam, in qua est Martyropolis, Balabitenam) et primam et secundam Armeniam et Pontum Polemoniacum tuae

¹³⁹ Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. δ, σ. 247 (στιχ. 18) – σ. 248 (στιχ. 2).

¹⁴⁰ Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. δ, σ. 248 (στιχ. 3 – 5).

¹⁴¹ Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. α, παρ. δ, σ. 248, (στιχ. 5 – 10).

*curae cum suis ducibus commisimus, comite Armeniae penitus sublato, certosque subdidimus numeros, non modo quos in praesenti novos constituimus, sed etiam de prsesentalibus et Orientalibus et aliis agminibus segregatos, non tamen quantitatem eorum agminum minuentes. sed quia plures eis addidimus sine rei publicae gravamine et sine augmento sumptuum, aliquantos subtraximus, ita tamen, ut et post hanc subtractionem ampliores remanserint, quam usque ad nostra Felicia fuerant tempora.*¹⁴²

Σε ημετέρα μετάφραση:

«Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός προς τον Ζίττα επιφανή άνδρα (*viro illustri*) και αρχηγό των στρατευμάτων της Αρμενίας, του Πολεμνιακού Πόντου και τα έθνη, (εν οι «Σατραπείες»).

Λαβόντες την ρωμαϊκή εξουσία δια της Θείας Χάριτος, και έχοντας εξετάσει αυτό το ζήτημα με την δέουσα επιμέλεια και άγρυπνο ενδιαφέρον, κρίναμε απαραίτητο με τον παρόντα νόμο να καθιερώσουμε ιδιαίτερο στρατιωτικό αρχηγό για την Αρμενία, τον Πολεμονιακό Πόντο και τα έθνη (εν οι «Σατραπείες»). Επιλέξαμε με πλήρη εμπιστοσύνη για την θέση τέτοιας (μεγάλης) ευθύνης την υψηλότητα σας, η οποία τόσο έχει επαινεθεί από εμάς λόγω της προηγούμενης δραστηριότητάς σας. Εμπιστευόμαστε στην μέριμνά σας ορισμένες Επαρχίες, και συγκεκριμένα την μεγάλη Αρμενία, η οποία καλείται και ενδοτέρα, και τα έθνη, (συγκεκριμένα την Ανζητηνή, Ινκιλίνη, Ασθιανηνή, Σοφήνη, Σοφιανήνη, όπου βρίσκεται η Μαρτυρόπολη και η Βαλαβιτηνή). καθώς επίσης την πρώτη και δευτέρα Αρμενία και τον Πολεμονιακό Πόντο μαζί με τους δούκες. Ο «Κόμης της Αρμενίας» καταργείται επίσης. Εμπιστευόμαστε σε σας συγκεκριμένες λεγεώνες όχι μόνο τις υφιστάμενες αλλά επίσης και εκείνες, οι οποίες θα επιλεγούν από την πρωτεύουσα από την ανατολή και ορισμένα άλλα αποσπάσματα. Επιπροσθέτως ο αριθμός των στρατιωτών σε αυτές δεν θα μειωθεί, αφού τις έχουμε από πριν ενισχύσει χωρίς να επιβαρύνουμε κανέναν ούτε να αυξήσουμε τις δαπάνες. Τώρα όμως θα αποσύρουμε κάποιες αλλά με τέτοιο τρόπο ώστε και μετά αυτή την αφαίρεση θα παραμείνουν περισσότερες από πριν από την ευλογημένη εποχή μας».

¹⁴² Codex Justinianus, *De officio magistri militum*, εκδότης P. Krueger, βιβλ. I, τίτλος XXVIII, [Weidmann], Βερολίνο, 1877, σ.σ. 138 - 139. Το κείμενο της ανωτέρω έκδοσης διατίθεται και στον ιστότοπο.

<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/codjust.htm>

Ως προς την τελευταία πρόταση ο αυτοκράτορας εννοεί προφανώς ότι τα κενά θα συμπληρωθούν με αναπληρώσεις επιστράτων σε αριθμό μεγαλύτερο των αποχωρούντων.

Είναι αποδεδειγμένο με τα ανωτέρω επίσημα έγγραφα ότι η σκοπιμότητα των αυτοκρατορικών πρωτοβουλιών ήταν η επανένωση των αρμενικών περιοχών και η κατάργηση των προνομίων αυτονομίας. Αυτό μπορούσε να γίνει κάτω από έναν ισχυρό άνδρα τον «Στρατηγό», ο οποίος θα συγκέντρωνε τόσο την πολιτική όσο και την στρατιωτική ηγεσία. Ο αντίστοιχος λατινικός όρος του «Στρατηγού», καταγράφεται στο αυτοκρατορικό έγγραφο, στην διεθνή βιβλιογραφία και στην *Notitia Dignitatum* και με τον λατινικό όρο «*magister militum*».

Από την χρονογραφία του Μαλάλα καταγράφουμε:

«Ἐν δέ τῷ προγεγραμμένῳ ἔτει τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ κατεπέμφθη στρατηλάτης Ἀρμενίας ὀνόματι Ζίττας. ἐν γάρ τοῖς προλαβοῦσι χρόνοις οὐκ εἶχεν ἡ αὐτὴ Ἀρμενία στρατηλάτην, ἀλλὰ δοῦκας καὶ ἄρχοντας καὶ κόμητας. δέδωκε δέ ὁ αὐτός βασιλεύς τῷ αὐτῷ στρατηλάτῃ ἀριθμούς στρατιωτῶν ἐκ τῶν δύο πραισέντων καὶ ἀνατολῆς. καὶ στρατεύσας ἐντοπίους σκρινιαρίους ἐποίησεν ἑαυτῷ σκρινιαρίους στρατηλιανούς ἀπὸ θείας σάκρας, αἰτησάμενος τὸν βασιλέα αὐτόχθονας στρατεῦσαι, ὡς εἰδότας τὰ μέρη τῆς Ἀρμενίας. καὶ παρέσχεν αὐτῷ τοῦτο καὶ τὰ δίκαια τῶν Ἀρμενίων τῶν δουκῶν καὶ τῶν κομήτων καὶ τοὺς ὑπάτους αὐτῶν, πρώην μὲν ὄντας καστρισιανούς στρατιώτας. ἦσαν γάρ καταλυθεῖσαι αἱ πρώην οὔσαι ἀρχαί. ἔλαβε δέ καὶ ἀπὸ τοῦ στρατηλάτου ἀνατολῆς ἀριθμούς τέσσερας. καὶ γέγονεν ἔκτοτε μεγάλη παραφυλακὴ Ῥωμαίοις. ἦν δέ καὶ ὁ ἀνὴρ πολεμικός. ὅστις δέ καὶ τὴν ἀδελφὴν Θεοδώρας τῆς Αὐγούστας ἠγάγετο πρὸς γάμον, ὀνόματι Κομιτῶ, νυμφευθεῖσαν ἐν τοῖς Ἀντιόχου, πλησίον τοῦ Ἱππικοῦ Κωνσταντινουπόλεως».¹⁴³

¹⁴³ Σε ημετέρα μετάφραση «Τον καιρό της βασιλείας του Ιουστινιανού στάλθηκε στην Αρμενία ο Σίττας ως «Στρατηλάτης». Πριν αυτήν την εποχή δεν υπήρχε «Στρατηλάτης» στην Αρμενία, αλλά υπήρχαν δούκες, κυβερνήτες, κόμητες. Ο αυτοκράτορας του παραχώρησε στρατεύματα τόσο από την πρωτεύουσα όσο και από την ανατολή. Αναλαμβάνοντας το αξίωμά του αυτός, δια του παραχωρηθέντος ιερού δικαιώματός του, συνέστησε «τμήματα (γραφεία) στρατηλάτη», αποκτώντας επίσης και το δικαίωμα να προσλαμβάνει εντοπίους στην στρατιωτική υπηρεσία, επειδή αυτοί ήταν εξοικειωμένοι με τις ιδιαιτερότητες των περιοχών της Αρμενίας.

Συμφωνούμε κατ αρχήν με τον βυζαντινό χρονογράφο Μαλάλα. Βέβαια αναφέρει το αξίωμα του «Στρατηγού», ως «Στρατηλάτη». Αυτό όμως δεν μεταβάλλει ούτε την ουσία ούτε το περιεχόμενο του αξιώματος. Άποψή μας είναι, όπως περιγράψαμε παραπάνω, ότι οι όροι «Στρατηγός», «Στρατηλάτης» ή «*Magister Militum*» είναι ταυτόσημοι.

Πράγματι το αξίωμα του «*magister militum*» ήταν από τα υψηλότερα στο πρώιμο Βυζάντιο. Υπήρχαν όπως προαναφέραμε συνολικά πέντε με αυτό το αξίωμα σε όλη την αυτοκρατορία και συγκεκριμένα, δύο στην πρωτεύουσα, ένας στην ανατολή και δύο στην δύση. Η καθιέρωση αυτού του αξιώματος και για τις αρμενικές περιοχές δείχνει την σημασία που είχε για το βυζάντιο η περιοχή, ως δέκτης διαρκών πολυετών επιθέσεων. Αρκετοί ιστορικοί δεν δέχονται την άποψη του βυζαντινού χρονογράφου, ότι «...ἦσαν γάρ καταλυθεῖσαι αἱ πρώην οὖσαι ἀρχαί...». Ισχυρίζονται (και ορθά!), ότι το έδικτο του Ιουστινιανού αναφέρει για την υπαγωγή των δούκων της περιοχής στον «στρατηγό», ενώ η χρονογραφία του Μαλάλα αναφέρει ότι καταργήθηκαν «...ἦσαν γάρ καταλυθεῖσαι αἱ πρώην οὖσαι ἀρχαί...», μετά την δημιουργία του νέου αξιώματος. Ότι δεν υπήρχαν αρκετοί δούκες ή κόμητες την εποχή που καθιερώθηκε ο νέος θεσμός. Ότι ο χρονογράφος συγχέει την παραπάνω στρατιωτική (πιθανόν το 529) με την πολιτική μεταρρύθμιση (το 536), στην οποία είχαν υπαχθεί τα νέα αξιώματα, τα οποία δημιουργήθηκαν μετά από αυτή την πολιτική μεταρρύθμιση.¹⁴⁴

Η άποψή μας είναι ότι η καθιέρωση του νέου αξιώματος είναι ορθή και σημαντική για τις ευαίσθητες παραμεθόριες αρμενικές περιοχές με βάση την αρχή της ενότητας διοικήσεως σύμφωνα με την στρατιωτική δεοντολογία. Επιπροσθέτως το λατινικό κείμενο αναφέρει ότι υπάγονται

Ο αυτοκράτορας τον εξουσιοδότησε για αυτό και επίσης του παραχώρησε τα δικαιώματα που είχαν οι Αρμένιοι δούκες κόμητες και οι δικοί τους ύπατοι για τις τοπικές φρουρές. Όλες οι προηγούμενες εξουσίες καταργήθηκαν Έλαβε τέσσερα στρατιωτικά συγκροτήματα από τον «Στρατηλάτη των ανατολών». Η άμυνα των ρωμαϊκών συνόρων ενισχύθηκε διότι υπήρξε φιλοπόλεμος ανήρ. Αυτός ήταν, ο οποίος νυμφεύθηκε την Κομιτώ την κόρη της αυτοκράτειρας Θεοδώρας». Ιωάννου Μαλάλα Χρονογραφία, εκδ. G.B. Niebuhr, και L. Dindorf, *Ioannis Malalae Chronographia*, [C.S.H.B.], Βόννη 1831, βιβλίο VIII, λόγος ιη, παρ ζ, σ. 429 (στιχ. 16) - σ. 430 (στιχ. 11).

¹⁴⁴ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 108.

οι περιοχές και οι Δούκες στον φορέα του νέου αξιώματος, [...*et gentes (Anzetinam videlicet, Ingilenam, Asthianenam, Sopenam, Sophanenam, in qua est Martyropolis, Balabitenam) et primam et secundam Armeniam et Pontum Polemoniacum tuae curae cum suis ducibus commisimus, tuae curae cum suis ducibus commisimus,...*]]. Εξάλλου δε θα ήταν ορθή η κατάργηση δομών ιεραρχίας σε στρατιωτικές υπηρεσίες αφού είναι γνωστό σε όλους ότι η πειθαρχία και η ιεραρχία αποτελούν τους ακρογωνιαίους λίθους κάθε στρατιωτικής οντότητας. Μπορούμε μόνο να δεχτούμε την άποψη ότι άλλαξε μόνο η ονομασία του Δούκα ή άλλων βαθμοφόρων αλλά αυτό όμως δεν αναφέρεται σε καμία ιστορική πηγή.

Αναφέρεται επίσης στον Προκόπιο ότι κατά την εισβολή των Περσών στην Αρμενία το 530 και την πολιορκία της πόλεως Σάταλα «..ἐτύγχανε δὲ Ἀρμενίας μέν στρατηγός Δωρόθεος ὦν, ἀνὴρ ξυνετός τε καὶ πολέμων πολλῶν ἔμπειρος. Σίττας δὲ ἀρχὴν μέν τήν στρατηγίδα ἐν βυζαντίῳ εἶχε, παντὶ δὲ τῷ ἐν Ἀρμενίοις στρατῷ ἐφειστήκει».¹⁴⁵ Ο προβληματισμός του ιστορικού είναι ποιός εκ των δύο βαθμοφόρων είναι ιεραρχικά προϊστάμενος. Συμφωνούμε με την άποψη των περισσότερων ιστορικών ότι εκ των αξιωμάτων των δύο ανδρών ο Σίττας κατείχε το αξίωμα του «Στρατηγού», το οποίο συνέστησε ο Ιουστινιανός με το σχετικό διάταγμά του και το οποίο αντιστοιχεί με τον λατινικό όρο «*magister militum per Armeniam et Pontum Polemoniacum et gentes*». Το αξίωμα του Δωροθέου ως «Στρατηγού», αντιστοιχεί ως προς τις αρμοδιότητες με αξίωμα του «Δούκα της Αρμενίας» (*Dux Armeniae*).¹⁴⁶

Περί το 530 ως «*magister militum per Orientem*», υπήρξε ο Βελισάριος, ο οποίος χρεώθηκε την βυζαντινή ήττα από τους Πέρσες τις 19 Απριλίου του 531 στην Καλλίνικο, με αποτέλεσμα να ανακληθεί στην Πόλη και να απαλλαγεί των καθηκόντων του. Ο άρτι προαχθείς Σίττας, ο οποίος μετέβη στην περιοχή ως επικεφαλής του βυζαντινού στρατού και είχε στρατοπεδεύσει στο χωρίο Ατταχάς, συνέδραμε στην άμυνα της Μαρτυροπόλεως, η οποία ευρίσκονταν πλησίον και ήδη πολιορκούνταν από τους Πέρσες. Έτσι συγκράτησε περαιτέρω προέλαση. Όπως αναφέρει

¹⁴⁵ Προκοπίου Καισαρέως, *ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς ἡ α'.* Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλίο I, κεφ ιε, παρ α, σ. 74, (στιχ 13-16).

¹⁴⁶ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 108 - 109.

επίσης ο Προκόπιος «Σίττας δέ καί ὁ Ρωμαίων στρατός ἐς χωρίον μὲν Ἀτταχᾶς ἦλθον, Μαρτυροπόλεως ἑκατόν σταδίους διέχον, ἐς τὰ πρόσω δέ οὐκ ἐτόλμων ἰέναι, ἀλλ' αὐτοῦ στρατοπεδενσάμενοι ἔμεναν».¹⁴⁷ Ὄταν πληροφορήθηκε ὁ Ιουστινιανός τὴν ἥττα στὴν Καλλίνικο ἀντέδρασε ἄμεσα «...καὶ ἐντυχὼν τοῖς γράμμασιν ὁ βασιλεὺς Ιουστινιανός, κελεύας διὰ γραμμάτων Τζίττα τῷ στρατηλάτῃ πρεσέντον, ἐν Ἀρμενία διάγοντι, καταλαβεῖν τὴν ἀνατολὴν πρὸς συμμαχίαν. ὅστις Τζίττας καὶ περσικὰς χώρας παρέλαβε. παρελθὼν διὰ τῶν Ἀρμενία ὁρέων εἰσῆλθεν εἰς Σαμόσατα».¹⁴⁸

Ἔτσι ὁ Μαλάλας ἐπιβεβαιώνει τὸ ἀξίωμα τοῦ Ζίττα (ἢ Τζίττα), ἀφοῦ τὸν ἀναφέρει ὡς «στρατηλάτην πρεσέντον», ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται μὲ τὸν λατινικὸ ὄρο *magister militia praesentalis*, Ἐκτελώνοντας τὴν ἐγγραφὴ διαταγὴ νὰ προωθηθεῖ καὶ νὰ διεξαγάγει πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν ἀνατολή ὁ Σίττας ἀντεπιτέθηκε καὶ κατέλαβε καὶ περιοχὲς τῆς Περσαρμενίας. Ἡ βυζαντινὴ νίκη ἦταν πλήρης, ἀφοῦ οἱ ἐπιχειρήσεις, οἱ ὁποῖες διεξήχθησαν μέσω τῶν ἀρμενικῶν ὁρέων εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὀπισθοχώρησιν τῶν Περσῶν καὶ τὴν ἀνακατάληψιν τῶν Σαμοσάτων (πρωτεύουσα τῆς Ἐπαρχίας Εὐφρατησίας).¹⁴⁹

Ὁ Μαλάλας ἀναφέρει ὅτι ὅταν ὁ Βελισάριος μετὰ τὴν βυζαντινὴ ἥττα ἀπὸ τοὺς Πέρσες (19 Ἀπριλίου 531) ἀνακλήθηκε στὴν Πόλη, καὶ στὴν περιοχὴ ἐστάλη ὡς ἀντικαταστάτης ὁ στρατηγὸς Μούνδος.¹⁵⁰ Δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ τύχη τοῦ Σίττα, ὁ ὁποῖος ἐσπευσε ἄμεσα στὴν περιοχὴ μετὰ τὴν ἥττα καὶ ἀφοῦ συνέδραμε στὴν ἀμυνα τῆς Μαρτυροπόλεως ἀντεπιτέθηκε καὶ κατέλαβε περιοχὲς τῆς Περσαρμενίας. Δεχόμεθα ὁμῶς τὴν κοινὴ θέσιν τῶν δύο βυζαντινῶν ἱστορικῶν ὅτι υπῆρξε «Στρατηγός» ἢ «Στρατηλάτης» τῶν βυζαντινῶν ἀρμενικῶν περιοχῶν μέχρι τὴν

¹⁴⁷ Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς ἡ α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, ἐκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλίον I, κεφ. α, παρ. α, σ. 108, (στιχ. 9-13).

¹⁴⁸ Ἰωάννου Μαλάλα Χρονογραφία, ἐκδ. G.B. Niebuhr, καὶ L. Dindorf, *Ioannis Malalae Chronographia*, [C.S.H.B.], Βόννη 1831, λόγος ιη, σ. 465, (στιχ. 8-12).

¹⁴⁹ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. ἀπὸ τὴν ἀρμενικὴ ἐκδόσιν τοῦ 1908, Nina G. Garsoian), ἐκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 109.

¹⁵⁰ «...προαγαγὼν δὲ Μούνδον ἐποίησεν αὐτὸν στρατηλάτην τῆς ἀνατολῆς...». Ἰωάννου Μαλάλα Χρονογραφία, ἐκδ. G.B. Niebuhr, καὶ L. Dindorf, *Ioannis Malalae Chronographia*, [C.S.H.B.], Βόννη 1831, λόγος ιη, σ. 466, (στιχ. 17-18).

19Απριλίου 531 ενώ το προηγούμενο έτος 530 πολεμούσε τους Πέρσες στα Σάταλα.

Η ακριβής χρονολογία της στρατιωτικής μεταρρύθμισης, όπως αναφέρθηκε, δεν είναι γνωστή, επειδή έχει χαθεί η ημερομηνία έκδοσης του αυτοκρατορικού edictu. Κρίνοντας όμως από την αρχή του, όπου αναφέρεται «*cum Romanorum sit delatum imperium*», δηλαδή «λαβόντες την ρωμαϊκή εξουσία», συνάγεται ότι εκδόθηκε κατά τα πρώτα έτη της βασιλείας του Ιουστινιανού, δηλαδή μεταξύ 527 και 530. Αν επίσης λάβουμε υπόψη τα ανωτέρω, ότι ο Σίπτας ήδη ήταν «στρατηγός» των βυζαντινών αρμενικών περιοχών το 530 τότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι αυτή πραγματοποιήθηκε το 529.

Σε αντίθεση με όσα αναφέρει ο Μαλάλας, με την στρατιωτική μεταρρύθμιση δεν καταργήθηκαν όλες οι προηγούμενες τοπικές αρχές των βυζαντινών αρμενικών περιοχών. Μόνο το αξίωμα του «Κόμη της Αρμενίας» και η αυτονομία των «Σατραπειών» καταργήθηκε. Όχι μόνο οι πολιτικοί άρχοντες (Praesides) της πρώτης και δευτέρας Αρμενίας αλλά και ο θεσμός του «Δούκα της Αρμενίας» διατηρήθηκε. Στην θέση του «Κόμη της Αρμενίας» και των τοπικών «Σατραπών», οι ορισθέντες τρεις νέοι Δούκες υπάγονται στο νέο θεσμό του «Στρατηγού». Συγκεκριμένα ο ένας Δούκας ο οποίος διατηρήθηκε και οι δύο των Σατραπειών, οι οποίοι όπως προαναφέραμε ονομάστηκαν Δούκες αντί Σατράπες από τον Ιουστινιανό. Οι εξουσίες του «Στρατηγού» θα μπορούσαν σήμερα να συγκριθούν με τα καθήκοντα των στρατηγών οι οποίοι σε ορισμένα κράτη ασκούν τόσο στρατιωτική όσο και πολιτική εξουσία.¹⁵¹

Στον νέο θεσμό του «Στρατηγού» (ή «*Magister per Armeniam*») είχαν διατεθεί σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις και το προνόμιο να έχει δικό του «τμήμα διοίκησης» (θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε officio με βάση την ορολογία της Notitia Dignitatum). Επίσης θα μπορούσε να στρατολογήσει και «προσωπική φρουρά» Ο Μαλάλας αναφέρει στο προαναφερόμενο απόσπασμα «...ἐντοπίους σκρινιαρίους ἐποίησεν ἑαυτῷ σκρινιαρίους...». Οι όροι αυτοί αντιστοιχούν με τους όρους «*Scrinarii*» και με τα τμήματα «*Scrinia*» τα οποία αναφέρονται αρκετές φορές στην Notitia Dignitatum. Δεν θα πρέπει να συγχέεται η «προσωπική φρουρά»

¹⁵¹ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 110.

με το επιτελείο του στρατεύματος, αφού σε αυτή είχαν ανατεθεί καθήκοντα προσωπικής σωματοφυλακής του «Στρατηγού» που υπαγόταν κατευθείαν σε αυτόν. Δεν έχουμε πληροφορίες για την επάνδρωσή του «τμήματος διοίκησης» (*officio*). Το μόνο που θα μπορούσαμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι οι υπηρεσίες αυτές λειτουργούσαν ως ένα βαθμό αυτόνομα. Διαφορετικά θα ήταν ενταγμένες στις λοιπές στρατιωτικές και πολιτικές δομές διοίκησης¹⁵²

Στο προαναφερόμενο απόσπασμα του Μαλάλα αναφέρεται αίτημα του Σίττα προς τον αυτοκράτορα προκειμένου να δημιουργήσει αυτό το ιδιαίτερο τμήμα, το οποίο θα επανδρώσει με εντοπίους, δηλαδή και Αρμενίους, («...αἰτησάμενος τόν βασιλέα αὐτόχθονας στρατεῦσαι, ὡς εἰδότας τὰ μέρη της Ἀρμενίας...»). Ο Σίττας, ο οποίος είχε ξεκινήσει την στρατιωτική καριέρα του στις αρμενικές περιοχές, γνώριζε καλά ότι είναι αδύνατον να διοικηθούν αυτές οι περιοχές χωρίς την συνεργασία των εντοπίων Αρμενίων. Είναι πιθανόν να κατάγονταν και από αυτές τις περιοχές. Το όνομα Σίττας (ή Τζίττας ή Ζτίττας κατά τον Μαλάλα), ήταν προφανώς χαϊδευτικό (παρατσούκλι) του ρωμαϊκού ονόματος Ursicius. Άλλοι ιστορικοί δεν αποκλείουν την περίπτωση το όνομά του να ήταν «Ursuk», το οποίο στα αρχαία αρμενικά σημαίνει «ιερεύς».¹⁵³

Το αίτημα του Σίττα προφανώς έγινε δεκτό και οι *Scrinarii* επιλέχθηκαν σύμφωνα με την των διάταξη των «*numerous novos*», όπως προβλέπονταν στο αυτοκρατορικό διάταγμα. Πέραν αυτών ο στρατός ενισχύθηκε με αποσπάσματα των «*segregati de praesentalibus orientalibus et allis agminibus*» δηλαδή στρατιώτες των λεγεώνων της Πόλης και των ανατολών (*magistri mil. praesentalis et per Orientem*).

Στην *Notitia Dignitatum* τα αποσπάσματα των Αρμενίων τοξοτών (*Sagitarii Armeni*), καταχωρούνται σε εκείνα τα οποία στάθμευαν στην Πόλη, ενώ οι λεγεώνες *Prima Armeniaca*, *Secunda Armeniaca*, και *Transtigritani* αναφέρονται για τις ανατολικές περιοχές. Έτσι εκτιμάται ότι οι *Segregati* του αυτοκρατορικού edίκτου προέρχονταν εν μέρει από αυτά τα στρατεύματα. Ο Μαλάλας αναφέρει ότι ο στρατός του Σίττα αποτελείτο και «...ἐκ τῶν δύο πραισέντων καὶ ἀνατολῆς» δηλαδή (ακλουθώντας πάντα την ορολογία της *Notitia Dignitatum*) σε

¹⁵² Ο. π. σ. 110.

¹⁵³ Ο. π. σ. 111.

Praesentalibus et Orientalibus, και επίσης όπως αναφέρει τέσσερις λεγεώνες είχαν αποσπασθεί από τους τελευταίους. Ως προς τους «*numeri novi et allia agmina*», του αυτοκρατορικού edictου ο Μαλάλας αναφέρει τους «*Scrinarii*», και «τους υπάτους»(;) τους οποίους αποκαλεί «καστριανούς στρατιώτες» (*milites castrensi*ani). Προφανώς οι *Scrinarii* αντιστοιχούν με τους *novi numeri* του edictου και οι *milites castrensi*ani με τους *allia agmina*.¹⁵⁴

Δεν γνωρίζουμε ακριβή αριθμό των στρατιωτικών δυνάμεων που είχε στη διάθεσή του ο «στρατηγός» της Αρμενίας. Γνωρίζουμε όμως ότι το 530 ο Σίπτας πολέμουσε τους Πέρσες πλησίον των Σατάλων με δύναμη 15.000 ανδρών που είχε στην διάθεσή του. Λίγο αργότερα στην μάχη με τους Πέρσες στο Ντβίν, ο στρατός του Βαλεριανού, στρατηγού της Αρμενίας και του Μαρτίνου, στρατηγού των ανατολών δεν ξεπερνούσε τις 30.000 άνδρες συνολικά. Αν και τα στατιστικά στοιχεία και αριθμοί των βυζαντινών ιστοριογράφων και χρονογράφων θα πρέπει να προσεγγίζονται με μεγάλη επιφύλαξη, θα πρέπει να δεχθούμε ότι οι δύο στρατηγοί δεν θα πρέπει να είχαν δυνάμεις λιγότερες όσων αναφέρει η *Notitia Dignitatum*. Ο «Δούκας της Αρμενίας», όπως είδαμε, είχε στην διάθεσή του περίπου 30.000 στρατιώτες συνολικά. Από την άλλη πλευρά, η παρατακτή δύναμη δεν έχει σχέση με την πλήρη επάνδρωση για διάφορους λόγους.¹⁵⁵

Ο στρατηγός της Αρμενίας είχε έδρα την Θεοδοσιούπολη της «ενδοτέρας η μεγάλης Αρμενίας». Πριν από αυτή ο «Δούκας της Αρμενίας» είχε έδρα την Μελιτηνή στην δευτέρα Αρμενία. Κατά την διάρκεια των βυζαντινοπερσικών πολέμων των αρχών του έκτου αιώνα ο Ευγένιος, ένας από τους στρατηγούς που επιχειρούσαν στην περιοχή, αναφέρεται ως Δούκας της Μελιτηνής, παρότι υπήρξε Δούκας της Αρμενίας. Με την ενσωμάτωση όλων των βυζαντινών αρμενικών περιοχών και την κατάργηση των αυτόνομων περιοχών το κέντρο βάρους μετατοπίζεται ανατολικότερα και έτσι η μεθοριακή πόλη της Θεοδοσιούπολης καθίσταται ο προμαχώνας των βυζαντινών ανατολικών συνόρων. Εκ των δύο άρτι ανακηρυχθέντων Δουκών, ένας είχε έδρα το Αρταλλέσων, δύο

¹⁵⁴ Ο.π. σ. 111.

¹⁵⁵ Ο.π. σ. σ. 111-112.

είχαν έδρα στις Σατραπείες (στο Κιθαρίζων και στη Μαρτυρόπολη) και δύο στον Πόντο και την Τζανική.¹⁵⁶

6.2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ (536).

Πρόκειται για την σημαντικότερη μεταρρύθμιση στον αρμενικό χώρο με μεγαλύτερες συνέπειες από την στρατιωτική διότι μετέβαλλε ριζικά το ιδιαίτερο πολιτικό status στην περιοχή, το οποίο (με μικρές μεταβολές) ίσχυε από τα αρχαία χρόνια. Έλαβε χώρα τυπικά το 536 με την έκδοση ειδικής «Νεαράς» (Novella). Ουσιαστικά όμως οι βάσεις είχαν τεθεί τουλάχιστον μια οκταετία πριν. Απώτερος σκοπός αυτής της μεταβολής υπήρξε αναμφίβολα η κατάργηση των ιδιαίτερων πολιτικοκοινωνικών δομών, οι οποίες προϋπήρχαν στις αυτόνομες βυζαντινές αρμενικές περιοχές, (ως αποτέλεσμα πολυετών προνομίων αυτονομίας) και ο εκρωμαϊσμός των περιοχών.¹⁵⁷

Ένας ριζικά εκρωμαϊσμένος βυζαντινός αρμενικός χώρος ήταν περισσότερο ελεγχόμενος και αξιόπιστος για άμυνα έναντι των εισβολέων. Οι τοπικοί ηγεμόνες (όσους όρκους πίστεως και να έχουν δώσει στον αυτοκράτορα) έχουν και αυτοί ανθρώπινες αδυναμίες και αρκετές φορές υποκύπτουν σε πειρασμούς ή δελεαστικές προτάσεις των Περσών ή των ομοεθνών τους της Περσαρμενίας, για να διατηρήσουν ή να επαυξήσουν τα προνόμιά τους. Έτσι λοιπόν όπως ενοποίησε τις βυζαντινές δομές σε όλους της τομείς της βυζαντινής κοινωνίας θέλησε ο Ιουστινιανός να ισχύει και εδώ ο βυζαντινός (ή ρωμαϊκός) νόμος και οι αυτόνομες αρμενικές περιοχές να μην διαφέρουν από τις λοιπές επαρχίες ως προς τους θεσμούς. Βέβαια ο μεταρρυθμιστής αυτοκράτορας ήταν εξαιρετικά προσεκτικός στις κινήσεις του. Δεν επρόκειτο για εχθρική ενέργεια κατά των Αρμενίων αλλά η μεταβολή υπήρξε τμήμα της γενικότερης διοικητικής μεταρρύθμισης σε όλη την αυτοκρατορία.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Ο. π. σ. 112.

¹⁵⁷ Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ. σ. 45-47.

¹⁵⁸ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970 σ. σ. 127-128.

Αναφέρεται και η περίπτωση διεφθαρμένου Αρμενίου αξιωματούχου της βυζαντινής αυλής επί αυτοκράτορα Αρκαδίου.¹⁵⁹ Τα φαινόμενα παρακμής και διαφθοράς ήταν εμφανή και στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές. Έτσι στις 15 Απριλίου 535 εκδόθηκε από τον Ιουστινιανό η θαυμάσια, πολυσέλιδη και ασυνήθιστη για το τυπικό της Νεαρά 8, με τίτλο «*Ἡ διάταξις περί τοῦ τούς ἄρχοντας χωρίς τῆς οἰασοῦν δόσεως γίνεσθαι*» η οποία με μοναδική ειλικρίνεια περιγράφει στο προοίμιο την παρακμή των αξιωματούχων της δημόσιας διοίκησης, καθώς και την αχρειότητα και την ανηθικότητα της βυζαντινής γραφειοκρατίας.¹⁶⁰ Παντού υπήρχε ο εκβιασμός και η απληστία των αξιωματούχων, η οποία αποδίδεται σύμφωνα με την Νεαρά στην φιλαργυρία, («...τὴν φιλαργυρίαν πάντων εἶναι μητέραν τῶν κακῶν...»), όπως αναφέρεται. Όλοι σχεδόν οι αξιωματούχοι είχαν μολυνθεί από το μικρόβιο της κερδοσκοπίας όχι μόνο εξ αιτίας της γενικότερης παρακμής αλλά και εξ αιτίας του ισχύοντος βυζαντινού συστήματος ανάληψης θέσεων και δραστηριοτήτων γνωστό με τον λατινικό όρο *suffragium* ή σύμφωνα με τον βυζαντινό όρο «δόσις».¹⁶¹ Όπως θα δούμε και στην συνέχεια ένας από τους λόγους για τους οποίους κρίθηκε απαραίτητη από τον Ιουστινιανό η δημιουργία

¹⁵⁹ «Ἀρβαζάκιος Ἰσανρος, ἐπὶ Ἀρκαδίου τοῦ βασιλέως, ὃν Ἀρπαζάκιον ἐκάλουν διὰ τὸ πλεονεκτικόν, ἦν μὲν ἐξ' Ἀρμενίας, τοῖς τρισὶν ἅμα συγκατειλλημένος πάθεσιν, ὥσπερ ἡφαιστείσις δεσμοῖς ἀρρήκτοις, καὶ ἔμεινέ γε ἐν αὐτοῖς ἐμπεδόν. ταῦτα δὲ ἦν ἐρωτομανία καὶ μέθη καὶ πλεονεξία. οὕτω δὲ εἰς ἔσχατον ὅρον τὰς ἑαυτῷ δοκούσας ἀρετὰς ἐπετήδευεν, ὥστε οὐκ ἂν τις ἐπίστευσε πειραθεῖς, ὅτι τὰς τρεῖς ἐκείνας οὕτως εἰς ἄκρον ἐξήσκησε. μουσουργοῖς μὲν γὰρ συνέζησε τοσαύταις, ὅσας οὔτε ἐκεῖνος ἀριθμεῖν εἶχεν, οὔτε ἕτερός τις τῶν διακονουμένων. καὶ οἷγε προσήκοντες αὐτῷ λογισταὶ τῶν στρατιωτικῶν ἔργων τὸν μὲν ἀριθμὸν τῶν στρατιωτῶν ἤδεσαν, τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἐταιρῶν καὶ τὸν ἐκ τῶν χειρῶν ἀριθμὸν αὐτοῦ διέφυγεν. ὥσπερ οὖν Ὀρόντην τὸν Πέρσην φασὶν εἰπεῖν, ὅτι τῶν δακτύλων ὁ μικρότατος καὶ μύρια σημαίνει καὶ ἓνα ἀριθμὸν, οὕτω κακεῖνοι τὰς ἐταίρας κατὰ μονάδας καὶ μυριάδας ἀρίθμουν». Εὐναπίου Σαρδιανού ἱστορίας, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Σουίδα, εκδ. I. Beker, καὶ G.B. Niebuhr, *Eunapii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829, παρ ε', σ. 117 (στιχ 15) - σ.118 (στιχ. 8).

¹⁶⁰ Νεαρά 8, *Ἡ διάταξις περί τοῦ τούς ἄρχοντας χωρίς τῆς οἰασοῦν δόσεως γίνεσθαι*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae*, βιβλ. α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881, σ.σ. 93-110.

¹⁶¹ Από το προοίμιο της Νεαράς καταγράφουμε ενδεικτικά: «...Εὐρίσκομεν γὰρ πολλὴν ἐπεσελθοῦσαν τοῖς πράγμασιν ἀδικίαν, καὶ ταύτην οὐκ ἄνωθεν, ἀλλ' ἐκ τινων χρόνων, βιασαμένην τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους καὶ εἰς πενίαν ἐλαύνουσαν, ὥς εἰς τελειοτάτην αὐτοὺς ἀπορίαν κινδυνεύειν ἐλθεῖν καὶ μηδὲ τὰ συνήθη καὶ νενομισμένα τῶν δημοσίων καὶ ταῖς ἀληθείαις εὐσεβῶν φόρων κατὰ τὴν δημοσίαν ἀπογραφὴν δύνασθαι χωρὶς μεγάλης ἀνάγκης τιθέναι. Πῶς γὰρ ἂν ἴσχυον οἱ συντελεῖς, τῶν τε ἐκ τινος χρόνου βεβασιλευκότων ἀεὶ τι κερδαίνειν ἐκ τῆς ἐπὶ ταῖς ἀρχαῖς προαγωγῆς βουλομένων, εἰκότως τε τούτοις ἀκολουθούντων καὶ τῶν ἐνδοξοτάτων ὑπάρχων, ἐκ τε τῆς ἐντεῦθεν ἀδικίας ταῖς τε ἔξωθεν ζημίαις ταῖς τε νενομισμέναις εὐσεβέσιν ἐπαρκεῖν εἰσφοραῖς;»

τεσσάρων βυζαντινών αρμενικών περιοχών υπήρξε η ανάγκη πάταξης των φαινομένων διαφθοράς στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές. Το γεγονός αυτό μνημονεύεται μάλιστα και στο προοίμιο της Νεαράς 31, η οποία αναφέρεται παρακάτω.

Το *suffragium*, συνίστατο στην εξαγορά των αξιωμάτων των διοικητών των επαρχιών. Ο ενδιαφερόμενος εξαγόραζε αυτά τα αξιώματα από υψηλότερα ιστάμενους κρατικούς λειτουργούς. Αυτοί δωροδοκούμενοι, αδιαφορούσαν για τις ικανότητες των ενδιαφερομένων. Μετά την εξαγορά των αξιωμάτων άρχιζε η επιβολή στους υπηκόους βαριάς φορολογίας, για να αναπληρωθεί το ποσό εξαγοράς το οποίο είχε καταβληθεί. Η πρακτική αυτή δεν ήταν άγνωστη αλλά ίσχυε από τους ρωμαϊκούς χρόνους. Οι προηγούμενοι αυτοκράτορες την γνώριζαν, αλλά η αποφυγή αυτής της πρακτικής είναι περισσότερο θέμα νοοτροπίας και παιδείας παρά μέτρων επιβολής. Είναι ιστορικά γνωστό ότι την βυζαντινή εποχή ακόμη και τα εκκλησιαστικά αξιώματα επισκόπων και μητροπολιτών εξαγοράζονταν με αυτό τον τρόπο. Οπωσδήποτε το βάρος του ποσού αγοράς έπεφτε στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα μέσω της φορολογίας, αφού οι αγοράζοντες την θέση κατά *suffragium* δεν περιορίζονταν μόνο στην αναπλήρωση των ποσών αλλά και στην προσκόμιση επιπρόσθετων κερδών. Υψηλότατοι αξιωματούχοι συνέδραμαν ή κάλυπταν τέτοιες πρακτικές με το αζημίωτο. Έτσι όφελος δεν είχε μόνο ο εξαγοράζων το αξίωμα αλλά σημαντικός κύκλος ανθρώπων.¹⁶² Δεν είναι της παρούσας εργασίας η ανάλυση του θλιβερού αυτού φαινομένου. Θα αναφέρουμε μόνο ένα σύντομο απόσπασμα της Νοβέλας όπου περιγράφονται οι τραγικές συνέπειες, «Τίς γάρ οὐκ ἄν ἀκινδύνως κλέπτοι, τίς δέ οὐκ ἄν ληστεύσειεν ἀνεύθυνα, εἰς τὴν ἀρχὴν ἀποβλέπων καὶ κείνην ὁρῶν ἅπαντα χρυσίου πιπράσκουσιν, καὶ θαρρῶν ὥς, ὅπερ ἄν πράξειεν ἄτοπον, τοῦτο χρήματα δούς ἐξωνήσεται; ἐντεῦθεν ἀνδροφονίαι τε καὶ μοιχεῖαι καὶ ἔφοδοι καὶ πληγαὶ καὶ ἄρπαγαὶ παρθένων καὶ πανηγύρεων συγχύσεις καὶ καταφρονήσεις τῶν τε νόμων καὶ τῶν ἀρχῶν, πάντων αὐτάς ὠνίους προκειῖσθαι νομιζόντων, ὥσπερ τι τῶν κακίστων ἀνδραπόδων...».¹⁶³

¹⁶² Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970 σ. 128.

¹⁶³ Νεαρά 8, *Ἡ διάταξις περὶ τοῦ τοῦς ἄρχοντας χωρὶς τῆς οἰασοῦν δόσεως γίνεσθαι*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae*, βιβλ. α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881, σ. 96.

Ἐπρεπε με κάποιο τρόπο να εκλείψει αυτή η κάκιστη πρακτική. Ο Ιουστινιανός όρισε «...ἐπὶ τόνδε τόν θεῖον ἐληλύθαμεν νόμον· δι' οὗ θεσπίζομεν, μήτε ἀνθυπατείαν μηδεμίαν μήτε τήν μέχρι νῦν καλουμένην βικαρίαν μήτε τόν κόμητα τῆς ἑώας μήτε ἄλλην οἰανοῦν ἀρχήν, μήτε ὑπατικήν μήτε ἡγεμονικήν, ἃς δὴ κονσουλαρίας καὶ κορρεκτορίας καλοῦσιν (ὧν τινων ῥητῶς μέμνηται ἡ ὑποκειμένη τῷδε ἡμῶν τῷ θεῷ νόμῳ ἀπογραφή, ἃς δὴ καὶ μόνας ὑπὸ τόνδε τον νόμον ἄγομεν) διδόναι τι *suffragium*, μηδέ ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τήν οἰανοῦν δόσιν μήτε ἄρχοντι μηδενί μήτε τῶν περὶ τὰς ἀρχάς τινι μήτε ἑτέρῳ προσώπῳ κατὰ πρόφασιν προστασίας· ἀλλὰ προῖκα μὲν κομίζεσθαι τὰς ἀρχάς, μέτρια δε παρέχειν προφάσει τῶν ὑπὲρ ἐκάστης διδομένων συμβόλων καὶ χαρτῶν...».¹⁶⁴

Ἔτσι ο Ιουστινιανός κατάργησε δια νόμου αυτήν την πρακτική. Επανέφερε την αρχαία πρακτική συνήθεια σύμφωνα με την οποία ο ἄρτι ορισθείς κυβερνητικός αξιωματούχος όφειλε να καταβάλει ένα τέλος στα αρμόδια τμήματα ἢ γραφεία, από τα οποία είχαν αναληφθεῖ και προωθηθεῖ οι απαραίτητες ενέργειες και διαδικασίες για τον διορισμό του. Το ποσό που κατέβαλλε αφορούσε δαπάνες για την προμήθεια των συμβόλων και τα απαραίτητα έγγραφα. Βέβαια το ποσό δεν ήταν μικρό διότι τα σύμβολα εξουσίας (αμφίεση, διακριτικά, κλπ) και τα έγγραφα (περγαμηνές, σφραγίδες, κλπ) αποτελούσαν ακριβά κομψοτεχνήματα ἢ ἔργα τέχνης. Πάντως δεν είχε την δυνατότητα να αναζητήσει τις δαπάνες από τους διοικούμενους και μάλιστα εκβιαστικά.¹⁶⁵

Η προαναφερόμενη Νεαρά 8 συνοδεύεται από «Ἡδικτον γραφέν της ἀπανταχοῦ γῆς θεοφιλεστάτοις ἐπισκόποις καὶ όσιωτάτοις πατριάρχαις» καθώς και πίνακα αποδεκτῶν προς ενέργεια με επικεφαλίδα «Ἐγράφη τό ἴσον τοῦ ἐδίκτου Κωνσταντινουπολίταις ἔχον οὕτως». Στο πρώτο από τα ανωτέρω έγγραφα περιγράφονται οι υποχρεώσεις των μητροπολιτῶν για την ορθή εφαρμογή των διατάξεων της Νεαρᾶς 8, ενώ στο δεύτερο αναφέρονται οι «υποταγμένες αρχές» και καθορίζεται το ποσό σε

¹⁶⁴ Ο.π. σ. 97.

¹⁶⁵ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 130.

νομίσματα που υποχρεούνται να λάβουν έτσι ώστε να μην αυθαιρετούν ζητώντας υπερβολικά ποσά.¹⁶⁶

Το ποσό αυτό καθορίζονταν στον παραπάνω πίνακα αποδεκτών για κάθε αξίωμα σχολαστικά. Με την εξαίρεση κάποιων Επαρχιών, οι οποίες θεωρούνταν Περίβλεπτοι Επαρχίες (Provinciae Spectabiles) οι υπόλοιπες διαιρούνταν σε δύο κατηγορίες, τις Υπατικές Επαρχίες (Provinciae Consulares) και τις Ηγεμονικές Επαρχίες (Provinciae Correctoriales). Οι κυβερνήτες των πρώτων κατέβαλλαν μεγαλύτερο ποσό από τους αντίστοιχους των δευτέρων Επαρχιών. Σύμφωνα με την Νεαρά 8, οι κυβερνήτες της δευτέρας Αρμενίας, της μεγάλης Αρμενίας και του Ελλενοπόντου ανήκαν στην πρώτη κατηγορία (άρα κατέβαλλαν μεγαλύτερο ποσό) ενώ οι κυβερνήτες της πρώτης Αρμενίας ανήκαν στην δεύτερη κατηγορία.¹⁶⁷ Η Νεαρά 17 με τίτλο «*De mandatis principis*», η οποία εκδόθηκε αμέσως μετά την προαναφερόμενη Νεαρά 8 καθόριζε τις υποχρεώσεις των επαρχιακών αρχόντων για την εφαρμογή των οριζομένων στην Νεαρά 8 και τις κυρώσεις για την πλημμελή ή μη εφαρμογή.¹⁶⁸

Αρκούσαν αυτά τα νομοθετικά μέτρα επιβολής για την πάταξη του φαινομένου του Suffragium; Βεβαίως όχι αν δεν συνοδεύονται με αντίστοιχα πρακτικά μέτρα κατά των κρατικών δομών οι οποίες τα συντηρούν. Η Νεαρά 8, καταργούσε τα Βικαριάτα (Dioceses) Πόντου και Ασίας και συγκεκριμένα τον θεσμό των Διοικητών αυτών των Επαρχιών (Vicarius Diocesis Pontus και Vicarius Diocesis Asiana). Την περίοδο αυτή ο Βικάριος της Ασίας ήταν ταυτόχρονα και Αρχων (Praeses) της Φρυγίας (Phrygia Pakatiana). Ο Ιουστινιανός τον όρισε μόνο Αρχοντα της Φρυγίας, παραχωρώντας επίσης τον τίτλο του Κόμη, και αφαιρώντας του την διοίκηση της Επαρχίας Ασίας. Με τον ίδιο τρόπο παραχώρησε στον Βικάριο του Πόντου μόνο την Γαλατία με ενιαία πολιτική και στρατιωτική εξουσία. Επιπροσθέτως ο Κόμης των Ανατολών (Comes Orientis), ο οποίος

¹⁶⁶ Νεαρά 8, *Ἡ διάταξις περί τοῦ τοῦς ἄρχοντας χωρίς τῆς οἰασοῦν δόσεως γίνεσθαι*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatoris Iustiniani Novellae*, βιβλ. α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881, σ.σ. 111-122.

¹⁶⁷ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 130.

¹⁶⁸ Νεαρά 8, *Ἡ διάταξις περί τοῦ τοῦς ἄρχοντας χωρίς τῆς οἰασοῦν δόσεως γίνεσθαι*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatoris Iustiniani Novellae*, βιβλ. α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881, σ.σ. 135-136.

εξομοιώνονταν με τον Διοικητή της Επαρχίας δηλ. τον Vicarius αν και διατήρησε τον τίτλο του εν τούτοις περιορίσθηκε και αυτός σημαντικά ως προς την εξουσία του. Απαγορεύθηκε επίσης στους στρατιωτικούς ή πολιτικούς άρχοντες να έχουν υφισταμένους («τοποτηρητάς»).

Είναι φανερό ότι αυτά τα μέτρα του Ιουστινιανού στρέφονταν κατά των ιεραρχικών δομών μιας διοικήσεως, η οποία συντηρούσε το σύστημα διαφθοράς suffragium. Συγκεκριμένα οι Ύπατοι (Praefecti) εξαγόραζαν το αξίωμα τους από τον αυτοκράτορα, οι Διοικητές Επαρχιών (Vicarii) από τους προϊσταμένους τους Υπάτους (Praefecti), οι Άρχοντες (Praeses) από τους Διοικητές Επαρχιών (Vicarii) και στο τέλος οι Άρχοντες (Praeses) όριζαν υφισταμένους (τοποτηρητές) από τους οποίους απαιτούσαν suffragium. Με την κατάργηση των βικαριάτων ένα από τα αξιώματα της κρατικής ιεραρχίας καταργήθηκε και έτσι οι αναβαθμιζόμενοι Praeses υπάγονταν κατευθείαν στους Praefecti. Αρκούσε όμως η κατάργηση ενός βαθμού της ιεραρχίας της διαφθοράς για να λυθεί το πρόβλημα; Οπωσδήποτε όχι. Γι αυτό ο Ιουστινιανός προχώρησε έτι περαιτέρω και προήγαγε τους Praeses στην βαθμίδα των Viri Spectabiles παραχωρώντας τους έτσι ευρεία ανεξαρτησία ως προς την υπαγωγή τους στους Praefecti, αναδομώντας το διοικητικό σύστημα, το οποίο συντηρούσε την διαφθορά.

Έμπλεος θαυμασμού ο Ιουστινιανός για την αρχαία Ρώμη επεδίωκε να προσδώσει στην αυτοκρατορία του την παλαιά αίγλη της μιμούμενος τις δοκιμασμένες με επιτυχία παλαιές δομές του ρωμαϊκού συστήματος. Κατά την γνώμη του η μικρή πόλη Ρώμη είχε γίνει παγκόσμια δύναμη επειδή ακριβώς είχε κατορθώσει να αναπτύξει επιτυχημένα επαρχιακά διοικητικά συστήματα και να ορίσει άξιους άρχοντες περιβάλλοντας τους με πολιτική και στρατιωτική εξουσία. Η λογική συνέπεια αυτής της αντίληψης σημαίνει ρήξη με το διοικητικό σύστημα (ας το αποκαλέσουμε μερικής αποκέντρωσης), το οποίο συστήθηκε από τον Διοκλητιανό αρχικά ως τετραρχία, και στην συνέχεια, ως μια διαρκής διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους καθώς και ρήξη με την αντίληψη διαχωρισμού της επαρχιακής

¹⁶⁹ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, σ. σ. 130 - 131.

¹⁷⁰ Nicholas Adontz, , *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970 σ. σ. 130 -131.

πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας. Ιδιαίτερα σε κάποιες ευαίσθητες συνοριακές γραμμές διαχώρισε τον στρατιωτικό από τον πολιτικό διοικητή, αλλά σε άλλες, παραβαίνοντας μια συνήθεια που κρατούσε από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, ολόκληρη η διοίκηση της επαρχίας δινόταν σε ένα και το αυτό πρόσωπο. Ο Ιουστινιανός καθιέρωσε ένα σύστημα περισσότερο συγκεντρωτικό, το οποίο όμως του επέτρεπε να ασκεί αποτελεσματικότερο έλεγχο.¹⁷¹

Έτσι το 535 και 536 η Νεαρά 8, ακολουθήθηκε από μια σειρά άλλων Νεαρών με σκοπό την περαιτέρω αναδιοργάνωση των Επαρχιών.¹⁷² Η Παφλαγονία, η οποία σύμφωνα με τον Ιουστινιανό, είχε διαιρεθεί χωρίς αιτία, σε Παφλαγονία και Ονωριάδα, ενοποιήθηκε πάλι υπό την εξουσία Πραίτωρος (Praetor), ο οποίος ανήκε στην βαθμίδα των Spectabiles. Οι δύο Καππαδοκίες, ενώθηκαν υπό την εξουσία Ανθυπάτου (Proconsul), ο οποίος ανήκε επίσης στην βαθμίδα των Spectabiles. Ο Πόντος Πολεμωνιακός και ο Ελενοπόντος ενώθηκαν σε μια Επαρχία με την ονομασία Ελενοπόντος.¹⁷³ Ο κυβερνήτης ονομάζονταν Επόπτης (Moderator) και ανήκε επίσης στην τάξη των Spectabiles. Ακολούθησε η συγχώνευση ή ενοποίηση και άλλων Επαρχιών. Ένωσε έτσι τις πλουσιότερες επαρχίες με τις φτωχότερες, για να μπορούν οι πρώτες να πληρώνουν και για τις δεύτερες τους φόρους στην κεντρική κυβέρνηση και περικόπτοντας τον αριθμό των υπαλλήλων του κράτους, να

¹⁷¹ Η αντίληψη της κρατικής συγκέντρωσης, η οποία εφαρμόζεται στην σύγχρονη εποχή, ισχύει κατά την γνώμη μας ως πρώτο στάδιο πριν την εφαρμογή της αποκέντρωσης. Παρότι είναι δύσκολο να γίνει σύγκριση των δύο ιστορικών περιόδων αφού, η ανάπτυξη των τεχνικών μέσων σήμερα είναι τεράστια και άρα ο έλεγχος αποτελεσματικότερος, εν τούτοις φρονούμε ότι η κάθε μορφής εξέλιξη και ανάπτυξη μιας περιοχής δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί «εξ αποστάσεως». Άρα προηγείται η διοικητική συγκέντρωση σε μια κρατική οντότητα και ακολουθεί η αποκέντρωση. Ακόμη και στις στρατιωτικές δομές και επιχειρήσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται από έντονο συγκεντρωτισμό. Πάντοτε παρέχεται ελεγχόμενη ελευθερία κινήσεων στον στρατηγό του πεδίου της μάχης αφού ευρισκόμενος επιτόπου γνωρίζει καλύτερα από άλλον τις τοπικές συνθήκες.

¹⁷² Πρόκειται για τις Νεαρές, 29 («περί τοῦ πραιτῶρος Παφλαγονίας»), 30 («Περὶ τοῦ ἀνθυπάτου Καππαδοκίας»), 28 («περί τοῦ μοδεράτωρος Ἑλλενοπόντου»), 24 («Praetor Pisidiae»), 25 («Praetor Lycaoniae»), 27 («Comes Isauriae»), 52 («Moderator Arabiae»), 103 («Proconsul Palaestinae»), 104 («Praetor Siciliae»). Imperatori Iustiniani Novellae, Biblioteca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, pars I, edit. Z. Lingenthal, Lipsiae, 1461.

¹⁷³ Η Νεαρά 28, η οποία ενοποιούσε τις Επαρχίες Πολεμωνιακού Πόντου και Ελενοπόντου και όριζε ως διοικητή τον Moderator Helenoponti εξεδόθει την 23 Ιουλίου 535 λίγο πριν την έκδοση της Νεαράς 31, η οποία εκδόθηκε την 18 Μαρτίου 536. Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970 σ. 136.

εξοικονομήσει πόρους. Ήταν φανερό ότι ο αυτοκράτορας έδειχνε την πυγμή του σε όλους τους τομείς διακυβέρνησης. Αυτή την εποχή εκδόθηκε και η σχετική Νεαρά η οποία, όπως θα εξηγήσουμε στην συνέχεια, επέφερε ριζική αναδιοργάνωση των βυζαντινών αρμενικών περιοχών.

Η αναδιάρθρωση των Επαρχιών θα ήταν άνευ νοήματος εάν δεν περιλάμβανε και τον ευαίσθητο τομέα της δικαιοσύνης, για τον οποίο έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο Ιουστινιανός και ο οποίος συμβάδιζε με τις νέες διοικητικές του δομές. Κατ αρχήν να τονίσουμε ότι η δικαιοσύνη δεν ήταν ανεξάρτητη εξουσία, όπως είναι σήμερα, με βάση την θεμελιώδη συνταγματική αρχή της διακρίσεως των εξουσιών. Οι κυβερνήτες των Επαρχιών επέβλεπαν τις νομικές διαδικασίες παράλληλα με τα κύρια καθήκοντά τους. Κάθε κυβερνήτης ανεξαρτήτως βαθμού ή τίτλου ήταν επίσης *Judex* (δηλαδή Κριτής).¹⁷⁴

Υπήρχαν και εδώ τρεις βαθμίδες οι οποίες αντιστοιχούσαν στους τρεις βαθμούς διοίκησης των περιφερειών. Ο βαθμός του *Ordinarius* ή *Clarissimus*, του *Spectabilis* και του *Illustis*. Η ιεραρχική τάξη εκ του κατώτερου αξιώματος προς το ανώτερο ήταν *Judices Ordinarii*, *Judices Spectabillii*, *Judices Illustrii*. Στην κορυφή ευρίσκονταν το Δικαστήριο του Αυτοκράτορα ως ανώτατη δικαστική αρχή και θεματοφύλακας του βυζαντινού συστήματος της δικαιοσύνης. Αντίστοιχα σήμερα υπάρχει το ανώτατο ακυρωτικό ο Άρειος Πάγος. Σε ορισμένες περιπτώσεις ασκούσαν δικαστικά καθήκοντα κυρίως επί πταισμάτων και οι δημοτικοί άρχοντες, οι οποίοι θεωρούντο υφιστάμενοι του *Judex Ordinarius*. Εφέσεις κατά αποφάσεων υποβάλλονταν στην αμέσως προϊσταμένη βαθμίδα. Έτσι λόγω χάρη εφέσεις επί αποφάσεων πταισμάτων των δημοτικών αρχόντων υποβάλλονταν στον *Judex Ordinarius*, ο οποίος ήταν ο *Praeses*. Εφέσεις επί αποφάσεων του *Judex Ordinarius* υποβάλλονταν στον *Judex Spectabilis*, ο οποίος ήταν ο Βικάριος Διοικητής της Επαρχίας. Τελική δικαστική βαθμίδα εφέσεων αποτελούσε ο *Judex Illustis*, ο οποίος ήταν ο *Praefectus Praetorio*, του οποίου οι αποφάσεις ήταν οριστικές. Αναιρέσεις ενώπιον του αυτοκράτορα επιτρέπονταν σε ορισμένες περιπτώσεις για τις αποφάσεις των δύο ανώτερων βαθμίδων. Ο αυτοκράτορας εκδίκασε ως

¹⁷⁴ Ο.π. σ. σ. 131 -132.

Sacer Judex, και αποφάσεις του ήταν αμετάκλητες. Αυτό το σύστημα απονομής δικαιοσύνης ίσχυε πριν τον Ιουστινιανό.¹⁷⁵

Οι μεταρρυθμίσεις επί της δικαιοσύνης έλαβαν έναν επείγοντα χαρακτήρα. Ήδη από τον δεύτερο ήμισυ του 4^{ου} αιώνα είχε ορισθεί ο αξιωματούχος «Έκδικος» ή «*Defensor Civitatis*». Έτσι πέραν του διοικητή της Επαρχίας υπήρχαν οι *Defensores Civitatis*, οι οποίοι είχαν δικαστικές εξουσίες και θα έπρεπε κυρίως να υπερασπιστούν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα από τις αυθαιρεσίες των εντοπίων αρχόντων ή γεωκτητών χωρίς να είναι αναγκαία για τους υπηκόους, η προσφυγή στην αυτοκρατορική αυλή. Δυστυχώς όμως οι φορείς αυτού του θεσμού δεν φάνηκαν άξιοι του αξιώματός και των περιστάσεων και σταδιακά έπεσαν σε ανυποληψία και η θέση αυτή αποτέλεσε αντικείμενο χλευασμού, όπως περιγράφει στην Νεαρά 15 ο Ιουστινιανός.¹⁷⁶ Αποκατέστησε τον τίτλο και την θέση αυτών παρέχοντας το δικαίωμα να εκδικάσουν αγωγές η απαίτηση των οποίων ήταν μέχρι 300 σόλδια, ενώ προηγουμένως εκδίκαζαν αγωγές απαιτήσεων μέχρι 150 σόλδια. Οι αγωγές απαιτήσεων πάνω από αυτό το ποσό υπάγονταν στην δικαιοδοσία των λοιπών αρχόντων.¹⁷⁷

Αποτέλεσμα αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν οι επαρχιακοί κυβερνήτες να προέρχονται πλην σπανίων εξαιρέσεων από την βαθμίδα των *Spectabiles* και έτσι γίνονταν *Judices Spectabiles*. Στην αρμοδιότητά των *Judices Spectabiles* υπάγονταν η εκδίκαση απαιτήσεων αγωγών μέχρι 500 σόλδια. Εάν οι απαιτήσεις υπερέβαιναν το ποσό αυτό τότε υπάγονταν στην δικαιοδοσία του *Praetor* ή του *Quaestor*. Οι *Judices Ordinari* και οι υφιστάμενοί τους *Defensores* καταργήθηκαν εκ των πραγμάτων. Ως αποτέλεσμα όλων των ανωτέρω έξι νέες Περίβλεπτοι Επαρχίες (*Provinciae Spectabiles*), δημιουργήθηκαν από τις προϋπάρχουσες ένδεκα Επαρχίες της Διοικήσεως του Πόντου (*Diocese Pontica*), στις οποίες περιλαμβάνονταν και οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές. Η Νεαρά, η οποία ρύθμιζε αυτό το θέμα έχει απολεσθεί αλλά γνωρίζουμε αρκετά

¹⁷⁵ Ο. π. σ. σ. 131 -132.

¹⁷⁶ Νεαρά 15, *περί τῶν ἐκδίκων*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatoris Iustiniani Novellae*, βιβλ. α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881, σ. σ. 211-219.

¹⁷⁷ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 131 -131.

στοιχεία από την σημαντικότερη Νεαράς 31, η οποία ρύθμιζε το θέμα αναδιοργάνωσης των αρμενικών περιοχών.

7. Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.

7.1. Η ΝΕΑΡΑ 31, ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ «ΠΕΡΙ ΔΙΑΤΥΠΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΑΣ» (536).

Η Νεαρά 31, του Ιουστινιανού, με τίτλο «Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας», της 18 Μαρτίου 536 η οποία προαναφέρθηκε, αναδιοργάνωνε εκ βάθρων τις αρμενικές περιοχές και καταργούσε ένα πολιτικοκοινωνικό status αιώνων. Η σπουδαιότητα της Νεαράς 31 είναι επίσης σημαντική λόγω της αναλυτικής περιγραφής σημαντικών γεωγραφικών, διοικητικών και τοπογραφικών στοιχείων των βυζαντινών αρμενικών περιοχών, Αναφέρεται επίσης όχι μόνο στο νέο αλλά και προηγούμενο διοικητικό καθεστώς. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να μορφώσουμε σαφή εικόνα των περιοχών.¹⁷⁸

Τα αίτια της αναδιάταξης του χώρου αναφέρονται στο προοίμιο της Νεαράς 31 και περιγράφουν την κακή κατάσταση των περιοχών. «Ὁ αὐτός βασιλεύς Ἰωάννη τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ τῶν ἱερῶν τῆς Ἑω πραιτωρίων τό δεύτερον ἀπό ὑπάτων καί πατρικίῳ». <Προοίμιον>. «Τά μάτην κείμενα καί ἐκκεχυμένως εἰ πρός τήν προσήκουσαν ἀφίκοιτο τάξιν καί διατεθείη καλῶς, ἕτερά τε <ἄν> ἄνθ' ἐτέρων τά πράγματα φαίνοιτο καλλίῳ τε ἐκ χειρόνων, ἐξ ἀκόσμων τε κεκοσμημένα, διηρθρωμένα τε καί διακεκριμένα ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἀτάκτων τε καί συγκεχυμένων. Τοῦτο καί ἐπὶ τῆς Ἀρμενίων χώρας ἀμαρτανόμενον εὐρόντες ᾤθημεν χρῆναι πρός μίαν ἀρμονίαν τάξαι αὐτήν, καί ἐκ τῆς ἐνταξίας ἰσχύν τε αὐτῇ δοῦναι τήν προσήκουσαν, τάξιν τε ἐπιθεῖναι τήν πρέπουσαν».¹⁷⁹

Για τον λόγο αυτό και για την πάταξη των φαινομένων διαφθοράς στην βυζαντινή διοίκηση, τα οποία λάμβαναν χώρα και τις βυζαντινές αρμενικές περιοχές κρίθηκε απαραίτητη η δημιουργία τεσσάρων βυζαντινών αρμενικών περιοχών. («Τοιγαροῦν τέσσαρας εἶναι πεποιήκαμεν Ἀρμενίας,...»). Για τις τέσσερις αυτές αρμενικές επαρχίες έχουν δοθεί από την διεθνή βιβλιογραφία λατινικοί αριθμοί από το ένα έως το τέσσερα (I-IV), παρότι η Νεαρά αναφέρει απόλυτα αριθμητικά

¹⁷⁸ Νεαρά 31. *Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatoris Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

¹⁷⁹ Ο.π. σ. 277.

στην ελληνική. Επεκτείνοντας ο Ιουστινιανός την πλήρη βυζαντινή κυριαρχία και στις αυτόνομες αρμενικές περιοχές ενίσχυε και τα ανατολικά βυζαντινά σύνορα.

Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές, δεν πρόκειται έκτοτε να επανέλθουν στο προηγούμενο διοικητικό καθεστώς. Περί τα μέσα του 7^{ου} αιώνα τόσο η Περσαρμενία όσο και μεγάλο τμήμα των βυζαντινών αρμενικών περιοχών θα περιέλθει στους Άραβες.¹⁸⁰ Τα βυζαντινά στρατεύματα, του *magister militum per Armeniae*, θα αποσυρθούν δυτικότερα της μικρασιατικής ενδοχώρας. Τα εναπομείναντα βυζαντινά αρμενικά εδάφη θα ενωθούν με άλλα μικρασιατικά του Πόντου, της Παφλαγονίας και της Καππαδοκίας δημιουργώντας το νέο μεγάλο θέμα των «Αρμενιάκων», σε θέση δυτικότερη των προηγούμενων αρμενικών περιοχών.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο Ιουστινιανός απέβλεπε στην κατάργηση της αυτονομίας των περιοχών «ενδοτέρα ή μεγάλη Αρμενία» και των «Σατραπειών». Αποσπώντας εδάφη και προσαρτώντας αυτά σε περιοχές ήδη πλήρως ενταγμένες στο βυζαντινό διοικητικό σύστημα καταργεί την αυτονομία. Οι κάτοικοι εντάσσονται πλήρως στο βυζαντινό σύστημα διοικήσεως και έτσι αναπτύσσονται ανατολικότερα οι βυζαντινές κρατικές δομές.

7.2 Η ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΟΣ ΕΠΑΡΧΙΑ «ΠΡΩΤΗ ΑΡΜΕΝΙΑ» (ARMENIA I).

Η νέα Ιουστινιάνειος Επαρχία «πρώτη Αρμενία» ((Armenia I), διέφερε σαφώς της ομώνυμης προγενέστερης ως προς την έκταση.

¹⁸⁰ Μετά την κατάκτησή της από τους Άραβες η Αρμενία έγινε το «Εμιράτο της Αρμενίας», μια αυτόνομη περιοχή μέσα στην αραβική αυτοκρατορία, λαμβάνοντας πίσω και τα εδάφη που είχαν πριν αποτελέσει τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το Εμιράτο διοικείτο από τον Πρίγκιπα της Αρμενίας, ο οποίος αναγνωριζόταν από τον Χαλίφη και τον Βυζαντινό Αυτοκράτορα. Ήταν τμήμα της διοικητικής υποδιαίρεσης Αμρινίγια, η οποία δημιουργήθηκε από τους Άραβες, και περιελάμβανε και τμήματα της Γεωργίας και της Αλβανίας του Καυκάσου, και είχε ως πρωτεύουσα την αρμενική πόλη Ντβίν. Το πριγκιπάτο διατηρήθηκε μέχρι το 884 όταν και απέκτησε και πάλι την ανεξαρτησία του από την αποδυναμωμένη πλέον αραβική αυτοκρατορία. Το νέο βασίλειο κυβερνήθηκε από την Δυναστεία των Βαγρατιδών, και κράτησε έως το 1045 μ. Χ. Με το πέρασμα του χρόνου, πολλά τμήματα της Βαγρατιδικής Αρμενίας διαχωρίστηκαν ως ανεξάρτητα βασίλεια και πριγκιπάτα, όπως το βασίλειο του Βασπουραχάν το οποίο διοικείτο από τον Οίκο των Αρτσρουνί, οι οποίοι ωστόσο αναγνώριζαν την εξουσία των Βαγρατιδών βασιλέων. Richard G. Hovannisian *The Armenian people from ancient to modern times*, εκδόσεις St. Martins Press, Νέα Υόρκη, 1997, σ. σ. 125-142.

«Τοιγαροῦν τέσσαρας εἶναι πεποιήκαμεν Ἀρμενίας· τήν μὲν ἐνδοτάτην, ἧς ἡ μητρόπολις τῇ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν προσηγορίας ἐπωνυμία κατακεκόσμηται πρότερον Βαζανίς ἥτοι Λεοντόπολις καλουμένη, ἥνπερ καὶ ἀνθυπατεία τετιμήκαμεν, ἧς Ἀκάκιος προέστηκεν ὁ μεγαλοπρεπέστατος, σπεκταβιλίαν τε ἀποφῆναντες τήν ἀρχήν καὶ πάντα δόντες αὐτῇ ὅποσα προσῆκον ἐστὶν ἀνθυπατείαν ἔχειν· στολῇ τε γάρ αὐτὴν κατεκοσμήσαμεν ἀνθυπάτου καὶ πάντα ἀκόλουθα τούτοις ἔχειν διετυπώσαμεν. καὶ πόλεις αὐτῇ δεδώκαμεν Θεοδοσιούπολιν τε, ἣν καὶ πρότερον εἶχε, Σάταλαν τε καὶ Νικόπολιν καὶ Κολώνειαν ἐκ τῆς πρώτης Ἀρμενίας καλουμένης λαβόντες, Τραπεζοῦντά τε καὶ Κερασοῦντα ἐκ Πόντου τοῦ πρώην Πολεμωνιακοῦ καλουμένου, χωρίσαντες αὐτῶν τὰς μὲν τοῦ λαμπροτάτου τῆς ἐπαρχίας ἄρχοντος, τὰς δὲ τοῦ περιβλέπτου μοδεράτωρος, ἐπτά τε πόλεις τὴν ὅλην ἐπαρχίαν περιστήσαντες καὶ ὅποσα τῆς περιοικίδος ἔστιν αὐτῶν».¹⁸¹

Ἡ Νεαρά μνημονεύει πρώτα «...τὴν μὲν ἐνδοτάτην...» Ἀρμενία, ἡ οποία ὅπως προαναφέραμε ονομάζεται καὶ βυζαντινὴ «μεγάλῃ Ἀρμενία», με το ιδιαίτερο προϋπάρχον καθεστῶς αυτονομίας. Ἀπὸ αὐτῇ αποσπῶνται ἐδάφη καὶ οἱ πόλεις Βαζανίς (ἢ Λεοντόπολη) καὶ ἡ Θεοδοσιούπολη. Στὴ νέα ἐπαρχία «Ἀρμενία Ι» υπάγονται καὶ οἱ πόλεις Σάταλα, Νικόπολη καὶ Κολώνεια, τὶς οποίες ἔλαβε ἀπὸ τὴν πρώην «Ἀρμενία Ι». Ἐπίσης υπήχθησαν καὶ οἱ πόλεις Τραπεζοῦντα καὶ Κερασοῦντα τὶς οποίες ἔλαβε ἀπὸ τὴν ἐπίσης καταργούμενη Ἐπαρχία τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου.¹⁸² Ἡ λατινικὴ ἀρίθμηση τῶν αρμενικῶν ἐπαρχιῶν I-IV καθιερώθηκε καὶ μνημονεύεται καὶ στὶς αρμενικὲς πηγές.

Καταργοῦνται ἔτσι ἡ πρώην Ἐπαρχία «Ἀρμενία Ι», καὶ ἡ Ἐπαρχία Πολεμωνιακός Πόντος. Δημιουργεῖται ἔτσι ἡ νέα Ιουστινιάνειος Ἐπαρχία «Ἀρμενία Ι» με ἐπτά σημαντικὲς πόλεις καὶ πρωτεύουσα τὴν Λεοντόπολη, ἡ οποία μετονομάσθηκε πρόσφατα πρὸς τιμὴ τοῦ αυτοκράτορα σε

¹⁸¹ Νεαρά 31 *Περὶ διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας*, ἐκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatoris Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

¹⁸² Ὅπως προαναφέραμε ἡ Νεαρά 18, ἡ οποία ἐνοποιούσε τὶς Ἐπαρχίες Πολεμωνιακοῦ Πόντου καὶ Ἐλενοπόντου καὶ ὀρίζε ως διοικητὴ τὸν Moderator Helenoponti ἐκδόθηκε τὴν 23-07-535 λίγο πρὶν τὴν ἐκδοση τῆς Νεαράς 31, (ἡμ. ἐκδοσης 18-03-536). Ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι ἡ ονομασία τοῦ Πολεμωνιακοῦ Πόντου προκαλοῦσε ἐνδόμυχη δυσἀρέσκεια στὸν Ιουστινιανὸ ἀφοῦ ὅπως ἀναφέρεται σε αὐτὴ τὴν Νεαρά «...καὶ ὅτι κάλλιον ἂν εἶη τὰς χώρας ἐξ ὀνομάτων Χριστιανικῶν τε καὶ βασιλικῶν μᾶλλον ἢ περ ἐκ πολέμου καὶ ταραχῆς γνωριζομένου σημαίνεσθαι». Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. ἀπὸ τὴν αρμενικὴ ἐκδοση τοῦ 1908, Nina G. Garsoian), ἐκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σελ 136. Stein, E., *Histoire du Bas-Empire. II* (Paris-Bruxelles-Amsterdam 1949), σελ. 750.

Ιουστινιανούπολη, («...μητρόπολις τῇ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν προσηγορίας...»). Πρόκειται για την αρχαία πόλη με το αρμενικό όνομα Βαζανίς, την οποία προηγουμένως ο αυτοκράτωρ Λέων Α' (457-474) είχε μετονομάσει σε Λεοντόπολη.¹⁸³ Η Θεοδοσιούπολη προφανώς λόγω της εγγύτητας της θέσεως της επί των συνόρων δεν διατηρήθηκε ως πρωτεύουσα. Διοικητής της Επαρχίας ορίστηκε ανθύπατος από τη συγκλητική τάξη των *Viri Spectabilis* και συγκεκριμένα ο αρμενικής καταγωγής Ακάκιος, ο οποίος είχε όλες τις εξουσίες και τα προνόμια του βαθμού του και επίσης είχε ήδη διοικήσει την περιοχή, ως εκπρόσωπος του αυτοκράτορα.¹⁸⁴

Με τις σημαντικές προσαρτήσεις εδαφών η νέα Επαρχία έχει υπερδιπλάσια έκταση σε σχέση με την καταργούμενη «Αρμενία Ι». Με την κατάργηση και ενσωμάτωση της Επαρχίας του Πολεμωνιακού Πόντου επεκτείνεται βορειότερα. Γνωρίζοντας την θέση των πόλεων και των περιοχών μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για την θέση και έκταση της νέας Επαρχίας. Η άποψή μας είναι ότι κατ'εκτίμηση προσεγγίζει την έκταση της Πελοποννήσου και το ήμισυ της Στερεάς Ελλάδας. Βρίσκεται σε σημαντική στρατηγική θέση αφού είναι αδύνατη η προέλαση εχθρικού στρατού προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας αν προηγουμένως δεν καταστραφούν οι βυζαντινές δυνάμεις που αναπτύσσονται σε αυτή την περιοχή και απειλούν το πλευρό του.¹⁸⁵

Το 591 ο αυτοκράτορας Μαυρίκιος προχώρησε σε νέα μεταρρύθμιση. Η ιουστινιάνεια «Αρμενία Ι» μετονομάζεται σε «Αρμενία ΙΙ», ενώ η νέα «Αρμενία Ι» αντιστοιχεί στα εδάφη της παλαιάς, προϊουστινιάνειας «Αρμενίας ΙΙ», με πρωτεύουσα τη Μελιτηνή.¹⁸⁶

7.3 Η ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΟΣ ΕΠΑΡΧΙΑ «ΔΕΥΤΕΡΑ ΑΡΜΕΝΙΑ» (ARMENIA II).

Η νέα ιουστινιάνεια Επαρχία «δευτέρα Αρμενία» (Αρμενία ΙΙ), διέφερε επίσης της ομώνυμης προγενέστερης ως προς την έκταση.

¹⁸³ Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces* (Oxford 1971), σελ. 224.

¹⁸⁴ Νεαρά 31. *Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

¹⁸⁵ Χάρτης 11: Βυζαντινές αρμενικές περιοχές μετά τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Roman%E2%80%93Persian_Wars

¹⁸⁶ Εγκυκλοπαίδεια του Μείζονος Ελληνισμού, <http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=3754>

«Δευτέραν δε ἐτάξαμεν Ἀρμενίαν τὴν ἔμπροσθεν πρώτην καλουμένην, ἣς ἡγεῖται Σεβάστεια, πόλεις αὐτῇ προσνείμαντες τὴν τε τῶν Σεβαστοπολιτῶν ἣν καὶ πρότερον εἶχε, καὶ πρὸς γε Κόμανά τε ἐκ τοῦ καλουμένου πρώην Πολεμωνιακοῦ Πόντου, καὶ Ζήλαν ἐκ τοῦ Ἑλενοπόντου, καὶ μὴν καὶ Βρίσαν, ὥστε ἐν πέντε πόλεσιν εἶναι τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, καὶ τὴν ἀρχήν, ἡγεμονίαν οὖσαν, καταλιπόντες ἐπὶ τοῦ προτέρου σχήματος καὶ τὸν ἄρχοντα αὐτῆς οὐδενὶ κοσμήσαντες ὀνόματι μείζονι, ἀλλ' ὃ πρότερον εἶχε, τοῦτο αὐτῷ καταλιπόντες».¹⁸⁷

Αποτελείτο ἀπὸ τα νότια εδάφη της πρώην Επαρχίας «Αρμενία Ι», στα οποία εἶχε περιληφθεῖ πέντε πόλεις συμπεριλαμβανομένης και της πρωτεύουσας Σεβάστειας. Οι πόλεις, η μικρασιατική Σεβαστούπολη, η οποία ανήκε προηγουμένως στην καταργούμενη «Δευτέρα Αρμενία» (Αρμενία ΙΙ), η Κόμανα, η οποία ανήκε στην Επαρχία του Πολεμωνιακού Πόντου και η Ζήλα. η οποία ανήκε στον Ἑλενοπόντο, εντάσσονται στην νέα Επαρχία. Η πόλη Βρίσα εντάσσεται επίσης σε αὐτή ἔτσι «...ὥστε ἐν πέντε πόλεσιν εἶναι τὴν ἐπαρχίαν ταύτην,...». Οι βυζαντινές διοικητικές δομές παραμένουν ουσιαστικά οι ίδιες αφού οι παραπάνω περιοχές είχαν ενταχθεῖ ἀπὸ παλαιὰ πλήρως στο βυζαντινὸ κρατικὸ σύστημα διοικήσεως.

Η νέα Επαρχία ολίγο μεγαλύτερη της προηγουμένης «δευτέρα Αρμενία» μετατοπίζεται Β.Δ. αφού αποκτά και τα νότια εδάφη της πρώην Επαρχίας «Αρμενία Ι», ἀλλὰ και εδάφη του Πολεμωνιακού Πόντου και Ἑλενοπόντου. Τμήμα των νοτίων εδαφῶν της καταργούμενης «δευτέρα Αρμενία» (Αρμενία ΙΙ), καθώς και η Μελιτηνή, θα αποτελέσουν τμήματα της επίσης νέας Επαρχίας «τρίτη Αρμενία». Το τμήμα του Ευφράτη της περιοχῆς προφανῶς ορίζει τα ανατολικά σύνορα «δευτέρας Αρμενίας» με την επίσης νέα Επαρχία «τετάρτη Αρμενία».¹⁸⁸

7.4 Η ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΟΣ ΕΠΑΡΧΙΑ «ΤΡΙΤΗ ΑΡΜΕΝΙΑ» (ARMENIA III).

Η νεοσυσταθείσα Επαρχία «τρίτη Αρμενία» (Armenia III), αποτελείτο ἀπὸ τα υπόλοιπα νότια εδάφη της καταργούμενης Επαρχίας «δευτέρα Αρμενία», η οποία εἶχε πρωτεύουσα την Μελιτηνή, πλησίον του Ευφράτη.

¹⁸⁷ Νεαρά 31. *Περὶ διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

¹⁸⁸ Χάρτης 11: Βυζαντινές αρμενικές περιοχές μετά τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. https://en.wikipedia.org/wiki/Roman%E2%80%9393Persian_Wars

Αυτή επαινείται στην Νεαρά ως «...πόλις ἐπίσημος ἐν καλῷ τε γῆς καὶ ἀέρος κειμένη...». Έχοντας σχεδόν την ίδια έκταση με τις λοιπές νεοσυσταθείσες Επαρχίες η «τρίτη Αρμενία», περιλάμβανε τις πόλεις Άρκα, Αραβισσό, Αριαράθεια, Κώμανα (ή Χρυσή), και Κουκουσό, οι οποίες ανήκαν στην πρώτην «δευτέρα Αρμενία».

«Επί τούτοις τε τρίτην Αρμενίαν κατεστησάμεθα τήν πρότερον δευτέραν, ἥς ἡγεῖται Μελιτηνή πόλις ἀρχαία, πόλις ἐπίσημος ἐν καλῷ τε γῆς καὶ ἀέρος κειμένη, καὶ οὐδέ πόρρω διεστῶσα τῶν τοῦ Εὐφράτου ῥευμάτων. ταύτην ὥθημεν δεῖν κατὰ τό παρόν αὐξῆσαι καὶ εἰς τό τῶν σπεκταβιλίων μεταστῆσαι σχῆμα, τόν τε ἄρχοντα ταύτης Ἰουστινιανόν ὀνομάσαι κόμητα, δοῦναί τε αὐτῷ καὶ ὑπὲρ σιτήσεων *solidos septingentos*, καὶ τῷ γε αὐτοῦ παρέδρω *solidos septuaginta duos*, καὶ τῇ γε αὐτοῦ τάξει *solidos sexaginta*, ἅπαντά τε ἔχειν ὅποσα τῶν τοιούτων ἐστὶν ἴδια θρόνων. τοὺς τε πρώην ὀνομαζομένους ταξεώτας πάντα μεν πράττειν ὅποσα καὶ ἔμπροσθεν, καὶ μάλιστα περί τήν δημοσίαν εἰσπραξιν ἡσχολῆσθαι, εἰς δε τήν τῶν κομητιανῶν προσηγορίαν μεταβάλλειν, πάντων αὐτοῖς οὕτω φυλαττομένων ὥς ἡνίκα ταξεῶται καθεστήκεσαν. πόλεις δε ὑπεκλίναμεν αὐτῇ τοῦτο μὲν Ἄρκαν καὶ Αραβισσόν, τοῦτο δέ Αριαράθειαν, καὶ Κώμανα ἑτέραν (καλοῦσι δε αὐτήν καὶ Χρυσήν), καὶ Κουκουσόν, ἃς καὶ πρότερον εἶχεν, ἐν ἑξ πόλεσι συνεστῶσα».¹⁸⁹

Έτσι ουσιαστικά η πρώτην επαρχία «Αρμενία II» μετονομάστηκε σε επαρχία «Αρμενία III» και η διοίκησή της ανατέθηκε σε Κόμη, ο οποίος επιχορηγούνταν με την ικανοποιητική αμοιβή των 700 σόλιδων, ο βοηθός του με 72 και το γραφείο του με 60 σόλιδα αντίστοιχα, «...δοῦναί τε αὐτῷ καὶ ὑπὲρ σιτήσεων *solidos septingentos*, καὶ τῷ γε αὐτοῦ παρέδρω *solidos septuaginta duos*, καὶ τῇ γε αὐτοῦ τάξει *solidos sexaginta*, ἅπαντα ἔχειν ὅποσα τῶν τοιούτων ἐστὶν ἴδια θρόνων». Η επιβαλλόμενη προσοχή του ιστορικού επί του κειμένου αφορά τον τίτλο του ἀρχοντα «... τόν τε ἄρχοντα ταύτης Ἰουστινιανόν ὀνομάσαι κόμητα...». Δημιουργείται η εντύπωση ότι αφορά κόμητα με ὄνομα Ἰουστινιανό ενώ η σωστή απόδοση είναι «Ἰουστινιάνειο κόμητα». Εξάλλου ὅπως προκύπτει ἀπό τις παραγράφους β και γ της Νεαρά 31 ο αρμενικῆς καταγωγῆς ἀρχων Θωμάς με προγενέστερη ἐμπειρία στην διοίκηση αρμενικῶν περιοχῶν ἀναλαμβάνει καθήκοντα στην περιοχή ἀναβαθμιζόμενος σε Κόμη.

¹⁸⁹ Νεαρά 31. Περὶ διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatoris Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

Κατά το γ' τέταρτο του 6ου αιώνα, στα εδάφη της Ιουστινιάνειας Επαρχίας «Αρμενίας III» (πρώην «Αρμενίας II») εισέβαλαν οι Πέρσες και το 575 η μητρόπολη Μελιτηνή κατελήφθη προσωρινά. Το έτος 591, σύμφωνα με τη διοικητική μεταρρύθμιση/μετονομασία του Μαυρικίου (582-602), η επαρχία Αρμενίας III, πρώην II, αποτέλεσε την επαρχία «Αρμενίας I». Σύμφωνα με τα εκκλησιαστικά τακτικά του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως,¹⁹⁰ τα οποία ακολουθούν τη διοικητική διαίρεση του Μαυρικίου, η μητρόπολη Μελιτηνής είχε ως αρμοδιότητα τη λειτουργία πέντε επισκοπών στην επαρχία της «Αρμενίας I».¹⁹¹

Η νεοσυσταθείσα ιουστινιάνειος επαρχία «*τρίτη Αρμενία*» (*Armenia III*),¹⁹² είχε ενταχθεί από αιώνες πλήρως στο βυζαντινό σύστημα διοικήσεως. Όπως έχουμε προαναφέρει το δυτικό της τμήμα υπήρξε παλαιότερα τμήμα του προπυργίου της ορθόδοξης βυζαντινής παράδοσης της Καππαδοκίας. Γεωστρατηγικά η οροσειρά του Ταύρου με κατεύθυνση Β.Α. αποτελεί φύσει οχυρά θέση και επιβραδύνει την εχθρική προέλαση. Αυτό βέβαια δεν θα εμποδίσει την κατάληψη της Μελιτινής από τους Άραβες το 661. Την πρωτοβυζαντινή όμως περίοδο δεν υπήρξαν σημαντικές οχυρώσεις στην περιοχή.

7.5 Η ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΕΙΟΣ ΕΠΑΡΧΙΑ «ΤΕΤΑΡΤΗ ΑΡΜΕΝΙΑ» (ARMENIA IV).

Τέλος η νεοσυσταθείσα Επαρχία «*τετάρτη Αρμενία*» (*Armenia IV*), αποτελούμενη κυρίως από εδάφη της πρώην Επαρχίας των «*Σατραπειών*». Ευρίσκεται στην πλέον στρατηγική θέση των βυζαντινοπερσικών συνόρων.¹⁹³

«*Συνεστησάμεθα δέ καί τετάρτην Ἀρμενίαν, ἥ πρότερον οὐκ εἰς ἐπαρχίας συνέκειτο σχῆμα, ἀλλὰ τῶν τε ἐθνῶν ἦν καί ἐκ διαφόρων συνείλεκτο*

¹⁹⁰ Τα εκκλησιαστικά τακτικά είναι επίσημα κείμενα των Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως και Αντιοχείας που αποτυπώνουν την ιεραρχία των εκκλησιαστικών εδρών («κλήσις των επισκόπων»). Σε αυτά αναγράφονται περιοδικά οι έδρες ανά εκκλησιαστική επαρχία και με τη σειρά που έχουν κάθε φορά στην εκκλησιαστική διοίκηση.

¹⁹¹ Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού. Μ. Ασία.

<http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=3756>.

¹⁹² Χάρτης 11: Βυζαντινές αρμενικές περιοχές μετά τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. https://en.wikipedia.org/wiki/Roman%E2%80%9393Persian_Wars

¹⁹³ Χάρτης 11: Βυζαντινές αρμενικές περιοχές μετά τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Roman%E2%80%9393Persian_Wars

βαρβαρικῶν ὀνομάτων, Τζοφανηνή τε καί Ανζητηνή η Τζοφηνή, καί Ασθιανηνή ἢ καί Βαλαβιτηνή καλουμένη καί ὑπό σατράπαις οὔσα· ἀρχῆς δέ τοῦτο ὄνομα ἦν οὐδέ Ρωμαϊκόν οὐδέ τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἀλλ' ἐξ ἑτέρας πολιτείας εἰσενηνεγμένον. κἀκείνην τοίνυν ἀρχῆς πολιτικῆς ἐκοσμήσαμεν σχήματι, ἄρχοντα τε πολιτικόν ἐγκαταστήσαντες καί πόλιν τε αὐτῇ τήν Μαρτυροπολιτῶν καί τό Κιθαρίζον δόντες φρούριον καί αὐτῇ δε ἐν τῷ τῶν ὀρδιναρίων ἀρχῶν κατέστη σχήματι κονσουλαρία παρ' ἡμῶν γενομένη».¹⁹⁴

Λόγω του ιδιαίτερου πολιτικού καθεστώτος της πρώην βυζαντινῆς Επαρχίας των «Σατραπειῶν», ως *Provincia Foederata*, δια του οποίου είχε αποκτήσει ευρεία αυτονομία, το αρμενικό στοιχείο και ο χαρακτήρας υπῆρξε έντονος. Οι τοπικοί αρμένιοι ἄρχοντες είχαν ευρύτατες εξουσίες, ὥστε να θεωρουνται μικροί τοπικοί «βασιλεῖς». Η συγκεκριμένη Νεαρά επιβεβαιώνει το εν λόγω ιδιαίτερο καθεστώς της περιοχῆς και το γεγονός ὅτι κατοικούνταν ἀπὸ αλλοεθνείς δηλαδή Αρμενίους και ὄχι ἀπὸ Ρωμαίους (δηλ. βυζαντινούς) ἀφού αὐτή «...πρότερον οὐκ εἰς ἐπαρχίας συνέκειτο σχῆμα, ἀλλὰ τῶν τε ἔθνῶν ἦν...».

Επίσης επιβεβαιώνει την μη ελληνική ονομασία των περιοχῶν της, «..ἦν καί ἐκ διαφορῶν συνείλεκτο βαρβαρικῶν ὀνομάτων...», οι οποίες διοικούνταν ἀπὸ διοικητές με την περσική ονομασία των τίτλων «Σατράπες», οι οποίοι ως θεσμός δεν ήταν ρωμαϊκός ἀφού «.. ἀρχῆς δε τοῦτο ὄνομα ἦν οὐδέ Ρωμαϊκόν οὐδέ τῶν ἡμετέρων προγόνων,...». Οι πέντε αὐτές περιοχές ήταν η Τζοφανηνή, η Ανζητηνή, η Τζοφηνή, η Ασθιανηνή και η Βαλαβιτηνή. Οι κυριότερες πόλεις της νέας Επαρχίας εἶναι η Αρσαμόσατα (αρμενικά *Arshamasat* ὡς πρωτεύουσα, η οποία δεν θα πρέπει να συγχέεται με την πόλη Σαμόσατα ἐπὶ του Ευφράτη, μεταξύ των πόλεων Γερμανικείας και Κωνσταντίνας, οὔτε με την Αρτάσατα της Περσαρμενίας), και οι παραμεθόριες πόλεις φρούρια Μαρτυρόπολις και Ἀμιδα. Παρότι η πρωτεύουσα δεν αναφέρεται στο κείμενο ευχερῶς προκύπτει ἀπὸ ἄλλα κείμενα της πρωτοβυζαντινῆς περιόδου που αναφέρονται στη περιοχή. Η οχυρὴ ἐπίσης πόλη Κιθαρίζον, η οποία θα περιγραφεί παρακάτω, περιλαμβάνεται σε αὐτή.

¹⁹⁴ Νεαρά 31. *Περὶ διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι με την κατάργηση ως ιδιαίτερης αυτόνομης διοικητικής οντότητας της πρώην Επαρχίας «Σατραπειών» και την δημιουργία της νέας Επαρχίας «Τετάρτη Αρμενία» οι κάτοικοι εντάσσονται πλήρως στο βυζαντινό σύστημα διοικήσεως και έτσι αναπτύσσονται και εδώ ανατολικότερα οι βυζαντινές κρατικές δομές. Κατά την γνώμη μας αποτελεί την ουσιαστικότερη μεταβολή του Ιουστινιανού στον βυζαντινό αρμενικό χώρο. Από στρατηγικής πλευράς ιδιαίτερα σημαντική αφού και εδώ ο βυζαντινός στρατός αναπτύσσεται ανατολικότερα και συνιστά πλέον μια θανάσιμη απειλή για την Περσαρμενία και την Περσία.

7.6. ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.

Η Νεαρά 31 επεξηγεί «..., ὥστε τεσσάρων Ἀρμενίων οὐσῶν δύο μὲν εἶναι σπεκταβιλίας, τήν τε τοῦ ἀνθυπάτου τήν τε τοῦ κόμητος, καὶ ἀνθύπατον μὲν εἶναι τὸν τῆς πρώτης ἡγούμενον Ἀρμενίας, κόμητα δε τὸν τῆς τρίτης, τὸν δε τῆς δευτέρας καὶ τετάρτης ὀρδιναρίους καθεστάναι. καὶ ἐπειδήπερ τοῦτο ἡμῖν διεσπούδασται, ὥστε τὰς ἄχρι τῶν πεντακοσίων νομισμάτων ἐκκλήτους οὐχὶ πρὸς ταύτην φέρεσθαι τήν εὐδαίμονα πόλιν, ἀλλ' ἐπὶ τούς σύνεγγυς σπεκταβιλίους ἀρχοντας, καὶ τοῦτο διατυποῦμεν, ὥστε τῷ μὲν ἀρχοντι τῆς πρώτης Ἀρμενίας, τουτέστι τῷ ἀνθυπάτῳ, τὰς ἐκ τῆς δευτέρας Ἀρμενίας ἐκκλήτους φέρεσθαι, τουτέστι τὰς κατὰ Σεβάστειαν, τῷ δέ τῆς τρίτης Ἀρμενίας κόμητι, τῷ κατὰ Μελιτηνήν φαμεν, τὰς ἐκ τῆς τετάρτης Ἀρμενίας ἐκκλήτους μέχρι τοῦ ῥηθέντος ἀνήκειν ποσοῦ».¹⁹⁵

Ἐτσι οι νεοδημιουργηθείσες τέσσερις νέες Επαρχίες οι δύο (Αρμενία I και III) ανήκαν στην κατηγορία των «σπεκταβιλίας» (Spectabiles δηλ Περίβλεπτοι) με διοικητές Ανθύπατο και κόμη αντίστοιχα, ενώ οι «Αρμενία II και IV χαρακτηρίσθηκαν ως «Ορδινάριοι» (Ordinarii δηλ Ηγεμονικές) με διοικητή Ηγεμόνα ή Αρχοντα. Μάλιστα λαμβάνονταν μέριμνα εφέσεις επί αποφάσεων τοπικών αρχόντων επί διαφορών μέχρι του ποσού των 500 νομισμάτων να υποβάλλονται στις πρωτεύουσες των περιβλέπτων Επαρχιών. Ἐτσι εφέσεις επί των αποφάσεων των αρχόντων της «Αρμενίας II» υποβάλλονται στον διοικητή της «Αρμενίας I» ενώ εφέσεις επί των αποφάσεων των αρχόντων της «Αρμενίας IV»

¹⁹⁵ Ο.π. σ. σ. 277- 282.

υποβάλλονται στον διοικητή της «*Αρμενίας III*» ο οποίος διαμένει στην πρωτεύουσα Μελιτηνή.¹⁹⁶

Η ακεραιότητα του χαρακτήρα των τοπικών ηγετών ήταν απαραίτητη προϋπόθεση εφαρμογής του προγράμματος των μεταρρυθμίσεων του Ιουστινιανού. Έτσι με την προαναφερόμενη Νεαρά ορίσθηκε Διοικητής της νεοσυσταθείσας «*πρώτης Αρμενίας*» ο αρμενικής καταγωγής ανθύπατος Ακάκιος, από τη συγκλητική τάξη των *Viri Spectabilis* με όλες τις εξουσίες και τα προνόμια του βαθμού του και επίσης με προηγούμενη διοικητική εμπειρία στην περιοχή, ως εκπρόσωπος του αυτοκράτορα.¹⁹⁷ Γνωστός ως προσωπικότητα από τον Προκόπιο χαρακτηρίσθηκε σκληρός και αδίστακτος προκαλώντας το μίσος των συμπατριωτών του με αποτέλεσμα να δολοφονηθεί από αυτούς σε τοπική εξέγερση.

Ως διοικητής της νεοσυσταθείσας «*τρίτης Αρμενίας*» ορίσθηκε ο αρμενικής καταγωγής κόμης Θωμάς με επίσης προγενέστερη εμπειρία στην διοίκηση αρμενικών περιοχών. Η εμπιστοσύνη του αυτοκράτορα διαπιστώνεται από τις απόλυτες εξουσίες, οι οποίες του απονέμονται ώστε να ενεργεί εξ ονόματός του. Οφείλει να διοικεί σύμφωνα με το νέο διοικητικό σύστημα και τις οδηγίες, οι οποίες του αποστέλλονται προσωπικά από τον αυτοκράτορα ή από τα ιερά *Commonitoria*, (Συμβούλια), τα οποία συνεστήθησαν για να επιβλέπουν την τήρηση των διατασσομένων. Έτσι στο δεύτερο κεφάλαιο της Νεαράς αναφέρεται:

«Τούτων τοίνυν οὕτως ἡμῖν διατεταγμένων, κἀκεῖνο προσδιορίσαι δίκαιον ἔτι νομίζομεν, ἐφ’ ᾧ προστῆσαι τῆς τρίτης Ἀρμενίας ἄνδρα σεμνόν, ὑπουργηκότα τε ἡμῖν ἤδη καὶ ἄξιον τοῦ τῆς ἀρχῆς ὄγκου καὶ προσχήματος. εὐρόντες τοίνυν Θωμᾶν τόν μεγαλοπρεπέστατον ἤδη μὲν ἀρχὰς ἐπὶ τῆς

¹⁹⁶ Απαιτείται επίσης προσοχή για τον ιστορικό στην μετάφραση του αποσπάσματος του κειμένου «...ὥστε τῷ μεν ἄρχοντι τῆς πρώτης Ἀρμενίας, τουτέστι τῷ ἀνθυπάτῳ, τὰς ἐκ τῆς δευτέρας Ἀρμενίας ἐκκλήτους φέρεσθαι, τουτέστι τὰς κατὰ Σεβάστειαν...». Συγκεκριμένα η έκφραση «...τουτέστι τὰς κατὰ Σεβάστειαν...» αποτελεί επεξήγηση στην πρόταση «...τὰς ἐκ τῆς δευτέρας Ἀρμενίας ἐκκλήτους φέρεσθαι». Ο μη έχων φιλολογικές γνώσεις σχηματίζει την εντύπωση ότι οι εφέσεις πρόκειται να υποβληθούν στην έδρα του άρχοντα της «*πρώτης Αρμενίας*» την Σεβάστεια. Αλλά η πόλη αυτή όπως προκύπτει και από το κείμενο ήταν πρωτεύουσα της «*δευτέρας Αρμενίας*». Συνεπώς αφορά τις εφέσεις επί αποφάσεων που κρίθηκαν σε πρώτο βαθμό στην Σεβάστεια της «*δευτέρας Αρμενίας*» και όχι στην Σεβάστεια ως έδρα του άρχοντα της «*πρώτης Αρμενίας*».

¹⁹⁷ Νεαρά 31. *Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας*, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatoris Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

Ἀρμενίων ἀνύσαντα χώρας, καί τᾷλλα δέ ἄνδρα χρηστόν καί γνησίως ἡμῖν ὑπηρετησάμενόν τε καί ὑπηρετούμενον, αὐτόν ἐπὶ τῇ τῆς ἀρχῆς ταύτης προβαλλόμεθα διοικήσει, ὥστε τέως μέν τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἡγεῖσθαι κατὰ τό ρηθέν ἡμῖν σχῆμα, προνοεῖν δε καί τῶν ἄλλων, ὅποσα ἂν αὐτῷ ἢ διὰ θείων ἐπιτρέψαιμεν *commonitorion*, εἴτε ἐπὶ τῆς ἐπαρχίας ἦν αὐτῷ παραδεδώκαμεν εἴτε καί ἐπ' ἄλλαις, ὅπερ καί πεπράχαμεν θεῖα πρὸς αὐτόν πεποιημένοι *commonitoria* περί πολλῶν καί διαφόρων πράξεων, ἅπερ αὐτόν καί εἰς ἑτέρας χώρας προσῆκον ἐστὶν εἰς ἔργον ἀγαγεῖν».¹⁹⁸

Μνημονεύονται ἐπίσης καὶ διαχωρίζονται σαφῶς τὰ ὅρια τῆς ἀρμοδιότητος του, «...περί τό μητροπολιτικόν δίκαιον...», ἀφού «Τά μέντοι περί τὰς ἱερωσύνας καθά πολλάκις εἰρήκαμεν, μένειν κατὰ τό πρότερον βουλόμεθα σχῆμα, οὐδέν οὔτε περί τό μητροπολιτικόν δίκαιον οὔτε περί τὰς χειροτονίας τοῦ πράγματος ἀμειβομένου ἢ καινιζομένου, ἀλλά τῶν πρότερον χειροτονοῦντων καί νῦν ἐχόντων τήν τῆς χειροτονίας ἐξουσίαν, καί τῶν προτέρων μητροπολιτῶν ἐπὶ τῆς εαυτῶν μενόντων τάξεως, ὥστε μηδέν το γε ἐπ' αὐταῖς καινισθῆναι».¹⁹⁹ Ἐτσι τὰ ἰσχύοντα γιὰ τοὺς κληρικοὺς δὲν μεταβάλλονται. Οὐδεμία καινοτομία καὶ ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν μητροπολιτῶν, τὰ ὁποῖα ἐπίσης δὲν μεταβάλλονται, ἐνῶ οἱ πρῶην μητροπολίτες διατηροῦν τὶς θέσεις τοὺς. Δὲν διεκδικεῖται ὁμῶς τυχόν καταβολή ἀμοιβῆς ποὺ παρασχέθηκε γιὰ τὴν χειροτονία.

Ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀρμοδιότητα τοῦ κόμη τῆς τρίτης Ἀρμενίας εἶναι ἀπόλυτη. Ἰδιαίτερα ἐπὶ τοῦ στρατεύματος ἀφού «...ἄδειαν ἔχοντι καθὰ τοῖς στρατιωτικοῖς ἄρχουσιν ἐφεῖται...». Ἀσκεῖ ἐπίσης δικαιώματα ἐπιστρατεύσεως καὶ δικαστικά. Θὰ εἶναι ἰδιαίτερα αὐστηρὸς σὲ θέματα πειθαρχίας καὶ καταχρήσεων τῶν στρατιωτικῶν. Στὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς Νεαράς ἀναφέρεται: «Ἐκεῖνο μέντοι τῶν ἀνωμολογημένων ἐστίν, ὡς ἐπειδήπερ τὸν τῆς τρίτης Ἀρμενίας κόμητα οὐ πολιτικόν μόνον ἀλλὰ καὶ στρατιωτικόν πεποιήκαμεν ἄρχοντα, ἀναγκαίως ἔχειν καὶ τοὺς στρατιώτας αὐτῷ τοὺς κατ' αὐτὴν ἰδρυμένους ὑποκεῖσθαι, ἄδειαν ἔχοντι, καθὰ τοῖς στρατιωτικοῖς ἄρχουσιν ἐφεῖται, καὶ πρὸς ὄνομα καλεῖν αὐτούς καὶ ἐπιζητεῖν καὶ προνοεῖν τῶν σιτήσεων αὐτῶν, καὶ ἐπεξιέναι τοῖς κατ' αὐτούς, εἴπερ ἀδικοῖεν, καὶ μὴ τι συγχωρεῖν τοῖς στρατιώταις ἀδικεῖν τοὺς

¹⁹⁸ Ο.π. σ. σ. 280- 281.

¹⁹⁹ Νεαρά 31. Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας, ἐκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277- 282.

ὑπηκόους, εἰ δέ τι πράξαιεν σφοδρότερον, καί ἐγκληματικῶν ἀκροᾶσθαι δικῶν, κἄν εἰ στρατιώται καθεστήκοιεν, καί ἅπαντα πράττειν ὅποσα τοῖς στρατιωτικοῖς δεδώκαμεν ἄρχουσιν.

Παρέχεται πολιτική και στρατιωτική εξουσία ὅπως στους κόμητες της Ισαυρίας, Πακατιανῆς Φρυγίας και στους πραιτόρες της Λυκαονίας, Πισιδίας και Θράκης. Λαός και στρατός οφείλουν πλήρη υπακοή αφού «...καί εἶναι σεμνόν αὐτόν στρατιώταις τε καί ιδιώταις κελεύοντα καί πάντα πράττοντα, ὡς μίας δὴ τῆς ἀρχῆς καθεστῶσης· καί μίαν τίθεσθαι πρόνοϊαν...». Η απόλυτη αυτή εξουσία επιβεβαιώνεται στην συνέχεια του τρίτου κεφαλαίου της Νεαράς όπου αναφέρεται: «...καί ὥσπερ τῷ τε Ἰσαυρίας κόμητι τῷ τε τῆς Πακατιανῆς Φρυγίας, καί πρὸς γε τοῖς πραιτώρσι Λυκαονίας τε καί Πισιδίας καί Θράκης καί τό στρατιωτικόν ὑπεκλίναμεν, οὕτω καί αὐτῷ μή μόνην εἶναι τήν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τάξιν, ἀλλά καί τήν τῶν στρατιωτικῶν ἐξουσίαν τε καί ἀρχήν, καί εἶναι σεμνόν αὐτόν στρατιώταις τε καί ιδιώταις κελεύοντα καί πάντα πράττοντα, ὡς μιᾶς δὴ τῆς ἀρχῆς καθεστῶσης· καί μίαν τιθέσθαι πρόνοϊαν τοῦ μηδεν ἔγκλημα κατὰ τήν ἐπαρχίαν ἀμαρτάνεσθαι, ἀλλά καί σωφρονισμοῖς ὑποβάλλεσθαι τοῖς προσήκουσι. ταύτης δέ δὴ τῆς ἐξουσίας οὐκ ἀφαιρούμεθα παντελῶς αὐτόν ἐπ' οὐδενί προσώπῳ τῶν κατὰ τήν ἐπαρχίαν ὄντων, εἴτε ιδιωτικῷ εἴτε στρατιωτικῷ εἴτε ταμειακῷ· μίαν γάρ καί συνεχῆ τήν εἰρήνην ἐν ἅπασι τοῖς ὑπηκόοις τοῖς ἡμετέροις φυλάττεσθαι βουλόμεθα, οὐ τῇ διαφορᾷ τῶν προσώπων τήν κατὰ τῶν νόμων εἰσαγόντες καταφρόνησιν».

Η Νεαρά 31 απευθύνεται στον πρόλογό της στον βυζαντινό αξιωματούχο Ἰωάννη ως «...τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ τῶν ἱερῶν τῆς Ἑω πραιτωρίων τό δεύτερον ἀπό ὑπάτων καί πατρικίῳ». Στον επίλογο της εντέλλεται η εξοχότητά του (...ἡ σὴ ὑπεροχή...), να επιβλέψει την οργάνωση των τεσσάρων αρμενικῶν περιοχῶν. Θα δώσει ιδιαίτερη προσοχή στην οργάνωση της τρίτης Αρμενίας, και γενικά θα πράξει ὅτι εἶναι απαραίτητο για την εφαιμογή του παρόντος. «Τά τοῖνυν παραστάντα ἡμῖν ἡ σὴ ὑπεροχή κατὰ τήν τῶν τεσσάρων Ἀρμενιῶν διατύπωσιν, καί μάλιστα κατὰ τήν τῆς τρίτης, ἧς κατὰ πρόφασιν τόν παρόντα θεῖον ἐποιήσαμεν νόμον, νῦν τε καί εἰς τόν ἐξῆς ἅπαντα χρόνον φυλάττεσθαι σπενσάτω, πάντων πραττομένων καί ἐγγραφομένων ταῖς μερικαῖς διατυπώσεσι τῶν ὁμοθρόνων τῶν σῶν, ὅποσα διδύσθαι καθ' ἕκαστον ἔτος προσετάξαμεν».

7.7 ΑΛΛΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΑΡΜΕΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ.

Ο Ιουστινιανός επέβαλε την ισχύ του ρωμαϊκού κληρονομικού δικαίου στην περιοχή με αυτοκρατορικό Έδικτο το οποίο ρύθμιζε την εφαρμογή κανόνων διαδοχής.²⁰⁰ Συγκεκριμένα ενίσχυσε τις πολιτειακές δομές έτσι ώστε σταδιακά απορροφήθηκαν οι αρχαίοι αρμενικοί αριστοκρατικοί οίκοι μέσω της υποχρεωτικής ένταξης των εκπροσώπων τους στην ιεραρχία της πρωτοβυζαντινής διοίκησης. Υπήρχε συνήθεια στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές (ως εθιμικό δίκαιο θα λέγαμε σήμερα) να κληρονομούν μόνο οι άρρενες απόγονοι.²⁰¹ Η συνήθεια αυτή αναφέρεται στο πρώτο κεφάλαιο του Εδίκτου ως «...ἔναγχος βαρβαρικόν τινά καί θρασύν...», το οποίο αντίκειται στην αρχή της ισότητας του ρωμαϊκού δικαίου αφού απέκλειε τις θήλυς απογόνους.

Όπως αναφέρεται στο προοίμιο: «Καί Ἀρμενίους βουλόμεθα τῆς προτέρας ἀπαλλάξαντες ἀδικίας ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους διὰ πάντων ἀγαγεῖν νόμους, καὶ δοῦναι αὐτοῖς ἰσότητα τὴν πρέπουσαν». Η Νεαρά περιλαμβάνει βαριές εκφράσεις για την προαναφερόμενη συνήθεια των Αρμενίων και για τον σκοπό αυτό, κρίθηκε απαραίτητη η εφαρμογή κληρονομικών διατάξεων του ρωμαϊκού δικαίου: «Καί ἐπειδὴ μεμαθήκαμεν ἔναγχος βαρβαρικόν τινά καί θρασύν εἶναι παρ' αὐτοῖς νόμον, οὐ Ῥωμαῖοις οὐδέ τῇ δικαιοσύνῃ τῆς ἡμετέρας πρέποντα πολιτείας, ὅπως ἂν ἄρρενες μὲν κληρονομοῖεν τῶν γονέων, θήλειαι δὲ μηκέτι, διὰ τοῦτο θεσπίζομεν τῷ παρόντι θείῳ χρώμενοι νόμῳ πρὸς τὴν σὴν μεγαλοπρέπειαν, ὁμοίας εἶναι τὰς διαδοχάς, καὶ ὅσα τοῖς Ῥωμαίων διατέτακται νόμοις ἐπὶ τε ἀνδρῶν ἐπὶ τε γυναικῶν ταῦτα καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ κρατεῖν. διὰ τοῦτο γάρ δὴ καὶ τοὺς ἡμετέρους ἐκεῖσε κατεπέμψαμεν νόμους, ἵνα εἰς αὐτοὺς ἀφορῶντες οὕτω πολιτεύοιντο.²⁰²

Η ισχύς του νόμου υπήρξε αναδρομική και συγκεκριμένα για εκκρεμούντα κληρονομικά θέματα θανόντων από την αρχή της βασιλείας του Ιουστινιανού! Εξαιρούνταν μόνο οι περιπτώσεις που είχαν ήδη διευθετηθεί οριστικά με το προϊσχύον δίκαιο. «Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἤδη

²⁰⁰ Έδικτον 3. *Περὶ τῆς τῶν Ἀρμενίων διαδοχῆς*. εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881. σ σ. 205 – 207.

²⁰¹ Simon Payaslian. *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ. σ. 45-47.

²⁰² Έδικτον 3. *Περὶ τῆς τῶν Ἀρμενίων διαδοχῆς*. εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881. σ σ. 205 – 207.

προειληφότα ἅπαντα ἀνακινεῖν τῶν ἀτοπωτάτων ἐστί, διὰ τοῦτο θεσπίζομεν, τόνδε τόν νόμον κρατεῖν ἀπό τοῦ καιροῦ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν βασιλείας, ὥστε τάς τῶν ἐξ' ἐκείνου τελευτησάντων μέχρι νῦν διαδοχάς κατὰ τοῦτον πολιτεύεσθαι τόν τρόπον, πλὴν εἰ μή ἔτυχον διαλυσάμενοι ἢ ἄλλως πρὸς ἀλλήλους ἀπαλλαγέντες. εἰ γάρ τι τοιοῦτον γέγονε, τοῦτο ἐπὶ τῆς οἰκείας μένειν ἰσχύος καὶ μηδαμῶς ἀνακινεῖσθαι θεσπίζομεν».²⁰³

Ἔτσι οἱ αρμενικῆς καταγωγῆς γυναῖκες ἀπὸ τὴν ἰσχύ τῆς παρούσας Νεαράς συμμετέχουν ἐπὶ «...γενεαρχικῶν χωρίων...», δηλαδή σε πατρογονικά κτήματα. Ακόμη και σε περιπτώσεις «ἀδιαθέτου διαδοχῆς», δηλαδή ἀδιάθετης ἢ σχολάζουσας κληρονομιάς, ὅπως θα λέγαμε σήμερα, θα προτιμούνται οἱ γυναῖκες ἢ τὰ παιδιά τους. «Μετέχειν δε αὐτάς καὶ καλουμένων γενεαρχικῶν χωρίων ἀπὸ τοῦ εἰρημένου χρόνου βουλόμεθα. εἰ μέντοι συμβαίῃ τινὰς εὐρεθῆναι, οἷπερ καίτοι μὴ καλουμένας τάς θυγατέρας εἰς τὴν ἀδιαθέτου διαδοχὴν ἔγραψαν ὁμῶς κληρονόμους, μετεῖναι καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν γενομένοις τῆς τῶν γενεαρχικῶν πραγμάτων διαδοχῆς».

Τέλος υπενθυμίζεται ἡ πιστὴ εφαρμογὴ τοῦ νόμου, με ἀναδρομικὴ ἰσχύ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ιουστινιανού. «Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου ἢ σὴ ὑπεροχὴ καὶ παραφυλάξαι καὶ πέρατι παραδοῦναι σπενσάτω, ὥστε τοὺς ἡμετέρους νόμους διὰ πάντων κρατεῖν καὶ εἶναι κυρίους, ἀρχομένου μὲν τοῦ παρόντος νόμου, καθ' ἅπερ εἰπόντες ἔφθημεν, ἔκ τῶν προοιμίων τῆς ἡμετέρας βασιλείας, τῷ παντί δέ συμπαρατεθησομένου χρόνῳ καὶ εἰς τό λοιπὸν ἅπασι πολιτευσομένου τρόποις καὶ παρά πάντων φυλαχθησομένου».

Κάθε μεταρρύθμιση σημαίνει μεταβολὴ καὶ ρήξη ἀπὸ μία παγιωμένη μορφή συμπεριφορᾶς. Ἐστὼ καὶ ἀν ἡ μεταρρύθμιση αὐτὴ ἐκδηλώνεται ἡπία καὶ ὄχι επαναστατικά. Κατὰ κανόνα αὐτὴ ἡ ἀνατροπὴ δὲν γίνεται πάντα δεκτὴ, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ ἱστορικά. Για τὸν λόγο αὐτό οἱ δυνατότεροι προσπαθεῖ νὰ ἐπιβάλλει τὴν θέλησή του. Σε πρώτη φάση εἰρηνικά καὶ καλοπροαίρετα. Αὐτό υπενθυμίζει με τὴν Novella XXI, οἱ Ιουστινιανός, («Περὶ Ἀρμενίων ὥστε καὶ αὐτοὺς ἐν πᾶσι τοῖς Ρωμαίων

²⁰³ Edictum III. «Περὶ τῆς τῶν Ἀρμενίων διαδοχῆς», Imperatori Iustiniani Novellae, Biblioteca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, pars I, edit. Z. Lingenthal, Lipsiae, 1461. σ. 206.

ἀκολουθεῖν νόμοις»),²⁰⁴ ισχυριζόμενος μάλιστα στο προοίμιο ότι «Τὴν Ἀρμενίων χώραν τελείως εὐνομεῖσθαι βουλόμενοι καὶ μηδὲν τῆς ἄλλης ἡμῶν διεστάναι πολιτείας ἀρχαῖς τε Ρωμαϊκαῖς ἐκοσμήσαμεν...».

Ἡ αναγκαιότητα εφαρμογῆς της βυζαντινῆς νομοθεσίας καὶ ἡ υπέρβαση ἀντιλήψεων, οἱ ὁποῖες υποβιβάζουν τὶς γυναῖκες διαπιστώνεται στὴν προαναφερόμενη Νεαρά 21, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται στὸν Ἀνθύπατο Ἀκάκιο, ὅπου κατακρίνονται ἐντονα τέτοιες ἀντιλήψεις καὶ συμπεριφορές, («Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἀκακίῳ τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ ἀνθυπάτῳ Ἀρμενίας»). Βέβαια ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς Νεαρᾶς, ὅπως ἐξηγείται, εἶναι ἡ πλήρης εφαρμογὴ τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας ἀφοῦ «...θεσμούς τε οὐκ ἄλλους εἶναι παρ' αὐτοῖς ἢ οὓς Ρωμαῖοι ὀνομάζουσιν ἐτάξαμεν. ...».

Ἔτσι στὸ προοίμιο ἀναφέρεται «Τὴν Ἀρμενίων χώραν τελείως εὐνομεῖσθαι βουλόμενοι καὶ μηδὲν τῆς ἄλλης ἡμῶν διεστάναι πολιτείας, ἀρχαῖς τε Ρωμαϊκαῖς ἐκοσμήσαμεν, τῶν προτέρων αὐτὴν ἀπαλλάξαντες ὀνομάτων, σχήμασι τε χρῆσθαι τοῖς Ρωμαίων συνειθίσταμεν, θεσμούς τε οὐκ ἄλλους εἶναι παρ' αὐτοῖς ἢ οὓς Ρωμαῖοι νομίζουσιν ἐτάξαμεν. καὶ ῥήθημεν χρῆναι ῥητῷ νόμῳ κἀκεῖνο ἐπανορθῶσαι τό κακῶς παρ' αὐτοῖς ἀμαρτανόμενον, καὶ μὴ κατὰ τό βαρβαρικὸν ἔθος ἀνδρῶν μὲν εἶναι τάς διαδοχὰς τῶν τε γονέων τῶν τε ἀδελφῶν τοῦ τε ἄλλου γένους, γυναικῶν δε οὐκ ἔτι, μηδὲ χωρὶς προικός αὐτάς εἰς ἀνδρός φοιτᾶν μηδὲ ἀγοράζεσθαι παρὰ τῶν συνοικεῖν μελλόντων, τοῦτο ὅπερ βαρβαρικώτερον μέχρι τοῦ νῦν παρ' αὐτοῖς ἐνομίσθη. οὐκ αὐτῶν μόνων ταῦτα ἀγριώτερον δοξασάντων, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων ἐθνῶν οὕτως ἀτιμασάντων τὴν φύσιν καὶ τό θῆλυ περιυβρισάντων ὥς οὐ παρὰ θεοῦ γενόμενον οὐδὲ συντελοῦν τῇ γενεσιουργίᾳ, ἀλλ' ὥς εὐτελές τε καὶ ἡτιμασμένον καὶ πάσης ἔξω προσῆκον καθεστάναι τιμῆς».

Ἡ εφαρμογὴ τῶν διατάξεων τοῦ βυζαντινοῦ (ἢ ρωμαϊκοῦ) δικαίου θα γίνεταί με βάση τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσότητος τῶν δύο φύλων χωρὶς διάκριση. Τονίζεται ἰδιαίτερα ἡ κληρονομικὴ τάξη διαδοχῆς ὅπως ἰσχύει στὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο, χωρὶς διακρίσεις.

«Θεσπίζομεν τοίνυν διὰ τοῦδε τοῦ θείου νόμου, ὥστε καὶ παρὰ Ἀρμενίοις τὰ αὐτὰ κρατεῖν ἅπερ καὶ παρ' ἡμῖν προφάσει τῆς τῶν θηλειῶν διαδοχῆς, καὶ

²⁰⁴ Νεαρά 21, *Περὶ Ἀρμενίων ὥστε καὶ αὐτοὺς ἐν πᾶσι τοῖς Ρωμαίων ἀκολουθεῖν νόμοις*. ἐκδ. Ζ. Α. Lingenthal *Imperatorii Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881. σ.σ. 287 – 289.

μηδεμίαν εἶναι διαφοράν ἄρρενός τε καί θηλείας. ἀλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς ἡμετέροις νόμοις τέτακται, κατὰ ποῖον μὲν σχῆμα κληρονομοῦσι γονεῖς, ἡγουν πατέρα καί μητέρα καί πάππον καί μάμμην καί τούς ἔτι πορρωτέρω, ἢ καί τούς μετ' αὐτούς, τουτέστιν υἱόν καί θυγατέρα, ὅπως τε αὐτοὶ κληρονομοῦνται, οὕτως καί παρά Ἀρμενίοις εἶναι, καί μηδέν τὰ Ἀρμενίας νόμιμα τῶν Ρωμαίων διεστάναι. εἰ γάρ τῆς ἡμετέρας πολιτείας εἰσὶ, δουλεύουσιν τε ἡμῖν μετὰ τῶν ἄλλων ἔθνων καί πάντων ἀπολαύουσι τῶν ἡμετέρων, οὐ δὴ πον μόναι παρ' αὐτοῖς αἱ θήλειαι τῆς παρ' ἡμῖν ἰσότητος ἐκβληθήσονται, ἀλλὰ πᾶσιν ἐν ἴσῳ τὰ τῶν ἡμετέρων ἔσται νόμων, ὅσα τε ἐκ τῶν παλαιῶν συνηθοῖσαμεν καί ἐν τοῖς ἡμετέροις ἐτάξαμεν ἰνστιτούτοις τε καί διγέστοις, ὅσα τε ἐκ τῆς βασιλικῆς νομοθεσίας τῶν τε ἔμπροσθεν αὐτοκρατόρων καί ἡμῶν τε αὐτῶν ἀπογέγραπται».

Υπενθυμίζεται επίσης ὅτι πρέπει νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ προσφυγὴ σὲ ἔθιμα ἢ ἀποφάσεις που μποροῦν νὰ προκαλέσουν σύγχυση. «Ταῦτα τοίνυν ἅπαντα κρατεῖν εἰς τὸν ἅπαντα θεσπίζομεν χρόνον, ἀρχόμενα ἐκ προοιμίων τῆς παρούσης τεσσαρεσκαιδεκάτης ἐπινεμήσεως καί αὐτῆς, καθ' ἣν τόνδε γράφομεν τὸν νόμον. τό γάρ καί τὰ παλαιότερα περιεργάσασθαι καί πρὸς τούς ἄνω χρόνους ἀνελθεῖν συγχύσεως μᾶλλον ἢ νομοθεσίας ἐστίν. ἀλλ' ἐκ τῶν χρόνων καθ' ἃςπερ εἰπόντες ἔφθημεν τῆς παρούσης τεσσαρεσκαιδεκάτης ἐπινεμήσεως καί αὐτῆς καί κατὰ τὸν ἐξῆς ἅπαντα χρόνον αἱ διαδοχαὶ μενέτωσαν ὅμοιαι, τῶν ἐκ πάσης αἰτίας εἰς διαδοχὰς φερομένων ὁμοίως μὲν ἐπὶ γυναικῶν ὁμοίως δὲ ἐπὶ ἀνδρῶν τοῦ λοιποῦ φυλαττομένων. τό δὲ ἔμπροσθεν γενόμενον ἅπαν μένειν ἐπὶ τοῦ προτέρου σχήματος ἐῷμεν, εἴτε ἐπὶ γενεαρχικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων γέγονεν, οὐδ' ὅτιοῦν ἐπικοινωνούντων τῶν θηλειῶν προσώπων ἐπὶ τοῖς ἤδη διανεμηθεῖσι γενεσιαρχικοῖς χωρίοις ἢ ταῖς γενομέναις διαδοχαῖς μέχρι τῆς τρισκαιδεκάτης ἐπινεμήσεως καί αὐτῆς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ῥηθέντος χρόνου τουτέστιν ἀπὸ τεσσαρεσκαιδεκάτης ἐπινεμήσεως κρατεῖν τὰ παρ' ἡμῶν νομοθετηθέντα θεσπίζομεν».²⁰⁵

Τέλος υπενθυμίζει στὴν ἐξοχότητα τοῦ Ἀνθύπατου Ἀκακίου καθὼς καὶ στοὺς διαδόχους τοῦ τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τῆς αυτοκρατορικῆς βουλήσεως «Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν καί διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου ἢ σὴ μεγαλοπρέπεια καί οἱ μετ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἀντιληψόμενοι παραφυλάττειν εἰς τό διηνεκές σπονδασάτωσαν».

²⁰⁵ Ο.π. σ. 288.

Έχει εκφρασθεί και η άποψη ότι οι παραπάνω απάνθρωπες αντιλήψεις ήταν αποτέλεσμα του άδικου γεωκτητικού συστήματος των τοπικών Naharar που επικρατούσε στην περιοχή.²⁰⁶ Ότι το πρόβλημα ουσιαστικά δεν λύθηκε αφού στο βυζαντινό δίκαιο ίσχυαν οι επίσης άδικοι θεσμοί της προίκας (ή φέρνης ή donatio), της δωρεάς προγαμιαίας ή μη, κλπ. Δεν θα συμφωνήσουμε, αλλά η ανάπτυξη αυτού του θέματος εκφεύγει της παρούσας εργασίας. Η πράγματι εξαιρετική και πρωτοπόρα για την εποχή της εφαρμογή των παραπάνω διατάξεων επιβεβαιώνουν την άποψη ότι το έργο του Ιουστινιανού παραμένει μοναδικό στην βυζαντινή ιστορία.

8. BYZANTINEΣ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΑΡΜΕΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ.

Το Βυζάντιο διατήρησε και βελτίωσε τις ρωμαϊκές οχυρώσεις στην ανατολή. Στο απώτατο σημείο της επέκτασής της στη Μεσοποταμία και Αρμενία, η Ρώμη είχε δημιουργήσει σταδιακά μια οχυρωματική ζώνη, γνωστή ως ασιατικό limes. Στο τμήμα του ασιατικού limes, που οριζόταν από τον Ευφράτη ποταμό δεν υπήρχε μια συνεχής γραμμή από οχυρώσεις, αλλά μια σειρά από πόλεις - κάστρα κατά μήκος του. Η προέκταση αυτού του limes βρισκόταν νοτιότερα, όπου τα σύνορα της αυτοκρατορίας άφηναν τον Ευφράτη (στο σημείο της Δούρας-Ευρωπού) και λάμβαναν νοτιοανατολική κατεύθυνση προς την Ερυθρά Θάλασσα. Από την περιοχή της Δούρας - Ευρωπού και νοτιότερα, υπήρχαν ορισμένα κάστρα λεγεώνων, όπως στη Βόστρα και στην Πέτρα της Αραβίας.²⁰⁷

Κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο διατηρήθηκε σε γενικές γραμμές το παραπάνω σχήμα. Έτσι και οι Βυζαντινές οχυρώσεις κατά μήκος της μεθοριακής γραμμής της Περσαρμενίας και βυζαντινής Αρμενίας (ανατολικότερα του Ευφράτη), αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα του ευρύτερου αμυντικού συστήματος των Βυζαντινών στην Ασία. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι οι αρμενικές περιοχές σε όλους τους βυζαντινοπερσικούς πολέμους, επηρεάζονταν είτε ως το κυρίως είτε

²⁰⁶ Simon Payaslian, *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007, σ. σ. 45-47.

²⁰⁷ Γεώργιος.Καρδαράς *Βυζαντινο –περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα, 2006. σ.18.

ως το δευτερεύον μέτωπο όταν οι περσικές επιθέσεις εκδηλώνονταν σε μικρή πράγματι απόσταση νοτιότερα (με ορμητήριο την Νίσηβη).²⁰⁸

Μεγάλος είναι ο αριθμός των οχυρών εγκαταστάσεων που αφορούν την προαναφερόμενη μεθόριο. Η αποσάθρωση του ύστερο ρωμαϊκού αμυντικού συστήματος στην Ασία ήταν το αποτέλεσμα των συνεχών επιδρομών των Περσών κατά το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. και το πρώτο ήμισυ του 5ου αι. Το μεγάλης κλίμακας οικοδομικό πρόγραμμα που επιχειρήθηκε από τον Αναστάσιο Α' (491-518) βασίστηκε ουσιαστικά στην βελτίωση και διατήρηση του υπάρχοντος συστήματος οχυρώσεων παρότι υπήρξε η τάση για την κατασκευή νέων οχυρωμένων θέσεων²⁰⁹.

Το σύστημα οχυρώσεων στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές, όπως αναφέρεται στο έργο Προκοπίου Καισαρέως, «περί τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων», μπορεί κατά την γνώμη μας να τυποποιηθεί σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, ανάλογα με την ιδιαίτερη περιοχή που καλύπτει. Έτσι, η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τις οχυρωμένες πόλεις, η δεύτερη την διαρκή επάνδρωση δύσβατων και στενών περιοχών (δερβένια ή περάσματα) και η τρίτη την δημιουργία ή αξιοποίηση συγκροτημάτων σε απομονωμένες περιοχές (όπως λ.χ. μονές, ασκητήρια, κλπ) με σκοπό όχι μόνο την εποπτεία του χώρου αλλά και την έγκαιρη πληροφόρηση επί των εχθρικών κινήσεων.

Ως προς τις οχυρώσεις των πόλεων παρατηρούμε ότι αυτές παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή γεωγραφική ομοιομορφία αφού ευρίσκονται πάντοτε επάνω σε επίπεδες κορυφές χαμηλών και φυσικά οχυρών λόφων. Τα υψώματα αυτά διαθέτουν νερό (φυσική ροή ή εκτροπή ποταμού, κατασκευή τάφρων κλπ) από δύο ή τρεις πλευρές, και βρίσκονται σε θέσεις κατά μήκος χερσαίων οδών επικοινωνίας. Σχεδόν πάντα οι προαναφερόμενες οχυρώσεις διατηρούν ως τοπωνύμια τα ονόματα υστερορωμαϊκών οικισμών ή πρωτοχριστιανικών επισκοπικών εδρών οι οποίες μαρτυρούνται σε γραπτές πηγές της ίδιας εποχής.²¹⁰

Τυπικό χαρακτηριστικό αυτών των οχυρώσεων είναι οι δύο ή τρεις οχυρωματικοί περίβολοι. Από αυτούς ο υψηλότερος αποτελεί μια

²⁰⁸ Ο.π. σ. σ.18-19.

²⁰⁹ Ο.π. σ. σ.18-19.

²¹⁰ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 112.

δυσπρόρθητη ακρόπολη, η οποία περιλαμβάνει ένα μικρό κτήριο, μια εκκλησία, συγκρότημα υδατοδεξαμενών και σπανιότερα διατοίχιση η οποία τέμνει τον χώρο σχηματίζοντας μια ακόμη μικρότερη και ισχυρότερη εσωτερική ακρόπολη. Οι οχυρώσεις αυτές επηρεάστηκαν και από τις φυσικές καταστροφές (λ.χ. σεισμοί, πλημύρες, κλπ) καθώς και επιδημίες και σε συνδυασμό με την πολιτική και οικονομική ύφεση που επικράτησε βαθμιαία από τα τέλη του 4ου αιώνα, επέφεραν σημαντικές αλλαγές στη μορφή των πόλεων.

Βασικός στρατηγικός στόχος των οχυρώσεων ήταν αφενός μεν η απόκρουση των εχθρικών επιθέσεων και αφετέρου η μέχρις εσχάτων άμυνα δεσμεύοντας πολλαπλάσιες εχθρικές δυνάμεις και διασπώντας έτσι την εχθρική επίθεση. Σε περίπτωση πολιορκίας τεσσάρων λόγου χάρη πόλεων είναι προβληματική η συνέχιση της προέλασης αφού αυτή πραγματοποιείται με σημαντικά λιγότερες δυνάμεις και με κινδύνους για την ασφάλεια των γραμμών επικοινωνιών και των μετόπισθεν. Ας μην διαφεύγει τα γεγονότα ότι καμία προέλαση δεν θεωρείται στρατιωτικά ορθολογική άμα δεν συνοδεύεται από αντίστοιχη καταστροφή εχθρικών δυνάμεων. Έτσι με την άμυνα των οχυρωμένων πόλεων εξασφαλίζεται και το απαραίτητο κέρδος χρόνου για την αποστολή εφεδρειών ή την οργάνωση της άμυνας των υπολοίπων περιοχών.

Η επιτυχία των οχυρώσεων εξασφαλίζεται με τη δημιουργία μεγάλων εμποδίων, τα οποία αναπτύσσονταν το ένα μετά το άλλο για την εξασφάλιση της άμυνας. Ο αριθμός και το ύψος των τειχών, το σχήμα και η μορφή των πύργων, ο αριθμός και ο τρόπος φύλαξης των πυλών καθορίζονταν από τη διαμόρφωση του εδάφους, τις εξελίξεις στην πολεμική τέχνη και τις εκάστοτε οικονομικές και οικοδομικές δυνατότητες.²¹¹

Ως προς τις εσωτερικές γραμμές άμυνας παρατηρείται το εξής. Τα φρούρια και οι πύργοι ήταν οχυρωματικά έργα που, όπως οι πόλεις-κάστρα, ακολουθούσαν τη λογική των διαδοχικών γραμμών άμυνας. Σκοπός τους ήταν όχι μόνο η επιτήρηση εκτεταμένων περιοχών αλλά και η αποθήκευση της αγροτικής παραγωγής, η παροχή στέγης στον τοπικό άρχοντα και η παροχή καταφυγίου για τους κατοίκους σε περιόδους κινδύνου.

²¹¹ Ο.π. σ. 112.

Τα τείχη αποτελούνταν κατά κανόνα από πύργους, που είχαν δύο ή περισσότερα επίπεδα, από την κορυφή των οποίων οι αμυνόμενοι αμύνονταν των εχθρικών επιθέσεων, και από μεταπύργια, δηλαδή ψηλούς τοίχους με αρκετό πάχος για να αντέχουν τις επιθέσεις. Μπροστά από τα τείχη των πόλεων που βρίσκονταν σε πεδινά εδάφη κτιζόταν ένα χαμηλότερο τείχος, με πύργους κατά διαστήματα, και μπροστά του υπήρχε η τάφρος, η οποία περιείχε νερό και λειτουργούσε ως μια πρώτη γραμμή ανασχεσης του εχθρού.

Στο υψηλότερο σημείο του οικισμού βρισκόταν η ακρόπολη, που, έχοντας ιδιαίτερο τείχος για αμυντική αυτονομία, αποτελούσε το τελικό καταφύγιο των αμυνομένων και φιλοξενούσε την έδρα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και της στρατιωτικής διοίκησης. Ήδη από τα χρόνια του Ιουστινιανού ένα ενδιάμεσο τείχος χώριζε την βυζαντινή πόλη στα δύο, εξασφαλίζοντας έτσι μια επιπλέον γραμμή άμυνας. Οι πύλες, οι οποίες άνοιγαν με την ανατολή του ήλιου και έκλειναν με τη δύση του, ιδρύονταν στα πιο ευπαθή σημεία της οχύρωσης, γι' αυτό ήταν λίγες σε αριθμό.

Οι οχυρώσεις των πόλεων στο ανατολικό σύνορο ήταν λοιπόν το επίκεντρο της οικοδομικής δραστηριότητας του Ιουστινιανού. Ως προς τις γραμμές άμυνας του αμυντικού σχεδιασμού παρατηρούμε ότι η Μαρτυρόπολη, η Θεοδοσιόπολη τα φρούρια Φεισών, Κιθαρίζων, Αταχάς, Φοσσάτων και οι Κλεισούρες αποτελούσαν την 1^η γραμμή άμυνας. Οι πόλεις φρούρια Μελιτηνή, Σατάλων, Κολώνεια, Νικόπολις την 2^η γραμμή άμυνας. Ως τελευταίο προπύργιο δύναται να θεωρηθεί η Σεβάστεια αφού μετά δεν υφίσταντο σημαντικές οχυρώσεις και ο δρόμος είναι ανοικτός για την Κωνσταντινούπολη. Η πόλη της Επαρχίας Μεσοποταμίας Άμιδα, (η Αναστασιούπολη) αποτελούσε την προκάλυψη και το κέντρο βάρους (Schwerpunkt) του ανατολικού βυζαντινού αμυντικού συστήματος. Η απώλειά της (αφού ακολουθούσε η συριακή έρημος), οδηγούσε τον εχθρό στα πρόθυρα της Αντιόχειας και στην Ν. πλευρά των παραπάνω οχυρώσεων. Θα εξετάσουμε τις οχυρώσεις αυτές με τα ονόματα των αρμενικών Επαρχιών στην προϊουστινιάνεια ονομασία, (Αρμενία Ι, ΙΙ, Σατραπείες και ενδοτέρα ή μεγάλη Αρμενία).

9. ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ «ΣΑΤΡΑΠΕΙΩΝ».

9.1. ΠΕΡΙΟΧΗ ΣΟΦΑΝΗΝΗ.

9.1. α) ΑΝΕΓΕΡΣΗ - ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΕΙΧΩΝ ΜΑΡΤΥΡΟΠΟΛΗΣ.

Οι βυζαντινές πόλεις φρούρια Μαρτυρόπολη²¹² και Κιθαρίζων,²¹³ υπήρξαν έδρες των δύο βυζαντινών αρχόντων αρμενικής καταγωγής, οι οποίοι είχαν τοποθετηθεί από τον Ιουστινιανό. Ο Προκόπιος προσδιορίζει την θέση της Μαρτυροπόλεως στην περιοχή Σοφανηνή, (της Επαρχίας των Σατραπειών και μεταγενέστερης «Αρμενίας IV») πλησίον του ποταμού Νυμφίου και της βυζαντινοπερσικής μεθορίου επειδή ο ποταμός Νύμφιος χωρίζει σε εκείνο το σημείο τα περσικά από τα ρωμαϊκά εδάφη. «Μαρτυρόπολιν ἐγκαθεζόμενοι ἐπολιόρκουν,... αὕτη δὲ κεῖται μὲν ἐν τῇ Σοφανηνῇ καλουμένη χώρᾳ, πόλεως Ἀμίδης τεσσαράκοντά τε καὶ διακοσίους σταδίους διέχουσα πρὸς βορρᾶν ἄνεμον».²¹⁴ Ο ποταμός Νύμφιος ταυτίζεται με τον σημερινό παραπόταμο του Τίγρεως Batmansuyu, ο οποίος απέχει από την πόλη δέκα βέρστια (περίπου 6,89 μίλλια) και κατά την άποψή μας

²¹² Η Μαρτυρόπολις είναι η σημερινή πόλη Silvan στην Ν. Α. Τουρκία και υπάγεται στην περιφέρεια του Diyarbakir. Στην βιβλιογραφία απαντάται και με το όνομα που έφερε κατά την διάρκεια της αραβικής κατάκτησης ως Meyarfakin και αρμενικά Nr'kert. Ονομάσθηκε Μαρτυρόπολη από τον Όσιο Μαρουθά, επίσκοπο Ταγρίτης στη Μεσοποταμία, επί Μεγάλου Θεοδοσίου (379-395). Ευρισκόμενος σε επίσημη αποστολή εκτιμήθηκε από το βασιλιά των Περσών Ίσδιγέρθη, διότι ο όσιος θεράπευσε την κόρη του, η οποία έπασχε από επιληψία. Τον ρώτησε ποια χάρη ήθελε και αυτός απάντησε ότι τίποτα άλλο δεν ζητούσε παρά μόνο να κτίσει πόλη, στην οποία θα μεταφέρονταν τα λείψανα όλων των Αγίων, πού μαρτύρησαν στην Περσία. Ο βασιλιάς δέχτηκε και αφού χορήγησε την απαιτούμενη δαπάνη ή πόλη κτίστηκε, και ονομάστηκε Μαρτυρόπολη. Αξιοσημείωτο δε είναι, ότι, ύστερα από αρκετά χρόνια, ο επίσκοπος Μαρουθάς πέθανε ακριβώς την επέτειο της ημέρας, πού είχε εγκαινιάσει την Μαρτυρούπολη. Η μνήμη του εορτάζεται την 16 Φεβρουαρίου και για το σύνολο εκείνο των μαρτύρων, γνωστών και αγνώστων, πού τα λείψανα τους κατέθεσε στην πόλη εκείνη. Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 10 και <https://vimaaliartou.wordpress.com/category/>

²¹³ Το ζήτημα της σημερινής θέσεως του Κιθαρίζων όπως και του Αρταλέσων δεν έχει επιλυθεί. Οι αρμενικής καταγωγής επιστήμονες εκτιμούν ότι, με βάση τις μαρτυρίες του Προκοπίου, το Κιθαρίζων πρέπει να αναζητηθεί Α. της σημερινής τουρκικής οροσειράς Karir της Επαρχίας Bingöl της Α. Τουρκίας, και συγκεκριμένα επί των σημερινών ερειπίων των οχυρώσεων Sheikh Selim kala και Aznaberd, τα οποία ευρίσκονται στις πλαγιές της οροσειράς και έχουν τροποποιηθεί διαχρονικά από διάφορους κατακτητές. Η θέση του Αρταλέσων αρκετά βορειότερα στην σημερινή θέση Mardalik. ό.π. σ. σ. 18-19.

²¹⁴ Προκοπίου Καισαρέως, *ιστοριών τῆς ἀ' τετραδός η' α'.* Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλίο I, κεφ 21, παρ 1, σ. 107 (στιχ 22), - σ. 108 (στιχ 2).

η απόσταση αυτή επιβεβαιώνει την φρασεολογία του κειμένου του Προκοπίου («...ὡς ἀγχοτάτω πρόσοικος οὖσα,...»).²¹⁵ Στην απέναντι όχθη του ποταμού βρίσκεται η Αρξανηνή Αρμενία, η οποία από την αρχαιότητα ανήκε στους Πέρσες. Η Μαρτυρόπολη απέχει από την επίσης πόλη φρούριο Άμιδα λίγο περισσότερο από την απόσταση που διανύει ένας άνδρας ελαφρά ντυμένος για πορεία, σε διάστημα μιας ημέρας.²¹⁶

Παραμελημένη από τους Ρωμαίους, (δηλαδή τους βυζαντινούς) ήταν πάντα εκτεθειμένη στις επιθέσεις των βαρβάρων, «...ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ πόλις ἀπημελημένη Ρωμαίοις τούτοις δὴ αἰ τοῖς βαρβάροις ἀπέκειτο».²¹⁷ Έτσι όταν ο βασιλιάς των Περσών Καβάδης εισέβαλλε στην βυζαντινή επικράτεια, το 502 επί αυτοκράτορα Αναστασίου την κατέλαβε χωρίς ουσιαστική αντίσταση οδηγώντας το στράτευμά του μέσα από την Μαρτυρόπολη. Αντιμετώπισε μάλιστα την κατάκτησή της σαν ασήμαντη λεπτομέρεια της πορείας του και σαν απλό επεισόδιο της εκστρατείας του χωρίς να δώσει μάχη στα τείχη ή να κάμει οποιαδήποτε επίθεση ή πολιορκία, αλλά με μόνη την δήλωση ότι θα φθάσει.²¹⁸ Ο άρχοντας της Σοφανηνής Αρμενίας Θεόδωρος και οι κάτοικοι της πόλης όχι μόνο δεν πρόβαλαν αντίσταση αλλά παρέδωσαν με όλη την τυπικότητα την πόλη και τους φόρους δύο ετών. Προφανώς τόσο ο άρχοντας όσο και οι κάτοικοι της πόλης γνώριζαν καλά ότι δεν θα μπορέσουν να υπομείνουν την επίθεση του εχθρικού στρατού, και προτίμησαν έναν προσωρινό όπως

²¹⁵ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 21.

²¹⁶ «Ἀρξομαι δὲ ἀπὸ τῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ χωρίων, ὅπως δὴ ὁ λόγος τοῖς ἔμπροσθέν μοι δεδιηγημένοις προσεχῶς ἄγοιτο. τὸν μὲν οὖν ἕνα, τὸν ἐν τοῖς Ἀρμενίων ἔθνεσιν ἄρχοντα, ὃν δοῦκα καλοῦσιν, ἐν πόλει Μαρτυροπόλει καλουμένη ἰδρύσατο, τὸν δὲ δὴ ἕτερον ἐν φρουρίῳ, ὃπερ Κιθαρίζων καλοῦσιν. ὅπη ποτὲ δὲ τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς τὰ χωρία τάδε ξυμβαίνει εἶναι, ἐγὼ δηλώσω. ἐν Ἀρμενίᾳ τῇ Σοφανηνῇ καλουμένη πόλις ἐστὶ πον Μαρτυρόπολις ὄνομα παρ' αὐτὸν ποταμὸν Νυμφίον κειμένη καὶ τοῖς πολεμίοις ὡς ἀγχοτάτω πρόσοικος οὖσα, ἐπεὶ ὁ Νυμφίος ποταμὸς διορίζει ἐνταῦθα τὰ Ρωμαίων τε καὶ Περσῶν ἥθη. ἐπὶ θάτερα γὰρ τοῦ ποταμοῦ Ἀρξανηνή ἡ χώρα οἰκεῖται Περσῶν κατήκοος ἐκ παλαιοῦ οὖσα. ἀλλὰ καὶ ὡς ἡ πόλις ἀπημελημένη Ρωμαίοις τούτοις δὴ αἰ τοῖς βαρβάροις ἀπέκειτο». Προκοπίου Καισαρέως. *Περὶ τῶν τοῦ δεσπότην Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων*, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. β, παρ. α, σ. 248, (στιχ. 11- 23).

²¹⁷ Ο.π. λόγος γ', κεφ. β, παρ.α, σ. 248 (στιχ. 22 – 23).

²¹⁸ Ο «στρατιωτικός περίπατος» των Περσών περιγράφεται ως εξής «..... ὥσπερ δέ τι πάρεργον ὁδοῦ διαχειρίζων καὶ τῆς ἐφόδου παρενθήκην τινὰ εὐθυωρόν τὴν πόλιν ἐξεῖλεν, οὐ τειχομαχῆσας ἢ προσβολὴν τινὰ ἢ προσεδρεῖαν πεποιημένος, ἀλλὰ δηλώσας ὅτι δὴ ἀφίξεται μόνον...». Ο.π. λόγος γ', κεφ. β, παρ α, σ. 249, (στιχ. 2-5).

αποδείχθηκε εκ των υστέρων συμβιβασμό. Ο Καβάδης, επειδή έμεινε ευχαριστημένος με όλα αυτά αποχώρησε από την πόλη και από όλη την περιοχή με την σκέψη ότι ανήκε πλέον στην επικράτεια των Περσών. Άφησε και τους κατοίκους ανενόχλητους, χωρίς να προβεί σε λεηλασίες και χωρίς να μεταβάλλει κάτι από το πολίτευμα. Όρισε σατράπη τον ίδιο τον Θεόδωρο, επειδή δεν του φάνηκε αγνώμονας, και του εμπιστεύθηκε τα σύμβολα της εξουσίας για να προστατέψει την χώρα για λογαριασμό των Περσών. Ο Καβάδης αφού προχώρησε με το στράτευμά του και κυριεύσε με πολιορκία την Άμιδα, επέστρεψε στην Περσία.²¹⁹ Ως προς την αντίδραση του αυτοκράτορα Αναστασίου για το εν λόγω συμβάν ο Προκόπιος αναφέρει ότι αυτός όχι μόνο δεν αγανάκτησε με τον Θεόδωρο και τους Σοφνηνούς, αλλά εξέφρασε και την μεγάλη ευγνωμοσύνη του για την πράξη τους αφού γνώριζε καλά ότι με τις υπάρχουσες οχυρώσεις ήταν αδύνατο να διασωθεί η πόλη από την επίθεση των εχθρών.²²⁰ Για τον λόγο αυτό αποφάσισε να βελτιώσει τις υφιστάμενες οχυρώσεις, οι οποίες δεν επαρκούσαν για αντίσταση κατά των Περσών οι οποίοι θεωρούνταν τότε άριστοι στην τειχομαχία.

Συγκεκριμένα το πάχος των τειχών της περιβόλου της Μαρτυροπόλεως ήταν περίπου πέντε πόδια ενώ το ύψος περίπου είκοσι. Επομένως ήταν πολύ εύκολο να κυριευθεί, όχι μόνο από τους εχθρούς, που γνωρίζουν να πολεμούν στα τείχη ή που πραγματοποιούν επιθέσεις με πολιορκητικές μηχανές, αλλά και για όποιον ήθελε να εισβάλλει με ένα απλό άλμα.²²¹

²¹⁹ «...εὖ γὰρ εἰδότες οἱ τῆδε ᾠκημένοι ὥς οὐδὲ βραχεῖαν τινα χρόνον στιγμὴν τῷ στρατοπέδῳ ἀνθέξουσιν, ἐπειδὴ ἀγχοῦ τῶν Μήδων στρατὸν ἤκοντα εἶδον, ἅμα Θεόδωρῳ τηνικάδε Σοφνηνῆς σατραπεύοντι καὶ τῆς σατραπείας ἐνδιδυσκομένῳ τὸ σχῆμα, Καβάδῃ προσῆλθον εὐθύς, σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ Μαρτυρόπολιν αὐτῷ ἐνδιδόντες, φόρους τε τοὺς δημοσίους ἐνιαυτοῖν δυοῖν ἐν χερσὶν ἔχοντες. οἷς δὴ ὁ Καβάδης ἡσθεὶς τῆς μὲν πόλεως τε καὶ χώρας ἀπάσης, ὥς τῇ Περσῶν ἀρχῇ προσηκούσης, ἀπέσχετο, τοὺς δὲ ἀνθρώπους ἀθῶους ἀφῆκεν, οὔτε τι λυμηνάμενος οὔτε τι τῆς πολιτείας μεταβαλὼν, ἀλλὰ Θεόδωρον αὐτὸν σατράπην αὐτοῖς ἐπιστήσας καὶ αὐτῷ ἅτε οὐ γεγονότι ἀγνώμονι τὰ σύμβολα ἐγκεχειρικῶς τῆς ἀρχῆς, ὥς τὴν χώραν φυλάξοντι Πέρσαις. οὕτω τε τὸ στράτευμα πρόσω ἀπαγαγὼν πολιορκία τε Ἀμίδαν ἐξελὼν ἐς τὰ Περσῶν ἦθη ἀπήλαυνεν, ἥπερ ἐν λόγοις μοι τοῖς ὑπὲρ τῶν πολέμων ἐρρήθη». Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. β, παρ α, σ. 249, (στιχ. 6 – 20). ,

²²⁰ «...βασιλεὺς τε Ἀναστάσιος ἐξεπιστάμενος ὥς οὐχ οἷόν τε ἦν Μαρτυρόπολιν ὀχύρωμα οὐδὲν ἔχουσαν ἐκ πολεμίων διασώσασθαι προσβολῆς, οὐχ ὅπως ἐπὶ Θεόδωρόν τε καὶ Σοφνηνοὺς ἡγανάκτησεν, ἀλλὰ καὶ χάριτας αὐτοῖς τῆς πράξεως ἔχειν ὡμολόγει πολλὰς». Ὁ. π. λόγος γ', κεφ. β, παρ α, σ. 249 (στιχ. 20-24).

²²¹ «...ταύτης οὖν τῆς Μαρτυροπόλεως τοῦ περιβόλου ἐτύγχανε τὸ μὲν πάχος διῆκον ἐς πόδας μάλιστα τέσσαρας, τὸ δὲ ὕψος ἄχρι ἐς εἴκοσιν· ὥστε τοῖς πολεμίοις αὐτὸν οὐ τειχομαχοῦσιν οὐδὲ μηχανὰς προσβάλλουσι μόνον εὐέφοδον εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἐσπρηδῆσαι ἱκανῶς πρόχειρον». Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. β, παρ α, σ. 249, (στιχ. 24) – σ. 250, (στιχ. 4).

Έτσι λοιπόν ο Ιουστινιανός προχώρησε στην βελτίωση των τειχών ως εξής. Πρώτα ανάσκαψε το έδαφος έξω από τον περίβολο και αφού εγκατέστησε εκεί νέα θεμέλια έχτισε πρόσθετο τείχος με πλάτος τέσσερα πόδια, αφήνοντας ενδιάμεσα κενό πλάτους τεσσάρων ποδιών. Εν συνεχεία αφού το ύψωσε και αυτό ως τα είκοσι πόδια το έφερε στο ίδιο ύψος με το πρώτο. Μετά αφού τοποθέτησε πέτρες και ασβέστη στον χώρο ανάμεσα στα δύο τείχη, διαμόρφωσε σε ενιαίο κτίσμα το τείχος με πάχος δώδεκα πόδια. Στην συνέχεια προσέθεσε κτίσμα προς επάνω με το ίδιο πάχος και ύψος που είχε το κάτω. Έκτισε μάλιστα και πολύ αξιόλογο προτείχισμα για την πόλη και γενικώς έκανε όλα εκείνα, με τα οποία εξασφαλίζεται η οχύρωση μιας πόλεως.²²²

Στο παράρτημα της παρούσης εμφανίζεται σκαρίφημα κάτοψης και αναδόμησης των τειχών.

9.1. β) . ΦΡΟΥΡΙΑ ΦΕΙΣΩΝ ΚΑΙ ΑΜΙΔΑΣ.

Το χωρίον Φεισών²²³ το οποίο ευρίσκεται δυτικά της Μαρτυροπόλεως ανήκει και αυτό στην Σοφανηνή Αρμενία και απέχει από την Μαρτυρόπολη λιγότερο από πορεία μιας ημέρας, «... ὀλίγον ἔλασσον ἢ ὁδῶ ἡμέρας διέχον».²²⁴ Σε απόσταση οκτώ μιλίων περίπου από την θέση αυτού

²²² «Διὸ δὴ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ἐπενόει τάδε· τοῦ περιβόλου ἐκτὸς τὴν γῆν διορύξας, θεμέλιά τε ταύτη ἐνθέμενος τείχισμα ὠκοδομήσατο ἕτερον ἐς ποδῶν πάχος διήκον τεττάρων, χώραν διαλιπὼν μεταξὺ τεττάρων ἐτέρων τὸ εὖρος, ἐς ὕψος δὲ καὶ τοῦτο ἀναστήσας ποδῶν εἴκοσιν, ἴσον τῷ προτέρῳ παντάπασιν ἐσκευάσατο εἶναι. μετὰ δὲ λίθους τε καὶ τίτανον ἐς χώρον τὸν μεταξὺ τείχους ἐκατέρου ἐμβεβλημένος ἐς μίαν τινὰ οἰκοδομίαν δυοκαίδεκα τὸ πάχος ποδῶν τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτετόρνευται. ὑπερθὲν τε κατὰ πάχος τὸ αὐτὸ μάλιστα ἐς ὕψος τοσοῦτον ἐντέθεικεν, ὅσον ξυνέβαινε τὸ πρότερον εἶναι. ἀλλὰ καὶ προτείχισμα λόγου πολλοῦ ἄξιον τῇ πόλει δεδημιούργηκε καὶ τὰ ἄλλα ἀπλῶς ἅπαντα οἷς δὴ πόλεως ὀχύρωμα διασώζεται». Ο. π. λόγος γ', κεφ. β, παρ β, σ. 250, (στιχ. 5 - 16).

²²³ Πρόκειται για την σημερινή κωμόπολη της Α. Τουρκίας Fis, η οποία ευρίσκεται μεταξύ των πόλεων Hani και Hasras, σε μικρή απόσταση από την Μαρτυρόπολη. Τα σημερινά ερείπια των οχυρώσεων τα οποία βρίσκονται ένα μίλι βόρεια του Fis, επισκέφθηκε το 1861 ο sir Taylor. Βρεταννός Πρόξενος του Diyarbakir (Αμιδα). Η περιοχή είναι σήμερα γνωστή από την ένοπλη αντιπαράθεση τουρκικού στρατού και Κούρδων αυτονομιστών. Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 13.

²²⁴ «Ἐκ δὲ Μαρτυροπόλεως ἐς δύνοντά που τὸν ἥλιον ἰόντι χωρίον ἐστὶ Φεισῶν ὄνομα ἐν Ἀρμενίᾳ μὲν καὶ αὐτὸ κείμενον τῇ Σοφανηγῇ καλουμένῃ, Μαρτυροπόλεως δὲ ὀλίγον ἔλασσον ἢ ὁδῶ ἡμέρας διέχον». Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. γ, παρ α, σ. 250 (στιχ. 17 - 20).

του χωρίου («...τούτου δὲ τοῦ χωρίου ἐπέκεινα, ὅσον ἐκ σημείων ὀκτὼ μάλιστα,...»),²²⁵ ὅρη ἀπόκρημνα καὶ εντελῶς ἀπρόσιτα συγκλίνουν μεταξύ τους καὶ δημιουργοῦν δύο στενά περάσματα πολὺ κοντὰ το ἓνα με το ἄλλο, τα ὁποῖα ἀποκαλοῦνται Κλεισούρες.²²⁶ Ὅσοι κατευθύνονται ἀπὸ τὴν Περσαρμενία πρὸς τὴν Σοφανηγή Ἀρμενία εἴτε προέρχονται ἀπὸ τα περσικά σύνορα εἴτε ἀπὸ το Κιθαρίζων δὲν μποροῦν νὰ διέλθουν παρὰ μόνο ἀπὸ αὐτὰ τα δύο αὐτὰ στενά περάσματα. Το ἓνα στενό οἱ τότε κάτοικοι τῆς περιοχῆς ὀνομάζουν Ἰλνρυσόν καὶ το ἄλλο Σαχφάς. Στο παρελθόν (δηλαδή πρὶν τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ) ἦταν εντελῶς ἀφρούρητα. Ο Ἰουστινιανὸς κατέστησε ἀπρόσιτη τὴν περιοχὴ ἀπὸ ἐχθρικές ἐπιθέσεις ἀφοῦ ἐκτίσε οχυρώματα καὶ στο Φεισὼν καὶ στα στενά καὶ ἐγκατέστησε μαχητικὴ φρουρά.²²⁷

Ἔτσι οἱ γειτονικές τοῦ Φεισὼν Κλεισούρες ἀποτελοῦσαν φύσει καὶ θέσει οχυρές θέσεις. Ὑποχωρώντας το 568 ἀπὸ το Ἀφουμών πρὸς τὴν Ἀμιδα, ο τότε στρατηγὸς καὶ μετέπειτα αυτοκράτορας Φιλιππικὸς οχύρωσε τὶς θέσεις Φαθαχὼν καὶ Ἀλαλειςὸς οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν καὶ αὐτές τμήματα τῶν Κλεισούρων.²²⁸ Ἡ θέση αὐτῶν ἔχει προσδιορισθεῖ ἀπὸ νεώτερους ἐρευνητές με βάση τα ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Προκόπιο καὶ τὸν ἀρμένιο συγγραφέα Vardan. Ἐντοπίζονται σὲ συγκεκριμένα σημεία τῆς

²²⁵ Ἡ διατύπωση αὐτὴ τοῦ Προκοπίου δὲν μας ἐπιτρέπει νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἀκριβὴ θέση τοῦ χωρίου καὶ τῶν περασμάτων. Ἀποψὴ μας εἶναι ὅτι ἐφόσον το Φεισὼν εὐρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση δυτικὰ τῆς Μαρτυροπόλεως ἡ θέση τῶν ὁρέων καὶ τῶν περασμάτων θὰ εἶναι ἀνατολικά ἢ βόρεια-ἀνατολικά ἀφοῦ ἐκεῖ εὐρίσκονταν τα βυζαντινοπερσικά σύνορα.

²²⁶ «...τούτου δὲ τοῦ χωρίου ἐπέκεινα, ὅσον ἐκ σημείων ὀκτὼ μάλιστα, ὅρη ἀπότομα καὶ παντάπασιν ἀδιέξοδα ξυνιόντα ἐς ἄλληλα στενωποὺς ἀπεργάζονται δύο, ἄγχιστά πη ἀλλήλοιν ὄντας οὕσπερ νενομίκασι Κλεισούρας καλεῖν». Περὶ τῶν τοῦ δεσπότη τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων, ἐκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. γ, παρ α, σ. 250 (στιχ. 20 – 23).

²²⁷ «...τούς δὲ ἐκ Περσαρμενίας ἐπὶ Σοφανηγήν πορευομένους, εἴτε ἐξ αὐτῶν τῶν Περσικῶν ὁρίων εἴτε διὰ τοῦ Κιθαρίζων φρουρίου ἴοιεν, ἀμήχανά ἐστιν ὅτι μὴ διὰ τούτων δὴ τῶν δύο στενωπῶν ἐνταῦθα γενέσθαι. καλοῦσι δὲ αὐτῶν οἱ ἐπιχώριοι Ἰλνρυσὸν μὲν τὸν ἕτερον, τὸν δὲ ἄλλον Σαχφάς. ὅπως μὲν οὖν ἀναστέλλοιτο τοῖς πολεμίοις ἡ ἐνταῦθα ὁδὸς ἀσφαλείας τε αὐτῆς καὶ τῆς ἄλλης ἐπιμελείας ἄξια ἐν τοῖς μάλιστα τὰ χωρία ταῦτα ὄντα ἐτύγχανεν. ἀλλὰ καὶ ὥς ἀφύλακτα τὸ παράπαν μεμένηκε τοῖς πρόσθεν ἀνθρώποις. βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς ἐν τε τῷ Φεισὼν καὶ τοῖς στενωποῖς ὀχυρώματα τε ἀξιοθέατα καὶ στρατιωτῶν φρουρὰν ἀνανταγώνιστον καταστησάμενος, ἄβατον βαρβάροις τὴν χώραν διεπράξατο παντάπασιν εἶναι. τὰ μὲν οὖν ἐπὶ χώρας Σοφανηγῆς καλουμένης τῇδε Ἰουστινιανῷ βασιλεῖ εἴργασται.». Ὁ π. λόγος γ', κεφ. γ, παρ α, σ. 250, (στιχ. 23) – 251, (στιχ. 10).

²²⁸ «... τὸ μὲν προσαγορεύεται Φαθαχὼν, τὸ δ' ἕτερον Ἀλαλειςὸς...». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, Ἱστορίαι, ἐκδ. G.B. Niebuhr, καὶ I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 9, σελ 85, (στιχ. 17 -18).

οροσειράς του ιστορικά αποκαλούμένου αρμενικού Ταύρου, η οποία διέρχεται τοξοειδώς κατά μήκος του τουρκικού παραπόταμου του Ευφράτη Murat Su (ή ανατολικού Ευφράτη) και προσεγγίζει από Β. την κωμόπολη Fis και καταληγει Ν. της λίμνης Βάν. Ερείπια οχυρώσεων και παρατηρητηρίων εντοπίσθηκαν πλησίον των τουρκικών κωμοπόλεων Bakireyn και Zulkarneyn. Οι Κλεισούρες αυτές αποτελούν την μοναδική πρόσβαση προς την Σοφανηνή από Β. Ακόμη και σήμερα η πρόσβαση είναι δύσκολη και πραγματοποιείται μέσω απόκρημων ορεινών οδών.²²⁹ Έτσι οργανώθηκαν οι οχυρώσεις από τον Ιουστινιανό στην Σοφανηνή Αρμενία.

Η πόλη φρούριο Άμιδα, (σημερινό Diyarbakir N.A, Τουρκίας κουρδικά Amed),²³⁰ όπως προαναφέρθηκε, ευρίσκεται πλησίον των ορίων της Επαρχίας Σατραπείας (περιοχή Σοφανήνη) και Μεσοποταμίας. Οριοθετεί «...ἐκ πόλεως Ἀμίδης ἄχρι ἐς Θεοδοσιούπολιν τὴν ἑτέραν ... » τις βυζαντινές από τις περσικές αρμενικές περιοχές. Δεν είναι γνωστές λεπτομέρειες των οχυρώσεών της.

10. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΕΓΑΛΗ Η ΕΝΔΟΤΕΡΑ ΑΡΜΕΝΙΑ.

10. 1. ΦΡΟΥΡΙΟ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥΠΟΛΕΩΣ.

Όταν ο Προκόπιος αναφέρει τις οχυρώσεις του Ιουστινιανού στην Μεγάλη Αρμενία εννοεί όπως προαναφέραμε την βυζαντινή προϊουστινιάνεια «Μεγάλη η Ενδοτέρα Αρμενία». Συνεχίζοντας αναφέρει ότι όταν ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος παρέλαβε την επικράτεια του Αρσάκη έκτισε σε έναν από τους λόφους την πόλη που φέρει τι όνομά του, την Θεοδοσιούπολη. Το οχυρό όμως της πόλεως ήταν εξαιρετικά αδύνατο και θα μπορούσαν εύκολα να κυριεύσουν οι εχθροί. Όταν ο Καβάδης, ο

²²⁹ Έχοντας προσδιορίσει τις θέσεις των βυζαντινών Κλεισούρων και την θέση του έναντι αυτού ευρισκομένου περσικού οχυρού Αφουμών, μπορούμε επίσης να προσδιορίσουμε και με ακρίβεια τα βυζαντινοπερσικά σύνορα στην περιοχή Σατραπειών, πριν την εποχή του Ιουστινιανού. Αυτά εκτείνονται κατά μήκος του άνω Νυμφίου (πλησίον της Αμίδας) και της κοιλάδας του άνω Τίγρεως. Τα όρια της κοιλάδας είναι οι σημερινοί τουρκικοί παραπόταμοι του Ευφράτη, Lice, Kulp-su, και Batmansuyun. Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. 14.

²³⁰ Πρόκειται για την μεγαλύτερη πόλη του τουρκικού Κουρδιστάν. Βρίσκεται στις όχθες του ποταμού Τίγρη και είναι το διοικητικό κέντρο της ομώνυμης επαρχίας Ντιγιαρμπάκιρ με πληθυσμό περίπου 900.000 κατοίκους. Διαδυκτιακός ιστότοπος UNESCO «Diyarbakir Fortress and Cultural Landscape». <http://whc.unesco.org/en/list/1488/>

βασιλιάς των Περσών, βάδιζε κατά της Άμιδος, κυρίευσε την και την Θεοδοσιούπολη.²³¹

Αργότερα ο αυτοκράτορας Αναστάσιος, επέκτεινε την πόλη και συμπεριέλαβε μέσα στον περίβολο τον λόφο, επάνω στον οποίο βρισκόταν το φρούριο του Θεοδοσίου, του πρώτου οικιστή. Οι άνθρωποι όμως από μια έμφυτη τάση δεν αλλάζουν εύκολα τα τοπωνύμια. Έτσι η πόλη παρέμεινε Θεοδοσιούπολη. Το τείχος της Θεοδοσιουπόλεως ήταν πλατύ, δεν είχε όμως ύψος ανάλογο με το πλάτος του. Το ύψος δηλαδή μόλις έφθανε τα τριάντα πόδια και γι αυτό ήταν ευάλωτο από τους εχθρούς, εξασκημένους στην τειχομαχία και μάλιστα Πέρσες. Ήταν και για άλλο λόγο ανίσχυρο, γιατί ούτε προτείχισμα ούτε τάφρος το ενίσχυε. Επιπλέον υπήρχε και μια προεξοχή του εδάφους, που εισχωρούσε μέσα στην πόλη και βρισκόταν πιο ψηλά από τον περίβολο.²³²

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός, για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα, έπραξε ως εξής. Πρώτα διέταξε να σκάψουν τάφρο κυκλικά πάρα πολύ βαθιά, σαν τις χαράδρες των απόκρημνων βουνών. Κατόπιν διέταξε να κόψουν μεγάλα τμήματα του υπερυψωμένου εδάφους, και να το μεταφέρουν σε απρόσιτους γκρεμούς και αδιέξοδες σήραγγες. Για να δώσει μάλιστα μεγάλο ύψος στο τείχος και να το καταστήσει απόρθητο από τους εχθρούς, εφήρμοσε όλα όσα είχε επινοήσει και πραγματοποιήσει στο Δάρας. Αφού έκανε πολύ στενές τις επάλλξεις, ώστε μόνο τα βέλη να μπορούν να διαπερνούν από αυτές οι υπερασπιστές του τείχους, τις έζωσε με μια περιφερειακή προεξοχή όμοια με στοά,

²³¹ «Ταῦτα μὲν οὖν ἐν Ἀρμενίᾳ, ἥτις ἐστὶν ἐν δεξιᾷ Εὐφράτου ποταμοῦ εἰργάσατο. ὅσα δὲ οἱ ἐν Ἀρμενίᾳ τῇ μεγάλῃ πεποιήται, ἐρῶν ἔρχομαι. ἡνίκα Θεοδόσιος ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς τὴν Ἀρσάκου ἐπικράτειαν ἔσχεν, ἥπερ μοι ἔναγχος δεδιήγεται, φρούριον ἐπὶ τινος τῶν λόφων ὠκοδομήσατο τοῖς προσιοῦσιν εὐάλωτον, ὃ δὴ Θεοδοσιούπολιν ἐπωνόμασε. τοῦτο Καβάδης τότε ὁ Περσῶν βασιλεὺς, ἡνίκα δὴ Ἀμίδης ἐνθὺ ἵετο, παριῶν εἶλεν.». Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ιουστινιανοῦ κτισμάτων, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. ε, παρ. α, σ. 255, (στιχ. 3 – 9).

²³² «Ἀναστάσιος δὲ ὁ Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ οὐ πολλῶ ὕστερον πόλιν ἐνταῦθα ἐδείματο τὸν λόφον ἐντὸς τοῦ περιβόλου πεποιημένος, ἐφ' οὗ δὴ φρούριον τὸ Θεοδοσίου εἰστήκει. καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ ὄνομα τῇ πόλει ἀφῆκεν, ἐξίτηλον δὲ τὸ Θεοδοσίου ποιεῖσθαι τοῦ πρότερον οἰκιστοῦ ἥκιστα ἴσχυσεν, ἐπεὶ νεοχμουῖσθαι μὲν τὰ καθωμιλημένα τοῖς ἀνθρώποις ἐς αἰὲν πέφυκεν, ὀνομάτων δὲ τῶν πρόσθεν μεθίεσθαι οὐκ εὐπετῶς ἔχει. τοῦτο δὲ τὸ Θεοδοσιουπόλεως τείχος εὐρύνετο μὲν ἱκανώτατα, οὐ κατὰ λόγον δὲ τοῦ εὗρους ἀνείχε. τὸ γὰρ ὕψος αὐτῷ ἐς τριάκοντα ἐξικνεῖτο μάλιστα πόδας· ταύτῃ τε πολεμίους τειχομαχοῦσιν, ἄλλως τε καὶ Πέρσας ἐγεγόνει λίαν εὐάλωτον. ἦν δὲ καὶ ἄλλως ἐπίμαχον. οὔτε γὰρ προτείχισμα οὔτε τάφρος αὐτῷ ἤμυνεν. ἀλλὰ καὶ χώρὸς τις ὡς ἀγχοτάτω ἐπεμβαίνων τῇ πόλει τῷ περιβόλῳ ἐπανειστήκει.». Ο. π. λόγος γ', κεφ. ε, παρ. α, σ. 255, (στιχ. 10 – 22).

τοποθετώντας αλληπάλληλες σειρές λίθων. Κατόπιν προσέθεσε με τέχνη νέες επάλξεις, και αφού περιέβαλε το τείχος με περιτείχισμα, το εξομοίωσε με το τείχος της πόλης Δάρας, μετατρέποντας δηλαδή τον κάθε πύργο σε φρούριο οχυρό. Αφού έδωσε εντολή να εγκατασταθούν εδώ όλες οι στρατιωτικές δυνάμεις και ο στρατηγός των δύο Αρμενίων, πέτυχε, ώστε οι Αρμένιοι να είναι ισχυρότεροι και να μην φοβούνται περσική επίθεση.²³³

10. 2. ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΙΖΑΝΩΝ ΚΑΙ ΙΔΡΥΣΗ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥΠΟΛΕΩΣ..

Σύμφωνα με το σχετικό έδικο του αυτοκράτορα Ιουστινιανού τα Βιζανά αποκαλούνται Βάζανις ή Λεοντόπολις. Άλλοι όμως επιστήμονες ταυτίζουν τα Βιζανά με τις πόλεις Θεοδοσιούπολη (Erzerum) ή την σημερινή τουρκική πόλη Erzincan. Συμφωνούμε όμως με την τρίτη άποψη η οποία ταυτίζει την πόλη με την αρμενική ιστορική και σημερινή τουρκική κωμόπολη Vizan, η οποία ευρίσκεται στις όχθες του Ευφράτη σε μικρή απόσταση από τις παραπάνω πόλεις. Ονομάσθηκε Λεοντόπολη προς τιμήν του αυτοκράτορα Λέοντα Α'.

Σε αυτή την περιοχή των Βιζανών όμως τίποτα δεν είχε κάνει ο βασιλιάς Ιουστινιανός για την εξής αιτία. Τα Βιζανά βρίσκονται σε χαμηλό τόπο και γύρω τους σε μεγάλη έκταση απλώνονται πεδιάδες κατάλληλες για ιππασία, καθώς και βαλτοτόπια από νερά που λιμνάζουν. Γι αυτόν τον λόγο συνέβαινε να είναι ευάλωτη η περιοχή από τους εχθρούς και οι κάτοικοι να υποφέρουν από πάρα πολλές ασθένειες. Για όλους αυτούς τους λόγους ο βασιλιάς Ιουστινιανός αδιαφόρησε για τα Βιζανά και έκτισε με το όνομά του πόλη αξιολογότερη και πολύ ισχυρή στα Τζουμινά, που απέχουν από τα Βιζανά περίπου τρία μίλια, και επειδή βρίσκεται σε

²³³ «διό δὴ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ἀντεμνηχανήσατο τάδε. πρῶτα μὲν τάφρον ὡς βαθυντάτην ἐν κύκλῳ ὀρύξας, χαράδραις αὐτὴν ὁρῶν ἀποτόμων ἐμφερεστάτην εἰργάσατο. ἔπειτα δὲ χώρον τὸν ὑπερπεφυκότεν κατατεμὼν ἔς τε ἀνεκβάτους κρημνοὺς καὶ σήραγγας ἀδιεξόδους μετεστήσατο τὴν αὐτοῦ φύσιν· ὅπως δὲ τὸ τείχος ὑψηλὸν τε εἴη διαφερόντως καὶ ὅλως ἀνανταγώνιστον, εἴ τις προσίοι, προσεπετεχνήσατο ἅπαντα ὅσα ἐν πόλει Δάρας εἰργάσατο. τὰς γὰρ ἐπάλξεις ἀποσφίγγας ἐν στενῷ μάλιστα ὅσον ἐνθένδε βάλλειν τοὺς τειχομαχοῦντας δυνατὰ εἶναι, ἔμβολόν τε αὐταῖς λίθων ἐπιβολαῖς ἐν περιδρόμῳ περιελίξας, ἐντέθεικεν ἐμπείρως ἐπάλξεις ἐτέρας, προτειχίσματί τε αὐτὸ περιβαλὼν κύκλῳ ἐμφερέστατον τῷ ἐν πόλει Δάρας περιβόλῳ πεποίηται, πύργον ἕκαστον φρούριον ἐχυρὸν τεκτηνάμενος. οὗ δὴ τὰς δυνάμεις ἀπάσας καὶ τὸν ἐν Ἀρμενίαις στρατηγὸν ἰδρῦσασθαι καταστησάμενος κρείσσους τοὺς Ἀρμενίους διεπράξατο τὸ λοιπὸν εἶναι ἢ δεδιέναι τὴν Περσῶν ἔφοδον.». Ό. π. λόγος γ', κεφ. ε, παρ. α, σ.255 (στιχ.22) -256 (στιχ 14).

αρκετό υψόμετρο έχει εξαιρετικό κλίμα.²³⁴ Η πόλη αυτή ήταν η Ιουστινιανούπολη.

10.3) ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΣΘΙΑΝΙΝΗΣ. ΦΡΟΥΡΙΟ ΚΙΘΑΡΙΖΩΝ.

Τα φρούρια Κιθαρίζων και Αρταλέσων ευρίσκονταν σχεδόν επί της οριογραμμής των συνόρων των δύο αυτοκρατοριών. Το ζήτημα της σημερινής θέσεως του Κιθαρίζων όπως και του Αρταλέσων δεν έχει επιλυθεί. Οι αρμενικής καταγωγής επιστήμονες εκτιμούν ότι, με βάση τις μαρτυρίες του Προκοπίου, το Κιθαρίζων πρέπει να αναζητηθεί Α. της σημερινής τουρκικής οροσειράς Karir της Επαρχίας Bingöl της Α. Τουρκίας, και συγκεκριμένα επί των σημερινών ερειπίων των οχυρώσεων Sheikh Selim kala και Aznaberd, τα οποία ευρίσκονται στις πλαγιές της οροσειράς και έχουν τροποποιηθεί διαχρονικά από διάφορους κατακτητές. Η θέση του Αρταλέσων αρκετά βορειότερα στην σημερινή θέση Mardalik.²³⁵

Το φρούριο Κιθαρίζων είχε ορισθεί για την άμυνα της Ασθιανίνης (Επαρχία Σατραπείες) και το φρούριο Αρταλέσων για την άμυνα της Χορζάνης (Επαρχία Ενδοτέρα η Μεγάλη Αρμενία).. Απέιχε απόσταση πορείας τεσσάρων ημερών από την Β. ευρισκομένη Θεοδοσιούπολη. Επειδή σύμφωνα με τον Προκόπιο το φρούριο Αρταλέσων απείχε από την Θεοδοσιούπολη απόσταση τριών ημερών συνάγεται ότι τα δύο φρούρια (Κιθαρίζων και Αρταλέσων απείχαν μεταξύ τους πορεία μιας ημέρας²³⁶ Εκτιμάται ότι η πορεία μιας ημέρας κάλυπτε απόσταση περίπου 35-40 χιλ.

Είχε πολύ ισχυρή φρουρά αφού αποτελούσε την έδρα του ετέρου εκ των δύο βυζαντινών αρχόντων αρμενικής καταγωγής, οι οποίοι είχαν τοποθετηθεί από τον Ιουστινιανό και έφεραν τον τίτλο του δούκα. Η οχύρωση της περιοχής εξασφαλίστηκε με την ανέγερση ακαταμάχητου

²³⁴ «Ες μέντοι τὰ Βιζανὰ οὐδὲν εἴργασται τῷ βασιλεῖ τούτῳ ἐξ αἰτίας τοιαύτης. κεῖται μὲν ἐν τῷ ὁμαλῷ τὸ χωρίον, πεδία τε ἀμφ’ αὐτὸ ἐπὶ μακρὸν ἱππήλατά ἐστιν, ὕδατος δὲ σηπεδόνες πολλαὶ ξυνισταμένον ἐνταῦθά εἰσι. καὶ ἀπ’ αὐτοῦ τοῖς μὲν πολεμίοις ἐπιμαχώτατον, τοῖς δὲ οἰκήτορσι λοιμωδέστατον αὐτὸ ξυμβαίνει εἶναι. ὧν δὴ ἔνεκα τὸ χωρίον τοῦτο ὑπεριδὼν ἑτέρωθι πόλιν ἐδείματο αὐτοῦ βασιλέως ἐπώνυμον, ἀξιολογώτατην τε καὶ ἄμαχον ὅλως ἐν χωρίῳ Τζουμινᾶ καλουμένῳ, ὅπερ σημείοις μὲν τρισὶ Βιζανῶν διέχει, ἐν κρημινῷ δὲ μάλιστα κείμενον εὐεξίας ἀέρων εὖ ἔχει.». Ο. π. Λόγος γ’, κεφ. ε, παρ. β, σ. 256 (στιχ. 15 – 24).

²³⁵ Nicholas Adontz, *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970 σ. σ. 18-19.

²³⁶ Ο.π. σ. 15.

φρουρίου σε μια φυσικά οχυρή τοποθεσία γεμάτη λόφους «....ἐν χώρῳ λοφώδει ὑπερφνές τε καὶ δαιμονίως ἄμαχον κατεστήσατο». Η αυτάρκεια όχι μόνο του φρουρίου αλλά και των κατοίκων εξασφαλίστηκε με την μεταφορά άφθονου τρεχούμενου νερού και την ρύθμιση όλων των άλλων προβλημάτων των κατοίκων ενισχύοντας την ασφάλεια των αρμενικών εθνών.²³⁷

Ο ιστορικός Προκόπιος και οι λοιποί ιστοριογράφοι δεν μας παρέχουν άλλες πληροφορίες σχετικά με αυτήν την οχύρωση. Με βάση όμως τις περιγραφές των λοιπών οχυρώσεων και την γεωμορφολογία του εδάφους δυνάμεθα να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα αφού αυτές προφανώς θα ήταν συνδυασμός φυσικών και τεχνικών οχυρωμένων θέσεων. Η μεταφορά του νερού η οποία αναφέρεται προφανώς θα πραγματοποιούνταν από τους παρακείμενους παραποτάμους του Ευφράτη με τις σημερινές τουρκικές ονομασίες και συγκεκριμένα Kulr-su, και Batmansuyun.

10. 4. ΠΕΡΙΟΧΗ ΧΟΡΖΑΝΗ. ΦΡΟΥΡΙΟ ΑΡΤΑΛΕΣΩΝ.

Η περιοχή που εκτείνεται από το Κιθαρίζων ως την Θεοδοσιούπολη, και την λοιπή Αρμενία ονομάζεται Χορζάνη και η έκταση της είναι όση ένα ταξίδι τριών ημερών. Πρόκειται για περιοχή στην οποία τα βυζαντινοπερσικά όρια δεν έχουν προσδιορισθεί επακριβώς. Το γεγονός αυτό επιτρέπει την ελεύθερη διακίνηση των προσώπων και προϊόντων και από τις δύο πλευρές των συνόρων αφού πρόκειται ουσιαστικά για περιοχή ανοικτή χωρίς σύνορα. Επίσης όσοι ζουν εδώ θεωρούνται υπήκοοι είτε των Ρωμαίων είτε των Περσών και ζουν σε κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης χωρίς να φοβούνται ο ένας τον άλλον, συνάπτουν και γάμους μεταξύ τους και διευκολύνουν ο ένας τον άλλον στις γεωργικές εργασίες. Εάν καμιά φορά οι άρχοντες των μεν βαδίσουν με στρατό

²³⁷ «...ἐνθα δὴ καὶ διαρκές ὕδωρ ἐσαγαγὼν τὰ τε ἄλλα πάντα τοῖς τῇδε ὠκημένοις ἐν ἐπιτηδείῳ πεποιημένος, τὸν ἕτερον δοῦκα, ἥπερ μοι εἴρηται, ξὺν στρατιωτῶν ἐνταῦθα φρουρᾷ ἱκανωτάτῃ ἰδρύσατο. ταύτῃ τε τοῖς τῶν Ἀρμενίων ἔθνεσι τὴν ἀσφάλειαν ἀνεσώσατο». Περί τῶν τοῦ δεσπότης Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, Λόγος γ', κεφ. γ, παρ β, σ. 251, (στιχ. 13 – 17).

εναντίον των δε, μετά από διαταγή του βασιλιά, βρίσκουν τους γείτονές τους πάντοτε χωρίς κανένα μέτρο ασφαλείας.²³⁸

Η παραπάνω περιγραφή του Προκοπίου επιβεβαιώνει το ιδιαίτερο καθεστώς αυτονομίας των παραμεθόριων βυζαντινών αρμενικών επαρχιών. Επρόκειτο για ανοχύρωτες από παλαιά περιοχές με πολλά και πολυάνθρωπα χωριά. Είχε λοιπόν ο βασιλιάς των Περσών την δυνατότητα να εισβάλλει χωρίς αντίσταση στο βυζαντινό έδαφος, μέχρις ότου ο βασιλιάς Ιουστινιανός την αφήρεσε με τον εξής τρόπο. Υπήρχε στο κέντρο αυτής της περιοχής τοποθεσία που ονομαζόταν Αρταλέσων. Αφού την περιέβαλλε με ισχυρότατο τείχος, ίδρυσε ένα ακαταμάχητο φρούριο και εγκατέστησε φρουρούς, στους οποίους διόρισε μόνιμο άρχοντα, που στην λατινική γλώσσα αποκαλούν δούκα και με αυτό τον τρόπο οχύρωσε την απομακρυσμένη εκείνη περιοχή.²³⁹

Δεν αναφέρονται στις πηγές λεπτομέρειες ως προς την ανέγερση των ανωτέρω οχυρώσεων. Λαμβάνοντας όμως υπόψη την οργάνωση των υπολοίπων εκτιμάται ότι αυτές πραγματοποιήθηκαν με την επιμέλεια η οποία διέκρινε τους βυζαντινούς.

²³⁸ «Ἐκ δὲ Κιθαρίζων ἕς τε Θεοδοσιούπολιν καὶ Ἀρμενίαν τὴν ἑτέραν ἰόντι Χορζάνη μὲν ἡ χώρα καλεῖται, διήκει δὲ ἕς ὁδὸν τριῶν ἡμερῶν μάλιστα οὔτε λίμνης τινὸς οὔδατι οὔτε ποταμοῦ ῥεῖθρῳ οὔτε ὄρεσι τὴν δίοδον ἐν στενῷ εἵργουσι διοριζομένη τῆς τῶν Περσῶν γῆς, ἀλλὰ τῶν ὁρίων αὐταῖς ἀναμίξ κειμένων. ὥστε οἱ ταύτη ὥκημένοι, Ῥωμαίων ἢ Περσῶν ὄντες κατήκοοι, οὔτε τι ἀπ’ ἀλλήλων δέος ἔχουσιν οὔτε ἀλλήλοις πη ἕς ἐπιβουλήν εἰσιν ὑποπτοί, ἀλλὰ καὶ γάμους ἀλλήλοις ἐπικηδεύουσι καὶ ἀγορὰν τῶν ἐπιτηδείων συμβάλλονται καὶ τὰ ἕς γεωργίαν ἐπικοινωνοῦνται. ἦν δέ ποτε οἱ τῶν ἐτέρων ἄρχοντες ἐπὶ τοὺς ἑτέρους στρατῷ ἴωσιν, ἐπιτεταγμένον σφίσι πρὸς τοῦ βασιλέως, ἀφυλάκτους αἰεὶ τοὺς πλησιοχώρους εὐρίσκουσι. χωρία μὲν γὰρ ἑκατέρους πολυανθρωπότατα ὡς ἀγχοτάτῳ ἀλλήλων ἐστίν, ἔρυμα δὲ οὐδετέροις πη ἐκ παλαιοῦ ἦν.». Ο.π. λόγος γ', κεφ. γ, παρ. γ, σ. 251, (στιχ. 18) -252,(στιχ. 5).

²³⁹ «...παρῆν οὖν ἐνθὲνδε τῷ Περσῶν βασιλεῖ ῥᾶόν τε καὶ ἀπονώτερον τὴν δίοδον ἕς τὰ Ῥωμαίων ἦθη ποιεῖσθαι, ἕως βασιλεὺς Ιουστινιανὸς διακωλυτὴς αὐτῷ γέγονε τρόπῳ τοιῷδε. χωρίον ἦν ἐπὶ μέσης τῆς χώρας Ἀρταλέσων ὄνομα. τοῦτο τείχει ἐχυρωτάτῳ περιβαλὼν φρουρίον τε ἀμαχώτατον ἐξεργάσατο καὶ στρατιωτικὸν καταλόγον τῇδε ἰδρύσατο, οἷς δὴ ἄρχοντα ἕς αἰεὶ ἐφροστανεὶ διώρισεν, ὅνπερ δούκα Ῥωμαῖοι τῇ Λατίνων καλοῦσι φωνῇ. οὕτω τε τὴν ἐκείνη ἐσχατιὰν ἐτειχίσατο ξύμπασαν.». Ο. π. λόγος γ', κεφ. γ, παρ. γ, σ. 252 (στιχ. 5 – 12).

11. ΕΠΑΡΧΙΑ «ΠΡΩΤΗ ARMENIA».

11. α) ΦΡΟΥΡΙΟ ΣΑΤΑΛΩΝ ΚΑΙ ΚΟΛΩΝΕΙΑΣ.²⁴⁰

Εν συνεχείᾳ περιγράφει τις οχυρώσεις «..τῆς ἄλλης Ἀρμενίας...» και συγκεκριμένα των οχυρῶν θέσεων Σάταλα, Φοσσάτον οι οποίες ανήκουν στην προϊουστινιάνεια «Αρμενία Ι» και της Μελιτινῆς η οποία ανήκει στην επίσης προϊουστινιάνεια «Αρμενία ΙΙ».²⁴¹ Η πόλη Σάταλα είχε κτισθεῖ ἀπὸ την αρχαιότητα σε μέρος ανασφαλές, ευρισκόμενη σε ανοιχτὴ πεδιάδα και κάτω ἀπὸ πολλοὺς λόφους που υψώνονται γύρω της σε μικρὴ σχετικὰ ἀπόσταση ἀπὸ την μεθόριο. Γι αυτό τον λόγο εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τείχη ὥστε να μην μποροῦν να την κυριεύσουν οι εχθροί. Αν και η φύση του τόπου ἦταν ἀκατάλληλη για ἀνέγερση πόλεως, η κατάσταση του οχυροῦ ἦταν ἀκόμη χειρότερη, γιατί εἶχε γίνει με προχειρότητα και χωρὶς προσοχή. Ἀπὸ πολλά μάλιστα χρόνια τα τείχη του φρουρίου εἶχανε ραγίσει στα περισσότερα σημεία.²⁴²

Ο Ιουστινιανός, αφοῦ το κατεδάφισε τελείως, ἐκτίσε ἐδὼ νέο περίβολο τόσο υψηλό, που ἔδινε την εντύπωση, ὅτι ξεπερνοῦσε σε ὕψος τους γειτονικοὺς λόφους, και πολύ πλατύ, για να στηρίζεται σε στερεὴ βάση το μεγάλο ὕψος.²⁴³ Ενίσχυσε την οχύρωση με προτείχισμα προκαλώντας ἀνησυχία στους Πέρσες. Προφανῶς για υποστήριξη ἐκτίσε και ἄλλο πανίσχυρο φρούριο, ὄχι πολύ μακριὰ ἀπὸ τα Σάταλα, στην (παλαιά)

²⁴⁰ Η οχυρὴ θέση των Σατάλων ταυτίζεται με την σημερινή τουρκικὴ κωμοπόλη Sadak (N.A. Τουρκία) ὅπου και η θέση των ρωμαϊκῶν λεγεῶνων «XVI Flavia Firma» και «XV Apollinaris». Η ιστορικὴ ἀναδρομὴ και δορυφορικὴ πρόσβαση της περιοχῆς παρέχεται στον ιστότοπο του διαδικτύου <http://www.livius.org/place/satala-sadak/>

²⁴¹ «Ταῦτα μὲν οὖν βασιλεῖ ταῦτη ἐξείργασται. ὅσα δὲ αὐτῷ ἐπὶ τῆς ἄλλης Ἀρμενίας διαπεπὸνῃται ἐρῶν ἔρχομαι.». Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ιουστινιανοῦ κτισμάτων, ἐκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. ΙΙΙ, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. δ, παρ. α, σ. 252 (στιχ. 13 – 15).

²⁴² «...Σάταλα πόλις ἐπὶ σφαλερᾷ τὸ παλαιὸν ἐλπίδος εἰστήκει. τῶν μὲν γὰρ πολεμίων τῆς γῆς ὀλίγῳ διέχει, ἐν δαπέδῳ δὲ χθαμαλῷ κεῖται, λόγοις τε πολλοῖς ἀμφ' αὐτὴν ἐπανεστηκόσιν ὑπόκειται, περιβόλων τε αὐτῇ διὰ ταῦτα ἔδει τοῖς ἐπιβουλεύουσιν ἀμηχάνων ἐλεῖν. ἀλλὰ καὶ τοιαύτη τοῦ χωρίου τὴν φύσιν οὔση τὰ ἐκ τοῦ ἐρύματος σφαλερώτερα ἦν, φανύλως τε ἀρχὴν τῇ κατασκευῇ καὶ παρέργως πεποιημένον καὶ τῷ μακρῷ χρόνῳ ἤδη τῆς οἰκοδομίας ἐκασταχοῦ διερωγός.». Ο. π. λόγος γ', κεφ. δ, παρ. α, σ. 252 (στιχ. 16 – 22).

²⁴³ «ἀλλὰ τοῦτο περιελὼν ὁ βασιλεὺς ὅλον, περίβολον ὠκοδομήσατο ἐνταῦθα νέον, ὑψηλὸν μὲν ὅσον ὑπερπεφυκέναι τοὺς ἀμφ' αὐτὸν λόφους δοκεῖν, εὐρυνόμενον δὲ ὅσον ἐπ' ἀσφαλοῦς ἐπανεστηκέναι τό γε τοῦ ὕψους ὑπέρογκον. καὶ προτείχισμα δὲ πολλοῦ ἄξιον λόγου πηξάμενος ἐν κύκλῳ τοὺς πολεμίους κατέπληξε.», Ο. π. λόγος γ', κεφ. δ, παρ. α, σ. 252 (στιχ. 22) – σ. 253 (στιχ. 1).

περιοχή των Οσροηνών.²⁴⁴ Από τα αρχαία χρόνια υπήρχε στην περιοχή αυτή ένα φρούριο που είχε κτισθεί στην κορυφή ενός λόφου. Όταν ο ρωμαίος στρατηγός Πομπήιος, κατέλαβε την περιοχή περί το 66 π.Χ. κατέστρεψε το φρούριο και αφού έγινε κύριος της χώρας το αναδόμησε, όσο μπορούσε πιο ισχυρό και το ονόμασε Κολώνεια. Έτσι θεμελιώθηκε η ομώνυμη ρωμαϊκή και βυζαντινή πόλη.²⁴⁵

Επειδή όμως και αυτό είχε καταπονηθεί από τον χρόνο ο Ιουστινιανός το αποκατέστησε με γενναίες χρηματοδοτήσεις. Προσέφερε αναρίθμητα χρήματα στους κατοίκους, πέτυχε να κτισθούν μέσα στα ιδιωτικά κτήματα σε πολλά σημεία νέα αμυντικά έργα ή να ανακαινισθούν όσα είχαν ερειπωθεί. Εδώ έκτισε και τα φρούρια Βαιβεργδών και Άρεων, ανακαίνισε και το Λυσίορμον, που είχε υποστεί φθορές, και το Λυταραρίζων.²⁴⁶

11. β) ΦΡΟΥΡΙΟ ΦΟΣΣΑΤΟΝ.

Στην θέση Φοσσάτον Γερμανού ο Ιουστινιανός έκτισε νέο φρούριο. Τα τείχη των πόλεων Σεβάστειας και Νικοπόλεως, (οι οποίες αναφέρονται ως αρμενικές), τα οποία ήταν ετοιμόρροπα, από την καταπόνηση και

²⁴⁴ Η Οσροηνή υπήρξε ασιατικό βασίλειο της ρωμαϊκής εποχής, στο βορειοδυτικό τμήμα της Μεσοποταμίας, πλησίον των συνόρων της Συρίας, από την οποία χωριζόταν με τον Ευφράτη ποταμό. Πρωτεύουσά του ήταν η Έδεσσα (σημερινή Ούρφα της Τουρκίας). Οι ηγεμόνες της, προέρχονταν πιθανότατα από τη βασιλική οικογένεια των Πάρθων. Η περιοχή κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες Τραϊανό και Μάρκο Αυρήλιο και αποτέλεσε μία από τις ρωμαϊκές επαρχίες της Ανατολής. Σύμφωνα με μαρτυρίες του Βυζαντινού ιστορικού Ιεροκλή, τον 6ο αι. η Οσροηνή ονομαζόταν Ροσρωινή και περιλάμβανε 9 πόλεις: Έδεσσα, Κωνσταντίνα, Θεοδοσιούπολη, Κάρραι, Βάτναι, Νέα Ουαλεντιάνα (Βαλεντινιάνα), Λεοντόπολις η και Καλλίνικος και Βίρθα. Hierocles Synekdemosis et Notitiae Graecae Episcopatum. G Parthay, Berlin 1866, σ.σ. 12,33. Επισυνάπτονται οι σελίδες του αποσπάσματος στο παράρτημα.

²⁴⁵ «Ἦν δέ τι φρούριον ἐν τῇδε τῇ χώρᾳ ἐν ἀκρωνυχίᾳ λόφου κατακρήμνου πεποιημένον τοῖς πάλοι ἀνθρώποις, ὃ δὴ Πομπήιος ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις ὁ Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐξελὼν καὶ τῆς χώρας τῷ πολέμῳ κύριος γεγωνὼς ἐκρατύνατό τε ὡς μάλιστα καὶ Κολώνειαν ἐπωνόμασε». Περὶ τῶν τοῦ δεσπότης Ιουστινιανοῦ κτισμάτων, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, Procopius. *De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος γ', κεφ. δ, παρ. β, σ. 253. (στιχ. 4 – 8).

²⁴⁶ «...καὶ τοῦτο οὖν χρόνῳ πεπονηκὸς τοσούτῳ τὸ πλῆθος βασιλεὺς Ιουστινιανὸς ἀνεσώσατο δυνάμει τῇ πάσῃ. καὶ χρήματα μέντοι προέμενος ἀνὰριθμα τοῖς τῇδε ὥκημένοις, ἐρύματα ἐκασταχοῦ διεπράξατο ἐν τοῖς αὐτῶν ἰδίῳις ἀγροῖς ἢ νέα δεῖμασθαι, ἢ ἀνοικοδομησασθαι σαθρὰ γεγονότα. ὥστε ἅπαντα σχεδὸν τι τὰ ὀχυρώματα, ὅσα δὴ ἐνταῦθα ξυμβαίνει εἶναι, Ιουστινιανοῦ βασιλέως τυγχάνει ἔργα ὄντα. ἐνταῦθα δὲ καὶ φρούρια ὠκοδομήσατο τό τε Βαιβεργδῶν καλούμενον καὶ τὸ Ἄρεων. καὶ τὸ Λυσίορμον ἀνεσώσατο πεπονηκὸς ἥδη σὺν τῷ Λυταραρίζων...». ὁ. π. λόγος γ', κεφ. δ, παρ. β, σ. 253, (στιχ. 8 – 16).

πολυετία τα ανακαίνισε. Εδώ ίδρυσε ιερὰ και μοναστήρια. Στην Θεοδοσιούπολη μάλιστα έκτισε εκκλησία προς τιμήν της Θεοτόκου, και στο Πέτριος και στο Κουκαρίζων ανακαίνισε τα μοναστήρια. Στην Νικόπολη έκτισε το μοναστήρι των σαράντα πέντε αγίων και στα Βιζανά ιερὸ προς τιμήν του μάρτυρα Γεωργίου. Ανακαίνισε ακόμη και το μοναστήρι των σαράντα μαρτύρων, που ήταν πολύ κοντά στην Θεοδοσιούπολη.²⁴⁷

12. ΕΠΑΡΧΙΑ «ΔΕΥΤΕΡΑ ΑΡΜΕΝΙΑ». ΦΡΟΥΡΙΟ ΜΕΛΙΤΗΝΗΣ.

Οι πόλεμοι των Ρωμαίων με τον βασιλέα του Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ' Ευπάτωρα και του γαμβρού του βασιλέα της Αρμενίας Τιγράνη θα τελειώσουν με πλήρη νίκη των Ρωμαίων (69 π.Χ.). Έτσι ο στρατός τους θα εγκατασταθεί στον Ευφράτη στην μικρή Αρμενία. Βέβαια όπως περιγράψαμε παραπάνω, όταν ο Προκόπιος αναφέρει «μικρά Αρμενία» εννοεί τις πλήρως ενταγμένες στο βυζαντινό σύστημα διοικήσεως και όχι τις αυτόνομες αρμενικές περιοχές. Δε θα μπορούσε εξάλλου να είναι διαφορετικά αφού θα περάσουν αρκετές δεκαετίες όταν οι λεγεώνες θα διέλθουν τον Ευφράτη. Μελητηνή λεγόταν η τοποθεσία όπου το απόσπασμα είχε εγκατασταθεί.

Σε αυτή την περιοχή και σε επίπεδη έκταση, οι Ρωμαίοι έκτισαν φρούριο σε τετράγωνο σχήμα, το οποίο εξασφάλιζε επαρκή διαμονή στους στρατιώτες και χώρο για την εγκατάσταση των σημαιών τους. Αργότερα με απόφαση του ρωμαίου αυτοκράτορα Τραϊανού η τοποθεσία αυτή εξελίχθηκε σε πόλη που έγινε πρωτεύουσα επαρχίας. Με την πάροδο του χρόνου η πόλη των Μελητηνών έγινε μεγάλη και πολυάνθρωπη. Λόγω της αύξησης του πληθυσμού οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν έξω από αυτό στην πεδιάδα και εκεί έκτισαν τα ιερὰ τους, τα κτίρια για τους άρχοντες, την αγορά και όλα τα καταστήματα, τους δρόμους της πόλεως, τις στοές

²⁴⁷ «Ἐν τε χωρίῳ, ὅπερ Γερμανοῦ καλοῦσι Φοσσᾶτον, φρούριον ἐδείματο νέον. ἀλλὰ καὶ Σεβαστείας καὶ Νικοπόλεως τῶν ἐν Ἀρμενίαις πόλεων τὰ τείχη, ἐπεὶ καταπεσεῖσθαι πάντα ἔμελλον, τεταλαιπωρημένα τῷ μήκει τοῦ χρόνου, ἀνοικοδομησάμενος πεποιήται νέα. καὶ ἱερῶν δὲ καὶ μοναστηρίων ἐνταῦθα οἰκοδομίας ἐξείργασται. ἔν τε γὰρ τῇ Θεοδοσιονπόλει νεῶν τῇ θεοτόκῳ ἀνέθηκε, καὶ μοναστήρια ἔν τε χωρίῳ τῷ καλουμένῳ Πέτριος, κὰν τῷ Κουκαρίζων ἀνεενώσατο. ἔν τε Νικοπόλει τὸ τῶν ἀγίων τεσσαράκοντα πέντε καλούμενον μοναστήριον, καὶ ἱερὸν Γεωργίῳ τῷ μάρτυρι ἐν Βιζανοῖς ἐδείματο. τῆς τε Θεοδοσιονπόλεως ἄγχιστα μοναστήριον ἀνεενώσατο τῶν τεσσαράκοντα μαρτύρων ἐπικαλούμενον.». Ο. π. λόγος γ', κεφ. δ, παρ. β, σ. 253, (στιχ. 17) – σ. 254 (στιχ. 5).

τα δημόσια λουτρά και τα θέατρα και ότι άλλο κοσμεί μια μεγάλη πόλη. Αλλά όμως η Μελητηνή στο μεγαλύτερο μέρος έμεινε ατείχιστη.²⁴⁸

Ο αυτοκράτωρ Αναστάσιος που είχε επιχειρήσει να την περιτειχίσει πριν προλάβει να ολοκληρώσει το έργο του πέθανε. Ο Ιουστινιανός έκτισε τείχη ασφαλέστατα γύρω από ολόκληρη την πόλη. Ο Προκόπιος αναφέρει ότι ανέδειξε μεγάλο οχυρό την Μελητηνή και ταυτόχρονα λαμπρό κόσμημα της Αρμενίας.²⁴⁹ Σήμερα η πόλη ανήκει στην Τουρκία και ονμάζεται Malatya.

13. ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ.

ΦΡΟΥΡΙΟ ΔΑΡΑΣ (ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥΠΟΛΕΩΣ).

Η πόλη φρούριο Δάρας αποτέλεσε τον χαλύβδινο στυλοβάτη του βυζαντινού αμυντικού συστήματος μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα όταν οι περιοχές αυτές θα καταληφθούν από τους Άραβες. Βρίσκεται σε μικρή απόσταση Ν.Α. της Άμιδας σχεδόν επί των βυζαντινοπερσικών συνόρων και υπάγεται διοικητικά στην βυζαντινή Επαρχία της Μεσοποταμίας. Η στρατηγική της σημασία ήταν τεράστια αφού η απώλεια της πόλεως θα είχε ως αποτέλεσμα την κατάρρευση όλου του αμυντικού συστήματος των ανατολικών συνόρων. Μελετώντας τις βυζαντινές πολεμικές επιχειρήσεις παρατηρούμε ότι το σύνολο σχεδόν των περσικών επιθέσεων έχουν ως πρώτο στόχο την κατάληψη αυτού του φρουρίου. Σε θετική περίπτωση ανοίγει ο δρόμος για τα περσικά στρατεύματα, τα οποία διεισδύουν πλέον σε βάθος, και ευρίσκονται Ν. των βυζαντινών αρμενικών περιοχών.

²⁴⁸ «Ἦν δέ τι χωρίον ἐν τοῖς Ἀρμενίοις τὸ παλαιὸν μικροῖς καλουμένοις οὐ πολλῶ ἄποθεν ποταμοῦ Εὐφράτου, ἐφ' οὗ δὴ λόχος Ῥωμαίων στρατιωτῶν ἱδρυτο. Μελητηνὴ μὲν τὸ χωρίον, λεγεὼν δὲ ὁ λόχος ἐπωνομάζετο. ἐνταῦθ' αὖ πη ἔρυμα ἐν τετραγώνῳ ἐπὶ χώρας ὑπτίας ἐδείμαντο ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις Ῥωμαῖοι, τοῖς τε στρατιώταις ἀποχρώντως ἐς καταλύσεις ἔχον καὶ ὅπως σφίσι τὰ σημεία τῆδε ἐναποκείσονται. μετὰ δὲ Τραϊανῷ τῷ Ῥωμαίων αὐτοκράτορι δεδογμένον, ἐς πόλεώς τε ἀξίωμα ὁ χώρος ἀφίκεται καὶ μητρόπολις κατέστη τῷ ἔθνει. προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἐγένετο ἡ τῶν Μελητηνῶν πόλις μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος. ἐπεὶ τε ἐρύματος ἐντὸς ἐνοικήσασθαι οὐκέτι εἶχον (ἐς γὰρ ὀλίγον τινὰ ξυνῆει χώρον, ἥπερ μοι εἴρηται) ἰδρύσαντο ἐν τῷ ταύτης πεδίῳ, ἵνα δὴ τὰ ἱερὰ σφίσι πεποιήται καὶ τὰ τῶν ἀρχῶν καταγῶγια καὶ τὴν τε ἀγοράν, ὅσα τε ἄλλα ἐμπολημάτων πωλητήριά ἐστι, τάς τε τῆς πόλεως ἀγνιάς πάσας καὶ στοὰς καὶ βαλανεῖα καὶ θέατρα καὶ εἴ τι ἄλλο πόλεως μεγάλης ἐς κόσμον διήκει. τῷ τε τρόπῳ τούτῳ Μελητηνὴν ἀτείχιστον ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ξυνέβαινεν εἶναι». Ὁ. π. λόγος γ', κεφ. δ, παρ. γ, σ. 254 (στιχ. 6 – 22).

²⁴⁹ «Ἀναστάσιος μὲν οὖν βασιλεὺς αὐτὴν ξύμπασαν τείχει περιβαλεῖν ἐγκεχειρήκεν. οὕτω μέντοι τὸ βούλευμα ἀποτελέσας τὸν βίον συνμετρήσατο. βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς πανταχόθεν αὐτὴν βεβαιότατα κατατειχισάμενος μέγα τοῖς Ἀρμενίοις ὀχύρωμά τε καὶ ἐγκαλλώπισμα Μελητηνὴν ἀπειργάσατο.». Ὁ.π. λόγος γ', κεφ. δ, παρ. γ, σ. 254 (στιχ. 22) – 255 (στιχ. 2).

Στρατηγικά δεν υφίσταται ούτε μπορεί να δημιουργηθεί δεύτερη γραμμή άμυνας στις παρακείμενες ερημικές και ορεινές περιοχές. Η μόνη δυνατότητα από πλευράς στρατηγικής είναι η οργάνωση οχυρών πόλεων, οι οποίες απασχολώντας εχθρικές δυνάμεις κατά την πολιορκία τους, μειώνουν την προελαύνουσα εχθρική δύναμη και διασπούν έτσι την κύρια επίθεση. Ο Αναστάσιος την οχύρωσε περισσότερο και της χάρισε το όνομά του. Η Αναστασιούπολη αποτελεί πλέον το κέντρο άμυνας (Schwerpunkt) της βυζαντινής άμυνας.²⁵⁰ Σήμερα η Δάρας είναι μια μικρή κωμόπολη στην Ν.Α. Τουρκία σχεδόν επί των τουρκοσυριακών συνόρων, με το όνομα Dara περιοχής Artuklu.

Σε ελάχιστη επίσης απόσταση Ν.Α. της Αναστασιουπόλεως εντός του περσικού εδάφους βρίσκεται η οχυρή από τους Πέρσες πόλη Νίσιβη, η οποία αποτελεί το αντίβαρο της βυζαντινής πόλεως. Σήμερα είναι η μικρή τουρκική κωμόπολη Nusaybin, ακριβώς επί των τουρκοσυριακών συνόρων, περιβαλλόμενη ημικυκλικά από συριακό έδαφος. Σύμφωνα με τον Προκόπιο η Δάρας απέχει από την Νίσιβη 98 στάδια και 28 από την μεθόριο.²⁵¹ Τα 28 στάδια αντιστοιχούν με 4,5 βέρστια, δηλαδή 3,21 μίλια. Έτσι επιβεβαιώνεται η παραμεθόρια θέση της πόλεως.²⁵²

Η περιγραφή της κατασκευής αποτελεί υπόδειγμα βυζαντινής τεχνικής για αυτά τα τείχη των οποίων μεγάλο μέρος σώζεται σήμερα. Ασφαλή συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν και για τις λοιπές οχυρώσεις των βυζαντινών επί Ιουστινιανού. Για τον λόγο αυτό παραθέτουμε σε

²⁵⁰ *Schwerpunkten*. (ή *Centra gravitatis*). Ο όρος αναφέρεται αρκετές φορές από τον θεωρητικό της Στρατηγικής Ανάλυσης Πρώσο Στρατηγό Carl von Clausewitz στο κλασικό του έργο *Vom Kriege* –Περί του Πολέμου. Θεωρείται ο κορυφαίος αναλυτής πολέμου. Υπηρέτησε στον πρωσικό στρατό και στον τσαρικό στρατό του Αλέξανδρου Α'. Συνέβαλε στην ήττα του Ναπολέοντα στην ρωσική εκστρατεία. Η έννοια «Schwerpunkt» είναι εξαιρετικά δύσκολη για τους σπουδαστές Στρατιωτικών Σχολών αλλά η κατανόησή της αποτελεί προϋπόθεση για την σύνταξη σωστού Στρατιωτικού Επιτελικού Σχεδιασμού. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι ένα και μόνο δυνατό κτύπημα σε αυτό το σημείο οδηγεί στην κατάρρευση του αντιπάλου επειδή λόγω της αλληλεξάρτησης πολλές δομές επικεντρώνονται σε αυτό. Το να επιχειρήσουμε να πολιορκήσουμε και να καταλάβουμε ταυτόχρονα έστω ωρισμένα φρούρια με πολλαπλά κτυπήματα ταυτόχροτως οπωσδήποτε δεν είναι στρατηγικά ορθό. Carl von Clausewitz «Dem Kriege», κεφάλαιο 96, «Verteidigung eines Kriegstheaters». Spiegel on line kultur <http://gutenberg.spiegel.de/buch/vom-kriege-4072/98>.

²⁵¹ Προκοπίου Καισαρέως, ιστοριών της α' τετραδός η α'. Περί του περσικού πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. I, κεφ 10, παρ 2, σ. 49, (στιχ 10-15).

²⁵² Χάρτες 1, 9, 10, 11, παραρτήματος.

μετάφραση το σχετικό απόσπασμα του Προκοπίου, παρότι όπως προαναφέραμε το φρούριο δεν ευρίσκεται στις αρμενικές περιοχές αλλά λίγα χιλιόμετρα Ν.Α. αυτών.

«Πρώτα λοιπόν το τείχος (που ήταν ακρωτηριασμένο, όπως έχω αναφέρει και συνεπώς ευπρόσβλητο από τους εχθρούς) το έκτισε με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι απρόσιτο και ακαταμάχητο. Τις επάλξεις δηλαδή, που ήταν πέτρινες, αφού τις περιόρισε τις έκανε πολύ στενές αφήνοντας μόνο τα ίχνη τους σε σχήμα μικρών θυρίδων με ελάχιστο άνοιγμα όσο που να χωράει το χέρι και να υπάρχει έξοδος για τα βέλη εναντίον των πολιορκητών. Επάνω από τις επάλξεις πρόσθεσε ύψος στον περίβολο περίπου τριάντα πόδια χωρίς να καλύψει όλο το πάχος του τείχους για να μην συμβεί κάποια ανεπανόρθωτη βλάβη σε αυτό από το βάρος πολλών πρόσθετων έργων που θα επιβαρύνουν τα θεμέλια. Το κενό όμως που έμεινε εκεί αφού το κύκλωσε με πέτρινο περίγυρο και δημιούργησε στοά που περιέτρεχε κυκλικά το τείχος πρόσθεσε νέες επάλξεις επάνω από την στοά ώστε το τείχος να είναι διώροφο σε όλα τα σημεία και στους πύργους να υπάρχουν θέσεις για τους άνδρες που θα το υπερασπίζονται και θα αποκρούουν τις εναντίον τους επιθέσεις. Ανάμεσα στους πύργους αφού προσέθεσε μια ημικυκλική προεξοχή, ενσωμάτωσε και άλλες επάλξεις και έτσι έκανε το τείχος τριώροφο.²⁵³

Εν συνεχεία επειδή διαπίστωσε ότι πολλοί από τους πύργους είχαν καταστραφεί, όπως έχω προαναφέρει και δεν είχε την δυνατότητα να τους γκρεμίσει, ενώ οι εχθροί ήταν πολύ κοντά και περίμεναν ευκαιρία προσδοκώντας να πετύχουν κάποια στιγμή ένα μεγάλο τμήμα του

²⁵³ «Πρώτα μὲν οὖν τὸ τεῖχος (κολοβὸν τε γὰρ ἦν κομιδῇ, ἥπερ μοι εἴρηται, καὶ τοῖς ἐπιούσι διὰ ταῦτα ἐπιμαχώτατον) ἀπρόσοδόν τε καὶ ἄμαχον ὅλως τοῖς πολεμίοις ἐσκευάσατο εἶναι. τὰς μὲν γὰρ ἐπάλξεις πρότερον οὕσας λίθων ἐνθήκη ξυναγαγὼν ἀπέσφιγξεν ἐν στενῷ μάλιστα, ἵχνη αὐταῖς μόνον ἐς θυρίδων ἀπολιπὼν σχῆμα, τοσοῦτον δὲ αὐτῶν συγκεχωρηκῶς ἀνεωγέναι, ὅσον δὴ καὶ χεῖρα διεῖναι, καὶ τῶν τοξευμάτων ἐξόδους ἐπὶ τοὺς ἐνοχλοῦντας ἐνθένδε λελεῖφθαι. ὑπερθεν δὲ αὐτῶν ὕψος τῷ περιβόλῳ ἐπετεχνήσατο ἐς τριάκοντα μάλιστα πόδας, οὐχ ὅλον ἐνθέμενος τὸ πάχος τῷ τείχει, ὥς μὴ τῶν θεμελίων τῇ τῶν ἐγκειμένων περιουσίᾳ βαρυνομένων ἀνήκεστόν τι τῷ ἔργῳ ξυμβαίη, ἀλλὰ τὸν ἐκεῖνη ἀέρα λίθων περιβολῇ περιελίξας, στοάν τε ἐν κύκλῳ τοῦ περιβόλου περίδρομον ἐργασάμενος, ὑπὲρ τε τὴν στοάν τὰς ἐπάλξεις ἐπιβαλὼν, ὥστε διώροφον μὲν πανταχόσε τὸ τεῖχος εἶναι, κατὰ δὲ τοὺς πύργους καὶ τρεῖς γεγονέναι τὰς χώρας τῶν τε ἀμυνομένων τοῦ περιβόλου καὶ τὰς ἐπ’ αὐτὸν ἀποκρουομένων ἐφόδους. κατὰ μέσους γὰρ πη τοὺς πύργους σφαιρικὸν σχῆμα ἐνθέμενος αὐθις ἐνταῦθα ἐντέθεικεν ἐπάλξεις ἐτέρας, τριώροφον ταύτῃ τὸ τεῖχος ἀπεργασάμενος.». Περί τῶν τοῦ δεσπότη τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, Procopius. De aedificiis, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, λόγος β’, κεφ. α, παρ. δ, σ. 211 (στιχ. 23) – σ. 212 (στιχ. 15).

περιβόλου ακάλυπτο σκέφθηκε λοιπόν τα εξής. Τους πύργους που είχαν καταστραφεί τους άφησε όπως ήταν και από την εξωτερική πλευρά του καθενός έκτισε με τέχνη σε τετράγωνο σχήμα άλλο οικοδόμημα ασφαλές και εύχρηστο και έτσι τους πύργους που είχαν παρουσιάσει βλάβες τους ενίσχυσε με πρόσθετο οχύρωμα. Έναν από τους πύργους αυτούς τον λεγόμενο της φρουράς αφού τον γκρέμισε σε κατάλληλη στιγμή τον ανοικοδόμησε με ασφάλεια και απομάκρυνε έτσι από όλα τα σημεία του περιβόλου τον φόβο, που πήγαζε από την προχειρότητα της κατασκευής. Πρόσθεσε μάλιστα με προσοχή στο προτείχισμα ύψος ανάλογο και συνεχές. Εξω από αυτό άνοιξε τάφρο όχι όπως συνηθίζουν να κάνουν οι άνθρωποι σε ανάλογες περιπτώσεις, αλλά μικρή και με διαφορετικό τρόπο. Για ποιο σκοπό θα το δηλώσω στην συνέχεια.²⁵⁴

Ως προς τα άλλα τμήματα του τείχους συμβαίνει να είναι στο μεγαλύτερο μέρος απρόσιτα στους πολιορκητές του επειδή δεν βρίσκονται στην πεδιάδα ούτε σε έδαφος κατάλληλο για τα ύπουλα σχέδια των εχθρών, αλλά προς το ύψωμα σε σκληρό και απόκρημνο μέρος όπου δεν είναι δυνατό ούτε διώρυγα ούτε καμιά επίθεση να γίνει. Στην νότια πλευρά του τείχους όμως επειδή το έδαφος είναι μαλακό, κωματώδες και υπερβολικά πρόσφορο για διώρυγες, η πόλη είναι εκτεθειμένη στις εχθρικές επιβουλές. Σε αυτό το σημείο λοιπόν αφού άνοιξε σε μεγάλη έκταση ημικυκλική τάφρο με αρκετό πλάτος και βάθος ένωσε τα άκρα της με το προτείχισμα και αφού την γέμισε με νερό, την κατέστησε απρόσιτη στους εχθρούς χτίζοντας στο εσωτερικό της και άλλο προτείχισμα. Αφού πάρουν θέση σε αυτό οι Ρωμαίοι στρατιώτες σε περίπτωση πολιορκίας φρουρούν χωρίς να αγωνιούν για το τείχος και το άλλο προτείχισμα που βρίσκεται πριν από αυτό. Ανάμεσα στο τείχος και το προτείχισμα προς το μέρος των πυλών ακριβώς απέναντι από το χωριό Αμμώδιος, υπήρχε ένας μεγάλος γήλοφος από τον οποίο οι εχθροί

²⁵⁴ Ἐπειτα δὲ καταγενομένης ὅτι καὶ τῶν πύργων διεφθάρθαι πολλούς, ἡπέρ μοι εἴρηται, ξυνηνέχθη ἐν χρόνῳ ὀλίγῳ, καθελεῖν μὲν αὐτοὺς ὡς ἤκιστα εἶχεν, ἐν γειτόνων αἰεὶ τῶν πολεμίων ὄντων καὶ καιροφυλακούντων τε καὶ διηνεκὲς ἰχνηνόντων εἴ ποτε τοῦ περιβόλου μοίρας ἀτειχίστου τινὸς ἐπιτυχεῖν οἴοι τε ὥσιν· ἐπενόει δὲ τάδε. τούτους μὲν τοὺς πύργους αὐτοῦ εἶασεν, ἔκτοσθεν δὲ αὐτῶν ἐκάστου οἰκοδομίαν τινὰ ἑτέραν ἐμπείρως ἐν τετραγώνῳ ἐδείματο, ἀσφαλείας τε καὶ τῆς ἄλλης ἐπιμελείας εὖ ἔχουσιν, ταύτη τε τοὺς πεπονηκότας τῶν τοίχων ἐρύματι ἑτέρῳ ἐς τὸ ἀσφαλὲς ἐτειχίσατο. ἓνα δὲ αὐτῶν τὸν καλούμενον τῆς Φρουρᾶς ἐπικαιριώτατα καθελὼν ἀνωκοδομήσατο ξὺν τῷ ἀσφαλεῖ καὶ πανταχόθεν τοῦ περιβόλου τὸ ἐκ τῆς ἀσθενείας ἀφείλετο δέος. καὶ τῷ προτειχίσματι δὲ κατὰ λόγον διαρκὲς ὕψος ἐπισταμένως ἐντέθεικεν. ἔκτοσθεν δὲ αὐτοῦ τάφρον ὥρυξεν, οὐχ ἡπερ εἰώθασιν ἄνθρωποι τὰ τοιαῦτα ποιεῖν, ἀλλ' ἐν χώρῳ τε ὀλίγῳ καὶ τρόπῳ ἑτέρῳ· ὅτου δὲ δὴ ἔνεκα, ἐγὼ δηλώσω.». Ο.π. λόγος β', κεφ. α, παρ. ε, σ. 212 (στιχ. 16) - 213 (στιχ. 6).

τις περισσότερες φορές μπορούσαν να κρύβονται χωρίς να γίνονται αντιληπτοί, για να κάνουν ορύγματα προς την πόλη, περνώντας κάτω από τον περίβολο. Τον χώρο αυτό τον κατέλαβε και τον καθάρισε πολύ καλά και έτσι αναχαίτισε την προσπάθεια των εχθρών να επιβουλεύονται το τείχος σε εκείνο το σημείο.²⁵⁵

Το οχυρωματικό αυτό συγκρότημα με αυτόν τον τρόπο τα είχε κάνει. Κατασκεύασε μάλιστα και δεξαμενές νερού κάπου ανάμεσα στον περίβολο και το προτείχισμα και κάπου προς τα δυτικά πολύ κοντά στον ναό που ήταν αφιερωμένος στον Απόστολο Βαρθολομαίο. Από προάστιο της πόλης που απέχει δύο μίλια περνάει ο ποταμός που ονομάζεται Κόρδης. Και από την μια και από την άλλη όχθη του υψώνονται δύο πολλοί σκληροί βράχοι και προχωρεί κοντά στις ρίζες τους μέχρι την πόλη ο ποταμός αυτός, κυλώντας τα νερά του άκρη στο βουνό. για αυτόν τον λόγο κυρίως δεν μπορούν οι εχθροί να του αλλάξουν την πορεία και τον αφήνουν ανέπαφο. επειδή δεν μπορούν να τον στρέψουν σε ομαλό έδαφος. Τον οδηγούν λοιπόν στην πόλη με τον εξής τρόπο. Έχουν δηλαδή κατασκευάσει ένα μεγάλο κανάλι από τον περίβολο και έχουν προστατέψει την είσοδό του με πυκνές και σιδερένιες βέργες, άλλες όρθιες και άλλες οριζόντιες και με αυτόν τον τρόπο πέτυχαν να φέρουν το νερό μέσα στην πόλη χωρίς να καταστρέψουν το τείχος. Έτσι λοιπόν εισέρχεται το νερό του ποταμού μέσα στην πόλη και, αφού γεμίσει τις δεξαμενές που υπάρχουν μέσα σε αυτή και οδηγηθεί όπου τέλος πάντων οι άνθρωποι που κατοικούν στην πόλη κρίνουν σκόπιμο έπειτα χύνεται σε άλλο σημείο της πόλης και βγαίνει έξω από αυτή με τρόπο ανάλογο με εκείνον που μπαίνει. Διασχίζοντας όμως ο ποταμός τις πεδιάδες της

²⁵⁵ «Τὰ μὲν ἄλλα τοῦ περιβόλου ἀπρόσβατα τοῖς τειχομαχοῦσιν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ξυμβαίνει εἶναι ἅτε οὐκ ἔφ' ὁμαλοῦ χωρίου ἐστῶτα, οὐδὲ τοῖς ἐπιούσιν ἔχοντος πρὸς ἐπιβολὴν ἐπιτηδείως, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἄναντες ἐν τε σκληρῷ καὶ ὀρθίῳ κειμένον, ἔνθα οὔτε διώρυχα οἷόν τέ ἐστίν οὔτε προσβολὴν γενέσθαι τινά. ἡ δὲ αὐτοῦ πρὸς ἄνεμον νότον ἡ πλευρὰ τέτραπται, μαλθακὴ τε οὖσα καὶ γεώδης ἡ χώρα καὶ πρὸς διώρυχας εὐκόλος ἄγαν, εὐέφοδον ταύτη ποιεῖ τὴν πόλιν. τάφρον οὖν ἐνταῦθα μηνοειδῇ, εὖρους τε καὶ βάθους ἱκανῶς ἔχουσιν ἐπὶ μακρῷ κατορύξας, ἐκάτερον αὐτῆς τῷ προτειχίσματι τὸ πέρας ἐνήψεν, ὕδατος μὲν αὐτὴν διαρκῶς ἐμπλησάμενος, ἄβατόν τε παντάπασιν τοῖς πολεμίοις καταστησάμενος, ἐν μοίρᾳ δὲ αὐτῆς τῇ ἐντὸς προτειχίσμα θέμενος ἕτερον· ὃ δὲ ἔφεστώτες ἐν πολιορκίᾳ φρουροῦσι Ρωμαῖοι, τοῦ τε περιβόλου καὶ προτειχίσματος τοῦ ἑτέρου ἀφροντιστήσαντες, ὅπερ τοῦ τείχους προβέβληται. ἐτύγχανε δὲ τοῦ τε τείχους καὶ τοῦ προτειχίσματος μεταξὺ κατὰ τὰς πύλας, αἱ καταντικρὺ τοῦ Ἀμμώδιος χωρίου εἰσὶ, μέγα τι χρῆμα χώματος κείμενον, καὶ ἀπ' αὐτοῦ οἱ πολέμοι λανθάνειν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον οἰοί τε ἦσαν, ἐπὶ τῇ πόλει διώρυχας ἐνεργεῖν τοῦ περιβόλου ποιούμενοι. ὅπερ ἐνθένδε περιελὼν καὶ περικαθήρας εὖ μάλα τὸν χώρον, ταύτῃ τοῖς πολεμίοις τὴν ἐς τὸ τείχος ἐπιβολὴν ἀνεχαίτισε.». Ὁ.π. λόγος β', κεφ. α, παρ. στ, σ. 213 (στιχ. 7) – σ. 214 (στιχ. 2).

περιοχής με τον τρόπο αυτό καθιστούσε την πολιορκία της πόλης εύκολη γιατί δεν ήταν δύσκολο λόγω της αφθονίας του νερού να στρατοπεδεύσουν εδώ οι εχθροί.²⁵⁶

Ο βασιλιάς Ιουστινιανός για να μην γίνεται αυτό μελέτησε τις συνθήκες που υπήρχαν και επιδίωξε να βρει κάποια λύση στο πρόβλημα. Τότε ο Θεός θεραπεύοντας την αμηχανία του του προσέφερε λύση στο πρόβλημα χωρίς χρονοτριβή και έσωσε την πόλη. Έγιναν όλα με τον εξής τρόπο. Κάποιος από τους στρατιώτες που ήταν εκεί είτε γιατί είδε κάποιο όνειρο είτε γιατί οδηγήθηκε μόνος του σε αυτήν την σκέψη αφού κάλεσε μια ομάδα από τους τεχνίτες που ήταν απασχολημένοι με τα έργα πρότεινε να γίνει ένα μεγάλο άνοιγμα μέσα στον περίβολο και υπέδειξε σε ποιο σημείο. Τους έλεγε μάλιστα ότι εκεί θα βρουν άφθονο πόσιμο νερό να αναβλύζει από το βάθος της γης. Αφού λοιπόν κατασκεύασε ένα άνοιγμα στρογγυλό, διαμέτρου περίπου δεκαπέντε ποδιών, προσπάθησε να του δώσει όσο γίνεται μεγαλύτερο βάθος. Αυτό το σωτήριο για την πόλη έργο δεν ήταν βέβαια αποτέλεσμα της προνοητικής ικανότητας των τεχνικών αλλά κατά την συμφορά που έμελλε να συμβεί εξελίχθηκε με το άνοιγμα που είχε γίνει σε ευεργέτημα για τους ρωμαίους. Όταν ξέσπασαν δηλαδή σε αυτό το διάστημα βροχές πολύ μεγάλες και ο ποταμός που ανέφερα πιο πάνω βράζοντας μπροστά από τον περίβολο και φθάνοντας σε πολύ μεγάλο ύψος δεν προχωρούσε κανονικά επειδή είχε φουσκώσει υπερβολικά και δεν τον χωρούσαν ούτε τα ανοίγματα ούτε ο αγωγός όπως πριν. Το αποτέλεσμα ήταν να μαζεύει τα νερά του και να ορμάει στο τείχος προχωρώντας σε

²⁵⁶ «Τὰ μὲν οὖν τοῦ ὀχυρώματος αὐτῷ τῇδὲ πη πεποιήται. καὶ ὕδατος δὲ εἰργάσατο ἔλντρα πῇ μὲν τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ προτειχίσματος μεταξὺ, πῇ δὲ ἄγχιστα τοῦ νεώ, ὃς Βαρθολομαίῳ ἀποστόλῳ ἀνείται πρὸς δύνοντά που τὸν ἥλιον. ῥεῖ δὲ καὶ ποταμὸς ἐκ προαστείου τῆς πόλεως διέχοντος αὐτῆς σημείων δυοῖν, ὃ δὴ Κόρδης ἐπικαλεῖται. ἐφ’ ἐκάτερα δὲ αὐτοῦ σκοπέλω δύο ἀνέχετον ὑπεράγαν σκληρῷ. πρόεισί τε μεταξὺ τῆς ἐκατέρου ὑπωρείας ἄχρι ἐς τὴν πόλιν ὁ ποταμὸς οὗτος, παρὰ τοὺς πρόποδας φερόμενος τῶν ὀρῶν, μάλιστα τε καὶ δι’ αὐτὸ τοῖς πολεμίοις ἄτρεπτός τε καὶ ἀνέπαφος ὤν. οὐ γὰρ ἔχουσι βιάζεσθαι πη αὐτὸν ἐν ὑπτίῳ τῆς γῆς. ἐπισπῶνται δὲ αὐτὸν ἐς τὴν πόλιν τρόπῳ τοιῷδε. ὀχετὸν μὲν ἐκ τοῦ περιβόλου πεποιήνται μέγαν, ὀβελοῖς δὲ σιδηροῖς τὸ τοῦ ὀχετοῦ στόμα συχνοῖς τε καὶ ὡς παχυτάτοις καταλαβόντες, τοῖς μὲν ὀρθοῖς, τοῖς δὲ ἐγκαρσίοις, διεπράξαντο τῷ ὕδατι ἐς τὴν πόλιν εἰσιτητὰ εἶναι, οὐκ ἐπὶ πονηρῷ τοῦ ὀχυρώματος. οὕτω τοίνυν ἐς τὴν πόλιν ἐσιῶν καὶ τὰ ἐκεῖνη ἔλντρα ἐμπλησάμενος, περιαγόμενός τε ὅποι ποτὲ δοκοίη τοῖς τῇδε ἀνθρώποις, εἴτα ἐκβάλλει ἐς ἑτέραν τινὰ τῆς πόλεως χώραν, ἐμφεροῦς αὐτῷ τῇ ἐς τὴν πόλιν εἰσαγωγῇ πεποιημένης τῆς ἐκβολῆς. περιῶν τε τὰ ταύτη πεδία ἐς πολιορκίαν εὐπετῇ ἐποιεῖτο τὴν πόλιν. ἐνταῦθα γὰρ ἐνστρατοπεδεύεσθαι τοῖς πολεμίοις τῇ τοῦ ὕδατος περιουσίᾳ οὐ χαλεπὸν ἦν.». Ο.π. λόγος β’, κεφ. β, παρ. α, σελ 214, (στιχ. 3 -24).

μεγάλο βάθος και ύψος αλλού επίσης σχηματίζοντας λίμνες και αλλού κάνοντας μεγάλα τόξα και κύματα.²⁵⁷

Αφού πίεσε λοιπόν το προτείχισμα, το γκρέμισε αμέσως, συντάραξε μεγάλο μέρος του τείχους, άνοιξε τις πύλες και κατεβάζοντας μεγάλες ποσότητες νερού απλώθηκε σε όλη την πόλη. Πέρασε μάλιστα από την αγορά της πόλης από τους στενούς δρόμους και αφού πλημύρισε τις κατοικίες και περιμάζεψε από εκεί έπιπλα ξύλινα σκεύη και άλλα πολλά τέτοια αντικείμενα έπεσε μέσα στο όρυγμα και εξαφανίσθηκε κάτω από την γη. Λίγες μέρες αργότερα ξεπρόβαλλε και επανεμφανίστηκε κάπου πολύ κοντά στα σύνορα της Θεοδοσιουπόλεως σε απόσταση σαράντα μιλίων από την πόλη της Δάρας. Αναγνωρίστηκε βέβαια από τα οικιακά σκεύη που μετέφερε από τα σπίτια αυτής εδώ της πόλεως. Γιατί παρουσιάστηκε όλη η σχετική σαβούρα. Από τότε όταν υπάρχει ειρήνη και ηρεμία ο ποταμός διαρρέοντας την πόλη κι προσφέροντας άφθονα νερά για τις δεξαμενές χύνεται έξω από την πόλη δια μέσου των εξόδων που έχουν γίνει για αυτόν τον σκοπό από τους κτίστες της πόλης όπως έχω αναφέρει πριν. Επειδή μάλιστα ποτίζει εκείνα τα μέρη είναι πάντα αγαπητός σε όλους εκείνους που κατοικούν εκεί γύρω.²⁵⁸

²⁵⁷ «Τῶν τις ἐκεῖνη στρατευσαμένων, εἴτε τινὰ ὄψιν ὀνείρου ἰδὼν εἴτε αὐτόματος εἰς τοῦτο ἠγμένος, τῶν περὶ τὰς οἰκοδομίας τεχνιτῶν ἐταιρισάμενος πολὺν ὄμιλον, διώρυχα ἐκέλευε μακρὰν ἐντὸς τοῦ περιβόλου γεγενῆσθαι, δείξας τι χωρίον αὐτοῖς· ὕδωρ γὰρ πότιμον ἐνταῦθα εὐρήσειν ἐκ μυχῶν ἀποβλύζον τῆς γῆς. κυκλοτερεῇ τε τὴν διώρυχα ἐς ποδῶν μῆκος πεντεκαίδεκα ποιήσάμενος ἐπὶ πλεῖστον τὸ βάθος κατήγε. τοῦτο τῇ πόλει σωτήριον οὐκ ἐκ προνοίας τῶν τεχνιτῶν τούτων πεποιήται, ἀλλ' ὅπερ ἐνταῦθα ξυμβῆσθαι κακὸν ἔμελλεν, ἐς πᾶν ξυμφέρον διὰ τῆς κατώρυχος ἀπεκρίθη Ρωμαίοις. ὄμβρων γὰρ μεταξὺ ἐξαισίων καταρραγέντων, ὁ ποταμός, οὐπερ ἐπεμνήσθην ἀρτίως, πρὸ τοῦ περιβόλου μορμύρων ἀρθεῖς τε ἐπὶ μέγα κατὰ τὰ ξυνειθισμένα οὐκέτι ἐχώρει, οὐ δεχομένων αὐτὸν τηλικόνδε γεγενημένον οὔτε τῶν εἰσόδων οὔτε τοῦ ὀχετοῦ, ἤπερ τὰ πρότερα. ξυνίστατο οὖν ἐπὶ τὸ τεῖχος ξυνάγων τὸν ῥοῦν, ἐς ὕψος τε καὶ βάθος κατατείνων πολὺ, καὶ πῇ μὲν λιμνάζων, πῇ δὲ κυρτούμενός τε καὶ κυματίας γεγενημένος.». Ο.π. λόγος β', κεφ. β, παρ. β, σ. 215, (στιχ. 5 – 20).

²⁵⁸ «τὸ μὲν οὖν προτείχισμα βιασάμενος καθείλεν εὐθύς, κατασεῖσας δὲ καὶ πολλὴν τινα τοῦ τείχους μοῖραν καὶ τὰς πύλας ἀναπετάσας πολὺς τε ρεύσας τὴν πόλιν καταλαμβάνει σχεδὸν τι ὅλην, καὶ αὐτῆς τὴν τε ἀγορὰν καὶ τοὺς στενωποὺς καὶ οὐδέν τι ἦσσαν τὰς οἰκίας περιπολήσας, ἐπίπλων τε ἐνθένδε καὶ ξυλίνων τευχῶν καὶ ἄλλων τοιούτων φορυτὸν μέγαν ἐπαγόμενος, ἐς ταύτην τε τὴν διώρυχα ἐμπεσὼν ἀφανίζεται ὑπόγειος γεγενημένος. ἡμέραις δὲ οὐ πολλαῖς ὕστερον ἄγχιστά πη τῶν Θεοδοσιουπόλεως ὀρίων ἐκδούς, ἐν χώρῳ ἐφάνη σημείοις τεσσαράκοντα διέχοντι μάλιστα Δάρας πόλεως, οἷσπερ ἐπηγάγετο ἐκ τῶν τῆδε οἰκίων γνωσθεῖς. διεφάνη γὰρ ἐνταῦθα ὁ συρφετὸς ὅλος. καὶ τὸ λοιπὸν ἐν μὲν εἰρήνῃ καὶ ἀγαθοῖς πράγμασιν ἐν μέσῃ πόλει γινόμενος ὁ ποταμὸς οὗτος, περιπλέους τε τοῦ ὕδατος τοὺς θησαυροὺς ἐργασάμενος, φέρεται μὲν τῆς πόλεως ἔξω διὰ τῶν ἐξόδων αἵπερ αὐτῷ πεποιήνται ἐξεπίτηδες πρὸς τῶν δειμαμένων τὴν πόλιν, ὥσπερ μοι ἔναγχος

Όταν όμως φτάνει εχθρικός στρατός για να πολιορκήσει την πόλη αφού αποφράξουν τις εξόδους με σιδερένιες βέργες που τις ονομάζουν καταρράκτες, αμέσως αναγκάζουν τον ποταμό να αλλάξει μορφή και πορεία με τεχνητή πίεση και τον οδηγούν στην τάφρο και το εκεί κοντά ευρισκόμενο χάσμα. Με αυτόν τον τρόπο, οι εχθροί πιέζονται από την έλλειψη νερού και αναγκάζονται να λύσουν την πολιορκία αμέσως. Για παράδειγμα ο Μιρράνης ο στρατηγός των περσών στα χρόνια της βασιλείας του Καββάδη, ενώ ήλθε εδώ για πολιορκία από την πίεση όλων αυτών πολύ σύντομα αποχώρησε άπρακτος. Και ο ίδιος ο Χοσρόης, ύστερα από πολύ καιρό, έφθασε εδώ με τον ίδιο ακριβώς σκοπό και με μεγάλη στρατιωτική δύναμη επιχείρησε να καταλάβει την πόλη. Αντιμετωπίζοντας, όμως την έλλειψη νερού και παρατηρώντας το ύψος του περιβόλου σκέπτονταν διαρκώς ότι η πόλη ήταν απόρθητη και αλλάζοντας απόφαση, επέστρεψε κατευθείαν στην Περσία, ηττημένος από την προνοητικότητα του Ρωμαίου αυτοκράτορα. Με αυτόν τον τρόπο ο βασιλιάς Ιουστινιανός ρύθμισε αυτά τα θέματα της Δάρας». ²⁵⁹

14. ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΠΕΡΣΑΡΜΕΝΙΑΣ.

Η πόλη Ντβίν, (Δούβιος ή Τίβιον κατά τους ιστοριογράφους) ευρίσκεται Ν.Δ. της σημερινής λίμνης της Αρμενίας Σεβάν, σε ελάχιστη απόσταση από τα σημερινά Τουρκοαρμενικά σύνορα, προς την κατεύθυνση του ιστορικού όρους Αραράτ, το οποίο όμως ανήκει σήμερα στην Τουρκία. Η πόλη, η οποία αναφέρεται στον Προκόπιο με την ελληνική ονομασία Δούβιος, θα αποτελέσει το σημαντικότερο εκκλησιαστικό κέντρο ως έδρα του Αρμένιου Προχαλκηδονίου Μονοφυσίτη Αρχιερέα ο οποίος έφερε τον

δεδιήγηται. ἀρδεύων δὲ τὰ ἐκείνη χωρία ποθεινὸς ἄπασι τοῖς περιοικοῦσιν ἐς αἰὲ γίνεται.». Ο.π. λόγος β', κεφ. β, παρ. β, σ. 215 (στιχ. 20) – σ. 216 (στιχ. 12).

²⁵⁹ «ἐπεὶ δὲ πολέμιων στρατὸς ὡς πολιορκήσων τὴν πόλιν ἐνταῦθα ἴοι, τὰς μὲν διὰ τῶν σιδηρῶν ὀβελῶν ἐξόδους ἐπιβύσαντες τοῖς καταράκταις καλουμένοις, αὐτίκα τε τὸν ποταμὸν μεταπεφυκέναι καὶ τὴν ἐκβολὴν μεταπορεύεσθαι βιασάμενοι ἀνάγκη χειροποιήτῳ, ἐπὶ τε τὴν διώρυχα καὶ τὸ ἐνθένδε περιάγουσι χάος. καὶ ἀπ' αὐτοῦ οἱ πολέμοι πιεζόμενοι τοῦ ὕδατος τῇ ἀπορίᾳ διαλύειν ἀναγκάζονται τὴν πολιορκίαν εὐθύς. Μιρράνης ἀμέλει ὁ Περσῶν στρατηγὸς ἐπὶ Καβάδου βασιλεύοντος ἐπὶ πολιορκίᾳ ἐνταῦθα ἦκων, τούτοις τε πᾶσιν ἀναγκασθεῖς, ἄπρακτος οὐκ εἰς μακρὰν ἀνεχώρησε. καὶ Χοσρόης αὐτὸς πολλῶ ὕστερον ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἀφικόμενος στρατῷ μεγάλῳ ἐγκεχείρηκε τῇ ἐς τὴν πόλιν ἐπιβουλῇ. ὕδατός τε ἀπορίας πέρι ἀμυχανῶν, καὶ ἀποσκοπούμενος τὴν τοῦ περιβόλου ὑπερβολὴν, ἀμαχόν τε αὐτὴν διαρκῶς ὑπώπτευνεν εἶναι, καὶ τὰ βεβουλεμένα μεταγνοῦς, εὐθυωρόν ἐς τὰ Περσῶν ἦθη ἀπιὼν ὥχετο, τῇ τοῦ Ρωμαίων αὐτοκράτορος καταστρατηγηθεὶς προμηθείᾳ.». Ο.π. λόγος β', κεφ. β, παρ. β, σ. 216 (στιχ. 12) – 217 (στιχ. 2).

τίτλο του Καθολικού.²⁶⁰ Η πόλη Αρταμόσατα υπήρξε αρχικά η πρωτεύουσα της Περσαρμενίας και μεταγενέστερα η Ντβίν. Η απόσταση των δύο πόλεων είναι πολύ μικρή και σήμερα σε πολλές εκδηλώσεις παρουσιάζεται ως ενιαία πόλη (Dvin - Artashat). Όπως θα περιγράψουμε στον Β' Βυζαντινοπερσικό πόλεμο, η περιοχή της αποτέλεσε πεδίο σφοδρών μαχών. Άλλες κυριότερες πόλεις υπήρξαν η Τιγρανόκερτα (η παλαιά αρχαία πρωτεύουσα του Μ. Τιγράνη) καθώς και η Ανί. Η περιοχή της Περσαρμενίας είναι δύσβατη με μεγάλους ορεινούς όγκους και για αυτό τον λόγο είναι δύσκολη η ανάπτυξη στρατευμάτων. Η σημερινή Αρμενία αποτελεί μικρό μόνο τμήμα αυτής της περιοχής (σε εκτίμησή μας περίπου το 25%). Ο ηγέτης της Περσαρμενίας έφερε τον τίτλο του Marzpan. Το γεωκτητικό σύστημα (με ομοιότητες του αντίστοιχου βυζαντινού των Δυνατών) ονομάζονταν Naharat. Ονομαστή την πρωτοβυζαντινή περίοδο υπήρξε η οικογένεια ευγενών των Μαμικονιάν. Η θρησκεία της Περσαρμενίας ήταν η Ορθοδοξία στην δογματικά μονοφυσιτική προχαλκηδόνια μορφή.²⁶¹

Στρατιωτικές διεισδύσεις των βυζαντινών στην Περσαρμενία κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο υπήρξαν αρκετές. Στο δευτερεύον μέτωπο της Περσαρμενίας τα στρατεύματα του Κωνσταντίνου Β' και Ιουλιανού εισέδυσαν σε ικανό βάθος αλλά με την συνθηκολόγηση του Ιοβιανού τα βυζαντινά στρατεύματα θα επανέλθουν στην γραμμή Άμιδας – Θεοδοσιουπόλεως.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις των διαδόχων του Ιουστινιανού θα στεφθούν με πλήρη επιτυχία και έτσι το 591 τα σύνορα μετακινούνται ανατολικότερα. Σε γενικές γραμμές το μεγαλύτερο τμήμα της Περσαρμενίας, το οποίο ορίζεται Δ. της γραμμής Δάρας - Λίμνης Βάν –

²⁶⁰ «Ἔστι δὲ τὸ Δούβιος χώρα τις τὰ τε ἄλλα ἀγαθὴ καὶ ἀέρων τε καὶ ὑδάτων εὐεξίαν τινὰ διαρκῶς ἔχουσα, Θεοδοσιουπόλεως δὲ ὁδῷ ἡμερῶν ὀκτῶ διέχει. καὶ πεδία μὲν ἐνταῦθα ἱππῆλατά ἐστι, κῶμαι δὲ πολλαὶ πολυανθρωπότατοι ὥκηνται ἀγχοτάτω ἀλλήλαις καὶ πολλοὶ ἔμποροι κατ' ἐργασίαν ἐν ταύταις οἰκοῦσιν. ἔκ τε γὰρ Ἰνδῶν καὶ τῶν πλησιοχώρων Ἰβήρων πάντων τε ὡς εἰπεῖν τῶν ἐν Πέρσῃς ἐθνῶν καὶ Ῥωμαίων τινῶν τὰ φορτία ἐσκομιζόμενοι ἐνταῦθα ἀλλήλοις ξυμβάλλουσι. τόν τε τῶν Χριστιανῶν ἱερέα Καθολικὸν καλοῦσι τῇ Ἑλλήνων φωνῇ, ὅτι δὴ ἐφέστηκεν εἰς ὧν ἅπασιν τοῖς ταύτῃ χωρίοις». Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς α' τετραδός η' α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλίο 2, κεφ 25, παρ 1, σ. 263, (στιχ 3-12).

²⁶¹ Anne Elisabeth Redgate. *The Armenians*, εκδόσεις Blackwell Publishers Ltd, Massachusetts, Η.Π.Α. 2000. σ.σ. 132-135.

Αρτάξατα περιέρχεται στην βυζαντινή επικυριαρχία.²⁶² Το τμήμα αυτό όπως θα δούμε θα αποτελέσει και το κύριο μέτωπο κατά την εκστρατεία του Ηρακλείου κατά των Περσών. Η πρωτεύουσα Ντβίν, τα Αρτάξατα και το υπόλοιπο τμήμα παραμένει ως Περσαρμενία και διατηρεί ακόμη την περσική επικυριαρχία.

Οι οχυρώσεις της Περσαρμενίας ήταν εφάμιλλες των βυζαντινών και θα αποτελέσουν αντικείμενο σκληρών μαχών επί των διαδόχων του Ιουστινιανού. Επιβεβαιώνουν έτσι την ικανότητα των Περσών στην πολιορκία και τειχομαχία. Όπως και στις βυζαντινές περιοχές έτσι και εδώ πραγματοποιήθηκαν στρατιωτικές διεισδύσεις στην περιοχή.²⁶³ Το ήμισυ της βυζαντινής αρμενικής περιοχής Αρζανήνη. η Ν. των Κορδουαίων ορέων ευρισκόμενη περιοχή Κορδυηνή και η Βασπρακανία (η Βασπουρακάν),²⁶⁴ αποτελούν τις κυριότερες περιοχές της.

Σύμφωνα με τον Ιωάννη Εφέσιο, έναντι της Μαρτυροπόλεως, επί του περσικού εδάφους ευρίσκεται το περσικό οχυρό Άκμπας (Akbas ή Okbas). Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Ευάγριο « ... τό Όκβας όχυρώτατον φρούριον, αντικρύ Μαρτυροπόλεως ές τήν αντιπέρασ όχθην διακείμενον επί του σκοπέλου αποτόμου, όθεν καί άποπτος ή πάσα καθεστήκει πόλις...». Επίσης από τον Θεοφύλακτο Σιμοκάτη αναφέρεται ότι το 582 μ.Χ. ο βυζαντινός στρατηγός Ιωάννης ο Μυστάκων εισβάλοντας στην Περσαρμενία πολιορκήσε την πόλη αφού «..ήκε πλησίον του Νυμφίου καί τό Άκβας ένεχείρει αίρήσειν...». Η θέση του φρουρίου είναι εκ φύσεως οχυρά «...ό δέ του Ρωμαϊκού ταξίαρχος τουτο πυθόμενος ήκε πλησίον του Νυμφίου καί τό Άκβας ένεχείρει αίρήσειν. δύσληπτον δέ τουτι τό όχύρωμα

²⁶² Χάρτης 13 του παραρτήματος.

²⁶³ Αναφέρεται η διείσδυση του 436 επί αυτοκράτορος Ζήνωνος . «Ότι τών Ρωμαίων ές Κόλχους έλθόντων καί συμβαλόντων πόλεμον προς Λαζούς, ό μέν Ρωμαϊκός στρατός ές τά σφέτερα έπανέζευξεν, καί οί άμφί τά βασίλεια προς τήν έτέραν μάχην παρεσκευάζοντο, βουλόμενοι πότερον την αὐτήν ή τής δι'Άρμενίας τής Περσών χώρας προσοίκου πορευθέντες όδόν τόν πόλεμον έπάξουσι;». Πρίσκου Πανίτου ρήτορος καί σοφιστοῦ έκλογαί περί πρέσβων έθνών προς Ρωμαίους, [Πρίσκου Πανίτου τά σωζόμενα] εκδ. G.B. Niebuhr και I. Beker, *Priscii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829, παρ η, σελ.217, (στιχ 8-13).

²⁶⁴ Η περιοχή αυτή θα προσαρτηθεί στο Βυζάντιο το 1021. Ο τοπικός ηγεμόνας θα δεχθεί την βυζαντινή κυριαρχία υπό τον Βασίλειο Β΄ με αντάλλαγμα κάποια προνόμια στην περιοχή της Σεβάστειας. Το 1071 μετά την μάχη του Ματζικέρτ χάνεται οριστικά η Αρμενία για το Βυζάντιο. Richard G. Hovannisian. *The Armenian people from ancient to modern times*. εκδόσεις St. Martins Press, New York 2006, σ. σ. 188-193.

καὶ πρὸς πολιορκίαν ἀκαταγώνιστον. ἐπικάθηται δὲ τὸ φρούριον ἐπ’ ὄρους αὐχένα, ἀμφοῖν δὲ ταῖς λαγόσιν ἐστὶν ἀμφίκριμνον, τό τε οὖραιον τούτου μεγάλαις κοιλαίνεται φάραγξιν, ὥς μίαν εἶναι λοιπὸν συμβαίνειν τὴν ἐπὶ μέτωπον εἴσοδον τειχιζομένην στεγανῶν λίθων συνθήκαις».²⁶⁵ Ἔτσι με βάση αυτές τις πληροφορίες η θέση του Ἀκβας ταυτίζεται με την σημερινή τουρκική πόλη Anosarvan Kala. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Εφέσιο οι Πέρσες αποπειράθηκαν πολλές φορές να οχυρώσουν αυτό το φρούριο αλλά οι συχνές επιδρομές των βυζαντινῶν το κατάστρεφαν. Τελικὰ ολοκληρώθηκε ἐπὶ βασιλείας του Χοσρόη Anosarvan ἀπὸ τον ὁποῖο ἔλαβε το ὄνομα. Ἡ ἐπίθεση ἀντιπερισπασμοῦ των βυζαντινῶν το 582 για την κατάληψή του ἀπέτυχε οἰκτρά.

Ἐκτός ἀπὸ το Ἀκβας οι Πέρσες εἶχαν ὁργανώσει δύο ἀκόμη οχυρώσεις. Τα φρούρια Αφουμῶν και Χλωμάρων (ἢ Χλωμαρῶν). Το φρούριο Αφουμῶν βρίσκεται στην περιοχή Αρζανήνη,²⁶⁶ ἡ ὁποία βρίσκεται μετὰξὺ της βυζαντινῆς Μαρτυροπόλεως και της περσαρμενικῆς παλαιᾶς πρωτεύουσας Τιγρανόκερτα. Ἡ περιοχή κατανέμεται και στις δύο περιοχές και το Αφουμῶν βρίσκεται στην πλευρὰ της Περσαρμενίας. Ἡ θέση του Αφουμῶν ταυτίζεται με τον σημερινό οικισμό Fum ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται στους πρόποδες του τουρκικοῦ ὄρους Lige και πλησίον του σημερινοῦ παραποτάμου του Τίγρεως Batmansuyu (Νυμφίου). Οι βυζαντινοὶ εἶχαν ἐπιχειρήσει ἐναντίον αὐτῶν των φρουρίων κατὰ την διάρκεια των βυζαντινοπερσικῶν πολέμων στα τέλη του 6^{ου} αἰῶνα ὅταν ἀνακατέλαβαν την Αρζανήνη.²⁶⁷ Σε μικρὴ ἀπόσταση Α. του Fum εὐρίσκεται και το φρούριο Χλωμάρων. Ὅπως θα περιγράψουμε παρακάτω το 532 ὁ βυζαντινὸς στρατὸς εἰσέβαλε στην Περσαρμενία και κατέλαβε τις οχυρές θέσεις Βῶλο και Φαράγγιο ὅπου οι Πέρσες ἐξορύσσουν τον χρυσὸ για το περσικὸ παλάτι.²⁶⁸

²⁶⁵ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ἱστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], ἐκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. 108.

²⁶⁶ Ὁ.π. σ. 94.

²⁶⁷ Σε αὐτὴ την περιοχή ἀναφέρεται ὁ Αγαθίας περιγράφοντας σύντομα την εἰσβολὴ του στρατηγοῦ και μετέπειτα αυτοκράτορα Μαυρικίου το 578 μ.Χ. Αλεξάκης Αλέξανδρος *Ἀγαθίου Σχολαστικοῦ, Ἱστορίαι*, [Κ.Β.Ι. 18], ἐκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2008. σ.σ. 618-619.

²⁶⁸ Nicholas Adontz *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. ἀπὸ την αρμενικὴ ἐκδοσὴ του 1908, Nina G. Garsoian), ἐκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970, σ. σ. 12-13.

Όταν το 568 ο στρατηγός και μετέπειτα αυτοκράτορας Φιλίππικος πολιορκούσε το Χλωμάρων λόγω εσφαλμένης εκτίμησης της καταστάσεως σταμάτησε την πολιορκία υποχώρησε στο Φουμών και κατόπιν αφού διέσχισε τον Νύμφιο ποταμό υποχώρησε στην Άμιδα. Το Χλωμάρων αποτελούσε τμήμα της περσικής οχυρωμένης γραμμής Ακμπάς - Αφουμών και η θέση του εντοπίζεται πλησίον των σημερινών τουρκικών ποταμών Nerjiki και Talori Deresi. Το 578 ο αυτοκράτορας Μαυρίκιος κατέλαβε το Αφουμών όπου εγκατέστησε φρουρά σε αυτό το φρούριο το οποίο ανήκε πριν στους Περσες.²⁶⁹ Κατά κανόνα οι σχέσεις Περσαρμενίας και Περσίας κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο υπήρξαν φιλικές.²⁷⁰

15. ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΣΙΑΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΜΕΝΙΚΟ ΧΩΡΟ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΑΝΟΔΟ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ.

Το Βυζάντιο και η Περσία βάσιζαν, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 6ου αιώνα., τις σχέσεις τους στην ισοτιμία και τον αμοιβαίο σεβασμό. Η πολιτική αυτή απέρρεε από την επίγνωση της ισχύος της άλλης πλευράς και την ύπαρξη επικίνδυνων κοινών εχθρών. Έτσι, από το 298 έως το 540 . οι περιοδικές εχθροπραξίες καλύπτουν συνολικά μόλις 40 έτη. Με τον περσικό πόλεμο του Ιουστινιανού Α' εγκαινιάζεται μια περίοδος συγκρούσεων που σε ορισμένες περιπτώσεις διατάραξαν σοβαρά την ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή. Η μακρά πάλη των δύο αυτοκρατοριών τερματίσθηκε με τον περσικό πόλεμο του Ηρακλείου (611-628). Στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων και πολέμων ο αρμενικός χώρος

²⁶⁹ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. 144.

²⁷⁰ Ο Πέρσης διάδοχος Ορμίσδας συλλειφθείς λόγω εσωτερικών δυναστικών ανταγωνισμών από τοπικό Πέρση ηγεμόνα, ο οποίος υποστήριζε τον σφετεριστή του θρόνου αδελφό του Ορμίσδα, απέδρασε με περιπετειώδη τρόπο στην Περσαρμενία αρχικά και κατόπιν στην Πόλη. «...Ορμίσδης δέ τόν ἰχθύν διελὼν εὗρε τήν ῥίνην, τὰς δ' ἐπικειμένας τοῖς ποσὶ πέδας διατεμὼν, ἀναλαβὼν τε τήν τοῦ εὐνούχου στολήν, διὰ μέσων τῶν φυλάκων ἤδη μεθύνων μεθύνων ἐξήει, καὶ τῶν εὐνούχων ἓνα παραλαβὼν ἄφικνεῖται πρὸς Ἀρμενίων βασιλέα, φίλον ὄντα καὶ ξένον αὐτῷ. καὶ διὰ τούτου μετ' ἀσφαλείας διασωθεὶς τῷ Κωνσταντίνῳ προσέδραμε, καὶ πάσης ἡξιώθη τιμῆς τε καὶ θεραπείας...». Ζωσίμου κόμητος καὶ ἀπὸ φισκοσυννηγόρου ἱστορίας νέα βιβλία ἐξ, εκδ. I. Beker, *Zosimus*, [C.S.H.B.], Βόννη 1837, παρ 27, σ. 93, (στιχ 7-14).

αποτέλεσε αντικείμενο ανταγωνισμού άλλοτε ως κύριο και άλλοτε ως δευτερεύον μέτωπο.

Οι διαφορές μεταξύ των δύο δυνάμεων ήταν αρκετές. Αφορούσαν μεταξύ των άλλων και τη διεκδίκηση αρμενικών περιοχών στη μακρά (περ. 1.500 χλμ.) συνοριακή ζώνη.²⁷¹ Τα προβλήματα αυτά προσπαθούσαν να επιλύσουν οι διπλωματικές υπηρεσίες των δύο κρατών, προς αποφυγή ενός πολέμου. Οι συζητήσεις που γίνονταν στις δύο πρωτεύουσες ή/και σε κάποιο συνοριακό τόπο,²⁷² όπως το Δάρας, ήταν κατά κανόνα χρονοβόρες και, όταν τελεσφορούσαν, επισφραγίζονταν με ανακωχή ή οριστική συνθήκη. Το κείμενο της συμφωνίας έπρεπε να συνταχθεί στην περσική και στην ελληνική γλώσσα πριν εγκριθεί και μονογραφηθεί από τους δύο ηγεμόνες. Υπήρξαν όμως και περιπτώσεις αιτήματος στρατιωτικής βοήθειας εκ μέρους των Περσών προς τον βυζαντινό αυτοκράτορα όταν αντιμετώπιζε προβλήματα με παραμεθόριους υποτελείς λαούς.²⁷³

²⁷¹ Αναφέρουμε ενδεικτικά τις κυριότερες διαφορές των δύο κρατών, οι οποίες ήταν ο έλεγχος των ημιαυτόνομων κρατιδίων του Καυκάσου, η φύλαξη των Κασπίων Πυλών, η οχύρωση παραμεθορίων θέσεων, η θέση των Νεστοριανών χριστιανών μέσα στην Περσική αυτοκρατορία, η τύχη των φυγάδων, η θέσπιση κανόνων για τη διεξαγωγή του εμπορίου μεταξύ των δύο χωρών κ.ά.

²⁷² «οὕτω τοίνυν τοὺς πρέσβεις Ἰουστίνος βασιλεὺς ἀπεπέμψατο, ἄνδρας τοὺς Ῥωμαίων ἀρίστους ἔψεσθαι σφίσιν οὐκ ἐς μακρὰν ὑποσχόμενος, οἱ τὰ τε ἀμφὶ τῇ εἰρήνῃ καὶ τῷ Χοσρόῳ ὡς ἄριστα διοικήσονται. γράμμασί τε Καβάδην κατὰ ταὐτὸ ἡμείψατο. στέλλονται τοίνυν ἐκ μὲν Ῥωμαίων Ὑπάτιος, Αναστασίου τοῦ πρώην βεβασιλευκότος ἀδελφιδοῦς, πατρικίος τε καὶ ἀρχὴν τῆς ἔω τὴν στρατηγίδα ἔχων, καὶ Ρουφῖνος ὁ Σιλβανοῦ παῖς, ἔν τε πατρικίοις ἀνὴρ δόκιμος καὶ Καβάδῃ ἐκ πατέρων αὐτῶν γνώριμος· ἐκ Περσῶν δὲ ἀνὴρ δυνατώτατός τε καὶ ἐξουσία πολλὴ χρώμενος, ὄνομα μὲν Σεόσης, ἀδρασταδάρην σαλάνης δὲ τὸ ἀξίωμα, καὶ Μεβόδης, τὴν τοῦ μαγίστρου ἔχων ἀρχήν. οἱ δὲ ἐς χῶρόν τινα ξυνιόντες, ὃς γῆν τὴν Ῥωμαίων τε καὶ Περσῶν διορίζει, ἀλλήλοις τε ξυγγινόμενοι ἔπρασσον ὅπως τὰ τε διάφορα διαλύσουσι καὶ τὰ ἀμφὶ τῇ εἰρήνῃ εὖ θήσονται. ἦκε δὲ καὶ Χοσρόης ἐς ποταμὸν Τίγρην, ὃς δὴ πόλεως Νισίβιδος διέχει δυοῖν ἡμέραιν ὁδῷ μάλιστα, ὅπως, ἐπειδὴν τὰ ἐς τὴν εἰρήνην ἑκατέροις δοκῇ ὡς ἄριστα ἔχειν, αὐτὸς ἐς Βυζάντιον στέλλοιτο...». Προκοπίου Καισαρέως, *ἱστοριῶν τῆς α' τετραδός* η' α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλίο I, κεφ 11, παρ 3, σ. 54, (στιχ 3-20).

²⁷³ Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση όταν οι Σουάννοι (λαός στην περιοχή του σημερινού Β.Δ. Ιράν) αντέδρασαν δυναμικά κατά του Πέρση βασιλέως και για τον λόγο αυτό ζητήθηκε η συνδρομή του βυζαντινού αυτοκράτορα Λέοντα Β' το 472 «ὅτι μεγίστης πρὸς τὸ Σουάννων ἔθνος Ῥωμαίοις τε καὶ Λαζοῖς ὑπαρχούσης διαφορᾶς, καὶ σφόδρα ἐς τὴν τοῦ σήματος των Σουάννων συνισταμένων μάχην. καὶ Περσῶν δὲ ἐθελόντων αὐτῷ πολεμεῖν διὰ τὰ φρούρια, ἅπερ ὑπὸ Σουάννων ἀφήρηντο, πρεσβείαν ἔστειλλον, ἐπικούροις αὐτῷ

Η σπουδαιότητα της Αρμενίας, της Ιβηρίας και της Λαζικής, ηγεμονιών οι οποίες βρίσκονταν στις νότιες και ανατολικές ακτές του Ευξείνου Πόντου, έγκειται στο γεγονός ότι ήλεγχαν τις προσβάσεις προς τον Εύξεινο, αφενός, και προς τις στέπες του Καυκάσου, αφετέρου, τον συνηθισμένο δηλαδή χώρο διέλευσης των νομαδικών φύλων προς τα βυζαντινά και περσικά εδάφη.²⁷⁴ Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να επισημάνουμε το ιδιαίτερο καθεστώς επιτήρησης των Κασπίων Πυλών. Η φύσει και θέσει οχυρή αυτή περιοχή ευρίσκονταν στα Α. της Περσαρμενίας εκατοντάδες χιλιόμετρα μακράν της βυζαντινοπερσικής μεθορίου. Τη στενή αυτή ορεινή δίοδο, προπύργιο βυζαντινών και Περσών κατά των επιδρομών των λαών της κεντρικής Ασίας, φύλασσαν από κοινού και οι δύο αυτοκρατορίες. Οι βυζαντινοί κατά κανόνα δεν τηρούσαν δικά τους στρατεύματα στην περιοχή αλλά ανέθεταν την υπεράσπιση των συμφερόντων τους σε τοπικά ή περσικά στρατεύματα καταβάλλοντας κάποιο ποσό. Μεγάλη κρίση προκλήθηκε όταν ο Αναστάσιος Α' (491-518) αρνήθηκε να καταβάλει στους Πέρσες το συμφωνημένο ποσόν για τη φρούρηση των Κασπίων Πυλών (Ντερμπέντ).²⁷⁵

διαπεμφθῆναι παρά βασιλέως αἰτῶν ἐκ τῶν παραφυλαττόντων στρατιωτῶν τὰ Ἀρμενίων ὄρια τῶν Ῥωμαίοις ὑποτελῶν...». Πρίσκου Πανίτου ῥήτορος καὶ σοφιστοῦ ἐκλογαὶ περὶ πρέσβεων ἐθνῶν πρὸς Ῥωμαίους, [Πρίσκου Πανίτου τὰ σωζόμενα] εκδ. G.B. Niebuhr και I. Beker, *Priscii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829, παρ κβ, σ. 164 (στιχ 20) - σ. 165 (στιχ. 5).

²⁷⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση βιαιάς μετακινήσεως λαών περί το 468 επί αυτοκράτορος Λέοντος Β' «Ὅτι Σαράγουροι Ακαττίροις καὶ ἄλλοις ἔθνεσι ἐπιθέμενοι ἐπὶ Πέρσας ἐστράτευον. καὶ πρότερον μὲν ἐπὶ Κασπίας παρεγένοντο πύλας. καὶ φρουρὰν Περσικὴν ἐν αὐταῖς ἐγκαθεστῶσαν εὐρόντες ἐτέραν ὁδὸν ἐτράποντο. δι' ἧς ἐπὶ τοὺς Ἰβήρας ἐλθόντες τὴν τε αὐτῶν ἐδήουν καὶ τὰ Ἀρμενίων χωρία κατέτρεχον...». Ὁ. π. παρ ιθ, σ.161, (στιχ 13-18).

²⁷⁵ Το Derbent (ρωσικά: Дербент) είναι παραθαλάσσια πόλη της Κασπίας θαλάσσης και ανήκει σήμερα στην Ρωσική Ομοσπονδία, (συγκεκριμένα στην αυτόνομη Ρωσική Δημοκρατία του Νταγκεστάν). Αποτελεί την νοτιότερη μεγάλη πόλη της Ρωσίας αφού ευρίσκεται ελάχιστα χιλιόμετρα από τα σύνορα με το Αζερμπαϊτζάν. Περιήλθε στους Ρώσους από τους Πέρσες το 1813 επί τσάρου Αλεξάνδρου Α'. Το όνομά της σε παραφθαρμένα περσικά σημαίνει «αποκλεισμένη πύλη» και ταυτίζεται με τις Κασπίες Πύλες τις οποίες σύμφωνα με τον θρύλο ίδρυσε ο Μ. Αλέξανδρος. Πρόκειται για μια στενή λωρίδα γης πλάτους 3-4 χιλιομέτρων και μήκους ολίγων χιλιομέτρων, που ευρίσκεται μεταξύ του Ν.Α. Καυκάσου και της Κασπίας θάλασσας. Ως γνωστόν ο τεράστιος όγκος της οροσειράς του Καυκάσου (υψηλότερη κορυφή Ελμπρούς 5.642 μ), ακολουθεί κατεύθυνση από Β.Α. προς Ν.Α. «κλείνοντας» έτσι όλη την περιοχή μεταξύ

Ο ιστορικός Προκόπιος μας δίνει μια θαυμάσια περιγραφή αυτών. «τὰ δὲ ἄμφι πύλας τὰς Κασπίας ξυνενεχθέντα ἔρων ἔρχομαι. Τὸ Κιλικῶν ὄρος ὁ Ταῦρος ἀμείβει μὲν τὰ πρῶτα Καππαδόκας τε καὶ Ἀρμενίους καὶ τῶν Περσαρμενίων καλουμένων τὴν γῆν, ἔτι μέντοι Ἀλβανούς τε καὶ Ἰβήρας, καὶ ὅσα ἄλλα ἔθνη αὐτόνομά τε καὶ Πέρσαις κατήκοα ταύτη ὥκηνται. ἐξικνεῖται γὰρ ἐς χώραν πολλήν, προϊόντι δὲ αἰὲς τὸ ὄρος τοῦτο ἐς μέγα τι χρήμα εὖρους τε καὶ ὕψους διήκει. ὑπερβάντι δὲ τοὺς Ἰβήρων ὄρους ἀτραπὸς τίς ἐστὶν ἐν στενοχωρίᾳ πολλῇ, ἐπὶ σταδίου πεντήκοντα ἐξικνουμένη. αὕτη δὲ ἡ ἀτραπὸς ἐς ἀπότομόν τινα καὶ ὅλως ἄβατον τελευτᾷ χώρον. δίοδος γὰρ οὐδεμία τὸ λοιπὸν φαίνεται, πλὴν γε δὴ ὅτι ὥσπερ τινὰ χειροποίητον πυλίδα ἐνταῦθα ἡ φύσις ἐξεῦρεν, ἡ Κασπία ἐκ παλαιοῦ ἐκλήθη. τὸ δὲ ἐνθὲνδε πεδία τέ ἐστιν ἱππήλατα καὶ ὑδάτων πολλῶν ἀτεχνῶς ἔμπλεα, καὶ χώρα πολλὴ ἱππόβοτός τε καὶ ἄλλως ὑπτία. οὗ δὲ τὰ Οὐννων ἔθνη σχεδόν τι ἅπαντα ἰδρυται ἄχρι ἐς τὴν Μαιῶτιν διήκοντα λίμνην. οὗτοι ἦν μὲν διὰ τῆς πυλίδος, ἧς ἄρτι ἐμνήσθην, ἴωσιν ἐς τὰ Περσῶν τε καὶ Ῥωμαίων ἥθη, ἀκραιφνέσι τε τοῖς ἵπποις ἴασι καὶ περιόδῳ τινὶ οὐδαμῇ χρώμενοι οὐδὲ κρημνώδεσιν ἐντυχόντες χωρίοις, ὅτι μὴ τοῖς πεντήκοντα σταδίοις ἐκείνοις, οἷσπερ εἰς τοὺς Ἰβηρίους ὄρους, ὥσπερ ἐρρήθη, διήκουσιν. ἐπ’ ἄλλας δὲ τινὰς ἐξόδους ἰόντες πόνῳ τε πολλῷ παραγίνονται καὶ ἵπποις οὐκέτι χρῆσθαι τοῖς αὐτοῖς ἔχοντες. περιόδους τε γὰρ αὐτοὺς περιέμειναι πολλὰς ἐπάναγκες καὶ ταύτας κρημνώδεις. ὅπερ ἐπειδὴ ὁ Φιλίππου Ἀλέξανδρος κατενόησε, πύλας τε ἐν χώρῳ ἐτεκτήνατο τῷ εἰρημένῳ καὶ φυλακτῆριον κατεστήσατο. ὁ δὲ ἄλλοι τε πολλοὶ προϊόντος χρόνου ἔσχον καὶ Ἀμβαζούκης, Οὐννος μὲν γένος, Ῥωμαίοις δὲ καὶ Ἀναστασίῳ βασιλεῖ φίλος. οὗτος Ἀμβαζούκης ἐπειδὴ ἔς τε γῆρας ἀφῆκτο βαθὺ καὶ τελευτᾶν ἔμελλε, πέμψας παρὰ τὸν Ἀναστάσιον, χρήματά οἱ δοθῆναι ἤτει, ἐφ’ ᾧ τό τε φυλακτῆριον καὶ πύλας τὰς Κασπίας ἐνδώσει Ῥωμαίοις».²⁷⁶

Ευξείνου Πόντου και Κασπίας θαλάσσης. Οι ελάχιστοι αυχένες, κλεισούρες και διάσελα, ευρίσκονται σε μεγάλα ύψη, ώστε η διάβασή τους είναι εξαιρετικά δύσκολη. Козыбский Е. И. *история города дербента*, εκδόσεις Русская типография, Μπακού, 2012, σ.σ. 11-12 και 15-51.

Επίσημος ιστότοπος πόλεως εορτασμού 2000 ετών του Дербент: Официальный сайт празднования 2000-летия г.Дербент.

<http://дербент-2000.pф/>

²⁷⁶ Προκοπίου Καισαρέως, *ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδῶς* η' ἀ'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, κεφ 10, παρ 1, σ. 47 (στιχ 24) – σ. 49 (στιχ. 2).

Όπως θα περιγράψουμε παρακάτω το 502 ο Καβάδης (488-531) εισέβαλε στο βυζαντινό έδαφος, κυριεύοντας σημαντικές πόλεις των βυζαντινών αρμενικών περιοχών (Θεοδοσιούπολη, Μαρτυρόπολη, Αμιδα). Η ανακωχή συμφωνήθηκε το 505 ή 506 χωρίς εδαφικές μεταβολές, αλλά με υποχρέωση των Βυζαντινών να καταβάλλουν κάθε χρόνο μεγάλη χορηγία στους Πέρσες. Ο Αναστάσιος, που κατανόησε την ανάγκη να οργανωθεί στρατιωτική βάση στην περιοχή, ενίσχυσε και οχύρωσε την πόλη Δάρας, δίνοντάς της και το όνομά του: Αναστασιούπολις.²⁷⁷ Η από κοινού συμφωνηθείσα οχύρωση των θέσεων-κλειδιών στον Καύκασο προϋπέθετε ιδιαίτερα καλές σχέσεις ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες και επομένως μια τέτοια συμφωνία μπορεί κάλλιστα να συνδυασθεί με την εμπορική συνθήκη του 408/409. Έτσι τα περάσματα των "Κασπίων Πυλών", βορείως της Περσαρμενίας, αποτελούσαν όχι μόνο αφορμή πολέμου μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, αλλά και σημαντική πηγή πλούτου για όποιον τις κατείχε, γεγονός που θα αποδεικνυόταν και αργότερα, κατά την υπογραφή της συνθήκης του 562.²⁷⁸

Μετά την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, αυξήθηκε η σημασία του βόρειου τμήματος της Μ. Ασίας, (και αρμενικών περιοχών) ιδιαίτερα των δρόμων που τη διέσχιζαν. Οι σπουδαιότεροι δρόμοι από την Κωνσταντινούπολη προς τα ανατολικά ήταν: α) ο βόρειος, ο οποίος κατευθυνόταν προς Γάγγρα, Αμάσεια, Σάταλα, Θεοδοσιούπολη και στη συνέχεια προς τα Αρτάξατα της περσικής Αρμενίας, β) ο κεντρικός, (η στρατιωτική οδός), οδηγούσε από τη Νίκαια στην Αγκυρα και κατόπιν στη Μελιτηνή, μέσω Σεβάστειας ή Καισάρειας. Από τη Μελιτηνή ο δρόμος κατευθυνόταν στην Αμιδα και στη συνέχεια προς τον νότο, ακολουθώντας τον Τίγρη. Υπήρχε, ακόμη, η δυνατότητα από τη Μελιτηνή

²⁷⁷ «Αναστάσιός τε βασιλεύς, έπειδή έγένοντο αί προς Καβάδην σπονδαί, πόλιν έδείματο έν χωρίω Δάρας ίσχυράν τε ύπερφυώς και λόγον άξίαν, αὐτοῦ βασιλέως έπάννυμον». Ο.π. βιβλίο Ι, κεφ 11, παρ 1, σ. 49, (στιχ 10-12).

²⁷⁸ («...πρός έπί τούτοις τὸ μὴ έθέλειν Ῥωμαίους άν' έτος έκαστον πεντακοσίας λίτρας χρυσίου κατὰ τὸ είωθὸς κατατίθεσθαι, άς Ἰουστινιανὸς ὁ βασιλεύς ταίς συνθήκαις διωμολόγησεν, οἳά περ άπαξιούντας φορολογεῖσθαι ύπό τοῦ Περσών βασιλέως. ὁ δ' ήν οὐ τούτο, άλλ' έπί φρουρά τών ὀχυρωμάτων έδίδοντο τών είς κοινήν σύστασιν φρουρουμένων, ὅπως μὴ σχοίη τήν είσροήν τών άπείρων έθνών και όμόρων ή άκατάσχετος δύναμις, και βασιλείας έκατέρας επιγένηται λύσις»). Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, Ιστορίαι, εκδ. G.B. Niebuhr, και I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 9, παρ 2, σ. 133, (στιχ. 7- 14).

να κατευθυνθεί κανείς βορειότερα, πρώτα μέσω του ποταμού Αροάνια (του ανατολικού Ευφράτη) και στη συνέχεια μέσω των διαβάσεων των πηγών του Τίγρη. Αυτές οι διαβάσεις ήταν γνωστές στις αραβικές πηγές ως «*φρούρια του Αλεξάνδρου*», και αναφέρονταν στα δύο κάστρα βορειοανατολικά της Μαρτυρόπολης, τα οποία προστάτευαν τη διπλή διάβαση από τη Μεσοποταμία προς την Αρμενία, γ) Ο νότιος δρόμος περνούσε από τη Μαλάγγινα, το Δορύλαιο, το Πολύβοτο, το Φιλομήλιο, το Ικόνιο και, μέσω των Κιλικίων Πυλών ή των περασμάτων του Ταύρου, οδηγούσε στη Συρία. Από εκεί υπήρχε δρόμος προς την Αίγυπτο, έως την περιοχή βόρεια των Θηβών, ο οποίος συνέχιζε προς τα λιμάνια της Ερυθρός Θάλασσας. Αυτός ήταν ο δρόμος που ακολουθούσαν συνήθως οι προσκυνητές. Κομβικά σημεία στο οδικό δίκτυο της Μ. Ασίας ήταν η Νίκαια, η Άγκυρα, η Σεβάστεια, η Καισάρεια, το Ικόνιο και η Μελιτηνή. Από την τελευταία, π.χ., περνούσε όχι μόνο ο κεντρικός δρόμος, αλλά και ένας άλλος, κάθετος, που ερχόταν από τα Σάταλα της Μικράς Αρμενίας και κατευθυνόταν προς τα Σαμόσατα και τη Συρία. Προέκταση των τριών κύριων δρόμων αποτελούσαν οι δρόμοι που οδηγούσαν προς την Ανατολή. Τέτοιοι ήταν ο κεντρικός δρόμος, του μεταξιού, που μέσω της Σελεύκειας οδηγούσε στον Περσικό, καθώς και ο δρόμος ο οποίος από τη Θεοδοσιούπολη (ή τα Αρτάξατα) οδηγούσε ανατολικά, μέσω της Ταυρίδας. Υπήρχε, βέβαια, και ο βορειότερος παραλιακός, μέσω της Τραπεζούντας, η προέκταση του οποίου κατευθυνόταν βόρεια της Κασπίας προς την κεντρική Ασία.²⁷⁹ Στο εμπόριο του μεταξιού αναφέρονται τα κείμενα που άφησαν οι πρωτοβυζαντινοί συγγραφείς Νόννοσος και Μένανδρος προτήκτωρ για την περιοχή της Ερυθράς Θάλασσας και της Κεντρικής Ασίας αντίστοιχα.²⁸⁰

Οι τριβές μεταξύ Βυζαντινών και Περσών για τον έλεγχο των αρμενικών περιοχών υπήρχαν ήδη παλαιότερα. Ενόχληση προκάλεσε στους Πέρσες η εγκατάσταση του τότε καίσαρος Κωνσταντίου στην Αντιόχεια (333) καθώς και η οχύρωση συνοριακών πόλεων στρατηγικής σημασίας, όπως η Αμιδα (σημ. Diyarbakır). Ο Μ. Κωνσταντίνος

²⁷⁹ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 139.

²⁸⁰ Μενάνδρου Προτίκτορος *τά σωζόμενα*, εκδ. I. Beker και G.B. Niebuhr, *Menandrii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829, σ. σ. 281 -342 και *ἐκλογαί ἐκ τῆς Νοννόσου ἱστορίας*, εκδ. G.B. Niebuhr και I. Beker, *Eclogae Photii ex Nonnoso*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829. σ. σ. 478-482.

αναδιοργάνωσε το ιππικό, για να αντιμετωπίσει το ισχυρότατο ιππικό των Περσών και αγωνίσθηκε επιτυχώς εναντίον τους, αποσπώντας το 334 εδάφη της Περσαρμενίας, η οποία λόγω θρησκείας έκλινε προς το Βυζάντιο. Το 337 όμως αποδέχθηκε τις περσικές προτάσεις, προχώρησε στη σύναψη ειρήνης και παραχώρησε ορισμένες ανατολικές αρμενικές περιοχές, που είχε καταλάβει κατά την διάρκεια του πολέμου. Οι περσικές συνοριακές επιδρομές, όμως, και οι διωγμοί των χριστιανών συνεχίζονταν ιδιαίτερα στην παρακείμενη των αρμενικών περιοχών Μεσοποταμία.²⁸¹

Συγκεκριμένα στο διάστημα 339 - 350 ο βασιλιάς των Περσών Σαπούρ (η Σαπώρ) επιχείρησε τρεις φορές ανεπιτυχώς να καταλάβει τη Νίσιβη (σημ. Nusaybin). Στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, ο Λικίνιος υποψιαζόταν ότι οι Αρμένιοι συνεργάζονταν με τον Κωνσταντίνο επειδή περσική πρεσβεία συνάντησε τον Κωνσταντίνο το 320. Το 324 ο Πέρσης πρίγκιπας Ορμίσδας εγκατέλειψε τον αδελφό του Σαπώρη Β' και κατέφυγε στον Κωνσταντίνο.²⁸² Για να αποφύγει τα χειρότερα, ο Σαπώρης έστειλε μία πρεσβεία με δώρα στον πρώτο Βυζαντινό αυτοκράτορα και κατόρθωσε να ανανεώσει τη συνθήκη ειρήνης της Νισίβεως, του 299 (επί Διοκλητιανού). Παρά την ανανέωση, όμως, της συνθήκης, αλλά και την αδυναμία του να αντιπαρατεθεί με τον Κωνσταντίνο, ο Σαπώρης δεν εγκατέλειψε τις φιλοδοξίες του θέλοντας να ανακτήσει εδάφη που έχασε παλαιότερα. Επίσημα, πάντως, δεν είχε κηρυχθεί ακόμη πόλεμος μεταξύ του Βυζαντίου και της Περσίας.²⁸³

²⁸¹ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996, σ.σ. 147-149.

²⁸² Η κατάσταση στο εσωτερικό της Περσίας δεν ήταν καλή στις αρχές της βασιλείας του Κωνσταντίνου. Ο Πέρσης διάδοχος Ορμίσδας συλλειφθείς λόγω εσωτερικών δυναστικών ανταγωνισμών από τοπικό Πέρση ηγεμόνα, ο οποίος υποστήριζε τον σφετεριστή του θρόνου αδελφό του, απέδρασε με περιπετειώδη τρόπο στην Περσαρμενία αρχικά και κατόπιν στην Πόλη. «...Ορμίσδης δέ τόν ἰχθύν διελὼν εὗρε τήν ρίνην, τὰς δ'ἐπικειμένας τοῖς ποσὶ πέδας διατεμὼν, ἀναλαβὼν τε τήν τοῦ εὐνούχου στολήν, διὰ μέσων τῶν φυλάκων ἤδη μεθύνωντων μεθύνωντων ἐξήει, καὶ τῶν εὐνούχων ἓνα παραλαβὼν ἄφικνεῖται πρὸς Ἀρμενίων βασιλέα, φίλον ὄντα καὶ ξένον αὐτῷ. καὶ διὰ τούτου μετ' ἀσφαλείας διασωθεὶς τῷ Κωνσταντίνῳ προσέδραμε, καὶ πάσης ἡξιώθη τιμῆς τε καὶ θεραπείας...». Ζωσίμου κόμητος καὶ ἀπὸ φισκοσυνηγόρου ἱστορίας νέα βιβλία ἐξ, εκδ. I. Beker, *Zosimus*, [C.S.H.B.], Βόννη 1837, βιβλ. 2, κεφ 27, σ. 93 (στιχ 7-13).

²⁸³ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 148.

Από την άλλη πλευρά, ο Κωνσταντίνος, αποφάσισε προς το τέλος της ζωής να του να κηρύξει τον πόλεμο στην Περσία. Στα τέλη του 336 ο Κωνσταντίνος, επικεφαλής του στρατού του, συγκέντρωσε όλες τις δυνάμεις του στη Μικρά Ασία, όμως τον επόμενο χρόνο, πριν προλάβει να αρχίσει τις εχθροπραξίες, απεβίωσε, κληροδοτώντας το πρόβλημα του μετώπου της Ανατολής στους διαδόχους του. Ο Σαπώρης Β', εκμεταλλευόμενος τον θάνατο του Κωνσταντίνου, εισέβαλε στις ανατολικές βυζαντινές αρμενικές επαρχίες και τις ερήμωσε. Στη συνέχεια, κέρδιζε συνεχώς νίκες κατά των Βυζαντινών, και κατόρθωσε να διεισδύσει μέχρι τη Μικρά Ασία προκαλώντας μεγάλες καταστροφές. Στο τέλος υποχώρησε και έτσι οι ενέργειες αυτές δεν επέφεραν μεγάλες ανακατατάξεις στη βυζαντινοπερσική μεθόριο.²⁸⁴

Ο Κωνσταντίνος Β' (337-361), για να αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στη ανατολή, οργάνωσε νέα εκστρατεία εναντίον του Σαπώρη, ο οποίος καταδίωκε παντού τους χριστιανικούς πληθυσμούς και είχε ισχυροποιήσει τη θέση του στην Αρμενία.²⁸⁵ Σε απάντηση στρατεύματα του Κωνσταντίνου με ορμητήριο την Αντιόχεια εισέβαλαν και στο δευτερεύον μέτωπο της παρακείμενης του κυρίου μετώπου Αρζανηνής και αποκατέστησαν τα πράγματα. Στηριζόμενος στο γοτθικό ιππικό του, το οποίο είχε εξοπλίσει κατά τα πρότυπα των βαριά οπλισμένων Περσών ιππέων, κατάφερε να απωθήσει τον Σαπώρη στη Μεσοποταμία. Ο βασιλιάς των Περσών αναγκάστηκε το 350 να διακόψει τον πόλεμο με το Βυζάντιο, καθώς στις ανατολικές του επαρχίες εκδηλώθηκαν εξεγέρσεις και ταυτόχρονα υφίστατο εκτεταμένες επιδρομές από τα γειτονικά νομαδικά φύλα του σημερινού Τουρκεστάν (Εφθαλίτες Ούννοι). Έτσι ο χριστιανισμός και οι ομόδοξοι πληθυσμοί θα επιβιώσουν στην Αρμενία.²⁸⁶ Στις τάξεις του στρατού του Κωνσταντίνου υπηρετούσαν και Αρμένιοι. Ήδη στις αρχές της βασιλείας του Κωνσταντίνου Β' το 351 όταν νικήθηκε

²⁸⁴ Ο.π. σ.148.

²⁸⁵ Μετά την δολοφονία του Τιριδάτη IV, ο οποίος καθιέρωσε το 301 τον Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία, επακολούθησε στην Αρμενία ένοπλη αντιπαράθεση μεταξύ των παλαιών ευγενών, οι οποίοι ήθελαν την επαναφορά του παγανισμού και των λοιπών κοινωνικών στρωμάτων και του διαδόχου, οι οποίοι υποστήριζαν τον Χριστιανισμό. Οι Πέρσες εισέβαλαν υποστηρίζοντας τους ευγενείς. Anne Elisabeth Redgate, *The Armenians*, εκδόσεις Blackwell Publishers Ltd, Massachusetts, Η.Π.Α. 2000. σ. 133.

²⁸⁶ Ναι, αλλά με έντονα τα στοιχεία του Αρειανισμού, ο οποίος κυριαρχούσε αυτήν την εποχή και στο Βυζάντιο και στην δύση και στους γοτθικούς πληθυσμούς. Ας μην μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος υποστήριξε τον (έστω μετριοπαθή) Αρειανισμό. Ο. π. σ. σ 133 -134.

στη μάχη της Μούρσας ο σφετεριστής Μαγνέντιος, έπεσαν ηρωικώς στο πεδίο της μάχης γενναίοι στρατηγοί μεταξύ των οποίων και ο επικεφαλής των Αρμενίων ιπποτοτοξοτών Μενέλαος.²⁸⁷

Ο Ιουλιανός, έχοντας ως πρότυπο τον Μ. Αλέξανδρο, εκστρατεύει κατά των Περσών, απορρίπτοντας προτάσεις για διαπραγματεύσεις. Η επική πορεία του προς την καρδιά της Περσίας περιγράφεται στα λατινικά από τον Αμμιανό Μαρκελλίνο. Τον πρώτο μήνα της εκστρατείας οι Βυζαντινοί διέσχισαν την απόσταση από την Αντιόχεια μέχρι τον Ευφράτη κι έπλευσαν κατά μήκος του ποταμού προς την Κτησιφώντα, η οποία ήταν κτισμένη σε απόσταση 50 χιλιομέτρων νοτιοανατολικά της σημερινής Βαγδάτης. Ενώ όλα έδειχναν ότι οι Βυζαντινοί θα πετύχαιναν τον τελικό στόχο τους, η πορεία των πραγμάτων άλλαξε ριζικά. Ο Ιουλιανός δεν θέλησε να πολιορκήσει την Κτησιφώντα και υποχώρησε προς τα βόρεια, πυρπολώντας μάλιστα τον στόλο του, επειδή δεν μπορούσε να πλεύσει αντίθετα με το ρεύμα του Τίγρη. Τελικά, στις 26 Ιουνίου 363 οι δύο στρατοί συγκρούσθηκαν στη Μάρωνσα (Β. της Κτησιφώντος), με αποτέλεσμα ο αυτοκράτορας Ιουλιανός να πέσει στη μάχη, τη στιγμή που ο στρατός του ήταν κοντά σε μία ακόμη νίκη. Ο Ιουλιανός πολεμούσε δίχως τον θώρακά του και ένα κτύπημα με ακόντιο στα ακάλυπτα πλευρά του στοίχισε τη ζωή σε ηλικία μόλις 32 ετών.²⁸⁸ Τρεις ημέρες αργότερα, ο στρατός ανακήρυξε αυτοκράτορα τον Ιοβιανό (363-364), ένθερμο υποστηρικτή του Χριστιανισμού, ο οποίος σύναψε αμέσως ειρήνη με τους Πέρσες.²⁸⁹ Το βυζάντιο μεταξύ των άλλων παραιτήθηκε από κάθε δικαίωμα και αξίωση στην Περσαρμενία.²⁹⁰ Δεν μπορεί πλέον να αναπτύσσει προπαγανδιστική δραστηριότητα στους χριστιανούς της Περσίας και Περσαρμενίας.²⁹¹ Έτσι η τύχη των αρμενικών εδαφών (και ιδιαίτερα των χριστιανικών πληθυσμών της Περσαρμενίας) παρέμεινε αβέβαιη.

²⁸⁷ «...τῶν δέ στρατηγῶν ἀνδρίας καὶ ἀρετῆς ἔργα κατὰ τὴν μάχην ἐπιδειξαμένων μέγιστα, πίπτουσιν ἄλλοι τε καὶ Ἀρκάδιος ὁ τοῦ τάγματος τῶν Ἀβούλων ἡγούμενος καὶ Μενέλαος ὁ τῶν ἐξ' Ἀρμενίας ἱπποτοξοτῶν ἄρχειν τεταγμένος». Ζωσίμου κόμητος καὶ ἀπό φισκοσυνηγόρου ἱστορίας νέα βιβλία ἐξ, εκδ. I. Beker, *Zosimus*, [C.S.H.B.], Βόνη 1837, βιβλ. 2, κεφ. 51, σ. 118, (στιχ. 20-23).

²⁸⁸ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο –περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 22-23.

²⁸⁹ Anne Elisabeth Redgate. *The Armenians*, εκδόσεις Blackwell Publishers Ltd, Massachusetts, Η.Π.Α. 2000, σ.σ. 153-154.

²⁹⁰ Ιωάννης Καραγιαννόπουλος. *Ιστορία βυζαντινού κράτους*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1995., σ. 81.

²⁹¹ Ο.π. σ. 71.

Κατά την διάρκεια των ανωτέρω μαχών δυναστικές έριδες αναστάτωναν το εσωτερικό της αδύναμης Περσαρμενίας²⁹². Έτσι σε αυτό το δευτερεύον μέτωπο βυζαντινός στρατός καταδιώκοντας τους Πέρσες κατέλαβε περιοχές στον νότο. Επρόκειτο όμως για χαμένες νίκες. Ο διάδοχός του Ιουλιανού, Ιοβιανός (363 -364) συμφώνησε αμέσως 30ετή ειρήνη με τον Σαπούρ Β', με συνοριακές ρυθμίσεις ευνοϊκές για τους Πέρσες. Με τη συνθήκη αυτή η αυτοκρατορία υποχώρησε από τα εδάφη της Περσαρμενίας, τα οποία είχαν καταληφθεί κατά την διάρκεια του πολέμου και παραχώρησε περιοχές της Μεσοποταμίας. Ο βασικός όρος της συνθήκης ήταν η εκχώρηση στους Πέρσες της βορειοανατολικής Μεσοποταμίας με τη Νίσιβη, των υπόλοιπων κάστρων της περιοχής και ορισμένων ηγεμονιών ανατολικά του Τίγρη, εδάφη τα οποία είχε αποσπάσει το 298 ο Διοκλητιανός.²⁹³ Τα εδάφη αυτά χάνονται οριστικά για το Βυζάντιο.

Η εξέταση των λεπτομερειών της συνθήκης, όμως, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Ιοβιανός δεν συναίνεσε στην τελική και οριστική εκχώρηση της περιοχής αλλά κατόρθωσε, παρά την εξαιρετικά δύσκολη θέση του, να περιορίσει την εκχώρηση αυτή μόνο για 30 χρόνια, όσο δηλαδή υπό κανονικές συνθήκες θα βασίλευε ο ίδιος, αφού τότε ήταν μόλις 32 ετών. Πέτυχε, επίσης, να αποσπάσει τον ρωμαϊκό πληθυσμό από την περιοχή, εγκαθιστώντας τον σε γειτονικές πόλεις και κάστρα. Από την άλλη πλευρά όμως «ουδέν μονιμότερο του προσωρινού», αφού το διάστημα των 30 ετών είναι μεγάλο και δημιουργεί μια νέα πραγματική κατάσταση.²⁹⁴

Πολύ πιο περίπλοκος αποδείχθηκε ο διακανονισμός του αρμενικού ζητήματος αφού ο Ιοβιανός υποχώρησε από όλα τα εδάφη της Περσαρμενίας, τα οποία είχε καταλάβει ο Ιουλιανός. Έτσι παραχώρησε το μεγαλύτερο μέρος των αρμενικών εδαφών στους Πέρσες.²⁹⁵ Το 378 όταν ο αυτοκράτορας Ουάλης αναγκάστηκε να αποσύρει τα στρατεύματά του

²⁹² Anne Elisabeth Redgate. *The Armenians*, εκδόσεις Blackwell Publishers Ltd, Massachusetts, Η.Π.Α. 2000, σ. 134.

²⁹³ Αικατερίνη Χριστοφιλοπουλου, *Βυζαντινή Ιστορία*» τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ.σ. 157-158.

²⁹⁴ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 22-23.

²⁹⁵ «προσαφείλοντο δέ καί Ἀρμενίας τό πολύ μέρος οἱ Πέρσαι, βραχύ τι ταύτης Ῥωμαίοις ἔχειν ἐνδόντες». Ζωσίμου κόμητος καί ἀπό φισκοσυνηγόρου ἱστορίας νέα βιβλία ἔξ, εκδ. I. Beker, *Zosimus*, [C.S.H.B.], Βόννη 1837, βιβλ. 3, κεφ 31, σ. 168, (στιχ 4-5).

από την Ανατολή για να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο της γοθτικής εξέγερσης στη Θράκη, υποχρεώθηκε να αποδεχθεί την πρόταση του Σαπώρη Β' (309-379) να διατηρηθεί ο διαμελισμός της Αρμενίας σε δύο τμήματα με δύο βασιλείς. Το ένα τμήμα το μεγαλύτερο θα βρισκόταν υπό την περσική και το άλλο υπό τη βυζαντινή επικυριαρχία.²⁹⁶

Ο ουσιαστικός βυζαντινός έλεγχος στο δυτικό τμήμα του αρμενικού βασιλείου εγκαινιάσθηκε περί το 390 επί αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α' όταν εξέλειψαν οι νόμιμοι διάδοχοι της δυναστείας των Αρσακιδών. Αυτή η συμβατική ρύθμιση του αρμενικού ζητήματος απλώς ανανεωνόταν κάθε φορά, που νέοι μονάρχες ανέβαιναν στον θρόνο της Κτησιφώντας ή του Βυζαντίου. Εδαφικά, το Βυζάντιο είχε αποκτήσει το 1/4 της Αρμενίας, ενώ η Περσία τα 3/4.²⁹⁷ Παρόμοια λύση πρέπει να δόθηκε τότε και για το βασίλειο της Ιβηρίας (σημερινή Γεωργία), καθεστώς που διατηρήθηκε μέχρι την ενοποίησή της, υπό περσική επικυριαρχία, περίπου 100 χρόνια αργότερα. Κατά την γνώμη μας όλες οι ανωτέρω ενέργειες ήταν ουσιαστικά επικύρωση τετελεσμένων γεγονότων, τα οποία προϋπήρχαν από αιώνες. Εφόσον ούτε οι Βυζαντινοί ούτε οι Πέρσες επικρατούσαν πλήρως ο ένας επί του άλλου, δεν υπήρχε προοπτική «ενοποίησης» των αρμενικών εδαφών, έστω υπό την κυριαρχία του νικητή.²⁹⁸

Στην αρχή της βασιλείας του Θεοδοσίου Β', υπογράφηκε με την Περσία μία εμπορική συμφωνία, η οποία ίσχυσε χωρίς τροποποιήσεις έως το 562 και ρύθμισε τις εμπορικές σχέσεις των δύο αυτοκρατοριών για περισσότερο από ενάμισι αιώνα. Δεν επηρέαζε αλλά διατήρησε το πολιτικό status των βυζαντινών αρμενικών περιοχών. Κατά την γνώμη μας πέραν των εμπορικών συναλλαγών ήθελε να περιορίσει και τον ρόλο των εμπόρων ως πρακτόρων για την συγκέντρωση πληροφοριών. Αυτοί δραστηριοποιούνταν κυρίως στην περιοχή της Νισίβεως και λιγότερο προς τα Αρτάξατα της Περσαρμενίας. Στην Περσαρμενία όμως ή βυζαντινή κυβέρνηση επενέβει για να προστατεύσει τους χριστιανικούς

²⁹⁶ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ.σ. 160-161.

²⁹⁷ Το γεγονός αυτό χρονολογείται μεταξύ των ετών 386 και 390. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 161.

²⁹⁸ Αντίστοιχη περίπτωση στην σύγχρονη εποχή υπήρξε η λύση του μεταπολεμικού «γερμανικού ζητήματος». Το γερμανικό κράτος παρέμεινε διαιρεμένο για μισό αιώνα μεταξύ των νικητών, έτσι ώστε να μην δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις παγκόσμιας κυριαρχίας του κράτους εκείνου, που θα το είχε υπό τον έλεγχό του.

πληθυσμούς. Εξεργράγει νέος πόλεμος το 442 ο οποίος έληξε χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα με την σύναψη εκατοντάχρονης ειρήνης. Δεν θα διαρκέσει όμως για πολύ και οι τριβές με αντικείμενο την Περσαρμενία θα συνεχισθούν, χωρίς όμως πολεμικές επιχειρήσεις.²⁹⁹

Στο διάστημα των 110 ετών που μεσολάβησαν από τον θάνατο του Θεοδοσίου Β' (401-450) έως τον Αναστάσιο Α' (491-518), οι σχέσεις των δύο αυτοκρατοριών χαρακτηρίζονταν από σχετική ύφεση. Έτσι την εποχή των αυτοκρατόρων Μαρκιανού (450-457), Λέοντα Α' του Θράκα (457-474) και Ζήνωνα (474-491) δεν εκδηλώθηκαν εχθροπραξίες ανάμεσα στα δύο κράτη, παρόλο που συνέβησαν ορισμένα διπλωματικά επεισόδια, τα οποία όμως δεν διατάραξαν σημαντικά την τάξη των πραγμάτων. Επίκεντρο του ανταγωνισμού τους έγινε ο Καύκασος και η προσάρτηση των λαών του στη σφαίρα επιρροής κάθε αυτοκρατορίας.³⁰⁰

Το 502 ύστερα από πολλές δεκαετίες, οι δύο αυτοκρατορίες αναμετρήθηκαν και πάλι στρατιωτικά, όταν ο βασιλιάς των Περσών Καβάδης (488-531) κήρυξε τον πόλεμο στο Βυζάντιο, επειδή ο Αναστάσιος Α', γνωστός για την αυστηρή οικονομική πολιτική του, αρνήθηκε να καταβάλει την ετήσια χορηγία σε χρυσό προς τους Πέρσες για τη φρούρηση των Κασπίων Πυλών. Οι Πέρσες κατέλαβαν σημαντικές πόλεις των βυζαντινών αρμενικών περιοχών (Θεοδοσιούπολη, Μαρτυρόπολη, Αμιδα).³⁰¹

²⁹⁹ Ιωάννης, Καραγιαννόπουλος *Το βυζαντινό κράτος*, εκδόσεις Βάνιας. Θεσσαλονίκη, 2001. σ. 91.

³⁰⁰ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού «Στρατιωτική Ιστορία», εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ. 22.

³⁰¹ «Ολίγω δὲ ὕστερον χρήματα Καβάδης τῷ Ἐφθαλιτῶν βασιλεῖ ὤφειλεν, ἅπερ ἐπεὶ ἀποτινῆναι οἱ οὐχ οἷός τε ἦν, Ἀναστάσιον τὸν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα ἤτει ταῦτά οἱ δανεῖσαι τὰ χρήματα· ὁ δὲ κοινολογησάμενος τῶν ἐπιτηδείων τισὶν ἐπυνθάνετο εἶ γέ οἱ ταῦτα ποιητέα εἶη. οἷπερ αὐτὸν τὸ συμβόλαιον ποιεῖσθαι οὐκ εἶων. ἀξύμφορον γὰρ ἀπέφαινον εἶναι βεβαιότεραν τοῖς πολεμίοις χρήμασιν οἰκείοις ἐς τοὺς Ἐφθαλίτας τὴν φιλίαν ποιήσασθαι, οὓς δὴ ἐς ἀλλήλους ξυγκρούειν ὅτι μάλιστα σφίσιν ἄμεινον εἶναι. διὸ δὴ Καβάδης ἐξ αἰτίας οὐδεμιᾶς ἔγνω ἐπὶ Ῥωμαίους στρατεύεσθαι. καὶ πρῶτα μὲν αὐτάγγελος Ἀρμενίων τῇ χώρᾳ ἐπῆλθε, καὶ αὐτῆς τὰ πολλὰ ἐξ ἐπιδρομῆς ληισάμενος ἐς Ἀμιδαν πόλιν ἐν Μεσοποταμίᾳ κειμένην ἐκ τοῦ αἰφνιδίου ἀφίκετο, ἧς δὴ χειμῶνος ὥρᾳ ἐς πολιορκίαν καθίστατο. Ἀμιδανοὶ δὲ στρατιωτῶν μὲν, ἅτε ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγαθοῖς πράγμασιν, οὐ παρόντων σφίσι, καὶ ἄλλως δὲ ἀπαράσκευοι παντάπασιν ὄντες ὁμῶς τοῖς πολεμίοις ὡς ἥκιστα προσχωρεῖν ἤθελον, ἀλλὰ τοῖς τε κινδύνοις καὶ τῇ ταλαιπωρίᾳ παρὰ δόξαν ἀντεῖχον». Προκοπίου Καισαρέως, *ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδός* η' α'. Περί τοῦ περσικοῦ

Σε αυτή τη σύγκρουση οι Πέρσες είχαν τη βοήθεια και των Εφθαλιτών Ούνων και η επίθεσή τους είχε αρχικά στόχο την πόλη της Αμιδας, στον Τίγρη (σημερινό Diyarbakir). Παρά την αντίστασή της, η πόλη καταλήφθηκε και λεηλατήθηκε και ο Καβάδης πραγματοποίησε θριαμβευτική είσοδο σ' αυτήν ιππεύοντας έναν λευκό ελέφαντα. Οι Βυζαντινοί ανέκτησαν την πόλη το 506 και τότε ο Καβάδης, έχοντας χάσει την υποστήριξη των Εφθαλιτών, αναγκάστηκε να συνάψει συνθήκη με το Βυζάντιο. Μετά το τέλος του τετραετούς πολέμου, ο Αναστάσιος κατασκεύασε όπως προαναφέραμε νέες οχυρώσεις στα ανατολικά σύνορα, κτίζοντας νότια της Αμιδας και απέναντι από την περσική Νίσιβη το σπουδαίο οχυρό Δάρας, καθώς και σημαντικά δημόσια οικοδομήματα, αποθήκες, ναούς και δεξαμενές. Η πόλη φρούριο ονομάστηκε προς τιμή του ιδρυτή της Αναστασιούπολη.³⁰²

Οι μάχες του πολέμου 502-506 έλαβαν χώρα σε αυτά τα εδάφη και είχαν ως κέντρο βάρους (Schwerpunkt) την οχυρή Άμιδα. Παρά τα προηγμένα για την εποχή τους τεχνικά μέσα τα οποία χρησιμοποίησαν οι Πέρσες η πόλη σύσσωμη αντιστάθηκε. Στην πολιορκία του 502 συμμετείχαν μάλιστα και οι «εταίρες» της πόλεως, οι οποίες χλεύασαν τις αποτυχημένες προσπάθειες των Περσών με το δικό τους τρόπο!

«Καβάδης δὲ Ἀμιδαν πολιορκῶν κριὸν τὴν μηχανὴν πανταχόσε τοῦ περιβόλου προσέβαλε. καὶ Ἀμιδηνοὶ μὲν τὴν ἐμβολὴν αἰεὶ δοκοῖς τισιν ἐγκαρσίαις ἀνέστελλον, ὁ δὲ οὐκ ἀνῆκεν, ἕως ταύτη ἀνάλωτον εἶναι τὸ τεῖχος ἔγνω. πολλάκις γὰρ ἐμβαλὼν καθελεῖν τι τοῦ περιβόλου ἠκατασεῖσαι ἠκιστα ἴσχυσεν, οὕτως ἀσφαλῶς ἡ οἰκοδομία τοῖς δειμαμένοις τὸ παλαιὸν εἶργαστο. τούτου δὲ Καβάδης ἀποτυχῶν λόφον τινὰ χειροποίητον ἐπιτείχισμα τῇ πόλει ἐποίει μέτρῳ πολλῷ ὑπεραίροντα τοῦ τείχους τὸ μῆκος, οἳ τε πολιορκούμενοι ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἀρξάμενοι κατῶρυχα μέχρι ἐς τὸν λόφον ἐποιοῦν, καὶ λάθρα ἐνθένδε τὸν χοῦν

πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838. βιβλ. I, κεφ 7, παρ 1, σ. 33 (στιχ. 20) – σ. 34 (στιχ. 14). Επίσης Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 232.

³⁰² Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, «Βυζαντινὴ Ἱστορία», τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 232. Επίσης «Αναστάσιός τε βασιλεὺς, ἐπεὶ ἐγένοντο αἱ πρὸς Καβάδην σπονδαί, πόλιν ἐδείματο ἐν χωρίῳ Δάρας ἰσχυράν τε ὑπερφυῶς καὶ λόγου ἀξίαν, αὐτοῦ βασιλέως ἐπώνυμον». Προκοπίου Καισαρέως, *ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς* η' α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838. βιβλίο I, κεφ 11, παρ 1, σελ 49, (στιχ 10-13).

ἐκφοροῦντες κενὰ ἐπὶ πλεῖστον τὰ ἐντὸς τοῦ λόφου εἰργάσαντο. τὰ μέντοι ἐκτὸς ἐφ’ οὗπερ ἐγεγόνει σχήματος ἔμενεν, οὐδενὶ αἴσθησιν παρεχόμενα τοῦ πρᾶσσομένου. πολλοὶ μὲν οὖν Πέρσαι ὥσπερ ἐπ’ ἀσφαλοῦς ἀναβαίνοντες ἔν τε τῇ ἄκρᾳ ἐγένοντο καὶ βάλλειν ἐνθένδε κατὰ κορυφὴν τοὺς ἐν τῷ περιβόλῳ διεννοοῦντο. τοῦ δὲ ὁμίλου δρόμῳ ἐπιρρέοντος ἐμπεσὼν ὁ λόφος ἐκ τοῦ αἰφνιδίου σχεδὸν τι ἅπαντας ἔκτεινε. Καβάδης δὲ τοῖς παροῦσιν ἀπορούμενος τὴν προσεδρεῖαν διαλύειν ἔγνω, καὶ τῷ στρατοπέδῳ ἀναχωρεῖν ἐς τὴν ὑστεραίαν ἐπήγγειλε. τότε δὴ οἱ πολιορκούμενοι, ἅτε τοῦ κινδύνου ἀφροντιστήσαντες, πολλὰ τοὺς βαρβάρους ξὺν γέλῳτι ἀπὸ τοῦ περιβόλου ἐτώθαζον. καὶ τινες ἐταῖραι ἀνελκύσασαι κόσμῳ οὐδενὶ τὴν ἐσθῆτα Καβάδῃ ἄγχιστά που ἐστηκότι ἐδείκνυν ὅσα τῶν γυναικῶν γυμνὰ φανῆναι ἀνδράσιν οὐ θέμις. ὅπερ κατιδόντες οἱ μάγοι τῷ τε βασιλεῖ ἐς ὄψιν ἦλθον καὶ τὴν ἀναχώρησιν ἐκώλουν, ξυμβαλεῖν ἰσχυριζόμενοι τῷ γεγονότι ὥς ἅπαντα Καβάδῃ Ἀμιδῆνοὶ τά τε ἀπόρρητα καὶ κρυπτόμενα οὐκ ἐς μακρὰν δείξουσιν. οὕτω μὲν τὸ Περσῶν στρατόπεδον αὐτοῦ ἔμεινεν».³⁰³

Τελικά ἡ Ἀμιδα το προπύργιο της βυζαντινῆς Αρμενίας θα καταληφθεῖ ἀπὸ τους Πέρσες στις 11 Ιανουαρίου 503 δύσκολα ὁμως και οριακά αφού μέχρι την τελευταία στιγμή ο αγώνας ἦταν ἀμφίροπος.

«Ἡμέραις δὲ τῶν τις Περσῶν οὐ πολλαῖς ὕστερον ἄγχιστα τῶν πύργων τινὸς ἐκβολὴν ὑπονόμου παλαιοῦ εἶδεν οὐ ξὺν τῷ ἀσφαλεῖ κεκαλυμμένην, ἀλλὰ χάλιξι σμικραῖς τε καὶ οὐ λίαν συχναῖς. νύκτωρ τε μόνος ἐνταῦθα ἦκων καὶ τῆς εἰσόδου ἀποπειρασάμενος ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐγένετο. ἅμα δὲ ἡμέρᾳ τὸν πάντα λόγον Καβάδῃ ἀπήγγειλε. καὶ ὃς τῇ ἐπιγινομένη νυκτὶ κλίμακας ἐν παρασκευῇ ποιησάμενος ξὺν ὀλίγοις τισὶν ἐνταῦθα ἦλθε. καὶ τις αὐτῷ δεξιὰ ξυνηνέχθη τύχη τρόπῳ τοιῷδε. τὸν πύργον, ὃς δὴ τοῦ ὑπονόμου ἀγχοτάτῳ ἐτύγχανεν ὢν, φυλάσσειν τῶν Χριστιανῶν οἱ σωφρονέστατοι ἔλαχον, οὗσπερ καλεῖν μοναχοὺς νενομίκασι. τούτους ἐορτὴν τινα τῷ θεῷ ἄγειν ἐνιαύσιον ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τετύχηκεν. ἐπεὶ τε ἡ νύξ ἐπεγένετο, ἅπαντες, ἅτε κόπῳ μὲν πολλῷ διὰ τὴν πανήγυριν ὁμιλήσαντες, μᾶλλον δὲ τοῦ εἰθισμένου σιτίων τε καὶ ποτοῦ ἐς κόρον ἐλθόντες ὕπνον τινὰ ἡδύν τε καὶ πρᾶον ἐκάθευδον καὶ ἀπ’ αὐτοῦ ὥς ἦκιστα τῶν ποιουμένων ἡσθάνοντο. Πέρσαι γοῦν διὰ τοῦ ὑπονόμου ἐντὸς τοῦ περιβόλου κατ’ ὀλίγους γενόμενοι ἐς τὸν πύργον ἀνέβαινον, καὶ τοὺς

³⁰³ Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀ’ τετραδὸς ἡ α’. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico*, [C.S.H.B.], Βόννη 1838. βιβλ. I, κεφ 7, παρ 3, σ.35 (στιχ. 20) – σ. 36 (στιχ 24).

μοναχοὺς καθεύδον τας ἔτι εὐρόντες ἔκτειναν ἅπαντας. ὅπερ ἐπεὶ Καβάδης ἔγνω, τὰς κλίμακας τῷ τείχει τούτου δὴ ἄγχιστα τοῦ πύργου προσῆγεν. ἡμέρα δὲ ἦν ἥδη. καὶ τῶν Ἀμιδηνῶν οἱ ἐν πύργῳ τῷ ἐχομένῳ ἐφύλασσον, αἰσθόμενοι τοῦ κακοῦ κατὰ τάχος ἐβοήθουν ἐνταῦθα. ὠθισμῷ τε πολλῷ ἐπὶ πλεῖστον ἀμφοτέρωθεν ἐς ἀλλήλους ἐχρῶντο καὶ τὸ πλέον ἤδη Ἀμιδηνοὶ ἔχοντες τῶν τε ἀναβεβηκότων πολλοὺς ἔκτεινον καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν κλιμάκων ἀνέστελλον καὶ τοῦ ἀπεῶσθαι τὸν κίνδυνον οὐ δεδισσόμενος ἐς τὰς κλίμακας ὁρμῶν οὐκ ἀνίει τοὺς Πέρσας, θάνατός τε ἦν ἡ ζημία τοῖς ἐνθένδε ἀναστρέφειν τολμῶσι. διὸ δὴ πλήθει πολλῷ οἱ Πέρσαι καθυπέρτεροι τῶν ἐναντίων γενόμενοι ἐνίκησάν τε αὐτοὺς τῇ μάχῃ καὶ κατὰ κράτος ἡ πόλις ἤλω ὀγδοηκοστῇ ἀπὸ τῆς πολιορκίας ἡμέρᾳ».³⁰⁴

Ἡ τύχη των ηττημένων ἦταν ἀναμενόμενη, (Vae victis!). Θὰ μποροῦσε βέβαια νὰ ἦταν ἀκόμη χειρότερη αφοῦ.

«...φόνος τε Ἀμιδηνῶν πολλὺς ἐγεγόνει, ἕως ἐσελαύνοντι ἐς τὴν πόλιν Καβάδῃ τῶν τις Ἀμιδηνῶν γέρων τε καὶ ἱερεὺς προσελθὼν εἶπεν ὥς οὐ βασιλικὸν τὸ φονεύειν τοὺς ἡλωκότας εἶη. Καβάδης μὲν οὖν θυμῷ ἔτι ἐχόμενος ἀπεκρίνατο «διὰ τί γάρ μοι πολε»μεῖν ἔγνωτε;» ὁ δὲ ὑπολαβὼν αὐτίκα ἔφη «ὅτι δὴ ὁ «θεὸς οὐχ ἡμετέρα γνώμη, ἀλλὰ σὴ ἀρετῇ παραδιδόναι «σοὶ Ἀμιδαν ἤθελε». τούτῳ τῷ λόγῳ Καβάδης ἡσθεὶς κτείνειν οὐδένα τὸ λοιπὸν εἶασεν, ἀλλὰ τὰ τε χρήματα ληΐζεσθαι Πέρσας ἐκέλευε καὶ τοὺς περιόντας ἐν ἀνδραπόδων ποιεῖσθαι λόγῳ, καὶ αὐτῷ ἐξελέσθαι ἅπαντας αὐτῶν τοὺς δοκίμους ἐπέστελλεν. Ὀλίγῳ δὲ ὕστερον χιλίους ἐπὶ τῇ φυλακῇ ἐνταῦθα λιπὼν ἄρχοντά τε αὐτοῖς ἐπιστήσας Γλώνην, ἄνδρα Πέρσην, καὶ τῶν Ἀμιδηνῶν ἀνθρώπους τινὰς ὀλίγους οἰκτροὺς, οἱ δὲ ἐς τὴν δίκαιαν ὑπηρετήσῃ Πέρσαις ἔμελλον, αὐτὸς παντὶ τῷ ἄλλῳ στρατῷ τοὺς ἡλωκότας ἔχων ἐπ' οἴκου ἀπήλυνεν. ἐς τούτους δὲ τοὺς αἰχμαλώτους φιλανθρωπία ἐχρήσατο βασιλεῖ πρεπούση· χρόνον γὰρ ὀλίγον εἰς τὰ οἰκεῖα ξύμπαντας ἀφῆκεν ἰέναι, τῷ δὲ λόγῳ ἀπέδρασαν αὐτόν, ὃ τε Ῥωμαίων βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἔργα ἐς αὐτοὺς ἐπεδείξατο ἀρετῆς ἄξια· φόρους τε γὰρ τοὺς ἐπετείου ἐς ἔτη ἐπτά ξύμπαντας ἀφῆκε τῇ πόλει καὶ αὐτοὺς κοινῇ τε καὶ ἰδίᾳ ἕκαστον πολλοῖς τισιν ἀγαθοῖς ἐδωρήσατο, ὥστε αὐτοῖς λήθην τῶν ξυμβεβηκότων πολλὴν γενέσθαι. ἀλλὰ ταῦτα μὲν χρόνῳ τῷ ὕστερῳ ἐγένετο...».³⁰⁵

³⁰⁴ Ὁ.π. βιβλ. Ι, κεφ 7, παρ 4, σ. 37, (στιχ 1) -38 (στιχ. 8).

³⁰⁵ Ὁ.π. βιβλ. Ι, κεφ 7, παρ 4, σ. 38, (στιχ 8) – 39 (στιχ. 8).

Η αντίδραση του Αναστασίου όταν πληροφορήθηκε την άλωση ήταν άμεση «Τότε δὲ βασιλεὺς Ἀναστάσιος πολιορκεῖσθαι μαθὼν Ἄμιδαν στράτευμα κατὰ τάχος διαρκὲς ἔπεμψεν...».³⁰⁶ Συμμετείχε μάλιστα και ο μετέπειτα αυτοκράτορας Ιουστίνος³⁰⁷ ως ἀρχων του βυζαντινὸυ στρατοῦ. Το στράτευμα ὁμως δεν εἶχε συνοχή και ενότητα διοικήσεως.³⁰⁸ Το γεγονός αυτό θα ἔχει στην αρχή καταστρεπτικές συνέπειες παρότι οι Πέρσες αποσύρθηκαν από τα υπόλοιπα βυζαντινά εδάφη και παρέμειναν μόνο στην οχυρή Ἄμιδα.

Παρότι και οι δύο στρατοί ήταν εξαντλημένοι, ὅπως προαναφέρθηκε, οι Βυζαντινοί μετά από τριετή πολιορκία (506) θα ανακαταλάβουν την Ἄμιδα παρότι εἶχαν σχεδόν εξαντληθεῖ τα εφόδια των αμυνόμενων. Ὅπως διαπιστώθηκε εκ των υστέρων απέκρυπταν οι αμυνόμενοι την ἔλλειψη αγαθών και την τραγική κατάστασή τους ζητώντας μέσω διαπραγματεύσεων την παράδοση της πόλεως, ἔναντι χιλίων λίτρων χρυσού και την αποχώρησή τους.³⁰⁹ Ἀλλά οι βυζαντινοί επέμεναν στην ἄνευ ὀρων παράδοση. Αναφέρεται επίσης και η συμβολή κάποιου χωρικού, ο οποίος ἔπεισε τον Πέρση φρούραρχο Γλῶνη σε απελπισμένη ἔξοδο από την στενή πολιορκία για την προμήθεια τροφών και νερού σε ερημική δῆθεν και μη φυλασσόμενη από Βυζαντινούς περιοχή ἔξω από την πόλη. Το αποτέλεσμα ήταν το στρατιωτικό αυτό τμήμα να πέσει σε ενέδρα των Βυζαντινών και να καταστραφεί.³¹⁰

³⁰⁶ Ὁ.π. βιβλ. Ι, κεφ 8, παρ 1, σ. 39, (στιχ 9-10).

³⁰⁷ «...Ξυνην δὲ αὐτοῖς καὶ Ἰουστῖνος, ὃς δὴ ὕστερον Ἀναστασίου τελευτήσαντος ἐβασίλευσε,...». Ὁ.π. βιβλ. Ι, κεφ 8, παρ 1, σ. 39, (στιχ. 18-19).

³⁰⁸ «...οὔτοι μέντοι ἅπαντες οὐκ ἐς ταῦτο ἀγγεγερμένοι οὐδὲ στράτευμα ἐν ποιησάμενοι ἦσαν, ἀλλ' αὐτὸς ἕκαστος τοῖς κατ' αὐτὸν στρατιώταις ἐξηγεῖτο ἐπὶ τοὺς πολεμίους...». Ὁ.π. βιβλ. Ι, κεφ. 8, σ. 40, (στιχ. 4-7).

³⁰⁹ Μία χρυσή λίτρα περιλάμβανε 72 χρυσά νομίσματα. Το βάρος της δεν ήταν σταθερό αλλά αυξομειωνόνταν κατά καιρούς. Τον 4^ο -6^ο αἰῶνα ήταν γύρω στα 325 γραμμάρια. Προκοπίου, ιστορία των πολέμων – περσικός πόλεμος, βιβλ. Α' και Β', ἀπόδοση στην νέα ελληνική Π. Ροδάκης, εκδόσεις Λιβάνης, [Β.Σ.], Αθήνα, 1996, σ. 72.

³¹⁰ «Οὕτω μὲν ἐνστρατοπεδευσαμένων ἐνταῦθα Ρωμαίων, Ἀμίδης δὲ πόλεως ὄντων οὐ μακρὰν ἀποθεν, τῶν τις ἀγροίκων, ὅσπερ εἰώθει ἐς τὴν πόλιν ἐσιῶν λάθρα ὄρνις τε καὶ ἄρτους καὶ τῶν ὥραιων πολλὰ τῷ Γλῶνῃ τούτῳ ἀποδίδοσθαι χρημάτων μεγάλων, Πατρικίῳ τῷ στρατηγῷ ἐς ὅσιν ἐλθὼν Γλῶνην οἱ ἐς χεῖρας παραδώσειν ξὺν Πέρσαις διακοσίοις ὑπέσχετο, ἦν τινας ἀμοιβῆς ἐλπίδα λαβὼν παρ' αὐτοῦ εἶη. ὁ δὲ αὐτῷ ἅπαντα ὅσα ἦν βουλομένῳ ὑποσχόμενος ἔσσεσθαι τὸν ἄνθρωπον ἀπεπέμψατο. καὶ ὃς τά τε ἱμάτια δεινῶς διαρρήξας καὶ δεδακρυσμένῳ εἰκῶς ἐς τὴν πόλιν εἰσῆλθε. παρὰ τε τὸν Γλῶνην ἦκων τὰς τε τρίχας τίλλων, «Ἐτύγχανον μὲν, ὦ δέσποτα,» εἶπεν «ἅπαντά σοι «ἐκ τοῦ χωρίου τὰγαθὰ φέρων, ἐντυχόντες δὲ στρα»τιῶται Ρωμαῖοι (καὶ γάρ που ἐς τὰ ταύτη χωρία κατ' «ὀλίγους

Όταν οι Βυζαντινοί εισήλθαν στην πόλη διαπίστωσαν την κακή εκτίμηση που έκαναν για την κατάσταση των αμυνομένων αφού αυτοί είχαν περιέλθει στα έσχατα όρια απελπισίας. Μαρτυρούνται μάλιστα και περιπτώσεις κανιβαλισμού! Αλλά το μεγαλύτερο λάθος των βυζαντινών ήταν το γεγονός ότι επέτρεψαν στους πολιορκημένους να αναχωρήσουν και έτσι μεγάλο μέρος του περσικού στρατού της πόλεως διασώθηκε.

«Οὕτω μὲν Ἀμιδαν Ῥωμαῖοι τὰ χρήματα δόντες ἀπέλαβον δύο ἐνιαυτοῖς ὕστερον ἢ πρὸς τῶν πολεμίων ἑάλω. καὶ ἐπεὶ ἐν ταύτῃ ἐγένοντο, ἥ τε αὐτῶν ὀλιγωρία καὶ Περσῶν τὸ καρτερόν τῆς διαίτης ἐγνώσθη. σιτίων γὰρ τῶν ἐνταῦθα λελειμμένων τὸ μέτρον καὶ βαρβάρων τῶν ἐξεληλυθόντων τὸν ὄμιλον λογισάμενοι ἑπτὰ μάλιστα ἡμερῶν ἡύρισκον δαπάνην ἐν τῇ πόλει ἀπολελεῖσθαι, καίπερ Γλῶννου τε καὶ τοῦ ἐκείνου παιδὸς ἐνδεεστέρως ἢ κατὰ τὴν χρεῖαν πολλοῦ χρόνου ἐνδιδόντος τὰ σιτία Πέρσαις. Ῥωμαίοις γὰρ τοῖς ἐν τῇ πόλει, ὥσπερ μοι προδεδήλωται, ξὺν αὐτοῖς μείναςιν οὐδὲν τὸ παράπαν χορηγεῖν ἔγνωσαν, ἐξ ὅτου οἱ πολέμιοι ἐς τὴν πολιορκίαν κατέστησαν, οἱ δὲ ἐς βρώσεις ἀήθεις τὰ πρῶτα ἐλθόντες τῶν τε οὐ θεμιτῶν ἀψάμενοι πάντων, εἶτα τελευτῶντες καὶ ἀλλήλων ἐγεύσαντο. διὸ δὲ ἐξηπατημένοι τε πρὸς τῶν βαρβάρων οἱ στρατηγοὶ ἦσθοντο καὶ τοῖς

περιόντες τοὺς οἰκτροὺς ἀγροίκους βιάζονται) «πληγὰς τέ μοι οὐ φορητὰς προσετρίψαντο καὶ πάντα «ἀφελόμενοι οἱ λησταὶ ὥχοντο, οἷς δὲ ἐκ παλαιοῦ «Πέρσας τε δεδιέναι καὶ τοὺς γεωργοὺς βιάζεσθαι «νόμος. ἀλλ' ὅπως, ὦ δέσποτα, σαντῶ τε καὶ ἡμῖν «καὶ Πέρσαις ἀμύνης. ἦν γὰρ ἐς τῆς πόλεως τὰ «προάστεια κυνηγετήσων ἦς, θήραμά σοι οὐ φαῦλον «ἔσται. κατὰ πέντε γὰρ ἢ τέτταρας οἱ κατάρτοι περιόντες λωποδυντοῦσιν.» ὁ μὲν ταῦτα εἶπεν. ἀναπεισθεῖς δὲ ὁ Γλῶνης τοῦ ἀνθρώπου ἀνεπυνθάνετο πόσους ποτὲ Πέρσας οἶεταί οἱ ἐς τὴν πρᾶξιν ἱκανοὺς ἔσεσθαι. ὁ δὲ πεντήκοντα μὲν ἀποχρήσειν οἱ μάλιστα ἔφη· οὐ γὰρ ἂν αὐτῶν πλείοσι ποτε ἢ κατὰ πέντε ὁδῶ ἰοῦσιν ἐντύχοιεν, τοῦ δὲ μηδὲν ἀπροσδόκητον σφίσι ξυμβῆναι οὐδὲν τι χειρόν καὶ ἑκατὸν ἐς τὸ ἔργον ἐπαγαγέσθαι· ἦν δὲ καὶ τούτων διπλασίους, τῷ παντὶ ἄμεινον. βλάβος γὰρ ἀνθρώπῳ ἐκ τοῦ περιόντος οὐκ ἂν γένοιτο. Γλῶνης μὲν οὖν ἱππέας διακοσίους ἀπολεξάμενος τὸν ἀνθρώπον σφίσι ἐξηγεῖσθαι ἐκέλευεν. ὁ δὲ ἄμεινον ἰσχυρίζετο εἶναι αὐτὸν ἐπὶ κατασκοπῇ στέλλεσθαι πρότερον, καὶ ἦν ἔτι ἐν χωρίοις τοῖς αὐτοῖς περιόντας Ῥωμαίους ἰδὼν ἀπαγγείλη, οὕτω δὲ ἐν δέοντι ποιῆσθαι τὴν ἔξοδον Πέρσας. εὗ τε οὖν εἰπεῖν ἔδοξε τῷ Γλῶνῃ καὶ αὐτοῦ ἀφιέντος ἐστέλλετο. παρὰ τε τὸν στρατηγὸν Πατρίκιον ἦκων ἅπαντα ἔφραζε· καὶ ὃς τῶν δορυφόρων τῶν αὐτοῦ δύο καὶ στρατιώτας χιλίους ξὺν αὐτῷ ἔπεμψεν. οὗς δὲ ἀμφὶ κώμην Θιλασάμων σταδίους τεσσαράκοντα Ἀμίδης διέχουσιν ἐν νάπαις τε καὶ χωρίοις ὑλῶδεσιν ἔκρυψε, καὶ αὐτοῦ μένειν ἐν ταύταις δὴ ταῖς ἐνέδραις ἐπέστελλεν, ἐς τε τὴν πόλιν δρόμῳ ἐχώρει. καὶ τῷ Γλῶνῃ ἑτοιμὸν εἰπὼν τὸ θήραμα εἶναι, αὐτῷ τε καὶ τοῖς διακοσίοις ἐξηγήσατο ἐπὶ τὴν τῶν πολεμίων ἐνέδραν. ἐπειδὴ τε διέβησαν τὸν χῶρον, οὐ προλοχίζοντες Ῥωμαῖοι ἐκάθηντο, Γλῶνην τε καὶ Πέρσας λαθῶν ἅπαντας, ἔκ τε τῆς ἐνέδρας τοὺς Ῥωμαίους ἀνέστησε καὶ αὐτοῖς τοὺς πολεμίους ἐπέδειξεν». Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς α' τετραδός η' α'. Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίον I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, κεφ 9, παρ 2, σ. 43, (στιχ 17) - 45 (στιχ. 22).

στρατιώταις τὴν ἀκρασίαν ὠνείδιζον, ὅτι δὴ ἀπειθεστέρους αὐτοὺς παρεχόμενοι σφίσι, παρὸν δορυαλώτους Πέρσας τε τοσοῦτους τὸ πλῆθος καὶ Γλῶνον τὸν υἱὸν σὺν τῇ πόλει ἐλεῖν, οἱ δὲ τὰ Ῥωμαίων χρήματα ἐς τοὺς πολεμίους μετενεγκόντες αἰσχὸς τε ἀνεδήσαντο μέγα καὶ Ἀμίδαν ἀργυρώνητον πρὸς Περσῶν ἔλαβον. ὕστερον δὲ Πέρσαι τοῦ πρὸς Οὐννοὺς πολέμου σφίσι μηχανομένον ἐς σπονδὰς Ῥωμαίοις ξυνίασιν, αἵπερ αὐτοῖς ἐς ἑπτὰ ἔτη ἐγένοντο, Κέλερός τε τοῦ Ῥωμαίου καὶ Ἀσπεβέδου τοῦ Πέρσου αὐτὰς ποιησαμένων, ἐπ' οἴκου τε ἀμφοτέρω ἀναχωρήσαντες ἡσυχῇ ἔμενον. οὕτω μὲν, ὥσπερ ἐρρήθη, ἀρξάμενος ὁ Ῥωμαίων τε καὶ Περσῶν πόλεμος ἐς τότε ἐτελεύτα». ³¹¹

Ἡ ανακωχή συμφωνήθηκε το 506 χωρίς εδαφικές μεταβολές, ἀλλὰ με υποχρέωση των Βυζαντινῶν νὰ καταβάλλουν κάθε χρόνο μεγάλη χορηγία στους Πέρσες. Ἀμέσως ὁ Ἀναστάσιος, ἐνίσχυσε καὶ οχύρωσε τὴν πόλιν Δάρας, δίνοντάς της καὶ τὸ ὄνομά του (Ἀναστασιούπολις) καὶ ἐνίσχυσε στρατιωτικὰ τὴν περιοχὴ, καὶ τὶς βυζαντινὲς ἀρμενικὲς περιοχές. ³¹²

«Ἀναστάσιός τε βασιλεὺς, ἐπειδὴ ἐγένοντο αὐτῷ αἱ πρὸς Καβάδην σπονδαί, πόλιν ἐδείματο ἐν χωρίῳ Δάρας ὀχυράν τε ὑπερφυῶς καὶ λόγου ἀξίαν, αὐτοῦ βασιλέως ἐπώνυμον. ἀπέχει δὲ αὕτη πόλεως μὲν Νισίβιδος σταδίου ἑκατὸν δυοῖν δέοντας, χώρας δὲ, ἣ τὰ Ῥωμαίων τε καὶ Περσῶν διορίζει, ὀκτῶ καὶ εἴκοσι μάλιστα. Πέρσαι δὲ κωλύειν τὴν οἰκοδομίαν σπουδὴν ἔχοντες οὐδαμῇ ἴσχυον ἀσχολία τῇ ἐς πόλεμον τὸν Οὐννικὸν πιεζόμενοι. ἐπειδὴ τε αὐτὸν τάχιστα Καβάδης κατέλυσε, πέμψας παρὰ Ῥωμαίους ἡτιᾶτο πόλιν αὐτοὺς οἰκοδομήσασθαι ἄγχιστά που τῶν σφετέρων ὁρίων, ἀπειρημένον τοῦτο ἐν τοῖς Μήδοις τε καὶ Ῥωμαίοις ξυγκειμένοις τὰ πρότερα. τότε μὲν οὖν Ἀναστάσιος τὰ μὲν ἀπειλῶν, τὰ δὲ φιλίαν τε τὴν ἐς αὐτὸν προτεινόμενος καὶ χρήμασιν οὐ φάυλοις δωρούμενος παρακρούεσθαι τε καὶ τὴν αἰτίαν ἐκλύειν ἤθελε. καὶ πόλιν δὲ ἄλλην ταύτη ὁμοίαν ἐν Ἀρμενίοις ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀγχοτάτῳ ἐδείματο τῶν Περσαρμενίας ὁρίων, ἣ κώμη μὲν ἐκ παλαιοῦ ἐτύγχανεν οὔσα, πόλεως δὲ ἀξίωμα μέχρι ἐς τὸ ὄνομα πρὸς Θεοδοσίου βασιλέως λαβοῦσα ἐπώνυμος αὐτοῦ ἐγεγόνει. ἀλλ' Ἀναστάσιος τείχει αὐτὴν ὀχυρωτάτῳ περιβαλὼν πράγματα Πέρσαις οὐδέν τι ἥσσον ἢ διὰ

³¹¹ Ο. π. βιβλ. Ι, κεφ 9, παρ 3, σ. 46 (στιχ. 13) –σ. 47 (στιχ. 14).

³¹² Προκοπίου, ἱστορία των πολέμων – περσικὸς πόλεμος, βιβλ. Α' ἀπόδοση στὴν νέα ἐλληνικὴ Π. Ροδάκης, ἐκδόσεις Λιβάνης, [Β.Σ.], Αθήνα, 1996, σ. 75.

τῆς ἐτέρας παρέσχετο· ἐπιτειχίσματα γὰρ αὐτῶν τῇ χώρᾳ γέγονεν ἄμφω».³¹³

Ο Αναστάσιος αποβίωσε την 1^η Αυγούστου 518. Η αντιπαράθεση συνεχίσθηκε και επί του διαδόχου του Αναστασίου Ιουστίνου. Η αφορμή ήταν η εξής. Ο Καβάδης, επιθυμούσε να υιοθετηθεί ο τρίτοτοκος γιός του Χοσρόης από τον Ιουστίνο Α' (518 - 527), ώστε με την υποστήριξή του να προωθηθεί μελλοντικά στον περσικό θρόνο. Συγκεκριμένα ο πρωτότοκος Καόσης έπεσε στην δυσμένεια του πατέρα ενώ ο δευτερότοκος Ζάμης είχε απολέσει τον ένα οφθαλμό και σύμφωνα με την περσική νομοθεσία δεν μπορούσε να βασιλεύσει. Ο Ιουστίνος θα δέχονταν αν δεν υπήρχαν αντιδράσεις ιδιαίτερα του κοιέστορα Πρόκλου, ο οποίος είχε την γνώμη ότι μακροπρόθεσμα η ένωση των δύο στεμμάτων, ως αποτέλεσμα της υιοθεσίας του τρίτοτου Χοσρόη από τον Ιουστίνο, θα ήταν καταστροφική για το Βυζάντιο.³¹⁴

«Ἀναστασίου δὲ ὀλίγῳ ὕστερον τελευτήσαντος Ἰουστίνου τὴν βασιλείαν παρέλαβεν,... τότε δὴ μέριμνά τις Καβάδῃ ἐγένετο μή τι Πέρσαι νεωτερίσωσιν ἐς τὸν αὐτοῦ οἶκον, ἐπειδὴν τάχιστα αὐτὸς τελευτήσῃ τὸν βίον,...τῶν γὰρ οἱ παίδων τὸν πρεσβύτατον Καόσῃν τῆς μὲν ἡλικίας ἔνεκα ἐς τὴν βασιλείαν ὁ νόμος ἐκάλει, ἀλλὰ Καβάδῃν οὐδαμῇ ἤρεσκεν. ἐβιάζετο δὲ τὴν τε φύσιν καὶ τὰ νόμιμα ἢ τοῦ πατρὸς γνώμῃ. Ζάμῃν δὲ, ὃς τὰ δευτερεῖα ἐφέρετο, τοῖν ὀφθαλμοῖν τὸν ἕτερον ἐκκεκομμένον ἐκώλυεν ὁ νόμος. ἑτερόφθαλμον γὰρ ἢ ἄλλῃ τινὶ λώβῃ ἐχόμενον οὐ θέμις Πέρσαις βασιλεῖα καθίστασθαι. Χοσρόῃν δὲ, ὃς αὐτῷ ἐκ τῆς Ἀσπεβέδου ἀδελφῆς ἐγγόνει, ὑπερηγάπα μὲν ὁ πατήρ, ὁρῶν δὲ Πέρσας σχεδὸν τι εἰπεῖν ἅπαντας τεθηπότας τὴν Ζάμου ἀνδρείαν (ἦν γὰρ ἀγαθὸς τὰ πολέμια) καὶ τὴν ἄλλῃν ἀρετὴν σέβοντας ἔδεισε μὴ Χοσρόῃ ἐπαναστάντες ἔργα ἀνήκεστα ἐς τὸ γένος καὶ τὴν βασιλείαν ἐργάσωνται. ... διὸ δὴ πρέσβεις τε ὑπὲρ τούτων καὶ γράμματα ἐς Βυζάντιον Ἰουστίνῳ βασιλεῖ ἐπεμψεν... Ταῦτα ἐπεὶ ἀπενεχθέντα Ἰουστίνος βασιλεὺς εἶδεν, αὐτὸς τε περιχαρὴς ἐγένετο καὶ Ἰουστινιανὸς ὁ βασιλέως ἀδελφιδοῦς, ὃς δὴ αὐτῷ καὶ τὴν βασιλείαν ἐκδέξασθαι ἐπίδοξος ἦν. καὶ κατὰ τάχος ἐς τὴν πρᾶξιν ἡπειγέσθην τὴν

³¹³ Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδός η α'. Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίο I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. I, κεφ 10, παρ 2, σ.49 (στιχ. 10) -50 (στιχ. 8).

³¹⁴ «...καὶ τότε δὴ Πρόκλος ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον τὴν Περσῶν πείραν διέβαλλε, μέλειν τε αὐτοῖς ἰσχυρίζετο, ὅπως δὴ τὸ Ῥωμαίων κράτος σφίσιν αὐτοῖς ὡς ἀσφαλέστατα προσποιήσωνται...». ό. π. βιβλ. I, κεφ 11, παρ 3, σ. 53 (στιχ 17-20).

ἐσποίησιν ἐν γράμμασι θέσθαι, ἢ νόμος Ῥωμαίοις, εἰ μὴ Πρόκλος ἐκώλυσεν, ὃς βασιλεῖ τότε παρήδρευε τὴν τοῦ καλουμένου κοιαίστωρος ἀρχὴν ἔχων, ἀνὴρ δίκαιός τε καὶ χρημάτων διαφανῶς ἀδωρότατος». ³¹⁵

Αλλά δεν αρκούσε μόνο αυτό. Πέραν της «υιοθεσίας» οι Πέρσες είχαν και «φιλικές» απαιτήσεις και για την βυζαντινὴ περιοχὴ τῆς Λαζικῆς, ἡ ὁποία εὐρίσκεται Β. τῶν βυζαντινῶν αρμενικῶν περιοχῶν καὶ ἀντιστοιχεῖ με τὶς σημερινές παράλιες περιοχές τῆς Γεωργίας. Τὰ αἰτήματα τῶν Περσῶν ἀπορρίφτηκαν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ οἱ Πέρσες ετοιμάζονταν γιὰ εἰσβολή στα βυζαντινὰ ἐδάφη. Μία ἐξέγερση ὅμως τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῶν Ἰβήρων κατὰ τῶν δυναστῶν τοὺς Περσῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν προσπαθήσει ἀνεπιτυχῶς νὰ προσηλυτίσουν στὸν Ζωροαστρισμό, (προφανῶς ὑποκινηθεῖσα ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς) ἀνέστειλε τὶς προετοιμασίες τῆς ἐπιθέσεως. ³¹⁶ Ἔτσι οἱ βυζαντινοὶ εἶχαν τὸν ἀπαραίτητο χρόνο νὰ εἰσβάλουν πρῶτοι.

«Ἰβηρες, οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ οἰκοῦσι, πρὸς αὐταῖς πον ταῖς Κασπίαις ἵδρυνται πύλαις, αἵπερ αὐτοῖς εἰσι πρὸς βορρᾶν ἄνεμον. καὶ αὐτῶν ἐν ἀριστερᾷ μὲν ἐχομένη πρὸς τὰς ἡλίου δυσμὰς Λαζικὴ ἐστίν, ἐν δεξιᾷ δὲ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον τὰ Περσῶν ἔθνη. οὗτος ὁ λεὼς Χριστιανοὶ τέ εἰσι καὶ τὰ νόμιμα τῆς δόξης φυλάσσουσι ταύτης πάντων μάλιστα ἀνθρώπων ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, κατήκοοι μέντοι ἐκ παλαιοῦ τοῦ Περσῶν βασιλέως τυγχάνουσιν ὄντες. τότε δὲ αὐτοὺς ἤθελε Καβάδης ἐς τὰ νόμιμα τῆς αὐτοῦ δόξης βιάζεσθαι. καὶ αὐτῶν τῷ βασιλεῖ Γουργένη ἐπέστελλε τὰ τε ἄλλα ποιεῖν ἢ Πέρσαι νομίζουσι καὶ τοὺς νεκροὺς τῇ γῇ ὥς ἡκιστα κρύπτειν, ἀλλ' ὄρνισί τε ῥίπτειν καὶ κυσὶν ἅπαντας. διὸ δὴ Γουργένης προσχωρεῖν Ἰουστίνῳ βασιλεῖ ἤθελε τὰ τε πιστὰ ἡξίου λαβεῖν, ὥς οὐποτε Ἰβηρας καταπροήσονται Πέρσαις Ῥωμαῖοι».

Προληπτικά (καὶ ορθά!) οἱ βυζαντινοὶ ἐκκένωσαν τὴν Λαζικὴ, ὅπου υπήρχε κίνδυνος ἐγκλωβισμοῦ τῶν, λόγω τῆς γεωμορφολογίας. Οἱ μάχες ἔλαβαν χώρα στὴν Ἰβηρία καὶ Περσαρμενία. Ἔτσι γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἡ Περσαρμενία υπήρξε τόπος σκληρῶν μαχῶν ἀφοῦ οἱ Βυζαντινοὶ προληπτικά ἐπιτέθηκαν πρῶτοι. Στὴν πρώτη ἐπίθεσή τους οἱ Βυζαντινοὶ εἰσέδυσαν σὲ βάθος καὶ λεηλάτησαν τὴν χώρα με ἐπικεφαλαίς τοὺς στρατηγούς Σίττα καὶ Βελισάριο, οἱ ὁποῖοι υπήρξαν καὶ σωματοφύλακες

³¹⁵ Ὁ.π. βιβλ. Ι, κεφ 11, παρ 1,2 σ. 50 (στιχ. 9) – 52 (στιχ. 5).

³¹⁶ Προκοπίου, ἱστορία τῶν πολέμων – περσικός πόλεμος, βιβλ. Α' ἀπόδοση στὴν νέα ἐλληνικὴ Π. Ροδάκης, ἐκδόσεις Λιβάνης, [Β.Σ.], Αθήνα, 1996, σ.σ. 86-88.

του στρατηγού Ιουστινιανού του μελλοντικού αυτοκράτορα. Σε μια δεύτερη εισβολή απωθήθηκαν από τους αρμένιους στρατηγούς Ναρσή και Αράτιο³¹⁷ οι οποίοι αμέσως μετά αυτομόλησαν στους Βυζαντινούς καθιστώντας την νίκη τους άνευ ουσίας. Στην τρίτη εισβολή πλησίον της Νισίβεως οι Βυζαντινοί υποχώρησαν εσπευσμένα και χωρίς λόγο προκαλώντας την οργή του αυτοκράτορα. Αυτός απάλλαξε των καθηκόντων του τον στρατηγό Λιβελάριο και ανέθεσε την διοίκηση του φρουρίου Δάρας (προπύργιο των Βυζαντινών στην Μεσοποταμία το οποίο προστάτευε τα νότια πλευρά των αρμενικών περιοχών) στον στρατηγό Βελισάριο. Τότε ακριβώς τοποθετήθηκε ως σύμβουλός του και ο ιστορικός Προκόπιος (527).

«Ρωμαῖοι δὲ, Σίττα τε καὶ Βελισαρίου ἡγουμένων σφίσιν, ἐς Περσαρμενίαν τὴν Περσῶν κατήκοον ἐσβαλόντες χώραν τε πολλὴν ἐληίσαντο καὶ Ἀρμενίων πάμπολυ πλῆθος ἀνδραποδίσαντες ἀπεχώρησαν. τούτῳ δὲ τῷ ἀνδρὶ νεανία μὲν καὶ πρῶτον ὑπηνήτα ἦσθην, Ἰουστινιανοῦ δὲ στρατηγοῦ δορυφόρῳ, ὃς δὴ χρόνῳ ὕστερον ξὺν Ἰουστίνῳ τῷ θεῷ τὴν βασιλείαν ἔσχεν. ἑτέρας δὲ ἐσβολῆς Ρωμαίοις ἐς Ἀρμενίαν γεγεννημένης Ναρσῆς τε καὶ Ἀράτιος παρὰ δόξαν ὑπαντιάσαντες ἐς χεῖρας ἦλθον. οἱ οὐ πολλῷ ὕστερον ἐς Ρωμαίους τε αὐτόμολοι ἵκοντο καὶ ξὺν Βελισαρίῳ ἐς Ἰταλίαν ἐστράτευσαν, τότε μέντοι τοῖς ἀμφὶ Σίτταν τε καὶ Βελισάριον συμβαλόντες τὸ πλεον ἔσχον. εἰσέβαλε δὲ καὶ ἀμφὶ πόλιν Νίσιβιν ἄλλη Ρωμαίων στρατιὰ, ἥς Λιβελάριος ἐκ Θράκης ἦρχεν. οἱ φεύγοντες εὐθυωρὸν τὴν ἀναχώρησιν

³¹⁷ Τους στρατηγούς αυτούς, οι οποίοι ήταν αδελφοί, υποδέχθηκε ο ταμίας του αυτοκράτορα ο Ναρσής, επίσης Περσαρμένιος, χαρίζοντας μεγάλα χρηματικά ποσά. Οι λιποτάκτες συνοδεύονταν και από την μητέρα τους. Όταν το πληροφορήθηκε ο μικρότερος αδελφός τους ο Ισαάκης, αξιωματικός υπεύθυνος για την άμυνα του προκεχωρημένου περσαρμενικού φρουρίου Βώλου, (έναντι Θεοδοσιουπόλεως), ήρθε και αυτός μυστικά σε επαφή με τους βυζαντινούς. Έδωσε οδηγίες να κρυφτούν κοντά στο φρούριο βυζαντινοί στρατιώτες, τους οποίους οδήγησε εντός του φρουρίου ανοίγοντας κρυφά μία μικρή πορτα. Έτσι πραγματοποίησε το όνειρό του να καταφύγει στο Βυζάντιο. «Υπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους Ναρσῆς τε καὶ Ἀράτιος, οἱ Βελισαρίῳ καὶ Σίττῳ ἐν Περσαρμενίων τῇ χώρᾳ κατ' ἀρχὰς τοῦδε τοῦ πολέμου ἐς χεῖρας ἦλθον, ὥσπερ ἔμπροσθέν μοι δεδήλωται, ξὺν τῇ μητρὶ αὐτόμολοι ἐς Ρωμαίους ἦκον, καὶ αὐτοὺς Ναρσῆς ὁ βασιλεὺς ταμίας ἐδέξατο (Περσαρμένιος γὰρ καὶ αὐτὸς γένος ἐτύγχανε) χρήμασί τε αὐτοὺς δωρεῖται μεγάλοις. ὅπερ ἐπειδὴ Ἰσαάκης, ὁ νεώτατος αὐτῶν ἀδελφός, ἔμαθε, Ρωμαίοις λάθρα ἐς λόγους ἐλθὼν Βώλου αὐτοῖς τὸ φρούριον, ἄγχιστά πη ὃν τῶν Θεοδοσιουπόλεως ὁρίων, παρέδωκε. στρατιώτας γὰρ ἐγγὺς πη ἐπέστελλε κρύπτεσθαι, οὓς δὴ τῷ φρουρίῳ νύκτωρ ἐδέξατο, μίαν αὐτοῖς λάθρα ἀνακλίνας πυλίδ᾽· οὕτω τε καὶ αὐτὸς ἐς Βυζάντιον ἦλθεν». Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς η' α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίον I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. I, κεφ 15, παρ 5, σ. 79 (στιχ. 3-14).

ἐποιήσαντο, καίπερ οὐδενὸς σφίσιν ἐπεξιόντος. διὸ δὴ Λιβελάριον μὲν παρέλυσσε τῆς ἀρχῆς βασιλεὺς, Βελισάριον δὲ ἄρχοντα καταλόγων τῶν ἐν Δάρας κατεστήσατο. τότε δὴ αὐτῷ ξύμβουλος ἤρέθη Προκόπιος, ὃς τάδε ξυνέγραψε».³¹⁸

Ο Ιουστινιανός (527-565), σχεδιάζοντας την ανάκτηση της Δύσης (reconquista), συνομολόγησε την «ἀπέραντο ειρήνη» με τον Χοσρόη Α', το 532. Ζωτικότατα ὅμως οικονομικά συμφέροντα, κυρίως στην Αρμενία και στον Καύκασο, λόγοι θρησκευτικοί κ.ά. είχαν ως επακόλουθο νέους πολέμους. Οι συγκρούσεις του Βυζαντίου με τους Πέρσες την εποχή του Ιουστινιανού χωρίζονται σε τρεις φάσεις και είναι γνωστοί ως πρώτος, δεύτερος και τρίτος Περσικός πόλεμος. Ειδικότερα:

Ο Α' Περσικός Πόλεμος διήρκεσε από το 527 – 532. Η ειρήνη του 506 είχε την έννοια ανακωχής, αφού δεν συμφωνήθηκαν συγκεκριμένοι ὅροι. Ο βασιλιάς των Περσών Καβάδης που τον προκάλεσε, χρησιμοποίησε ως αφορμή την προσωπική του δυσαρέσκεια, αλλά είχε κι έναν πραγματικό λόγο. Η αφορμή ήταν η ενίσχυση των βυζαντινών οχυρώσεων στα βυζαντινοπερσικά σύνορα Μεσοποταμίας και Αρμενίας.³¹⁹ Η πραγματική αιτία, ὅμως, υπήρξε η διακύβευση των περσικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου.³²⁰

Ο Βελισάριος ορίζεται στρατηγός της ανατολής και διατάσσεται να εκστρατεύσει κατά των Περσών. Ἐτσι η αιφνιδιαστική εισβολή των Περσών και η απόπειρα κατάληψης του οχυρού Δάρας το 530 ἔληξε με πλήρη νίκη των Βυζαντινών.³²¹ Την επόμενη χρονιά ηττήθηκε (με δυσκολία ὅμως) στη μάχη του Καλλίνικου (Απρίλιος 531) και αντικαταστάθηκε από τον γερμανικής καταγωγής στρατηγό Μούνδο. Οι

³¹⁸ Ο.π. βιβλ. Ι, κεφ 12, παρ 3 σ. 59 (στιχ. 7) – 60 (στιχ. 2).

³¹⁹ Ο.π. βιβλ. Ι, κεφ 13, παρ 1, σ. 60 (στιχ. 3-16).

³²⁰ Την εποχή του Ιουστίνου Α' οι Λαζοί του Καυκάσου ασπάσθηκαν τον Χριστιανισμό και ενδεχόμενη Βυζαντινή κυριαρχία στη Λαζική (την αρχαία Κολχίδα) θα εμποδίζε την έξοδο των Περσών στον Εύξεινο Πόντο. Για να διατηρήσει την περσική επιρροή, ο Καβάδης εισέβαλε στη γειτονική Ιβηρία (τη σημερινή Γεωργία), νότια του Καυκάσου. Οι Βυζαντινοί, με τη σειρά τους, έστειλαν στρατεύματα στη Λαζική υπό τον Βελισάριο και τον Τζίττα, γαμβρό της Θεοδώρας, με αποτέλεσμα να αρχίσουν οι εχθροπραξίες ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες. Καρδαράς Γεώργιος, «Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι», μονογραφία περιοδικού «Στρατιωτική Ιστορία», εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ. 34.

³²¹ Προκοπίου Καισαρέως, ιστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς η' α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίον Ι, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. Ι, κεφ 14, παρ 4, 5, 6, 7, σ. σ. 71-74.

Πέρσες παραμένουν απειλητικοί και συγκεντρώνουν στρατό στην πλησίον του Δάρας ευρισκόμενη περσική πόλη Νίσιβη. Αραβικά φύλα, συμμαχικά των Περσών, κατευθύνθηκαν προς την Αντιόχεια. Στη Συρία υπήρχαν και φίλοι βυζαντινοί Αραβες οι οποίοι, με αρχηγό τον Αρέθα τέθηκαν αντιμέτωποι με τους ομοεθνείς τους.³²²

Κατά την έναρξη των επιχειρήσεων στο δευτερεύον μέτωπο των αρμενικών περιοχών ο βυζαντινός στρατός εισέβαλε στην Περσαρμενία και λεηλάτησε την χώρα. Ακολουθώντας συνέτριψε απόπειρα των Περσών να καταλάβουν την οχυρή θέση της βυζαντινής Αρμενίας Σάταλα. Κατόπιν εισέβαλε εκ νέου στην Περσαρμενία και κατέλαβε τις οχυρές θέσεις Βώλο και Φαράγγιο, όπου οι Πέρσες εξορύσσουν τον χρυσό για το περσικό παλάτι.³²³

Η εισβολή στην Περσαρμενία περιγράφεται από τον Προκόπιο ως εξής.

«Καβάδης δὲ ἄλλο στράτευμα ἐς Ἀρμενίαν τὴν Ῥωμαίων κατήκοον ἔπεμψε. τὸ δὲ στράτευμα τοῦτο Περσαρμενίων τε καὶ Σουνιτῶν ἦσαν, οἱ δὲ Ἀλανοῖς εἰσιν ὁμοροί. Οὕνοί τε αὐτοῖς οἱ Σάβειροι καλούμενοι τρισχίλιοι ξυνῆσαν, μαχιμώτατον ἔθνος. στρατηγὸς δὲ Μερμερόης, Πέρσης ἀνὴρ, ἅπασιν ἐφειστήκει. οἵπερ ἐπεὶ Θεοδοσιουπόλεως τριῶν ἡμερῶν ὁδῷ διεῖχον, ἐνστρατοπεδεδυσάμενοί τε ἔμενον ἐν Περσαρμενίων τῇ χώρᾳ καὶ τὰ ἐς τὴν ἐσβολὴν ἐξηρτύοντο. ἐτύγχανε δὲ Ἀρμενίας μὲν στρατηγὸς Δωρόθεος ὦν, ἀνὴρ ξυνετός τε καὶ πολέμων πολλῶν ἔμπειρος. Σίττας δὲ ἀρχὴν μὲν τὴν στρατηγίδα ἐν Βυζαντίῳ εἶχε, παντὶ δὲ τῷ ἐν Ἀρμενίοις στρατῷ ἐφειστήκει. οἱ δὲ στράτευμα πολεμίων γνόντες ἐν Περσαρμενίοις ἀγείρεσθαι, δορυφόρους δύο εὐθύς ἔπεμψαν, ἐφ' ᾧ διασκοπήσαντες ἅπασαν σφίσι τῶν πολεμίων τὴν δύναμιν ἐσαγγείλωσιν. ἄμφω τε ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν βαρβάρων γενόμενοι καὶ ἅπαντα ἐς τὸ ἀκριβὲς κατανοήσαντες ἀπηλλάσσοντο. ὁδῷ τε ἰόντες ἔς τι τῶν ἐκείνῃ χωρίων Οὕνοισι πολεμίοις ἀπροσδόκητοι ἐντυγχάνουσιν. ὑφ' ὧν ἄτερος μὲν, Δάγαρις ὄνομα, δεθεὶς ἐζωγρήθη, ὁ δὲ δὴ ἄλλος φυγεῖν τε ἴσχυσε καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸν πάντα λόγον ἀπήγγειλεν. οἱ δὲ ἅπαν τὸ στράτευμα ἐξοπλίσαντες τῶν πολεμίων τῷ στρατοπέδῳ ἐκ τοῦ αἰφνιδίου ἐπέστησαν. οἱ τε βάρβαροι τῷ ἀπροσδοκῆτῳ

³²² Προκοπίου, ιστορία των πολέμων – περσικός πόλεμος, βιβλ. Α' απόδοση στην νέα ελληνική Π. Ροδάκης, εκδόσεις Λιβάνης, [Β.Σ.], Αθήνα, 1996, σ.σ. 96-105.

³²³ Προκοπίου Καισαρέως, ιστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς η' α'. Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίον Ι, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. Ι, κεφ 15, παρ 3 στιχ 1-3, της παρ 3, σ. 77.

καταπλαγέντες οὐκέτι ἐς ἀλκὴν ἔβλεπον, ἀλλ' ἔφευγον ὡς ἕκαστός πη ἐδύνατο. ἐνταῦθα Ῥωμαῖοι κτείναντές τε συχνούς καὶ τὸ στρατόπεδον ληισάμενοι αὐτίκα δὴ ὀπίσω ἀπήλαννον».³²⁴

Ἡ νίκη του βυζαντινοῦ στρατοῦ στα Σάταλα της Ιουστινιάνειας «πρώτης Αρμενίας», περιγράφεται ὡς εξής.

«Μερμερόης τε ζύμπασαν ἀγείρας τὴν στρατιὰν οὐ πολλῶ ὕστερον ἐς γῆν τὴν Ῥωμαίων ἐσέβαλλε, καὶ καταλαμβάνουσι τοὺς πολεμίους ἀμφὶ Σάταλαν πόλιν. οὗ δὴ ἐνστρατοπεδευσάμενοι ἐν χωρίῳ Ὀκτάβῃ ἡσύχαζον, ὅπερ τῆς πόλεως ἕξ τε καὶ πεντήκοντα σταδίου ἀπέχει. Σίττας μὲν οὖν χιλίους ἐπαγαγόμενος ὀπισθεν τῶν τινος λόφων ἐκρύπτετο, οἷοι πολλοὶ Σάταλαν τὴν πόλιν ἐν πεδίῳ κειμένην κυκλοῦσι. Δωρόθεον δὲ ξὺν τῷ ἄλλῳ στρατῷ ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἐκέλευε μένειν, ἐπεὶ ἐν τῷ ὁμαλῷ τοὺς πολεμίους ὑφίστασθαι οἷοί τε εἶναι οὐδαμῇ ὦντο, οὐχ ἦσσαν ἢ τρισμυρίους ὄντας, αὐτοὶ μολὶς ἐς τὸ ἥμισυ ἐξικνούμενοι. τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ οἱ βάρβαροι ἄγχιστα τοῦ περιβόλου γενόμενοι κύκλωσιν αὐτοῦ ποιεῖσθαι τινα ἐν σπουδῇ εἶχον. ἄφνω δὲ κατιδόντες τοὺς ἀμφὶ Σίτταν ἐξ ὑψηλοῦ ἤδη ἐπ' αὐτοὺς καταβαίνοντας, καὶ αὐτῶν ξυμμετρεῖσθαι τὸ πλῆθος ἤκιστα ἔχοντες, ἅτε κονιορτοῦ ὥρᾳ θέρους πολλοῦ ἐγκειμένου, πολλῶ τε πλείους ὦντο εἶναι καὶ τῆς κυκλώσεως κατὰ τάχος ἀφέμενοι ἐς ὀλίγον τινὰ χῶρον αὐτοὺς ξυναγαγεῖν ἠπεύγοντο. φθάσαντες δὲ Ῥωμαῖοι καὶ διελόντες σφᾶς αὐτοὺς ἐς ξυμμορίας δύο ἀναχωροῦσιν ἐκ τοῦ περιβόλου ἐπέθεντο, ὅπερ ἐπειδὴ ἅπας εἶδεν ὁ Ῥωμαίων στρατός, ἐθάρσησάν τε καὶ δρόμῳ πολλῶ ἐκ τοῦ περιβόλου ξυρρέοντες ἐπὶ τοὺς ἐναντίους ἐχώρησαν. μέσους δὲ αὐτοὺς καταστησάμενοι εἰς φυγὴν ἔτρεψαν. πλήθει μέντοι, ὥσπερ ἐρρήθη, τῶν πολεμίων οἱ βάρβαροι ὑπεραίροντες ἔτι ἀντεῖχον, ἥ τε μάχη καρτερὰ ἐγεγόνει καὶ ἐκ χειρὸς ἦν· ἀγχιστρόφους δὲ τὰς διώξεις ἐποιοῦντο ἐς ἀλλήλους ἐκάτεροι, ἐπεὶ ἵππεῖς ἅπαντες ἦσαν. ἐνταῦθα Φλωρέντιος Θράξ, καταλόγου ἱππικοῦ ἄρχων, εἰς μέσους ὁρμήσας τοὺς πολεμίους καὶ αὐτῶν τὸ στρατηγικὸν σημεῖον ἀρπάσας, ἐπικλίνας τε αὐτὸ ὡς μάλιστα, ὀπίσω ἀπήλαννε. καὶ αὐτὸς μὲν καταληφθεὶς τε καὶ κρεουργηθεὶς αὐτοῦ ἔπεσε, τῆς δὲ νίκης Ῥωμαίοις αἰτιώτατος γέγονεν».³²⁵

³²⁴ Ο.π. βιβλ. Ι, κεφ 15, παρ 1, σ. 74 (στιχ 6) – 75 (στιχ. 7).

³²⁵ Ο.π. βιβλίο Ι, κεφ 15, παρ 2, σ. 75 (στιχ 8) – σ. 76 (14).

Η πύρρειος νίκη των Περσών στο Καλλίνικο³²⁶ το 532 περιγράφεται ως εξής.

«...αὐθίς τε ἡ μάχη καρτερὰ γέγονε, καίπερ οὐκ ἐξ ἀντιπάλου τῆς δυνάμεως οὔσα. πεζοὶ τε γὰρ καὶ λίαν ὀλίγοι πρὸς ξύμπασαν ἐμάχοντο τὴν Περσῶν ἵππον. οὐ μέντοι αὐτοὺς οἱ πολέμιοι οὔτε τρέπεσθαι οὔτε ἄλλως βιάζεσθαι εἶχον. ἐν χρῶ τε γὰρ ἀλλήλοις ἐς ὀλίγον αἰὲ ξυναγόμενοι καὶ ὡς ἰσχυρότατα ταῖς ἀσπίσι φραζάμενοι ἔβαλλον μᾶλλον ἐς τοὺς Πέρσας ἐπιτηδεῖως ἢ αὐτοὶ πρὸς ἐκείνων ἐβάλλοντο. πολλάκις τε ἀπειπόντες οἱ βάρβαροι ἐπ’ αὐτοὺς ἤλαυνον, ὡς ξυνταράσσοντές τε καὶ διαλύσοντες τὴν παράταξιν, ἀλλ’ ἄπρακτοι ἐνθὲνδε ὀπίσω αὐθίς ἀπήλαυνον. οἱ γὰρ ἵπποι αὐτοῖς τῶ τῶν ἀσπίδων πατάγῳ ἀχθόμενοι ἀνεχαιτίζοντό τε καὶ ἐς ταραχὴν ξὺν τοῖς ἐπιβάταις καθίσταντο. διαγεγόνασί τε οὕτως ἑκάτεροι, ἕως ἐγγεγόνει τῆς ἡμέρας ὀψέ. νυκτὸς δὲ ἤδη ἐπιλαβούσης Πέρσαι μὲν ἐς τὸ στρατόπεδον ἀνεχώρησαν, Βελισάριος δὲ ὀλκάδος ἐπιτυχῶν ξὺν ὀλίγοις τισὶν ἐς τοῦ ποταμοῦ τὴν νῆσον κατήρην, οὗ δὴ καὶ οἱ ἄλλοι Ρωμαῖοι νηχόμενοι ἤλθον. τῇ δὲ ὑστεραίᾳ Ρωμαῖοι μὲν ὀλκάδων σφίσιν ἐκ Καλλινίκου πόλεως παραγενομένων πολλῶν ἐς αὐτὴν ἐκομίσθησαν, Πέρσαι δὲ τοὺς νεκροὺς ἐσκυλευκότες ἐπ’ οἴκου ἅπαντες ἀνεχώρησαν. οὐ μὴν τοὺς σφετέρους νεκροὺς τῶν πολεμίων ἐλάσσους εὗρον...».³²⁷

Οἱ Πέρσες κατόπιν συνεχίζοντας τὴν ἐπίθεση πολιορκήσαν το βυζαντινὸ οχυρὸ τῆς Μαρτυρόπολης,³²⁸ ἀλλὰ ὁ θάνατος τοῦ Καβάδῃ το 532 ἐπέφερε καὶ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, αφοῦ ὁ νεαρὸς διάδοχός τοῦ Χοσρόης Α΄ (ὁ ὁποῖος ἔφερε τὸ προσωνύμιο «Ανουσιρβάν», δηλαδή, ὁ «ἐχὼν ἀθάνατη ψυχὴ» καὶ ἀποτέλεσε ἐπὶ μισὸ αἰῶνα τὸν ἀντίπαλο τοῦ Βυζαντίου στὴν Ἀνατολή) ζήτησε εἰρήνη. Τὸ ἴδιο, ὅμως, ἐπιθυμοῦσε καὶ ὁ Ιουστινιανὸς γιὰ νὰ ἀπεμπλακεῖ ἀπὸ τὸν πόλεμο στὴν Ἀνατολή. Ἐτσι, τὸ 532 υπογράφηκε

³²⁶ Ἡ Καλλίνικος ἦταν ἀρχαία πόλη τῆς Μεσοποταμίας, πού κτίσθηκε ἀπὸ τὸν Σέλευκο Β' τὸν Καλλίνικο στὴ θέση μιᾶς παλαιότερης πόλης, με τὸ ὄνομα Νικηφόρος καὶ μεταγενέστερα Λεοντόπολη ἢ Βαλλανική. Κατὰ τὸ ἔτος 296 πλησίον τῆς πόλης αὐτῆς υπέστη δεινὴ ἥττα ὁ Ρωμαῖος στρατηγὸς Γαλέριος πού εἶχε ἐκστρατεύσει κατὰ τῶν Περσῶν. Κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα ἡ ὅλη περιοχὴ καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, ὁπότε καὶ ἡ πόλη μετονομάσθηκε σὲ Ἀλ-Ράκα. Ἀνῆκει στὴν Ἐπαρχία Οὐσσινή τὴν ὁποία περιγράψαμε παραπάνω.

³²⁷ Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς ἡ α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, ἐκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίον I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. I, κεφ 18, παρ 5, σ. 96 (στιχ. 20) – σ. 97 (στιχ. 15).

³²⁸ «Μαρτυρόπολιν ἐγκαθεζόμενοι ἐπολιόρκουν, ... αὕτη δὲ κεῖται μὲν ἐν τῇ Σοφαννηνῇ καλουμένῃ χώρᾳ, πόλεως Ἀμίδης τεσσαράκοντά τε καὶ διακοσίους σταδίους διέχουσα πρὸς βορρᾶν ἄνεμον». ὁ.π. βιβλ. I, κεφ 21, παρ 1, σ. 107 (στιχ. 22) – 108 (στιχ. 2).

η λεγόμενη «απέραντη ειρήνη», με όρους μάλλον ευνοϊκούς για τους Πέρσες. Οι διαπραγματεύσεις και οι όροι υπογραφής της ειρήνης περιγράφονται στον Προκόπιο.³²⁹

Η «απέραντη ειρήνη» 532 τερμάτιζε τους πολυετείς και αιματηρούς πολέμους που πραγματοποιήθηκαν τα πρώτα 30 χρόνια του 6ου αιώνα, όταν τον περσικό θρόνο κατείχαν οι δύο ικανότεροι Πέρσες ηγεμόνες, οι Καβάδης (488-531) και Χοσρόης Α΄ (531-579). Ο Χοσρόης Α΄ ζήτησε να του δοθεί ένα εφάπαξ ποσό 11 λίτρων χρυσού, ώστε, όπως εξήγησε, να μην αναγκασθούν οι Βυζαντινοί να γκρεμίσουν τις οχυρώσεις του Δάρας, στα τείχη του οποίου είχε επιφέρει βελτιώσεις ο Ιουστινιανός, ούτε και να συμμετέχουν στη φύλαξη των Κασπίων Πυλών.

Ο Πέρσης Βασιλιάς ζήτησε επίσης να μεταφερθεί η έδρα του στρατηγού της Μεσοποταμίας από το Δάρας στην Κωνσταντίνα, όπως παλαιότερα, και να του επιστραφούν η τοποθεσία Φαράγγιον και το φρούριο Βόλον, (επειδή αποτελούσαν περιοχές της Περσαρμενίας) αν και, από την πλευρά του, δεν ήταν διατεθειμένος να αποδώσει τα φρούρια που είχαν καταλάβει οι Πέρσες στη Λαζική. Ύστερα από ορισμένες υποχωρήσεις και των δύο ηγεμόνων, ο διοικητής του στρατού της Ανατολής, Ερμογένης, και ο Ρουφίνος, πρέσβης που είχε την αποδοχή του Χοσρόη, υπέγραψαν την "απέραντη ειρήνη" τον Σεπτέμβριο του 532. Το Βυζάντιο ανέλαβε να καταβάλλει εκ νέου στην Περσία, υπό μορφή ετήσιας οικονομικής ενίσχυσης για την φρούρηση των διόδων του Καυκάσου 1.100 λίτρες χρυσού και να εγκαταλείψει την Ιβηρία. Σε αντιστάθμισμα διατηρεί στην βυζαντινή σφαίρα επιρροής την σημαντική πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά Λαζική. Τα όρια των αρμενικών περιοχών παρέμειναν αμετάβλητα.³³⁰

Ο Χοσρόης θεωρείται ο σημαντικότερος βασιλιάς της δυναστείας των Σασσανιδών διότι υποστήριξε, με θέρμη την καλλιέργεια και την ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, συντάχθηκε το ιερό βιβλίο της ζωροαστρικής (πυρολατρικής) θρησκείας, η «Ζένθ Άβέστα». Η αίγλη του περσικού βασιλείου και του πολιτισμού του την εποχή του Χοσρόη Α΄ ήταν τόσο

³²⁹ Ό.π. βιβλ. Ι, κεφ 22, παρ 1, 2, 3, σ. σ. 111 -114.

³³⁰ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996. σ.σ. 275-276.

μεγάλη, ώστε ακόμη και ο Προκόπιος θεώρησε το περσικό βασίλειο ισότιμο του βυζαντινού, δημιουργήματα και τα δύο της Θείας Πρόνοιας.³³¹

Γνωρίζοντας τον φιλόδοξο και τολμηρό χαρακτήρα του Πέρση βασιλιά, τον οποίο ο Αγαθίας χαρακτήρισε στο ιστορικό του έργο ανώτερο ηγεμόνα από τους Αχαιμενίδες Κύρο, Δαρείο Α', Υστάσπη και Ξέρξη, οι Οστρογότθοι ζήτησαν τη βοήθειά του, και ο Χοσρόης ανταποκρίθηκε. Αφορμή για την επίθεσή του εναντίον του Βυζαντίου αποτέλεσαν οι συγκρούσεις των αραβικών φύλων στη Συρία, όπου οι φιλοβυζαντινοί Γασσανίδες του Αρέθα και οι περσόφιλοι Λαχμίδες του Αλαμούνδαρου βρίσκονταν συχνά σε εμπόλεμη κατάσταση.

Ακολούθησε εξέγερση των ανατολικών αρμενικών βυζαντινών περιοχών, το φθινόπωρο του 539. Ο Περσαρμένιος Συμεώνης υπεύθυνος για την άμυνα του περσαρμενικού φρουρίου Φαράγγιο κατά την διάρκεια του πολέμου, προτίμησε να συμβιβασθεί με τον εχθρό του και παρέδωσε το φρούριο αμαχητί στους βυζαντινούς. Αφού ανταμείφθηκε για την «συμβολή» του στην πολεμική προσπάθεια (ή προδοσία μάλλον), με την διοίκηση κάποιων χωριών της περιοχής δολοφονήθηκε από απεσταλμένους του Πέρση βασιλιά. Ο διάδοχος του Αμαζάρπης δολοφονήθηκε επίσης από τον απεσταλμένο του Ιουστινιανού και νέο διοικητή της περιοχής τον Ακάκιο, επειδή και αυτός σκόπευε να παραδώσει στους Πέρσες κάποια βυζαντινά φρούρια της περιοχής. Σε αντίθεση με όσα θετικά αναφέρει ο αυτοκράτορας στην προαναφερόμενη *Novella XXXI*, για την αναδιοργάνωση των αρμενικών περιοχών, ο Προκόπιος δίνει αρνητική εικόνα με βαρείς χαρακτηρισμούς για το πρόσωπο του. Ακακίου. Έτσι οι Αρμένιοι εξεγέρθηκαν και σκότωσαν τον Ακάκιο.³³²

³³¹ Προκοπίου, *ιστορία των πολέμων – περσικός πόλεμος*, βιβλ. Α' απόδοση στην νέα ελληνική Π. Ροδάκης, εκδόσεις Λιβάνης, [Β.Σ.], Αθήνα, 1996, σ. 144.

³³² «Ἐν τούτῳ δὲ καὶ ἄλλο τι γενέσθαι τοιόνδε ξυνέβη. Συμεώνης ἐκεῖνος, ὁ τὸ Φαράγγιον Ῥωμαίοις ἐνδόν, Ἰουστινιανὸν βασιλέα πείθει, ἔτι τοῦ πολέμου ἀκμάζοντος, κώμας αὐτόν τισιν ἀνδρῶν Ἀρμενίων δωρήσασθαι. κύριός τε τῶν χωρίων γενόμενος πρὸς τῶν αὐτὰ πάλαι κεκτημένων ἐξ ἐπιβουλῆς θνήσκει. ἐξειργασμένον δὲ τοῦ κακοῦ οἱ τοῦ φόνου αὐτουργοὶ φεύγουσιν ἐς τὰ Περσῶν ἤθη. ἀδελφῷ δὲ ἦσθιν δύο Περόζου παῖδε. βασιλεὺς τε ταῦτα ἀκούσας τὰς τε κώμας Ἀμαζάσπη παραδίδωσι τῷ Συμεώνου ἀδελφιδῷ καὶ ἄρχοντα κατεστήσατο Ἀρμενίοις αὐτόν. τοῦτον τὸν Ἀμαζάσπην, προϊόντος τοῦ χρόνου, Ἰουστινιανῷ βασιλεῖ τῶν τις ἐπιτηδεῖων διέβαλλεν, Ακάκιος ὄνομα, κακουργεῖν τε ἐς Ἀρμενίους καὶ βούλεσθαι Πέρσαις ἐνδοῦναι Θεοδοσιούπολιν τε καὶ ἄλλα ἄττα πολίσματα. ταῦτα εἰπὼν γνῶμη βασιλέως Ακάκιος τὸν Ἀμαζάσπην δόλῳ ἔκτεινε, καὶ τὴν Ἀρμενίων ἀρχὴν δόντος

Τότε ο αυτοκράτορας ανέθεσε στον αρμενικής καταγωγής στρατηγό Σίττα να καταστείλει την εξέγερση. Αυτός προσπάθησε στην αρχή να τους πείσει να καταθέσουν τα όπλα ή να προσεταιρισθεί κάποιους από τους εξεγερθέντες.³³³ Λόγω συγκυριών δεν το κατόρθωσε και στην μάχη που ακολούθησε σκοτώθηκε άδοξα.³³⁴ Ακολούθως ο τοποθετηθείς στρατηγός Βούζης προσπάθησε επίσης διπλωματικά να καταστείλει την εξέγερση. Παρά το αμοιβαίο κλίμα δυσπιστίας παρέσυρε με δόλο τους ηγέτες των εξεγερθέντων σε συνάντηση. Τότε οι αρχηγοί των Αρμενίων αντιλήφθηκαν ότι ήταν κυκλωμένοι από βυζαντινούς στρατιώτες και μόλις κατόρθωσαν να διαφύγουν. Εξ αυτών ο φίλος του στρατηγού Βούζη ο Ιωάννης δεν πρόλαβε να διαφύγει και σκοτώθηκε από τον ίδιο τον στρατηγό (!). Οι υπόλοιποι με επικεφαλής τον Βασσάκη κατέφυγαν στον βασιλιά των Περσών.³³⁵ Έτσι κατεστάλη η εξέγερση ανατολικών αρμενικών βυζαντινών περιοχών.

βασιλέως ἔσχεν αὐτός. πονηρός δὲ ὢν φύσει ἔσχε καθ' ὃ τι τὰ τῆς ψυχῆς ἦθη ἐνδείξειτο. γέγονεν οὖν ἐς τοὺς ἀρχομένους ὠμότατος ἀνθρώπων ἀπάντων. τὰ τε γὰρ χρήματα ἐλήιζετο οὐδενὶ λόγῳ καὶ φόρου αὐτοῖς ἀπαγωγὴν οὐποτε οὐσαν ἐς κεντηνάρια τέσσαρα ἔταξεν. Ἀρμένιοι δὲ (φέρειν γὰρ οὐκέτι αὐτὸν οἰοί τε ἦσαν) κτείνουσί τε ξυμφρονήσαντες τὸν Ἀκάκιον καὶ ἐς τὸ Φαράγγιον καταφεύγουσι». Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς η' α'. Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίο I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. 2, κεφ 3, παρ 1, σ. 158 (στιχ. 20) – σ. 159 (στιχ. 17).

³³³ «Διὸ δὴ Σίτταν ἐπ' αὐτοὺς ἐκ Βυζαντίου βασιλεὺς ἔπεμψεν. ἐνταῦθα γὰρ ὁ Σίττας διέτριβεν, ἐπειδὴ Ῥωμαίοις ἐγένοντο αἱ πρὸς Πέρσας σπονδαί. ὃς δὲ ἐς Ἀρμενίου ἐλθὼν τὰ μὲν πρῶτα ἐς τὸν πόλεμον ὀκνηρῶς ἦει, τιθασσεύειν μέντοι καὶ ἐπὶ τὰ πρότερα ἦθη ἀντικαθιστάναι τοὺς ἀνθρώπους ἠπεύγετο, πείθειν βασιλέα ὑποσχόμενος ἀφεῖναι αὐτοῖς τὴν καινὴν τοῦ φόρου ἀπαγωγὴν». Ὁ.π. βιβλ. 2, κεφ 3, παρ 2, σ. 159 (στιχ. 18) – σ. 160 (στιχ. 2).

³³⁴ «...οὕτω τε ὁ Σίττας ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνιστο οὐδενὶ λόγῳ, ἀναξίως τῆς τε ἀρετῆς καὶ τῶν ἐς τοὺς πολέμιους ἀεὶ πεπραγμένων, ἀνὴρ τὸ τε σῶμα ἐς ἄγαν καλὸς γεγινώς καὶ ἀγαθὸς τὰ πολέμια, στρατηγὸς τε ἀριστος τῶν καθ' αὐτὸν οὐδενὸς ἥσσω. τινὲς δὲ φασὶ τὸν Σίτταν οὐ πρὸς τοῦ Ἀρταβάνου ἀπολωλέναι, ἀλλὰ Σολόμωνα, λίαν ἐν Ἀρμενίοις ἀφανῆ ἄνδρα, τὸν ἀνθρώπον διαχρήσασθαι». Ὁ.π. βιβλ. 2, κεφ 3, παρ 3, σ. 162 (στιχ. 5 - 11).

³³⁵ «...ἦν δὲ τις αὐτῷ μάλιστα φίλος ἀνὴρ Ἀρσακίδης, Ἰωάννης ὄνομα, Ἀρταβάνου πατὴρ, ὃς δὲ τῷ Βούζῃ τότε ἄτε φίλῳ θαρσήσας ξύν τε Βασσάκῃ τῷ κηδεστῇ καὶ ἄλλοις ὀλίγοις τισὶ παρ' αὐτὸν ἦλθεν· οἱ δὲ ἐν χωρίῳ γενόμενοί τε καὶ ἀνλισθέντες, ἔνθα τῷ Βούζῃ τῇ ὑστεραίᾳ ἐντυχεῖν ἔμελλον, ἦσθοντο ἐς κύκλωσιν πρὸς τοῦ Ῥωμαίων στρατοῦ ἤκοντες. πολλὰ μὲν οὖν τὸν Ἰωάννην Βασσάκης ὁ γαμβρὸς ἐλιπάρει δρασμοῦ ἔχεσθαι. ἐπεὶ δὲ αὐτὸν πείθειν οὐκ εἶχε, μόνον ἐνταῦθα καταλιπὼν ξύν τοῖς ἄλλοις ἄπασι λαθὼν τοὺς Ῥωμαίους, ὁδῶ τῇ αὐτῇ ὀπίσω αὐθις ἀπήλυνε. Βούζης τε τὸν Ἰωάννην μόνον εὐρὼν ἔκτεινε, καὶ ἀπ' αὐτοῦ οὔτε τινὰ ἐλπίδα ἐς Ῥωμαίους Ἀρμένιοι ξυμβάσεως πέρι τὸ λοιπὸν ἔχοντες οὔτε βασιλέα τῷ πολέμῳ ὑπεραίρειν οἰοί τε ὄντες παρὰ τὸν Περσῶν βασιλέα ἦλθον, Βασσάκου

Ο Β' Περσικός πόλεμος. διήρκησε πέντε χρόνια (540-545). Ο Χοσρόης Α' Ανουσирβάν (531-579), ο επιφανέστερος των Σασσανιδών, εισέβαλε στα βυζαντινά εδάφη το 540 και κατέστρεψε την Αντιόχεια (σημ Antakya στην Τουρκία). Οι πολεμικές συγκρούσεις έλαβαν χώρα στα εδάφη της Αρμενίας και την Λαζική. Η Λαζική ενδιαφέρει τους Πέρσες γιατί αποκτούν έξοδο στον Εύξεινο Πόντο αλλά και τους βυζαντινούς διότι η περσική απειλή επεκτείνεται στα Β.Δ. σύνορά τους. Επικεφαλής του βυζαντινού στρατού υπήρξε εκ νέου ο Βελισάριος. Το Βυζάντιο αναγκάστηκε να δεχθεί πενταετή ανακωχή με επαχθείς όρους παρά την αποτυχία των Περσών να καταλάβουν την Έδεσσα.

Ο πόλεμος άρχισε με επιτυχίες του Χοσρόη, ο οποίος εισήλθε στα βυζαντινά εδάφη της Συρίας και κατέλαβε τις βυζαντινές πόλεις Σούρα και Βέροια, ενώ στη συνέχεια όπως προαναφέρεται πολιορκήσε και κατέλαβε την Αντιόχεια, την πλουσιότερη και μεγαλύτερη πόλη στην Ανατολή. Οι κάτοικοί της μεταφέρθηκαν αιχμάλωτοι στην Κτησιφώντα και στη συνέχεια ο Χοσρόης ανοικοδόμησε τη Νέα Αντιόχεια, όπου και τους εγκατέστησε.³³⁶ Η προέλασή του Χοσρόη συνεχίσθηκε μέχρι τα μεσογειακά παράλια της Συρίας. Ο Ιουστινιανός, για να αντιμετωπίσει τον Χοσρόη, είχε ανακαλέσει από την Ιταλία τον στρατηγό Βελισάριο, ελπίζοντας να επαναλάβει και στην ανατολή τις επιτυχίες του δυτικού μετώπου.³³⁷ Αιτία υπήρξε η αύξηση της ισχύος των δύο αυτοκρατοριών. Οι επιτυχίες του Ιουστινιανού στην δύση και η αναδιοργάνωση του περσικού στρατού από τον Χοσρόη.

Το 541 οι Πέρσες εισέβαλαν και στη Λαζική και κατέλαβαν το ισχυρό φρούριο Πέτρα. Οι Λαζοί υποστήριξαν τους Πέρσες γιατί ήταν δυσαρεστημένοι από τους πολιτικούς και στρατιωτικούς διοικητές που είχαν σταλεί από την Κωνσταντινούπολη, αλλά και από το εμπορικό μονοπώλιο που επέβαλαν εκεί οι Βυζαντινοί. Η αντεπίθεση που

σφίσιν ήγουμένον, δραστηρίου άνδρός». Ό.π. βιβλ. 2, κεφ 3, παρ 4, σ. 162 (στιχ. 17) -163 (στιχ. 8).

³³⁶ «Ο δὲ Χοσρόης πόλιν ἐν Ἀσσυρίοις δειμάμενος ἐν χώρῳ Κτησιφώντος πόλεως διέχοντιήμερας ὁδῶ, Ἀντιόχειάν τε τὴν Χοσρόου αὐτὴν ἐπώνομασε καὶ Ἀντιοχέων τοὺς αἰχμαλώτους ἐνταῦθα ξυνώκισεν ἅπαντας, οἷς δὴ βαλανεῖον τε καὶ ἵπποδρόμιον κατεσκεύαζε καὶ ταῖς ἄλλαις τρυφαῖς ἀνείσθαι ἐποίει. τοὺς τε γὰρ ἡνιόχους καὶ τοὺς τῶν μουσικῶν ἔργων τεχνίτας ἔκ τε Ἀντιοχείας καὶ τῶν ἄλλων Ρωμαϊκῶν πόλεων ξὺν αὐτῷ ἤγεν». Ό.π. βιβλ. 2, κεφ 14, σ. 214, (στιχ. 12 -18).

³³⁷ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, «Βυζαντινή ιστορία», τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996. σ.276.

πραγματοποίησε ο Βελισάριος στη Μεσοποταμία ανάγκασε τους Πέρσες να υποχωρήσουν στη χώρα τους. Το 543 κι ενώ ο Βελισάριος είχε επιστρέφει στην Ιταλία, οι Πέρσες νίκησαν τους Βυζαντινούς, οι οποίοι είχαν εισβάλλει στην Περσαρμενία. Η ηρωική, όμως, άμυνα της Εδεσσας (της σημερινής Ούρφα στη νοτιοανατολική Τουρκία) το 544 όταν ολόκληρος ο πληθυσμός υπερασπίστηκε τα τείχη της ρίχνοντας πέτρες και καυτό λάδι στους Πέρσες, αποτέλεσε μια σκληρή ήττα για τον Χοσρόη.

Όταν οι Πέρσες έλυσαν την πολιορκία, οι κάτοικοι της πόλης έστειλαν ειρωνικά ένα χρηματικό ποσό στον Πέρση βασιλιά, ο οποίος αποδέχτηκε τις ειρηνευτικές προτάσεις του Ιουστινιανού έναντι χρημάτων για τη σύναψη πενταετούς ανακωχής το 545.. Οι Βυζαντινοί υποχρεώθηκαν να καταβάλουν συνολικά 2.000 λίτρες χρυσού.³³⁸ Ο Χοσρόης, από την πλευρά του, αρνήθηκε να υποχωρήσει στην απαίτηση του αυτοκράτορα να συμπεριλάβει στην ανακωχή και τη Λαζική, όπου πίστευε ότι η θέση των Περσών ήταν ισχυρή, και την οποία οι Πέρσες χρειαζόνταν ως διέξοδο στον Εύξεινο Πόντο.

Έτσι ο πόλεμος συνεχίστηκε στη Λαζική, ενώ, με μυστική προτροπή των Περσών, οι Λαχμίδες (άραβες χριστιανοί στα όρια της Συρίας) κήρυξαν εκ νέου τον πόλεμο εναντίον των Γασσανιδών (άραβες χριστιανοί στα όρια της Παλαιστίνης) και τον συνέχισαν στη διάρκεια της ανακωχής. Ο πόλεμος, συνεχίστηκε στη Λαζική για τα επόμενα 12 χρόνια και ήταν πολύ σημαντικός για τη σύναψη της συνθήκης του 562. επειδή το υπερβολικό κόστος του, καθώς και η αποτυχία των Περσών να διατηρήσουν τη θέση που είχαν το 545 στην περιοχή αυτή οδήγησε τελικά τις δύο δυνάμεις σε συμφωνία. Χρειάστηκε, όμως, μέχρι τότε να προηγηθεί η ανανέωση της ανακωχής του 545 δύο φορές, το 551 και το 557.³³⁹

Όσον αφορά την εισβολή των βυζαντινών το 543 στην Περσαρμενία ο Προκόπιος αναφέρει τα εξής. Ο Χοσρόης είχε παραβιάσει κατ'επανάληψη και ουσιαστικά είχε καταλύσει την ισχύουσα τότε συνθήκη ειρήνης με τις πολλαπλές παραβιάσεις και εισβολές στα βυζαντινά εδάφη. Ο Ιουστινιανός προσπάθησε να αποφύγει νέο μέτωπο αποστέλλοντας πρεσβευτές για να ρυθμίσουν θέματα για την σύναψη νέας συνθήκης

³³⁸ Ο. π. σ. 276.

³³⁹ Ο. π. σ. 276.

ειρήνης. Παράλληλα ενίσχυε την μεθόριο με την συγκέντρωση στρατού. Στρατηγός στις βυζαντινές αρμενικές περιοχές ήταν ο Βαλεριανός και στην Περσαρμενία ο Ναβέδης.³⁴⁰

Η βυζαντινή αντιπροσωπεία για συγκεκριμένους λόγους καθυστέρουσε να μεταβεί και για αυτό στάλθηκε στον Βαλεριανό ο Χριστιανός Αρχιερέας της περιοχής του Δούβιος με τον αδελφό του, για να κάνει παρατηρήσεις για την αργοπορία και να πιέσει να υπογράψουν άμεσα συνθήκη ειρήνης.³⁴¹ Επειδή η περιοχή Δούβιος (ή Τίβιον κατά άλλους ιστοριογράφους) ανήκει στην Περσαρμενία, όπου υπήρχαν πολλοί Μονοφυσίτες Χριστιανοί, ευχερώς συνάγεται ότι πρόκειται για Μονοφυσίτη Προχαλκηδόνιο Αρχιερέα, αφού έφερε το τίτλο του «Καθολικού», τον οποίο φέρουν ακόμη και σήμερα οι Μονοφυσίτες Αρμένιοι Αρχιεπίσκοποι. Δεν έχει σχέση με την Ρωμαιοκαθολική εκκλησία αλλά σημαίνει ότι είναι αποδεκτός από όλους τους πιστούς Αρμένιους Μονοφυσίτες. Η περιγραφή του Προκοπίου δεν αφήνει αμφιβολία για την ακμάζουσα αρμενική περιοχή, η οποία απέχει οκτώ ημερών πορεία από την Θεοδοσιούπολη (σημ. Erzerum Τουρκίας).³⁴² Η

³⁴⁰ Προκοπίου, ιστορία των πολέμων – περσικός πόλεμος, βιβλ. Α' απόδοση στην νέα ελληνική Π. Ροδάκης, εκδόσεις Λιβάνης, [Β.Σ.], Αθήνα, 1996, σ. 123.

³⁴¹ «ἐνταῦθα σταλείς τις ἐκ Βυζαντίου παρὰ Χοσρόην ἀπήγγελλε Κωνσταντιανόν τε καὶ Σέργιον πρέσβεις ἐς αὐτὸν ἐπὶ τῇ ξυμβάσει ἀντίκα δὴ μάλα ἀφίξεσθαι. ἦσθιν δὲ τῷ ἄνδρει τούτῳ ῥήτορέ τε ἄμφω καὶ ξυνετῷ ἐς τὰ μάλιστα, Κωνσταντιανὸς μὲν Ἰλλυριὸς γένος, Σέργιος δὲ ἐξ Ἑδέσσης πόλεως, ἣ ἐν Μεσοποταμίᾳ τυγχάνει οὔσα. οὗς δὴ ὁ Χοσρόης προσδεχόμενος ἡσυχῇ ἔμενεν. ἐν δὲ τῇ πορείᾳ ταύτῃ Κωνσταντιανοῦ νοσήσαντος καὶ χρόνου τριβέντος συχνοῦ τὸν λοιμὸν ἐπισκῆψαι Πέρσαις ξυνέπεσε. διὸ δὴ Ναβέδης τηνικαῦτα ἐν Περσαρμενίοις τὴν στρατηγίδα ἔχων ἀρχὴν τὸν ἐν Δούβιος τῶν Χριστιανῶν ἱερέα βασιλέως ἐπαγγείλαντος παρὰ Βαλεριανὸν τὸν ἐν Ἀρμενίοις στρατηγὸν ἐπεμψεν, αἰτιασόμενόν τε τὴν τῶν πρέσβων βραδυτῆτα καὶ Ῥωμαίους ἐς τὴν εἰρήνην ὀρμήσοντα προθυμίᾳ τῇ πάσῃ. καὶ ὃς ξὺν τῷ ἀδελφῷ ἐς Ἀρμενίους ἦκων, τῷ τε Βαλεριανῷ ἐντυχὼν, αὐτὸς τε Ῥωμαίοις ἅτε Χριστιανὸς ἰσχυρίζετο εὐνοϊκῶς ἔχειν καὶ οἱ βασιλέα Χοσρόην πείθεσθαι ἀεὶ ἐς βουλὴν πᾶσαν· ὥστε ἦν Ῥωμαίων οἱ πρέσβεις ἐς τὰ Περσῶν ἦθ' ἔξιν αὐτῷ ἔλθωσιν, οὐκ ἂν τι αὐτοῖς ἐμπόδισμα εἴη τοῦ τὴν εἰρήνην ὅπῃ βούλονται διαθήσεσθαι. ὁ μὲν οὖν ἱερεὺς τοσαῦτα εἶπεν·», Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀ' τετραδὸς η' α'. Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, Procopius. De bello persico βιβλίο I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. 2, κεφ 24, παρ 1, σ. 259 (στιχ. 20) – 260 (στιχ. 18).

³⁴² «Ἔστι δὲ τὸ Δούβιος χώρα τις τὰ τε ἄλλα ἀγαθὴ καὶ ἀέρων τε καὶ ὑδάτων εὐεξίαν τινὰ διαρκῶς ἔχουσα, Θεοδοσιουπόλεως δὲ ὁδῷ ἡμερῶν ὀκτὼ διέχει. καὶ πεδία μὲν ἐνταῦθα ἱππῆλατά ἐστι, κῶμαι δὲ πολλαὶ πολυανθρωπότατοι ὤκηνται ἀγχοτάτῳ ἀλλήλαις καὶ πολλοὶ ἔμποροι κατ' ἐργασίαν ἐν ταύταις οἰκοῦσιν. ἔκ τε γὰρ Ἰνδῶν καὶ τῶν πλησιοχώρων Ἰβήρων πάντων τε ὥς εἰπεῖν τῶν ἐν Πέρσαις ἐθνῶν καὶ Ῥωμαίων τινῶν τὰ φορτία ἐσκομιζόμενοι ἐνταῦθα ἀλλήλοις ξυμβάλλουσι. τὸν τε τῶν Χριστιανῶν ἱερέα Καθολικὸν καλοῦσι τῇ Ἑλλήνων φωνῇ, ὅτι δὴ ἐφέστηκεν εἰς ὧν ἅπασιν τοῖς ταύτῃ χωρίοις». Ὁ. π. βιβλ. 2, κεφ 25, παρ 1, σ. 263 (στιχ. 3 - 12).

πόλη Δούβιος ταυτίζεται με την σημερινή αρμενική πόλη Ντβίν, όπως περιγράψαμε στο κεφάλαιο για την Περσαρμενία.³⁴³

Ο αδελφός όμως του αρχιερέα (προφανώς εν γνώσει του αδελφού του), ενημέρωσε μυστικά τον Βαλεριανό, ότι ο Χοσρόης επιθυμεί διακαώς την ειρήνη για άλλους λόγους και ιδιαίτερα λόγω της άσχημης εσωτερικής κατάστασης του κράτους. Συγκεκριμένα υπήρξε εξέγερση του Πέρση διαδόχου και ο περσικός στρατός είχε προσβληθεί από επιδημία. Συνεπώς παρουσιάζεται μεγάλη ευκαιρία στον βυζαντινό στρατό να καταφέρει καίριο πλήγμα κατά των Περσών.³⁴⁴ Έτσι οι βυζαντινοί αφού επιβεβαίωσαν την κακή εσωτερική κατάσταση του περσικού κράτους προετοιμάσθηκαν και επιτέθηκαν πρώτοι προς την κατεύθυνση του Δούβιος αναγκάζοντας τον Νεβέδη να οπισθοχωρήσει και να οχυρωθεί στην θέση Αγγλών.³⁴⁵

Οι διοικητές του βυζαντινού στρατού (Βαλεριανός, Ναρσής, Ισαάκιος, Μαρτίνος, Θεόκτιστος, Πέτρος και Αδόλιος) δεν ήταν ενωμένοι και

³⁴³ Ο Προκόπιος στο Γ' βιβλίο, κεφ ι, «*ὑπὲρ τῶν πολέμων*» αναφέρει ότι ένας πεζοπόρος διανύει σε μία ημέρα 210 στάδια, διάστημα ίσο με την απόσταση Αθηνών – Μεγάρων. Επομένως, το διάστημα αυτό καθορίζεται γύρω στα 39 χιλιόμετρα ημερησίως, και το στάδιο υπολογίζεται ότι ισούται με 185 μέτρα περίπου. Το Δούβιος απέχει οκτώ ημερών πορεία από την Θεοδοσιούπολη, δηλαδή 8X39=312 χιλιόμετρα περίπου. Ακολουθώντας τον ρού του ποταμού Αράξη και των παραποτάμων του, με κατεύθυνση ανατολικά της Θεοδοσιουπόλεως (και όχι την ορεινή δύσβατη περιοχή), βρισκόμαστε στην σημερινή αρμενική πόλη Ντβίν, η οποία ταυτίζεται με την πόλη Δούβιος. Χάρτες 1, 11, και 12 παραρτήματος.

³⁴⁴ «ὁ δὲ τοῦ ἱερέως ἀδελφὸς Βαλεριανῶ ἐντυχὼν λάθρα Χοσρόην ἐν μεγάλοις εἶναι κακοῖς ἔφασκε· τὸν τε γάρ οἱ παῖδα τυραννίδι ἐπιθέμενον ἐπαναστῆναι καὶ αὐτὸν ὁμοῦ ξὺν παντὶ τῷ Περσῶν στρατῷ τῇ νόσῳ ἀλῶναι· διὸ δὴ καὶ Ρωμαίοις τα νῦν ἐς τὴν ξύμβασιν ἐθέλιν ἵεναι. ταῦτα ἐπεὶ Βαλεριανὸς ἤκουσε, τὸν μὲν ἐπίσκοπον εὐθὺς ἀπεπέμψατο, τοὺς πρέσβεις οὐκ εἰς μακρὰν ὑποσχόμενος παρὰ Χοσρόην ἀφίξεσθαι, αὐτὸς δὲ τοὺς λόγους ἐς βασιλέα Ιουστινιανόν, οὗπερ ἠκηκόει, ἀνήνεγκεν. οἷς δὴ ὁ βασιλεὺς αὐτίκα ἠγμένος αὐτῷ τε καὶ Μαρτίνῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἄρχουσιν ὅτι τάχιστα ἐσβάλλειν εἰς τὴν πολεμίαν ἐπέστελλεν. εὗ γὰρ οἶδεν ὡς αὐτοῖς τῶν πολεμίων οὐδεὶς ἐμποδῶν στήσεται. ἐκέλευε δὲ ξυλλεγέντας ἐς ταῦτ' ἅπαντας οὕτω τὴν ἐσβολὴν ἐπὶ Περσαρμενίους ποιήσασθαι. ταῦτα ἐπεὶ ἀπενεχθέντα οἱ ἄρχοντες τὰ γράμματα εἶδον, ἅπαντες ὁμοῦ τοῖς ἐπομένοις ξυνέρρεον ἐς τὰ ἐπὶ Ἀρμενίας χωρία». Προκοπίου Καισαρέως, *ἱστοριῶν τῆς α' τετραδὸς* η' α'. Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr καὶ K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίο Ι, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. 2, κεφ 24, παρ 1, σ. 260 (στιχ. 18) – 261 (στιχ. 10).

³⁴⁵ «Δούβιος δὲ ἀποθεν ὅσον εἴκοσι καὶ ἑκατὸν σταδίων ἐν δεξιᾷ ἰόντι ἐκ Ρωμαίων τῆς γῆς ὄρος ἐστὶ δύσβατόν τε καὶ ἄλλως κρημνῶδες, καὶ κώμη τις ἐν δυσχωρίᾳ στενοτάτῃ κειμένη, Ἀγγλῶν ὄνομα. οὗ δὴ ὁ Ναβέδης, ἐπειδὴ τάχιστα τῶν πολεμίων τὴν ἔφοδον ἔγνω, παντὶ τῷ στρατῷ ἀποχωρήσας χωρίου τε ἰσχυρὴ θαρσήσας καθεῖρξεν αὐτόν. καὶ ἡ μὲν κώμη ἐς τοῦ ὄρους τὰ ἔσχατα κεῖται, φρούριον δὲ ἐχυρὸν τῇ κώμῃ ταύτῃ ὁμώνυμον ἐν τῷ κρημνῶδει ἐστίν, ...». Ο.π. βιβλ. 2, κεφ 25, παρ 1, σ. 263 (στιχ. 12 - 19).

αλληλοκατηγορούνταν. Συνεπώς δεν υπήρχε ενότητα διοικήσεως αλλά και η πειθαρχία του βυζαντινού στρατού είχε χαλαρώσει σε υπέρμετρο βαθμό.³⁴⁶ Έτσι δεν εντυπωσιάζει η επακολουθήσασα μάχη σώμα με σώμα, ο θάνατος του Ναρσή, και η άτακτη φυγή και πανωλεθρία των βυζαντινών.

«Ρωμαῖοι δὲ οὐκ ἐνεγκόντες τοὺς πολεμίους ἀνὰ κράτος ἅπαντες ἔφευγον, οὔτε ἀλκῆς μεμνημένοι οὔτε τινὰ αἰδῶ ἢ ἄλλο τι ἐν νῶ ἀγαθὸν ἔχοντες. Πέρσαι δὲ αὐτοὺς ὑποπτεύοντες οὐκ ἐς φυγὴν ἀναίσχυντον οὕτω τετράφθαι, ἀλλ' ἐνέδραις τισὶν ἐς αὐτοὺς χρῆσθαι, ἄχρι ἐς τὰς δυσχωρίας διώξαντες εἶτα ἀνέστρεφον, οὐ τολμῶντες ἐν τῷ ὁμαλεῖ ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς διαμάχεσθαι. Ρωμαῖοι μέντοι, καὶ διαφερόντως οἱ στρατηγοὶ πάντες, δίωξιν ἐπὶ σφᾶς ἀεὶ ποιεῖσθαι τοὺς πολεμίους οἰόμενοι ἔφευγον ἔτι μᾶλλον, οὐδένα ἀνιέντες καιρὸν, θέουσι μὲν τοῖς ἵπποις ἐγκελευόμενοι μάστιγι καὶ κραυγῇ, τοὺς δὲ θώρακας καὶ τὰ ἄλλα ὅπλα ῥίπτοντες σπουδῇ τε καὶ θορύβῳ ἐς ἔδαφος. οὐ γὰρ ἀντιτάξασθαι καταλαμβάνουσιν αὐτοὺς ἐθάρσουν Πέρσαις, ἀλλ' ἐν μόνοις τοῖς τῶν ἵππων ποσὶ τὰς τῆς σωτηρίας ἐλπίδας εἶχον καὶ, τὸ ξύμπαν εἶπεῖν, τοιαύτη γέγονεν ἡ φυγὴ ὥστε τῶν ἵππων σχεδόν τι αὐτοῖς οὐδεὶς διεβίω, ἀλλ' ἡνίκα τοῦ δρόμου ἐπαύσαντο, πεσόντες εὐθὺς διεφθάρησαν. καὶ πάθος τοῦτο μέγα Ρωμαίοις οἷον οὐποτε πρότερον γέγονε. πολλοὶ τε γὰρ αὐτῶν ἔθανον καὶ πλείους ἔτι ὑπὸ τοῖς πολεμίοις ἐγένοντο. ὅπλα τε αὐτῶν οἱ πολέμοι καὶ ὑποζύγια ἔλαβον τοσαῦτα τὸ πλῆθος, ὥστε πλουσιώτερα δοκεῖν ἐκ τούτου γενέσθαι τοῦ ἔργου τὰ Περσῶν πράγματα».³⁴⁷

Ακολούθησε η σύρραξη των ετών 549-557 γνωστή ως Γ' περσικός πόλεμος. Στο εκ πέντε βιβλίων έργο του «Ίστορία» ο Αγαθίας ο Σχολαστικός καλύπτει τα γεγονότα της περιόδου από το 552 (χρονιά κατά την οποία σταματά η ιστορική διήγηση του Προκοπίου) μέχρι το έτος 559.³⁴⁸ Η εξάντληση και των δύο εμπολέμων οδήγησε το 561/562 στη

³⁴⁶ «...ὁ δὲ ὁ Ναρσῆς ἀκούσας δεινὰ ἐποιεῖτο, καὶ τοῖς ξυνάρχουσι τὴν μέλλῃσιν ὀνειδίζων ἐλοιδορεῖτο. ταῦτό δὲ τοῦτο καὶ ἄλλοι ἐποιοῦν, ἐς ἀλλήλους ὑβρίζοντες, καὶ τὸ λοιπὸν μάχης τε καὶ κινδύνου ἀφροντιστήσαντες ληΐζεσθαι τὰ ἐκείνη χωρία ἐν σπουδῇ ἐποιοῦντο. ἄραντες τοῖνυν ἀστρατήγητοί τε καὶ ἄτακτοι κόσμῳ οὐδενὶ ἐπίπροσθεν ἦσαν, οὔτε τι ἔχοντες σύμβολον ἐν σφίσιν αὐτοῖς, ἥπερ ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀγῶσιν εἴθισται, οὔτε πη διακεκριμένοι ἐν τάξει. τοῖς γὰρ σκευοφόροις οἱ στρατιῶται ἀναμιγνύμενοι ἐπορεύοντο ὡς ἐπὶ ἀρπαγὴν ἐτοιμοτάτην ἰόντες χρημάτων μεγάλων». Ό.π. βιβλ. 2, κεφ 25, παρ 2, σ. 264 (στιχ. 7 -16).

³⁴⁷ Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς α' τετραδός η α'. Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* βιβλίο I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838, βιβλ. 2, κεφ 25, παρ 4, σ. 266 (στιχ. 12) – 267 (στιχ. 10).

³⁴⁸ Τα δύο πρώτα βιβλία καλύπτουν τους πολέμους του στρατηγού του Ιουστινιανού Ναρσή στην ιταλική χερσόνησο κατά των Γότθων, Φράγκων και Αλαμανών. Το τρίτο και

σύναψη συνθήκης της ονομαζόμενης «πεντηκονταετούς ειρήνης». Παρά τους βαρύτατους οικονομικούς όρους, ήταν επωφελής για το Βυζάντιο, διότι η αυτοκρατορία διατήρησε τη Λαζική (αρχαία Κολχίδα), χώρα σημαντικότερη στρατιωτικά και εξασφάλισε οικονομικά προνόμια, καθώς και την ανοχή των Περσών για τους χριστιανούς της περσικής αυτοκρατορίας,³⁴⁹ Όπως αναφέρει ο Αγαθίας στην αρχή του πολέμου οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές και η Περσαρμενία επλήγησαν από επιδρομές των Τζάνων, οι οποίοι μαζί με άλλους λαούς του Καυκάσου (Λαζοί, Αβαζγοί, Ζίχοι) είχαν πρόσφατα εκχριστιανισθεί.³⁵⁰ Ελάχιστες αναφορές (3-4), καταγράφονται στον εν λόγω ιστοριογράφο της πρωτοβυζαντινής περιόδου περί Αρμενίας. Γίνεται απλή μνεία ότι ο Ιουστινιανός όρισε ως επικεφαλής των ταγμάτων της Αρμενίας τον Ιουστίνο τον γιό του Γερμανού (άνοιξη του 557).³⁵¹ Οι υπόλοιπες αναφορές δεν εμπίπτουν στο αντικείμενο της παρούσας εργασίας.³⁵² Μελετώντας όμως προσεκτικά την συνοπτική περιγραφή των πεδίων των μαχών στα Δ' και Ε' βιβλία, όπου οι Βυζαντινοί αντιπαρατέθηκαν στους Πέρσες με έπαθλο την μυθική Κολχίδα (Λαζική), διαπιστώνουμε ότι αυτά καλύπτουν την σημερινή Γεωργία, μικρό τμήμα του Αζερμπαϊτζάν, την

τέταρτο παρακολουθούν τα όσα συνέβησαν στην Λαζική και επικεντρώνονται στην δολοφονία του βασιλιά των Λαζών Γουβάζη. Το τέταρτο εξιστορεί τον πόλεμο των Βυζαντινών με τους Μισιμιανούς, που αποστάτησαν και προσπάθησαν ανεπιτυχώς να συμμαχήσουν με τους Πέρσες. Το πέμπτο και τελευταίο εξιστορεί την εκστρατεία των Βυζαντινών κατά των Τζάνων στις περιοχές της σημερινής Β.Α. Τουρκίας και Αρμενίας. Επίσης τον καραστροφικό σεισμό του 557 και την επιδημία βουβωνικής πανώλης στην Πόλη. Αλεξάκης Αλέξανδρος *Αγαθίου Σχολαστικού, Ιστορίαι*, [Κ.Β.Ι. 18], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2008, σελ 24.

³⁴⁹ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 36-37.

³⁵⁰ «Οὗτοι δὴ οὖν οἱ Τζάνοι, καίτοι ἐκ παλαιοῦ ὑπόσπονδοί τε καὶ κατήκοοι τῶν Ῥωμαίων γεγεννη μένοι, ἀλλὰ τότε τὸ μὲν τι αὐτῶν εἶχετο τῶν προτέρων καὶ ἀκολασταί νειν οὐ λίαν ἐγνώκει, οἱ δὲ γε πολλοὶ παρέντες τὰ καθεστῶτα ληστρικώτερον ἐβίότευον καὶ καταθέοντες τὰ ἀμφὶ τὸν Πόντον χωρία τοὺς τε ἀγροὺς ἐλεηλάτουν καὶ τοὺς ὁδοιπόρους ἐσίνοντο· ἐπέβαινον δὲ καὶ Ἀρμενίας, ὅπῃ παρείκοι, καὶ ἀρπαγὰς ἐποιούντο καὶ οὐδὲν ὀτιοῦν ἐφρόνουν ἀλλοτριώτερον τῶν διαφανῶν πολεμίων». Αγαθίου Σχολαστικού Μυριναίου, *Ιστοριῶν τόμοι ε'*, εκδ. Β. G. Niebuhr, *Agathiae Myrinaei historiarum libri quinque*, [C.S.H.B.], Βόννη 1828, βιβλ. 5, κεφ. 1, σελ. 278 (στιχ. 6 - 14).

³⁵¹ Ό.π. βιβλ. 4, κεφ. 21, σ. 250 (στιχ. 21) – σ. 251 (στιχ. 10).

³⁵² Η αναφορά λ.χ. ότι στο επιτελείο του Ναρσή στο δυτικό μέωπο κατά των Φράγγων ανάμεσα στους ταξιάρχους των Ρωμαίων υπηρετούσε και ο Αρμένιος Χαναράγης. Ό. π. βιβλ. 2, κεφ. 6, σ. 76 (στιχ. 12 - 21).

σημερινή Αρμενία και την Β.Α. Τουρκία.³⁵³ Συνεπώς και κάποιες παραμεθόριες, βόρειες με τα μέτωπα, περιοχές της Περσαρμενίας. Αυτό βέβαια προκύπτει από την ταυτοποίηση ορισμένων γεωγραφικών κυρίως όρων (λ.χ. ορέων, ποταμών, κλπ), εγγύς των μαχών, τα οποία μας βοηθούν να συνθέσουμε την εικόνα των περιοχών αυτών και να διαπιστώσουμε ότι πρόκειται για τις περσαρμενικές περιοχές. Εξάλλου είναι αυτονόητο ότι οι πλησίον των μετώπων περιοχές αποτελούν σημεία τουλάχιστον διέλευσης ή συγκέντρωσης στρατευμάτων.

Για τον λόγο αυτό φρονούμε ότι θα πρέπει να αναφέρουμε σύντομα και τα περί του Γ' περσικού πολέμου. Η επέμβαση του Ιουστινιανού υπέρ των Γασσανιδών (αράβων χριστιανών) έδωσε στον Χοσρόη το πρόσχημα που επιζητούσε. Οι Πέρσες και οι Λαχμίδες βάδισαν ταυτόχρονα το 540 εναντίον της Αντιόχειας από διαφορετικές κατευθύνσεις. Ο πόλεμος αυτός αποτελούσε για τον Χοσρόη, αφενός μεν, αντιπερισπασμό προς τον πόλεμο του Ιουστινιανού στην Ιταλία εναντίον των Οστρογόθων, αφετέρου δε, μια καλή ευκαιρία για να αποκομίσει λεία από τις ανατολικές (κυρίως αρμενικές) επαρχίες του Βυζαντίου.³⁵⁴

Συγκεκριμένα ο Γ' Περσικός Πόλεμος (550-557) είχε ως θέατρο επιχειρήσεων ολόκληρη την περιοχή από τον Καύκασο έως τη Μεσοποταμία και άρχισε αμέσως μετά το τέλος της πενταετούς ανακωχής του Β' περσικού πολέμου. Ο Γουβάζης, ηγεμόνας των Λαζών, οι οποίοι μαζί με άλλους λαούς του Καυκάσου, όπως οι Τζάννοι, οι Αβασγοί και οι Ζίχοι, είχαν πρόσφατα εκχριστιανισθεί, κάλεσε σε βοήθεια τους Βυζαντινούς, καθώς η χώρα του δοκιμάστηκε από τον θρησκευτικό φανατισμό του ζωροαστρικού κλήρου, που εκμεταλλεύθηκε την εισβολή των Περσών στη Λαζική. Ο Ιουστινιανός ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα των Λαζών και απέστειλε στον Γουβάζη 7.000 στρατιώτες υπό τον Δαγισθαίο. Αυτές οι δυνάμεις κατόρθωσαν να νικήσουν τον περσικό στρατό του Μερμερόη και να τον απομακρύνουν από τη Λαζική. Στις αρχές αυτού του πολέμου, ο Βελισάριος ανακλήθηκε για τελευταία φορά από την Ιταλία, δίχως όμως να κατορθώσει κάτι σημαντικό. Αντίθετα με τη Λαζική, οι κάτοικοι της γειτονικής Αβασγίας κάλεσαν σε βοήθεια τους

³⁵³ Αλεξάκης Αλέξανδρος *Αγαθίου Σχολαστικού, Ιστορίαι*, [Κ.Β.Ι. 18], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2008, σ. 31.

³⁵⁴ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 36-37.

Πέρσες διότι οι Βυζαντινοί είχαν επιβάλει περιορισμούς στο εμπόριο που άνθιζε στην Αβασγία. Τελικά, το 557 υπογράφηκε νέα πενταετής ανακωχή, την οποία επιδίωξαν τόσο οι Πέρσες (καθώς πιέζονταν πάλι από τους Εφθαλίτες Ούνους) όσο και οι Βυζαντινοί (που είχαν εξαντληθεί από τον εικοσαετή πόλεμο με τους Οστρογότθους). Στη διάρκεια της ανακωχής, το Βυζάντιο κατέστειλε το 558 με τον στρατηγό Θεόδωρο, εξέγερση των Τζάννων (προφανώς υποκινηθείσα από τους Πέρσες). Έτσι η υποταγή τους στο Βυζάντιο και ο εκχριστιανισμός τους ολοκληρώθηκαν κατά το β' μισό του 6ου αιώνα, στο πλαίσιο του εκχριστιανισμού των πολεμικών λαών του Καυκάσου και της Κριμαίας που προώθησε ο Ιουστινιανός.³⁵⁵

Στη διάρκεια του Γ' Περσικού Πολέμου, οι Βυζαντινοί και οι Πέρσες είχαν αναπτύξει έντονη διπλωματική δραστηριότητα. Τον Απρίλιο του 550 ο Ιουστινιανός απέστειλε τον έμπειρο διπλωμάτη και ιστοριογράφο της πρωτοβυζαντινής περιόδου Πέτρο Πατρίκιο στην Κτησιφώντα, για να προτείνει ειρήνη σε όλα τα μέτωπα της Ανατολής. Ο Χοσρόης, όμως, τον απέπεμψε ισχυριζόμενος ότι θα έστελνε έναν δικό του απεσταλμένο στη βυζαντινή Αυλή για τη ρύθμιση του θέματος. Αυτός έμελλε να είναι ο Ισδιγούσνας, υψηλά ιστάμενος αξιωματούχος της περσικής Αυλής, παρακοιμώμενος του Χοσρόη και ικανός διπλωμάτης.³⁵⁶ Το γεγονός, πάντως, ότι ο Ιουστινιανός έστειλε στην Κτησιφώντα έναν κορυφαίο διπλωμάτη και αξιωματούχο, δείχνει τον ιδιαίτερα επίσημο χαρακτήρα που επιθυμούσαν να προσδώσουν οι Βυζαντινοί σε αυτή την πρεσβεία. Ο Πέτρος επέστρεψε άπρακτος στην Κωνσταντινούπολη τον Ιανουάριο του 552. Στο μεταξύ, το φθινόπωρο του 551 υπογράφηκε μία νέα ανακωχή. Οι καθορισμένες οικονομικές υποχρεώσεις των Βυζαντινών δεν αυξήθηκαν, εκτός από 600 λίτρες χρυσού που θα έπρεπε να καταβληθούν κατά τον ενάμιση χρόνο των διαπραγματεύσεων. Η Λαζική και τα αραβικά κρατίδια, για τον πόλεμο των οποίων ο Ισδιγούσνας παραπονέθηκε στους Βυζαντινούς, εξακολουθούσαν να εξαιρούνται από τις συνθήκες. Το

³⁵⁵ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. σ. 276 -277.

³⁵⁶ Isdigousnas Zich, Πέρσης διπλωμάτης. Το όνομά του εμφανίζεται σε αρκετές πηγές της περιόδου και ιδιαίτερα στον Προκόπιο, (όπως και το όνομα Ισδιγούσνας). Υπηρέτησε σε πέντε διαφορετικές διπλωματικές αποστολές ως αντοπρόσωπος του Χοσρόη. Η αποστολή που έκλεισε με την ανακωχή του 557 ήταν η τρίτη. Αλεξάκης Αλέξανδρος *Αγαθίου Σχολαστικού, Ιστορίαι*, [Κ.Β.Ι. 18], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2008, σελ. 625.

γεγονός, πάντως, ότι η αυτοκρατορία υποχρεώθηκε σε χρονικό διάστημα 11 ετών να καταβάλει 4.600 λίτρες χρυσού, αποτέλεσε σημείο οξύτατης κριτικής εναντίον του Ιουστινιανού. Όλα αυτά, όμως, αποτελούσαν για τους Βυζαντινούς αναγκαίες παραχωρήσεις στην Ανατολή, προκειμένου να συνεχίσουν απερίσπαστοι στην Ιταλία τον πόλεμο εναντίον των Οστρογότθων.³⁵⁷

Η προσχώρηση της μικρής ηγεμονίας της Σουανίας, Ν.Α. της Λαζικής, στους Πέρσες αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός μετά την ανακωχή του 551. Οι τελευταίοι έστειλαν εκεί στρατό και την κατέλαβαν το 552. Αυτή η εξέλιξη αποτέλεσε μετέπειτα την αιτία ιδιαίτερων διαπραγματεύσεων στην Κτησιφώντα μεταξύ του Πέτρου Πατρικίου και του Χοσρόη, όταν οι Πέρσες, με την υπογραφή της συνθήκης του 562, αποδέχθηκαν την παράδοση της Λαζικής στους Βυζαντινούς. Ο πόλεμος στην περιοχή της Λαζικής συνεχίστηκε με φθίνουσα ένταση έως ότου, με τη λήξη της πενταετούς ανακωχής, ο Χοσρόης έστειλε πάλι στις αρχές του 556 τον Ισδιγούσνα στην Κων-σταντινούπολη, για να διαπραγματευθεί την ανανέωση της. Αυτή τη φορά, όμως, εκτός από το ανατολικό μέτωπο και την Αρμενία, η ανακωχή επεκτεινόταν τόσο στη Λαζική όσο και στα δύο αραβικά βασίλεια (Γασσανιδών και Λαχμιδών), ενώ το Βυζάντιο δεν επιβαρύνθηκε με νέες οικονομικές υποχρεώσεις. Η ανανέωση αυτής της ανακωχής αποτελούσε και το προοίμιο ενός μονιμότερου διακανονισμού των βυζαντινοπερσικών σχέσεων.³⁵⁸ Προσωρινά θα ίσχυε το εδαφικό status quo που είχε διαμορφωθεί κατά τον πόλεμο της Λαζικής, και κάθε πλευρά θα διατηρούσε τα οχυρά που κατείχε. Έτσι άρχισε η διαδικασία για την προετοιμασία της μεγάλης συνθήκης, που έμελλε να υπογράψει στο τέλος της δεύτερης πενταετούς ανακωχής (557-562).³⁵⁹

³⁵⁷ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο –περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού «Στρατιωτική Ιστορία», εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 36-37.

³⁵⁸ Ο Αγαθίας ο Σχολαστικός περιγράφει τις βυζαντινοπερσικές σχέσεις και τον ανταγωνισμό για τις επίμαχες περιοχές με σύντομη ιστορική αναδρομή από τις αρχές του Δ' μ.Χ. αιώνα μέχρι την υπογραφή της συμφωνίας το φθινόπωρο του 557 παραλείποντας όμως πολλά γεγονότα αλλά επιβεβαιώνοντας όσα είναι γνωστά από άλλους βυζαντινούς ιστοριογράφους. Ελάχιστες όμως είναι οι αναφορές του για τις αρμενικές περιοχές. Αλεξάκης Αλέξανδρος *Αγαθίου Σχολαστικού, Ιστορίαι*, [Κ.Β.Ι. 18], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2008, σ.σ. 576 -627.

³⁵⁹ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο –περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 36-38.

Η συνθήκη του 562 αποτελεί ορόσημο αφού οριστικοποιεί το εδαφικό status των βυζαντινών και περσικών αρμενικών περιοχών. «Ὅτι ἀνά τὴν ἔω τε καὶ Ἀρμενίαν τελειοτάτη τις εἶναι εἰρήνην ἐδόκει, κατὰ δε τὴν Λαζικήν ἐκεχειρία ἦν Ῥωμαίοις τε καὶ Πέρσαις. ἐπεὶ οὖν ὥσπερ ἡμιτελῇ τὰ τῆς εἰρήνης ὑπῆρχεν ἐδέδοκτο δέ Ῥωμαίων καὶ Περσῶν τοῖς βασιλεῦσι πληρεστάτην ἡσυχίαν ἄγειν, τούτου ἔνεκα Ἰουστινιανὸς στέλλει Πέτρον, ὃς τῶν κατὰ τὴν αὐλήν ταγμάτων ἡγεῖτο, διαλεχθῆσόμενον Χοσρόη περὶ τῶν καθόλου σπονδῶν». ³⁶⁰

Η συνθήκη του 562 έκλεισε επίσης έναν μεγάλο κύκλο των βυζαντινοπερσικών σχέσεων χάρη στον τελικό διακανονισμό θεμάτων που είχαν παραμείνει εκκρεμή για περισσότερα από 100 χρόνια. Ορισμένα από αυτά ανάγονταν σε παλαιότερες εποχές, π.χ. στη συνθήκη που αναγκάστηκε να συνάψει με τον Σαπώρη Β' το 363 ο Ιοβιανός, μετά την ήττα και τον θάνατο του Ιουλιανού. Η εν λόγω συνθήκη αποτελεί επίσης σημαντικό κείμενο για την ασυνήθιστη στην αρχαία ιστοριογραφία πληρότητα με την οποία μας παραδίδεται, και παρέχει πολλές λεπτομέρειες που διαφωτίζουν τον τρόπο εργασίας των διπλωματικών αποστολών, την προσπάθεια εξασφάλισης των μέγιστων δυνατών ωφελειών, αλλά και τις εντάσεις κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων πριν από την υπογραφή της τελικής συμφωνίας³⁶¹.

Η επιτυχία οφείλεται στον ιστοριογράφο της πρωτοβυζαντινής περιόδου και δεινό διπλωμάτη του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, Πέτρο Πατρίκιο.³⁶² Οι όροι της συγκεκριμένης συνθήκης σώζονται από τον επίσης ιστοριογράφο της πρωτοβυζαντινής περιόδου Μένανδρο Προτήκτορα. Στη συνθήκη του 562 ο Πέτρος Πατρίκιος χρειάστηκε να αντιμετωπίσει διπλωματικά έναν αντίπαλο, ο οποίος όχι μόνο είχε την ίδια ισχύ με το Βυζάντιο, αλλά θεωρείτο και νομικά ισότιμος της αυτοκρατορίας. Επιπλέον, χρειάστηκε να αντιμετωπίσει μια ισάξια

³⁶⁰ Μενάνδρου Προτίκτορος τὰ σωζόμενα, εκδ. I. Beker και G.B. Niebuhr, *Menandrii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829, κεφ. γ', σ. 346 (στιχ. 6 -13).

³⁶¹ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο –περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ. 38.

³⁶² Ο Πέτρος Πατρίκιος έγραψε τρία βιβλία που σώζονται μόνο τμηματικά: α) Ιστορία των πρώτων τριών αιώνων της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, από το θάνατο του Ιουλίου Καίσαρα το 44 π.Χ. ως το θάνατο του Κωνσταντίνου Β' το 361 από την οποία μόνο είκοσι τμήματα διασώζονται, β) Ιστορία του θεσμού του μάγιστρου από τον Μ.Κωνσταντίνο ως τον Ιουστινιανό, γ) Ιστορία των διπλωματικών αποστολών του στην Περσία (561-562) που υπήρξε η πηγή του Μένανδρου Προτήκτορα.

διπλωματική υπηρεσία και πολύ ικανούς διπλωμάτες. Έτσι, η ισόρροπη κατανομή των στόχων και των επιτυχιών κάθε πλευράς οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στους σπουδαίους διαπραγματευτές που διέθετε.

Οι δύο διπλωματικές αποστολές συναντήθηκαν στα όρια των δύο αυτοκρατοριών κοντά στο οχυρό Δάρας. «...καί τοίνυν ἀφικομένου ἐν τοῖς ὀρίοις τοῦ Δάρας κατάδηλόν τε ποιήσαντος τῷ τῶν ἑὼν βαρβάρων βασιλεῖ ὡς πάρεστιν ἐπικηρυκευσόμενος ἀμφί τοῦ καταθέσθαι τὰ ὄπλα ἕκασταχόσε, ἐκπέμπεται καί αὐτόθι και Περσῶν πρεσβευτής ὧ δῆτα ὑπῆρχε μὲν ἀξίωμα τό Ζίχ, μέγιστον τι τούτοις παρά Πέρσαις γέρας...».³⁶³

Ο Πέτρος, ο οποίος είχε βαθιά μόρφωση «...και Πέτρος ὁ τῶν Ρωμαίων πρεσβευτής ἀποχρόντως ἔχων τῆς τε ἄλλης παιδείας καί τῆς τῶν νόμων...»,³⁶⁴ γνώριζε ότι, για να επιτύχει ορισμένους από τους στόχους του, θα έπρεπε να υποχωρήσει σε ορισμένα άλλα ζητήματα. Ο Ιουστινιανός παρότι είχε κατανικήσει τους αντιπάλους του στην δύση εν τούτοις στην ανατολή βρέθηκε αρκετές φορές σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Η δραματική απώλεια της Αντιόχειας και οι περσικές διεισδύσεις και καταστροφές στην μικρασιατική ενδοχώρα απέδειξαν την αποφασιστικότητα των Περσών. Παρόλα αυτά ο Πέτρος Πατρίκιος εμφανίστηκε στις διαπραγματεύσεις περίπου ως νικητής, ο οποίος ήρθε να επιβάλλει τους όρους του. Έτσι τόνισε «...και μή τίς ὑμᾶς ἀπατάτω λογισμός, ὡς νενικήκατε Ρωμαίους, ἐπηρμένοι τῷ τήν Αντόχεια ἀλῶναι προς ἡμῶν καί ἅττα Ρωμαικά χωρία. τό γάρ ὑπερβάλλον τῆς Ρωμαικῆς εὐτυχίας ὁ θεός ἐκόλασεν ἐν τούτῳ ...». Μάλιστα θεωρούσε αυτονόητη υποχρέωση των Περσών να υποχωρήσουν σε σημαντικά θέματα επειδή «...οἶμαι τόν νενικηκότα κάκιστα ζῆν ἐξ ὧν δακρύουσιν ἕτεροι...» και «...οὕτω δῆπου καί τῷ κρατεῖν λυπηρόν, μή τί γε τό κρατεῖσθαι λυπηρότερον...»!³⁶⁵

Ανάλογη αλλά μετριοπαθέστερη ήταν και η απάντηση του απεσταλμένου των Περσών Ζίχ «...μή οὖν οἷεσθαι περιόδῳ ρημάτων λήσειν ἡμᾶς, ὅποιοί τινες καθεστῶτες ἤκετε τευξόμενοι τοῦ συνοίσοντος. ἐπειδή δέ προβάλλεσθε τήν εἰρήνην ὥσπερ παραπέτασμα τῆς δειλίας...» και

³⁶³ Μενάνδρου Προτίκτορος τὰ σωζόμενα, εκδ. I. Beker και G.B. Niebuhr, *Menandrii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829, κεφ γ, σ. 346 (στιχ. 13 -18).

³⁶⁴ Ο.π. κεφ γ, σ. 346 (στιχ 22-23).

³⁶⁵ Ο.π. κεφ γ, σ. 348 (στιχ. 10-20).

«...Χοσρόης ὁ πάντων ἀνθρώπων, εἵπερ βοίλεται, βασιλεύς οὔτε τήν Ἀντιοχείας ἄλωσιν ἐγκαλώπισμά τι καί ἐγκώμιον ἐαυτῷ περιτίθῃσιν...».³⁶⁶

Μάταιοι λεονταρισμοί! Οἱ Βυζαντινοί θα υποχωρήσουν σε αρκετά θέματα και θα αναγνωρίσουν τίτλους υπεροχής του Πέρση μονάρχη. «...ἡ μὲν τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος περί τῆς εἰρήνης ὁμολογία, τήν συνήθη φέρουσα προγραφὴν, γνώριμος ἡμῖν ἐς τὰ μάλιστα τυγχάνει. ἡ δὲ τοῦ Περσῶν βασιλέως γράμμασι μὲν ἐγράφη Περσικοῖς, τῇ δε ἑλληνίδι φωνῇ κατὰ ταῦτα δήπουθεν ἰσχύει τὰ ῥήματα, θεῖος, ἀγαθός, εἰρηνοπάτριος, ἀρχαῖος Χοσρόης, βασιλεύς βασιλέων, εὐτυχής, εὐσεβής, ἀγαθοποιός, ὥτινι θεοὶ μεγάλην τύχην καὶ μεγάλην βασιλείαν δεδώκασιν, γίγας γιγάντων, ὃς ἐκ θεῶν χαρακτηρίζεται, Ἰουστινιανῷ Καίσαρι ἀδελφῷ ἡμετέρῳ... ».³⁶⁷ Ἔτσι «...καὶ ὁ Ζίχ καὶ ὁ παρά Ῥωμαίοις μάγιστρος (δηλαδή ο Πέτρος Πατρίκιος) καὶ Εὐσέβιος τὰ περί εἰρήνης κοινῶς ἐλάλησαν καὶ ἐτρακτάϊσαν καὶ ἐτύπωσαν τήν εἰρήνην πεντήκοντα ἐνιαυτῶν...».³⁶⁸

Το κείμενο της συνθήκης σώζεται με λεπτομέρειες στα αποσπάσματα της Ιστορίας του Μενάνδρου Προτήκτορος. Το κείμενο του Μενάνδρου ἔχει το πλεονέκτημα ὅτι περιλαμβάνει ὄχι μόνο τοὺς ὅρους της συνθήκης, ἀλλὰ καὶ ορισμένα στοιχεῖα γιὰ τὴ διαδικασία ποὺ ἀκολούθησαν οἱ διπλωματικές ἀποστολές, καθὼς καὶ ὅλους τοὺς προαναφερόμενους τίτλους τοῦ Πέρση μονάρχη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, στὸ κείμενο συμπεριλαμβάνονται μὴ πληθώρα ἀχρηστων λόγων, ορισμένοι φιλολογικὸί τόποι, καὶ τὸ κυριότερο, ἀπότομες διακοπές στὴν ἐξέλιξη των γεγονότων καὶ συρραφές ποὺ δημιουργοῦν σημαντικὰ κενά.

Ἔτσι ἡ συθήκη υπογράφηκε «... τέλος ἔδοξε ὥστε ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη ξυνεστάναι τήν εἰρήνην, Ῥωμαίοις δὲ ἀποδοθῆναι τήν Λαζικήν. στερρόας τέ εἶναι καὶ ἐρρώμενας τὰς συνθήκας, καὶ κραττεῖν ἐκασταχόσε τοῦτο μὲν κατὰ τήν ἔω, τοῦτο δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀρμενία, ἀλλὰ γάρ καὶ αὐτηδήπου τῇ Λαζικῇ, οὕτω μέντοι ὡς τριάκοντα χιλιάδας ἐτησίας χρυσίου νομίσματος ἀποφέρεισθαι Πέρσας τῆς εἰρήνης ἔνεκα ἀπὸ Ῥωμαίων».

Μία ἐπισταμένη, ὅμως, μελέτη τοῦ κειμένου «τά σωζόμενα» τοῦ Μενάνδρου Προτήκτορος οδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι, χωρὶς νὰ ἀπαλείφεται τελείως ἡ εὐθύνη τοῦ πρωτοβυζαντινοῦ ιστοριογράφου

³⁶⁶ Ὁ.π. κεφ γ, σ. 350 (στιχ. 9-12).

³⁶⁷ Ὁ.π. κεφ γ', σ. 353 (στιχ. 8 - 17).

³⁶⁸ Ὁ.π. κεφ γ, σ. 354 (στιχ. 6 -8).

Μενάνδρου, τα περισσότερα λάθη προέκυψαν από την αλόγιστη και κακή συρραφή ασύνδετων μεταξύ τους αποσπασμάτων την εποχή του λόγιου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογέννητου (945-959), γεγονός που μπορεί εν μέρει να ερμηνευθεί και από τη διαφορετική αντίληψη προς το τι είναι ουσιώδες και τι όχι. Πρέπει, επίσης να σημειωθεί ότι δεν υπάρχουν πληροφορίες για συνθήκη από ανατολικές πηγές, οι οποίες θα έδιναν την περσική οπτική των γεγονότων.³⁶⁹

Το κύριο σώμα της συνθήκης αποτελούνταν από τρεις όρους. Με βάση αυτούς τους όρους συμφωνήθηκε α) η οριστική παράδοση της Λαζικής στους Βυζαντινούς, β) η καταβολή 30.000 χρυσών νομισμάτων ετησίως (περίπου 415 λιτρών χρυσού) από τους Βυζαντινούς στους Πέρσες και γ) η κατεδάφιση της μονής του Σεβανού που βρισκόταν στα σύνορα των δύο αυτοκρατοριών και είχε μετατραπεί από τους Πέρσες σε φρούριο, με την ταυτόχρονη απόδοση της έκτασης στους Βυζαντινούς. Τα υπόλοιπα φρούρια της μεθορίου εξαιρέθηκαν από τον διακανονισμό.³⁷⁰

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η βυζαντινοπερσική μεθόριος των αρμενικών περιοχών παραμένει αμετάβλητη και οχυρωμένη «...ἐκ πόλεως Ἀμίδης ἄχρι ἐς Θεοδοσιούπολιν ...». Επίσης ως ένα σημείο ενισχύεται αφού τα νέα σύνορα περιλαμβάνουν και την Λαζική. η οποία ευρίσκεται Β.Δ. των αρμενικών περιοχών, γεγονός το οποίο ενισχύει την ασφάλειά της περιοχής και καθιστά δύσκολη την εισβολή από αυτή την πλευρά. Έτσι τα σύνορα των δύο αυτοκρατοριών επανήλθαν στο εδαφικό status quo του 387 την εποχή δηλαδή του Θεοδοσίου Α'.

Την παραπάνω συνθήκη με τους τρεις όρους συνόδευε και μια τεχνική συμφωνία, που αφορούσε την διέλευση των εμπορών από ορισμένα μεθοριακά σημεία, την καταβολή δασμών, καθώς και την οικονομική βοήθεια του Βυζαντίου σε λαούς του Καυκάσου. Τα σημεία αυτά απαιτούσαν περαιτέρω διαπραγμάτευση και την έγκριση τους από τον αυτοκράτορα. Έτσι οι συνομιλίες διεκόπησαν προσωρινά. Όταν ξεκίνησαν πάλι επικυρώθηκε και το κύριο σώμα της συνθήκης με τους τρεις όρους και η βελτιωμένη τεχνική συμφωνία. Παραθέτουμε τους όρους της τεχνικής συμφωνίας επειδή αν και δεν αναφέρεται κάτι ρητά περί Αρμενίας (πλην της Περσαρμενικής πόλεως Αρτάξατα) εν τούτοις έμμεσα

³⁶⁹ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ. 38.

³⁷⁰ Ο.π. σ. 38.

οι Αρμένιοι έμποροι και κάτοικοι επηρεάζονται από αυτή.³⁷¹ Μία ιδιαίτερη συνθήκη, μεταξύ του Βυζαντίου και της Περσίας το 562 αφορούσε τη θέση των Χριστιανών της Περσίας.³⁷² Συνεπώς και της Περσαρμενίας αφού εκεί υπήρχε ο μεγαλύτερος χριστιανικός πληθυσμός.

Η «πεντηκονταετής ειρήνη» δεν διήρκεσε ούτε δέκα χρόνια. Ο Ιουστινός Β' (565-578) προχώρησε σε στρατιωτικές προετοιμασίες και, επιπλέον, επεδίωξε τη διπλωματική απομόνωση της Περσίας, υπονομεύοντας συστηματικά την επιρροή της στην Αρμενία και στην Ιβηρία (σημ. Γεωργία). Επενέβη στα εσωτερικά της Περσαρμενίας, οι κάτοικοι της οποίας υφίσταντο θρησκευτικούς διωγμούς, προσπάθησε να προσεταιρισθεί τους Ιβήρες και να επωφεληθεί από την παρουσία ενός νέου στην περιοχή ασιατικού λαού, των Τούρκων, που είχαν επεκτείνει την κυριαρχία τους μέχρι τις περιοχές του Καυκάσου και έδιναν εγγυήσεις

³⁷¹ Με τον πρώτο όρο οι Πέρσες αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εμποδίζουν εχθρικές επιδρομές στα περάσματα του Καυκάσου. Αντίστοιχα οι Βυζαντινοί θα απέιχαν από κάθε εχθρική ενέργεια κατά της Περσίας. Με τον δεύτερο όρο αφαιρέθηκε το δικαίωμα από τους Άραβες να πολεμούν εναντίον Βυζαντινών και Περσών, είτε ως σύμμαχοι ή εχθροί. Συνεπώς οι παραμεθόριες αραβικές περιοχές αποτελούν de jure και de facto ουδέτερες περιοχές. Με τον τρίτο όρο, οι Βυζαντινοί και οι Πέρσες έμποροι υποχρεώνονταν να κινούνται δια μέσου σταθμών διέλευσης που είχαν καθορισθεί, οι οποίοι ονομάζονταν δεκατευτήριοι και στους οποίους καταβάλλονταν οι δασμοί. Επρόκειτο για τις πόλεις Νίσηβη, Καλλίνικο και Αρτάξατα. Ο φόρος που επέβαλε ο Ιουστινιανός στα εμπορεύματα τα οποία διακινούντο στα όρια της αυτοκρατορίας ήταν 12,5%. Ο τέταρτος όρος, συμπληρωματικός του τρίτου, απέβλεπε ότι οι πρέσβεις και οι επίσημες αποστολές προς τον ηγεμόνα της άλλης αυτοκρατορίας, οι οποίες θα χρησιμοποιούσαν τα κρατικά μέσα κίνησης, θα επιτρεπόταν να ταξιδεύουν απρόσκοπτα και θα τους παρέχονταν κάθε δυνατή διευκόλυνση στην αποστολή τους, καθώς και οι πρόπουσες τιμές. Με τον πέμπτο όρο, το Δάρας και η Νίσιβη αναγνωρίστηκαν και ως εμπορικά κέντρα. Ο έκτος όρος της συνθήκης αφορούσε τη μεταχείριση των φυγάδων και των λιποτακτών, οι οποίοι θα είχαν τη δυνατότητα να παραμείνουν εκεί όπου κατοικούσαν ή να επιστρέφουν στην πατρίδα τους. Με τον έβδομο όρο καθορίστηκε ότι, σε περίπτωση οικονομικής αντιδικίας ανάμεσα σε πολίτες δύο παραμεθόριων πόλεων, οι άρχοντες της μεθορίου θα έπρεπε να εκδικάσουν την υπόθεση παρέχοντας τη μέση λύση και ο υπαίτιος ζημίας να καταβάλλει αποζημίωση. Ο ένατος όρος, τέλος, δέσμευε κάθε υποτελή εθνότητα να αποφεύγει τις εχθροπραξίες εναντίον υποτελών εθνότητων της άλλης πλευράς. Ο δέκατος και ενδέκατος όρος καθόριζε τα τρία στάδια της διαδικασίας που έπρεπε να τηρηθεί εάν μια πόλη αδικείτο από κάποια άλλη. Τέλος, ο δωδέκατος όρος έκανε επίκληση στο θεϊκό στοιχείο για την τήρηση της συνθήκης με κατάρες για τον παραβάτη, και ο δέκατος τρίτος όρος προέβλεπε ρητά την ισχύ της συμφωνίας για 50 χρόνια. Συμπεραίνουμε ότι αυτή η συμφωνία προσπάθησε να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη διατήρηση της ειρήνης, καταγράφοντας αναλυτικά τις υποχρεώσεις και τα προνόμια κάθε πλευράς. Ορισμένα σημεία φαίνεται ότι σκόπιμα αφέθηκαν ασαφή, ώστε με μια επιδέξια πολιτική οι δύο πλευρές να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν κάποιον κίνδυνο αποτελεσματικότερα. Ο.π. σ.σ. 38-41.

³⁷² Ο.π. σ. 38.

για την ασφαλή μεταφορά του μεταξιού απευθείας από την Κίνα από βορειότερους δρόμους που δεν ελέγχονταν από τους Πέρσες.³⁷³

Όταν το 572 ο Ιουστίνος Β' αρνήθηκε να καταβάλει τα συμφωνημένα ποσά για τη φύλαξη των φρουριών στις διαβάσεις του Καυκάσου τα στρατεύματα του Χοσρόη Α' εισέβαλαν στη Συρία. Ο πόλεμος διήρκεσε μέχρι το 591 με εναλλασσόμενες φάσεις και με μια ενδιάμεση ανάπαυλα (575-578), χωρίς να διακοπεί η προσωπική επικοινωνία μεταξύ των δύο ηγεμόνων. Οι επιχειρήσεις διεξήχθησαν κυρίως στις παραμεθόριες περιοχές και στην Αρμενία.³⁷⁴

Η αφορμή για την κήρυξη του πολέμου δόθηκε όταν ο Μαρζμπάν, (αξιωματούχος διοικητής της περσικής Αρμενίας), παρασυρόμενος από τον φανατισμό των ιερέων του Ζωροαστρισμού, άρχισε να καταπιέζει τους Αρμένιους Χριστιανούς. Ίδρυσε δια της βίας έναν πυρολατρικό ναό στην αρμενική πόλη Ντβιν και δολοφόνησε τον Αρμένιο πρίγκιπα Μανουήλ Μαμικονιάν που αντιδρούσε στα σχέδιά του. Ο Βαρντάν, ο αδελφός του Μανουήλ, εξεγέρθηκε το 571 κατέλαβε τη Ντβιν και σκότωσε τον Μαρζμπάν, τους ιερείς του και όλη την περσική φρουρά. Ταυτόχρονα με τους Αρμένιους, εξεγέρθηκαν και οι Ίβηρες. Οι Πέρσες έστειλαν ισχυρά στρατεύματα και ανακατέλαβαν τη Ντβιν, ενώ επιδόθηκαν και σε σφαγές πληθυσμών στην Αρμενία.³⁷⁵

Ο Ιουστίνος Β' ανταποκρίθηκε στις εκκλήσεις των Μονοφυσιτών Αρμενίων, έχοντας ταυτόχρονα εξασφαλίσει υπόσχεση για βοήθεια από τους Τούρκους της κεντρικής Ασίας. Η πρώτη ενέργεια του ήταν να αρνηθεί την καταβολή των στέλνοντας ταυτόχρονα μια απειλητική

³⁷³ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. 8.

³⁷⁴ «πρὸς ἐπὶ τούτοις τὸ μὴ ἐθέλειν Ῥωμαίους ἀν' ἔτος ἕκαστον πεντακοσίας λίτρας χρυσίου κατὰ τὸ εἰωθὸς κατατίθεσθαι, ἃς Ἰουστινιανὸς ὁ βασιλεὺς ταῖς συνθήκαις διωμολόγησεν, οἷά περ ἀπαξιούντας ορολογεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Περσῶν βασιλέως. ὃ δ' ἦν οὐ τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ φρουρᾷ τῶν ὀχυρωμάτων ἐδίδοντο τῶν εἰς κοινὴν σύστασιν φρουρουμένων, ὅπως μὴ σχοίη τὴν εἰσροὴν τῶν ἀπείρων ἐθνῶν καὶ ὁμόρων ἢ ἀκατάσχετος δύναμις, καὶ βασιλείας ἑκατέρας ἐπιγένηται λύσις». Θεοφύλακτου Σιμοκάττα, *Ἱστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, καὶ I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 9, παρ 2, , σ. 133 (στιχ. 7 -14).

³⁷⁵ Οι Αρμένιοι της Περσαρμενίας εξηγέρθησαν και σκότωσαν τον Πέρση διοικητή τους το 572 όταν αυτός αποπειράθηκε να εισαγάγει στην Περσαρμενία τον Ζωροαστρισμό. Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. 228.

προειδοποίηση για την προστασία των Αρμενίων. Αυτός ο νέος και αιματηρός πόλεμος μεταξύ Βυζαντίου και Περσίας διήρκεσε 20 χρόνια με καταστρεπτικά αποτελέσματα και για τις δύο δυνάμεις, το κύριο μέτωπο ήταν η Αρμενία.³⁷⁶

Μολονότι η αυτοκρατορία είχε την πρωτοβουλία της διακοπής των σχέσεων με την Περσία, οι πρώτες στρατιωτικές επιχειρήσεις απόδειξαν ότι δεν είχε προετοιμασθεί επαρκώς. Οι βυζαντινές δυνάμεις δεν παρείχαν αποτελεσματική βοήθεια στις επαναστατημένες περιοχές της Περσαρμενίας. Αρχικά ο στρατηγός της Ανατολής Μαρκιανός, ο οποίος είχε συγκεντρώσει πρόχειρα έναν κακώς οπλισμένο και εκπαιδευμένο στρατό, εισέβαλε στην Αρζανηνή της Περσαρμενίας (έναντι της Μαρτυροπόλεως) και στην περσική Μεσοποταμία, όπου πολιορκήσε ανεπιτυχώς την άνοιξη του 573 τη Νίσιβη της Μυγδονίας. Οι πολιορκούμενοι, αντιστεκόμενοι και χρονοτριβώντας με διαπραγματεύσεις για παράδοση, άντεξαν τέσσερις μήνες, αναμένοντας την άφιξη του στρατού του Χοσρόη. Μάλιστα ενώ ο περσικός στρατός πλησίαζε, οι πολιορκημένοι επιχείρησαν έξοδο, χωρίς να διασπάσουν τον αποκλεισμό αλλά οι Βυζαντινοί δεν κατόρθωσαν να εισέλθουν στην πόλη. Ο Χοσρόης με μια εξαιρετική διείσδυση διέσχισε τον Ευφράτη προς την κατεύθυνση της παραμεθορίου πόλης του Κιρκηνσίου. Ακολούθως κατένειμε το στράτευμά του σε δύο άνισα μέρη. Το μικρότερο μέρος, 6.000 θωρακισμένοι ιππείς μαζί με τους συμμάχους του Λαχμίδες υπό τον Αδαρμαχάν, κατευθύνθηκε προς τη Συρία. Ο Αδαρμαχάν ερήμωσε τη Συρία, κατέλαβε την Απάμεια (τη δεύτερη σε μέγεθος πόλη της χώρας), και λεηλάτησε τα περίχωρα της Αντιόχειας, η οποία υπήρξε πάντοτε βυζαντινό στρατιωτικό προπύργιο των ανατολών. Ο ίδιος ο Χοσρόης με το μεγαλύτερο μέρος της στρατιάς κατευθύνθηκε προς τη Νίσιβη και επιτέθηκε εκ των όπισθεν αιφνιδιάζοντας τους πολιορκητές. Για τον λόγο αυτό ο αυτοκράτορας αντικατέστησε τον στρατηγό Μαρκιανό με τον Ακάκιο αρχικά και κατόπιν μετά την πτώση και του Δάρας (τέλη του 573 μ.Χ.), με τον στρατηγό Ιουστινιανό τον γιο του Γερμανού (μικρανεψιός του Ιουστινιανού Α' και εξάδελφος του Ιουστίνου).³⁷⁷ Ουδείς όμως εξ όλων

³⁷⁶ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. σ. 306-307.

³⁷⁷ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. σ. 229-231.

των στρατηγών παρείχε αποτελεσματική βοήθεια στην επαναστατημένη Περσαρμενία και η εξέγερση καταπνίγηκε από τους Πέρσες.³⁷⁸

Η είδηση για την πτώση του πανίσχυρου βυζαντινού προπύργιου του Ευφράτη μετά από εξάμηνη πολιορκία συγκλόνισε τους Βυζαντινούς και είχε οδυνηρές συνέπειες στην Κωνσταντινούπολη. Όλες οι ανατολικές περιοχές ευρίσκοντο στο έλεος ενός ικανοτάτου αντιπάλου. Ο αυτοκράτορας Ιουστίνος, που διακατεχόταν ανέκαθεν από έμμονες ιδέες, έπαθε νευρική κρίση και έχασε ία λογικά του.³⁷⁹

Ο Σύρος εκκλησιαστικός συγγραφέας Ιωάννης Εφέσου απέδωσε το περιστατικό σε «θεία δίκη», καθώς ο Ιουστίνος είχε καταδιώξει τους Μονοφυσίτες τους οποίους άλλοτε υποστήριζε. Ο Ιωάννης Εφέσου αναφέρει ότι ο, παρανοϊκός πλέον, αυτοκράτορας μιμείτο τις φωνές των ζώων, π.χ. γαυγίζοντας σαν σκύλος, κτυπούσε όποιον εύρισκε μπροστά του, ακόμη και τον πατριάρχη, και αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει πέφτοντας από ένα παράθυρο του παλατιού. Όταν μάλιστα του ανήγγειλαν «ο Χαφίθ-μπεν-Γκαμπάλα έρχεται» (αυτό ήταν το όνομα του φυλάρχου των φιλοβυζαντινών Γασσανιδών Αράβων, που δεν βοήθησαν για να σωθεί το Δάρας), τότε ο αυτοκράτορας κρυβόταν πανικόβλητος κάτω από το κρεβάτι. Για να αποφευχθεί το μοιραίο, όλα τα παράθυρα του παλατιού σφραγίσθηκαν και δύο σωματώδεις νοσοκόμοι-φύλακες συνόδευαν παντού τον αυτοκράτορα, υφιστάμενοι συχνά τις επιθέσεις του. Το Βυζάντιο κυβερνάται πράγματι από έναν παράφρονα αυτοκράτορα και το καθημερινό αστείο των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης ήταν ότι «ο αυτοκράτορας έφαγε σήμερα άλλους δύο νοσοκόμους». Η κατάσταση αυτή διήρκεσε πέντε χρόνια, μέχρι τον θάνατό του το 578. Στο μεταξύ, όμως, ο Ιουστίνος είχε πολλά φωτεινά

³⁷⁸ Αικατερίνη Χριστοφιλοπουλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. σ. 306-307.

³⁷⁹ «τούτων ὁ αὐτοκράτωρ ἀκηκοὼς Ἰουστίνος, καταπλαγεὶς ἐπὶ τῇ ῥύμῃ τῆς συμφορᾶς, οὐ μετὰ πολὺν δὲ καὶ νόσῳ παραφορᾶς βεβλημένος καὶ τὴν ἐς ὕστερον τῶν κακῶν δεδιὼς ἐπικύησιν, ἀνακωχὴν μὲν τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους ἐποιεῖτο πρὸς Πέρσας, τῆς νόσου δ' αὐτῷ ἐπιτιθεμένης λίαν ὥς ἔπος εἰπεῖν γεννικῶς, Τιβέριον νίοθεσίᾳ κοσμήσας καὶ τῆς βασιλείας κοινωνὸν ποιησάμενος ἀνηγόρευσε Καίσαρα». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ιστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, καὶ I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 11, παρ 1, σ. 136 (στιχ. 2 -9).

διαλείμματα: συνερχόταν, κατανοούσε τις πράξεις του, έκλαιγε κι έδινε συμβουλές στους γύρω του.³⁸⁰

Την αυτοκρατορία έσωσε από αυτή την κατάσταση η αυτοκράτειρα Σοφία, η θαρραλέα και δυναμική ανιψιά της Θεοδώρας. Η Σοφία έστειλε μία επιστολή στον Χοσρόη, ζήτησε και πέτυχε ανακωχή και κατάπαυση των εχθροπραξιών για ένα έτος, καταβάλλοντας αποζημίωση 45.000 χιλιάδες χρυσά νομίσματα. Επωφελούμενη, στη συνέχεια, από ένα φωτεινό διάλειμμα του Ιουστίνου, κατάφερε να πείσει τι αυτοκράτορα να ανακηρύξει ενώπιον του πατριάρχη της Συγκλήτου και της ανακτορικής φρουράς καίσαρα και διάδοχό του τον θρακικής καταγωγής κόμη των Εξκουβιτόρων Τιβέριο (7 Δεκεμβρίου του 574).³⁸¹

Όταν τερματίστηκε η ετήσια ανακωχή του 574 δεν ευοδώθηκε η προσπάθεια των Βυζαντινών για ανανέωσή της, καθώς ο Χοσρόης απαιτούσε υπέρογκα ποσά. Έτσι, το 575 οι εχθροπραξίες επανελήφθησαν με εισβολή των Περσών στη βυζαντινή Αρμενία. Οι εισβολείς, αφού λεηλάτησαν και κατέστρεψαν πολλά φρούρια, διείσδυσαν μέχρι την Καππαδοκία. Η συνάντηση των δύο στρατιών έγινε το 575 στην Μελιτηνή πρωτεύουσα και κέντρο βάρους της Ιουστινιάνειας Επαρχίας «Αρμενία III». Εκεί ακολούθησε μια από τις μεγαλύτερες μάχες του 6ου μ.Χ. αιώνα, που διήρκεσε δύο μέρες και τελείωσε με τη συντριβή των Περσών και η φυγή του Χοσρόη. Η νίκη αυτή χαρακτηρίζεται από τον E Stein ως η μεγαλύτερη της αυτοκρατορίας μέχρι την εποχή εκείνη. Στην κατοχή των Βυζαντινών περιήλθαν, μεταξύ άλλων, 24 πολεμικοί ελέφαντες, τους οποίους ο Ιουστινιανός έστειλε στην Κωνσταντινούπολη για να τελέσει θρίαμβο ο στρατηγός Τιβέριος.³⁸²

³⁸⁰ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο –περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ. 46.

³⁸¹ «..Τιβέριον νίοθεσία κοσμήσας καὶ τῆς βασιλείας κοινωνὸν ποιησάμενος ἀνηγόρευσε Καίσαρα· ἡγεμὼν δ' οὗτος ἐτύγγανεν ὦν τῶν τοῦ βασιλέως σωματοφυλάκων καὶ ὑπάσπιστων, ὃν κόμητα ἐξκουβιτῶρων τῇ συνήθει φωνῇ ἔθος Ῥωμαίοις καλεῖν». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ιστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, και I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 11, παρ 1, σ. 136 (στιχ. 7 -11). Επίσης Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου. *Βυζαντινή Ιστορία* τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. σ. 306-308.

³⁸² Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. σ. 249 – 250. Επίσης Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α', εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 307.

Συνεπαρμένος ο στρατηγός Ιουστινιανός απελευθέρωσε τις κατεχόμενες από τους Πέρσες βυζαντινές αρμενικές περιοχές και αμέσως εισέβαλε στην Περσαρμενία. φθάνοντας το 576 στα «ενδότερα της Βαβυλωνίας», δηλαδή κάπου στα σημερινά όρια Τουρκίας – Ιράν, Αζερμπαϊτζάν και στην «θάλασσα της Υρκανίας», δηλαδή την Κασπία θάλασσα!³⁸³ Ευρισκόμενος όμως ο Ιουστινιανός εντός της Περσαρμενίας δεν μπόρεσε όμως να κρατήσει τις θέσεις του. Προφανώς η υπερβολική απομάκρυνση από τις βάσεις εξόρμησης (χωρίς σθεναρές γραμμές μετόπισθεν) και το εχθρικό περιβάλλον τον έφεραν σε δύσκολη θέση και έτσι σύντομα το 577 ηττήθηκε, αποσύρθηκε από την Περσαρμενία και αντικαταστάθηκε από τον στρατηγό και μελλοντικό αυτοκράτορα Μαυρίκιο.³⁸⁴ Δεν γνωρίζουμε περισσότερα για αυτή την μοναδική μέχρι τότε και πράγματι εντυπωσιακή στρατιωτική διείσδυση εν μέσω των δύσβατων αρμενικών ορέων μέχρι την Κασπία. Η ανακωχή οδήγησε σε νέες διαπραγματεύσεις.

Ο Μαυρίκιος, στρατολόγησε στην πατρίδα του, την Καππαδοκία, και τη γειτονική βυζαντινή Αρμενία τους νέους ηγήτορες του στρατού, οι οποίοι θα εκπαίδευαν και τους υπολοίπους. Στο γεγονός αυτό αποδίδεται και η συγγραφή του περίφημου *"Στρατηγικού του Μαυρίκιου"*, στο οποίο παρέχονται οδηγίες προς τους αξιωματικούς για την οργάνωση του στρατεύματος. Στο μεταξύ, οι συνεχιζόμενες διαπραγματεύσεις προσέκρουαν στο ζήτημα του φρουρίου Δάρας. Οι Βυζαντινοί πρότειναν να το εξαγοράσουν έναντι μεγάλου χρηματικού ποσού, ο Χοσρόης όμως αρνήθηκε, κατανοώντας τη μεγάλη στρατηγική του σημασία. Ο νέος στρατηγός εισέβαλλε το 578 εκ νέου στην Περσαρμενία και μετά την κατάληψη αρκετών φρουρίων, εισέβαλε και στην περσική Μεσοποταμία. Στη συνέχεια, όμως, επειδή τα πλευρά του ήταν ακάλυπτα, αποφάσισε να

³⁸³ «τὸ δὲ Ῥωμαϊκὸν ταῖς Περσικαῖς συνεπετίθετο συμφοραῖς καὶ πρὸς τὰ ἐνδόμυχα τῆς Βαβυλωνίας ἐχώρησεν, κεραϊζεταί τε καὶ περιτέμνεται πάντα τὰ ἐν ποσίν, καὶ τὰ ἐντυγχάνοντα τῆς διαφθορᾶς ἐγίνετο παρανάλωμα. τῆς τοίνυν Ὑρκανικῆς θαλάττης ἐπιβάται γενόμενοι πλείστα τε δρᾶσαντες καὶ χειρουργήσαντες τοῖς Πάρθοις ἀπαίσια εἰς τὴν ἑαυτῶν οὐκ ἀνέζευξαν· χειμῶνος γὰρ ὥρα τοῖς πράγμασι συνεκύρησεν, καὶ τὰ τῶν ἀτυχημάτων τῇ Περσίδι κατελιπαίνετο. ἥρος δ' ἐνδημήσαντος ἐπανήκον Ῥωμαῖοι ἐπιφερόμενοι καὶ τὴν ἀνδραγαθίαν συνέκδημον. οἱ μὲν οὖν Μῆδοι τὰ συμβεβηκότα φέρειν οὐκ ἔχοντες εἰς τὸν βασιλέα τὸν σφῶν αὐτῶν γυμνῇ τῇ κεφαλῇ ἐβλασφήμουν ἀσχάλλοντες». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ιστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, καὶ I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 15, παρ 1, σ. 146 (στιχ. 2 - 13).

³⁸⁴ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Α' εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ.σ. 306-308.

υποχωρήσει στα βυζαντινά εδάφη το φθινόπωρο του 578. Δεν έκανε δηλαδή το στρατηγικό λάθος του προκατόχου του.³⁸⁵

Ο Ιουστίνος Β΄ παρέδωσε το αυτοκρατορικό διάδημα στον Τιβέριο στις 28 Σεπτεμβρίου του 578. Απεβίωσε στις 4 Οκτωβρίου και την επομένη ο Τιβέριος ανακηρύχθηκε νέος αυτοκράτορας του βυζαντινού κράτους. Ο νέος αυτοκράτορας επιθυμούσε να τεθεί τέλος στον πόλεμο με τους Πέρσες. Έτσι έστειλε πρέσβεις στην Κτησιφώντα για να ζητήσει ανακωχή και την έναρξη νέων διαπραγματεύσεων για την σύναψη ειρήνης. Το ίδιο, όμως, επιθυμούσε εκείνη την περίοδο και ο Χοσρόης, μετά τις νίκες του Μαυρίκιου, αλλά κι επειδή, καθώς ήταν ηλικιωμένος και ασθενής, δεν ήθελε να κληροδοτήσει τον πόλεμο στον διάδοχό του. Ο Χοσρόης έστειλε επίσης έναν απεσταλμένο στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις. Οι Βυζαντινοί, παρότι νικητές, ζητούσαν από την αρχή μόνο το Δάρας και το δικαίωμα προστασίας των Αρμένιων φυγάδων. Ο Χοσρόης ήταν έτοιμος να συμφωνήσει, όμως ο αιφνίδιος θάνατός του την άνοιξη του 579 έφερε στον περσικό θρόνο τον Ορμίσδα Δ΄ (579-590), ο οποίος δεν είχε διάθεση να συνάψει ειρήνη με το Βυζάντιο και ακολούθησε πολιτική αδιαλλαξίας και οι επιχειρήσεις συνεχίσθηκαν.³⁸⁶

Τέλος στον πόλεμο έθεσαν σημαντικότερα πολιτικά γεγονότα. Ο διοικητής της Μηδίας Βαχράμ Τσουμπίν ανέτρεψε τον Ορμίσδα και ανακηρύχθηκε βασιλιάς. Ο νόμιμος διάδοχος Χοσρόης Β΄ Απαρβίζ (590-628) κατέφυγε στο βυζαντινό έδαφος, «συν ταις γυναιξί και παισί νεογνοίς δύο» (Θεοφάνης). Ο Ορμίσδας Δ΄ ο αλαζονικός και σκληρός ηγεμόνας, αρνήθηκε τις ειρηνευτικές προτάσεις των Βυζαντινών απεσταλμένων και ενέπλεξε τους Πέρσες σε έναν νέο δεκαετή πόλεμο, η κατάληξη του οποίου ήταν να χάνει τον θρόνο και τη ζωή του ύστερα από μία στάση που εξερράγη στην Αυλή του. Διαπιστώνοντας τη νέα πραγματικότητα, ο Τιβέριος διέταξε τον Μαυρίκιο να συνεχίσει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, αφού η ευθύνη του πολέμου βάρυνε αποκλειστικά τους Πέρσες.³⁸⁷

Ο Μαυρίκιος, επιστρέφοντας μετά την κήρυξη του πολέμου από την Κωνσταντινούπολη στην Ανατολή, βρήκε τον στρατό του σε άριστη

³⁸⁵ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ. 48.

³⁸⁶ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμος Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 308.

³⁸⁷ Ο.π. σ. 308.

κατάσταση και εισέβαλε αμέσως στην περσική Μεσοποταμία. Οι στρατηγοί του Ρωμανός, Θεοδώριχος και Μαρτίνος, αφού διέσχισαν τον Τίγρη, πέρασαν το καλοκαίρι του 579 λεηλατώντας και καταστρέφοντας την περσική επαρχία Αδιαβηνή. Στις αρχές του χειμώνα υποχώρησαν στα βυζαντινά εδάφη και διαχειμάσαν στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, ενώ καθόλη τη διάρκεια του 580 ο Μαυρίκιος αναλώθηκε σε συγκρούσεις με τους Άραβες φυλάρχους.

Στις αρχές του 581 ο Τιβέριος, ανήσυχος για τις εξελίξεις στο βαλκανικό μέτωπο λόγω των επιδρομών των Αβάρων, προσπάθησε να συνάψει ειρήνη με τους Πέρσες για να αποδεσμευθεί από το ανατολικό μέτωπο. Οι διαπραγματεύσεις πραγματοποιήθηκαν κοντά στο Δάρας, μέσα σε σκηνές. Απέναντι, γύρω από τη Νίσιβη, είχε στρατοπεδεύσει μία μεγάλη περσική στρατιά υπό τον στρατηγό Ταμ-Χοσρόη, ο οποίος ζητούσε την άδεια του Ορμίσδα να συντρίψει τους Βυζαντινούς, να καταλάβει τις βυζαντινές επαρχίες και να διαχειμάσει στην Αντιόχεια. Από την άλλη πλευρά, ο Μαυρίκιος με τις δυνάμεις του παρέμεναν μέσα σε ένα οχυρό κοντά στην πόλη Κωνσταντίνα, περιμένοντας την έκβαση των διαπραγματεύσεων.³⁸⁸

Οι απεσταλμένοι των Περσών, διαπιστώνοντας ότι οι Βυζαντινοί επιζητούσαν την ειρήνη περισσότερο από αυτούς, επέμεναν πεισματικά στους αρχικούς τους όρους για αποζημιώσεις, παράδοση των βυζαντινών αραβικών επαρχιών και των Αρμενίων φυγάδων καθώς και διατήρηση του ελέγχου του Δάρας, δηλαδή την πλήρη υποταγή των Βυζαντινών στις επιδιώξεις τους. Ο επικεφαλής, μάλιστα, της περσικής αποστολής, Αντιγάν, επιχείρησε εκβιασμό κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, μεταδίδοντας είδηση για τη δήθεν ξαφνική επανέναρξη των εχθροπραξιών από τον περσικό στρατό. Όμως, ο Βυζαντινός απεσταλμένος Ζαχαρίας αντιλήφθηκε την προσπάθεια εξαπάτησης, διέκοψε τις διαπραγματεύσεις και ειδοποίησε τον Μαυρίκιο να προετοιμασθεί για μάχη. Η σύγκρουση των δύο αυτοκρατοριών πραγματοποιήθηκε στην πεδιάδα της Κωνσταντίνας το 582. Κατά τη διάρκειά της, ο Βυζαντινός αξιωματικός Κωνσταντίνος, έχοντας πληροφορηθεί από κατασκόπους τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του

³⁸⁸ Καρδαράς Γεώργιος, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σελ. 48.

Ταμ-Χοσρόη, όρμησε μέσα στην περσική παράταξη, έφθασε κοντά του και κατάφερε να τον κτυπήσει με το ακόντιό του και να τον ρίξει στο έδαφος, προτού ο ίδιος θανατωθεί από τη φρουρά του Πέρση στρατηγού. Η πράξη του, όμως, είχε ως αποτέλεσμα να τραπεί σε φυγή ο περσικός στρατός και να καταστραφεί. Παρά την επιτυχία τους, οι Βυζαντινοί δεν προέλασαν απερίσκεπτα, καθώς είχαν στα νώτα τους κάποια ισχυρά περσικά φρούρια. Μέχρι το τέλος του 581 και όλου το 582 δεν διεξήχθη άλλη μάχη και ο Μαυρίκιος βρήκε την ευκαιρία να κτίσει και να οχυρώσει διάφορα φρούρια σε στρατηγικά σημεία. Το καλοκαίρι του 582 επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη, όπου στις 5 Αυγούστου ο Τιβέριος τον ανακήρυξε καίσαρα και διάδοχό του, δίνοντάς του μάλιστα ως σύζυγο την κόρη του Κωνσταντίνα.³⁸⁹

Έχοντας την ευθύνη για τη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας, ο Μαυρίκιος συνέχισε τον πόλεμο με τους Πέρσες από το 582 έως το 591. Το 582-583 επικεφαλής των επιχειρήσεων ήταν ο στρατηγός των αρμενικών περιοχών, Ιωάννης Μυστάκων,³⁹⁰ ο οποίος ηττήθηκε σε περιοχή πλησίον της συμβολής των ποταμών Τίγρητος και Νυμφίου (Ν. της Μαρτυροπόλεως) εξαιτίας της προδοσίας του Κούρς, αρχηγού των Ούννων μισθοφόρων του, που κατείχε τη δεξιά πτέρυγα της παράταξής του.³⁹¹

Επίσης το 582 οι Πέρσες επιχείρησαν ανεπιτυχώς να ανακαταλάβουν το οχυρό της Περσαρμενίας Αφούμων. Η επίθεση όμως αντιπερισπασμού των Βυζαντινών για κατάληψη του πλησίον ευρισκόμενου φρουρίου της Περσαρμενίας Άκβάς απέτυχε οικτρά αφού οι πολιορκούμενοι με ηρωική έξοδο αποδεκάτισαν τους Βυζαντινούς.³⁹² Ύστερα από αυτή την ήττα, ο

³⁸⁹ Ό.π. σ.σ. 48-49 .

³⁹⁰ «...ὥπερ ἐπώνυμον τό τῆς ὑπερώας χελύνης κατάκομον, ὃν δὴ καί Μυστάκωνα προσηγόρευον Ρωμαῖοι, ἐκ τῶν τῆς Ἀρμενίας στρατοπέδων ἐπὶ τὰς τῆς ἀνατολῆς δυνάμεις Ρωμαϊκὰς μεταβίβαζεν...». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ιστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, και I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 9, παρ 2, σ. 49, (στιχ. 19 - 22).

³⁹¹ «...ἐνθα ὁ Νύμφιος ποταμός τῷ Τίγρηδι ἀνακοινοῦται τοῖς ὕδασι... Κούρς δ'οὐκ ἐνέμιξεν χειῖρας...Ρωμαῖοι δέ τόν Κούρς ἑωρακότες ἀπόμαχον τήν περί αὐτόν δύναμιν, τα νῶτα τοῖς βαρβάροις ἐγνώριζον καί πρὸς τὰ ἀνάντη ἐφοίτων χωρία...». Ό.π. κεφ. 9, παρ 2, σ. 49 (στιχ. 24 – σ. 50 (στιχ. 22)).

³⁹² «... καί τό Ἄκβας ἐνεχείρει αἰρήσειν. δύσληπτον δέ τουτί τό ὀχύρωμα καί πρὸς πολιτείαν ἀκαταγώνιστον... καί τῷ συνεχεῖ τῆς βολῆς οἱ βάρβαροι Ρωμαίων ἐκράτησαν. ...πολλοὶ τῶν μαχίμων ἀφήλαντο ἀπό τοῦ κρημοῦ τοῦ ἀποβλέποντος εἰς τόν ποταμόν τόν

Μαυρίκιος αντικατέστησε τον Μυστάκωνα με τον Φιλιππικό, ο οποίος ήταν γαμβρός του αυτοκράτορα.³⁹³ Δεν θα πρέπει να συγχέεται με τον αυτοκράτορα Φιλιππικό Βαρδάνη (711-713).

Ο Φιλιππικός διατήρησε την αρχιστρατηγία από το 583 μέχρι το 588 και πραγματοποίησε τρεις εισβολές στην Περσαρμενία, λεηλατώντας περιοχές και καταλαμβάνοντας φρούρια και οχυρωμένες θέσεις, πλησίον του όρους Ιζαλά.³⁹⁴ Σε μία από αυτές της διεισδύσεις προήλασε Ν.Α. μέχρι την πόλη της Περσαρμενίας Βεαρβαές και το 585 έγινε κύριος της Αρζανηνής.³⁹⁵ Η σφοδρή αντεπίθεση των Περσών τον ανάγκασε να αποσυρθεί προς τα παλαιά σύνορα προς την Θεοδοσιούπολη.³⁹⁶ Η νέα επίθεση των Περσών στην βυζαντινή Αρμενία, το 585 με επικεφαλής τον Καρδαριγάν³⁹⁷ είχε ως αποτέλεσμα την προσωρινή (διάρκειας οκτώ ημερών) κατάληψη της Μαρτυρόπολης και την λεηλασία της πλησίον ευρισκομένης Μονής του προφήτη Ιωάννη.³⁹⁸

Νυμφίον...ἐνιοι δὲ ἤλωσαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων». Ό.π. κεφ. 12, παρ 1, σ. 57 (στιχ. 8) – σ. 58 (στιχ. 5).

³⁹³ «Φιλιππικός δὲ ἀντανίστατο καὶ στρατηγὸς ἀναγορεύεται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνὴρ ἐπιδέξιος καὶ βασιλικῆς συγγενείας ἐγγύτατος. γαμέτης γάρ ἐτύγχανε ὢν Γορδίας, ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορος». Ό.π. κεφ. 13, παρ 1, σ. 59, (στιχ. 13-15).

³⁹⁴ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. 112. Υπάρχει επίσης η θαυμάσια περιγραφή του όρους Ιζαλά επί των ορίων σχεδόν της βυζαντινής και περσικής Αρμενίας, το οποίο αποτελούσε αντικείμενο διεκδικήσεων επί μακρόν λόγω της στρατηγικής του θέσης. «...ἐπίμαχόν τε τό ὄρος ἐς τὰ μάλιστα καὶ ἀμφίβολον... ». Ό. π. σ. σ. 122 – 123.

³⁹⁵ «Ὁ δὲ Φιλιππικός μεγαλοφρόνως εἰς τὸν ἐπιόντα ἐνιαυτὸν τῇ Ἀρζανηνῇ χώρα τὸ δόρυ ἐμπέπηχε καὶ λαμπρὰν καὶ ἀξιολογωτάτην λείαν ἐζώγησεν». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ιστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, καὶ I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 14, παρ 1, σ. 61 (στιχ. 5-7).

³⁹⁶ «πάλιν δ'αὐτὸ Φιλιππικός προσβάλλειν τῇ Μηδικῇ χώρᾳ ἐθάρρησε καὶ τὰ ὑπὸ τὸ Βεαρβαές διατέμνεται...τούς δὲ Ρωμαίους λόγος τῆς ἀφίξεως τῶν βαρβάρων τὴν συντονίαν θαυμάσαντας τῆς Μηδικῆς χώρας ὑπεξελεθῆν... ὁ δ' ἄτερος ἀποδασμὸς ἀποπλανηθεὶς τὴν ἐπὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν ὁδὸν ἄλλως ἐπονεῖτο». Ό.π. κεφ. 13, παρ 1, σ. 60 (στιχ. 11 - 19).

³⁹⁷ Δεν πρόκειται περὶ ονόματος ἀλλὰ περὶ παρθικοῦ αξιώματος, το οποίο σημαίνει «μαῦρο γεράκι». «παρθικόν τοῦτο τό ἀξίωμα, φίλον δὲ Πέρσαις ἐκ τῶν ἀξιωμάτων προσαγορεύεσθαι, ὥσπερ ἀπαξιούντων τὰς ἐκ τῆς γεννήσεως ὀνομασίας ἐπιφέρεισθαι. θαυμάζουσι γάρ τύχης ἐπίδοσιν ἢ νόμον γεννήτωρος τὸν περὶ τῆς σφῶν αὐτῶν προσηγορίας ἄρτι τῆς μητρῶας αὐτοῖς νηδύος προκύψασι συνανίσχοντα». Ό.π. κεφ. 9, παρ 2, σ. 50 (στιχ. 3 - 7).

³⁹⁸ «τοιγάρτοι εἰσήρρησεν ἐπὶ τὰ προάστεια τῆς Μαρτυροπόλεως καὶ τὸν Ἰωάννου τοῦ προφήτου κατενεπίμπρα νεῶν, ὡς ἀπὸ σημείων δυοκαίδεκα ὄντα τῆς πόλεως κατὰ τὸν Ἑσπέριον κρόταφον. ἐνθα δὴ καὶ φροντιστήριον ἐτύγχανεν ὃν ἀνδρῶν φιλοσόφων τὸν βίον. μοναχοὶ δὲ ἄρα οὗτοι κατονομάζονται, οἷς ἔργον προεκδημῆσαι τοῦ σώματος καὶ ζῶντας

Την άνοιξη του 586 οι Πέρσες υπέβαλλαν προτάσεις ειρήνης στον ευρισκόμενο στην Άμιδα στρατηγό Φιλιππικό. Ο απεσταλμένος Πέρσης στρατηγός Μεβόδης ανέπτυξε τις προτάσεις του σε συνέλευση αξιωματούχων και πλέον επιφανών των μαχίμων του Φιλιππικού. Προφανώς ο λόγος του δεν ήταν αρκετά διπλωματικός αφού δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει την ομιλία του και οι βυζαντινοί αξιωματούχοι τον αποδοκίμασαν έντονα σφυρίζοντας και δημιουργώντας ταραχή με φωνές σαν να δεινοπαθούσαν από τα λόγια του.³⁹⁹ Παρόλα αυτά ο στρατηγός Φιλιππικός έστειλε με αγγελιαφόρο τις περσικές προτάσεις στον αυτοκράτορα, οι οποίες βέβαια απορρίφθηκαν («...ώς άπαδούσας Ρωμαϊκῆς μεγαλειότητος...»).⁴⁰⁰

Έτσι το ίδιο έτος στην μάχη μεταξύ του ποταμού Αρζάμων και της πεδιάδας Σαλάχων πλησίον του όρους Ιζαλάς εντός της Περσαρμενίας, ο Καρδαριγάν υπέστη σφοδρή ήττα. Τα υπολείμματα του περσικού στρατού προσπάθησαν να καταφύγουν στο Δάρας αλλά αποκρούσθηκαν από την μικρή του φρουρά. Ο στρατηγός Φιλιππικός πριν από τη σύγκρουση, εκφώνησε κλαίγοντας έναν συγκινητικό λόγο, κρατώντας μια εικόνα του Χριστού ως λάβαρο,⁴⁰¹ ενώ κατά τη διάρκεια της μάχης έδωσε εντολή στους ιππείς του να αφιππεύσουν και να κτυπούν τα άλογα του εχθρού. Η τακτική αυτή έδωσε τη νίκη στους Βυζαντινούς. Οι Πέρσες έχασαν το

τεθνάναι καί σόφρωνι μανία καί μεταφοιτᾶν πρὸς τὰ κρείττονα. ἀνέστησε δε καί τοῦτο ἐκ βάρβρων ὁ βάρβαρος. τῇ δέ ἐπιούσῃ ἄρας ἐντεῦθεν ἐπὶ τὸ Ζάρβανδον χωρίον ἐφοίτησε καί τοῖς ἅμφ' αὐτόν διετάξατο μηδαμῶς πονεῖν τοῦ χάρακος ἀπολείπσθαι». Ο.π. κεφ. 14, παρ 1, σ. 62 (στιχ. 8 - 17).

³⁹⁹ «Ἐτι τοίνυν παρατείνοντος τοῦ λόγου, τοῦ πρέσβεως Ρωμαῖοι κατεχειροτόνουν συρρίοντες καί ταραχὴν ταῖς βοαῖς ἐνεποιοῦν, ὥσπερ δεινοπαθούντων ἐπὶ τοῖς ῥήμασι τυν βαρβάρων [τοῦ Πέρσου]». Ο. π. κεφ. 15, παρ 3, σ. 64 (στιχ. 19 -22).

⁴⁰⁰ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. 120.

⁴⁰¹ «ἐπεὶ δὲ τὸ πολέμιον παρεφαίνετο, καί ἦν κόνις πολλή, Φιλιππικός τὸ θεανδρικὸν ἐπεφέρετο εἴκασμα, ὃ λόγος ἔκαθεν καί εἰς τὰ νῦν διηγεῖ θείαν ἐπιστήμην μορφῶσαι, οὐχ ὑφάντου χεῖρας τεκτῆνασθαι ἢ ζωγράφου μηλιάδα ποικίλαι. διὰ τοι τοῦτο καί ἀχειροποίητος παρὰ Ῥωμαίοις καθυμνεῖται καί τῶν ἰσοθέων πρεσβειῶν ἡξίωται· ἀρχέτυπον γὰρ ἐκείνου θρησκεύουσι Ῥωμαῖοί τι ἄρρητον. ταύτην ὁ στρατηγός τῶν σεβασμίων περιπέπλων γυμνώσας τὰς τάξεις ὑπέτρεχεν, κρείττονος καί ἀνανταγωνίστου θράσους ἐντεῦθεν μεταδιδούς τῷ στρατεύματι. εἶτα παρελθὼν τῆς πληθύος εἰς μέσον, τῇ ἐπιρροίᾳ τῶν δακρύων ὑπὸ τῆς χύσεως τῆς ἀγωνίας βλύζων ἀένναον τοῖς παρακλητικαῖς ῥήμασιν ἐκέχρητο πρὸς τὸ στράτευμα». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ιστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, καὶ I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 3, παρ 1, σ. 70 (στιχ. 18) – σ. 71(στιχ. 5).

ήμισυ του στρατού τους και 2.000 αιχμάλωτοι στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Φιλιππικός συνέχισε την προέλασή του στην περιοχή Αρζανηνή της Περσαρμενίας. Η περιγραφή του Θεφύλακτου Σιμοκάτη δεν αφήνει την παραμικρά αμφιβολία αφού «Ο μὲν οὖν Ρωμαίων στρατηγός ἐπὶ τῇ Αρζανηνῇ χώρα οἶά τις λαίλαψ ἐπιθαλάττιος ἢ ραγδαῖος σκηπτὸς ἐξαπινάϊως πως ἐπεφοίτησε καὶ τὴν Περσῶν πολιτείαν ἀργαλεώτερον διεχρήσατο...». Οι υποχωρούντες Πέρσες και οι κάτοικοι της Αρζανηνής κατέφυγαν σε σπήλαια και υπόγεια καταφύγια οργανωμένα με προμήθειες προς έκπληξη των Βυζαντινών.⁴⁰²

Συνεχίζοντας την προέλασή τους εντός της Περσαρμενίας οι Βυζαντινοί πολιορκήσαν το φρούριο Χλωμάρων (ή Χλωμαρών). Κάποιες κινήσεις αντιπερισπασμού των αμυνομένων του Καρδαριγάν αλλά και προδοσίας Περσών, οι οποίοι υπηρετούσαν στο βυζαντινό στρατό εντοπίστηκαν και αποκρούστηκαν με δυσκολία. Όλα έδειχναν ότι οι βυζαντινοί θα κατήγαγαν περιφανή νίκη. Όμως ένας ανεξήγητος φόβος και πανικός συνεπήρε τον Φιλιππικό, ο οποίος αναχώρησε εσπευσμένα χωρίς να εξηγήσει σε κανένα τον λόγο. Ο φόβος από την αναχώρηση μεταδόθηκε σταδιακά σε όλα τα κλιμάκια και την ιεραρχία του βυζαντινού στρατού και η φυγή μετατράπηκε σταδιακά σε πανικό.⁴⁰³ Έτσι κάτω από τα απορημένα βλέμματα των Περσών, οι βυζαντινοί εγκατέλειψαν υλικό,

⁴⁰² «οἱ δὲ τῆς Αρζανηνῆς οἰκήτορες ὑπὸ τὰ τῆς γῆς διακενώματα κατεδύνοντο. ἔχειν γάρ ἐκείνους ἐς βάθος δίκην τινῶν ἀντρωδῶν οἰκοδομημάτων κατασκευὰς λόγος ἐς ἡμᾶς ἐνεδήμησε. τοιγαροῦν ἀνά ταῦτας δὴ τὰς ὑπογείους καταγωγὰς ἢ σωτηρία τέως σφίσιν αὐτοῖς ἀπεθισαυρίζετο». Ό.π. κεφ. 7, παρ 1, σ. 78 (στιχ. 23) – σ. 79 (στιχ. 4).

⁴⁰³ «Τῇ δ'ἐπιούσῃ ἀμφὶ πρώτην τῆς νυκτός φυλακὴν, ὑπὸ τὸν βαρύτατον ὕπνον, δέος τι ἀνήκεστον τὸν στρατηγὸν διετάραξε καὶ πρὸς ἀπόδρασιν παράλογον τοῦτον ἐξέμηνεν. οὐκοῦν ὡς εἶχε δέους, ἐπὶ τοῦ δείματος οὐχ οἷός τε ἦν φέρειν τὴν ἔφοδον ὥχετο ἀπιῶν, μηδενὶ τῆς ἀναχωρήσεως μεταδούς τῆς ἐπομένης πληθύος αὐτῶ. ἐς τοσοῦτον ἐληλάκει δυνάμεως ἢ κατάπληξιν, καίτοι τοῦ Μηδικοῦ οὐκ ἀντίρροπον ἔχοντος Ρωμαίοις τό δύνασθαι, καὶ μέντοι καὶ τοῦ λιμοῦ ἐς τό ἰσχυρόν τό βάρβαρον παραθλίβοντος. ἐπιβαίνει γοῦν τοῦ Αφοῦμων ὁ στρατηγός τό τηνικαῦτα καιροῦ ὑπὸ Ρωμαίους ὑπάρχοντος. οὐκοῦν δείματα καὶ φόβοι θόρυβοί τε καὶ ἀπορίαι τῶ Ρωμαϊκῶ περιπίπτουσιν καὶ τό κακὸν ἀπαρηγόρητον ἦν. ἀσελήνῳ γάρ νυκτὶ ἐμῆκνυετο. οἱ μὲν οὖν διέφευγον καὶ διήννον τῶν ἀτραπῶν τὰ δυσέξοδα καὶ μετὰ κινδύνων τὰς ἀποφοιτήσεις ἐπεποίηοντο, καὶ ὁ λόγος τῆς ἀποδράσεως ἦν ἀνεξέταστος. οἱ δὲ βάρβαροι διηπόρουν τι ἂν παλαμῶνται Ρωμαῖοι, καὶ δυσέφικτος ἦν ἡ κατάληψις». Ό.π. κεφ. 9, παρ 1, σ. 83 (στιχ. 3 -19).

έλυσαν την πολιορκία του Χλωμαρών, εγκατέλειψαν και το οχυρό Αφουμών⁴⁰⁴ και την Περσαμενία ενώ ο στρατηγός κατέφυγε στην Αμιδα.⁴⁰⁵

Προκαλούν απορία αυτές οι ενέργειες αφού αν σταθούμε στο κείμενο του Θεοφύλακτου Σιμοκάτη οι βυζαντινοί είχαν το απόλυτο πλεονέκτημα και οι Πέρσες βρίσκονταν στα όρια της πλήρους κατάρρευσης. Λόγω ελλείψεως άλλων πρωτογενών πηγών μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Κατά την γνώμη μας η αιτία θα πρέπει να αναζητηθεί σε κακή εκτίμηση της κατάστασης των βυζαντινών, οι οποίοι εξαπατήθηκαν από τις εξαίρετες κινήσεις αντιπερισπασμού του Καρδαριγάν και προδοσιών αυτομόλων, όπως αυτές περιγράφονται πριν την μάχη. Ο πόλεμος όμως αποτελεί μέγιστη ευθύνη. Η ήττα βαρύνει πάντα τον επικεφαλής έστω και αν πολέμησε σκληρά, αφού κρίνεται εκ του αποτελέσματος. Η ευθύνη είναι ακόμη βαρύτερη και εγγίζει σαφώς τα όρια της προδοσίας, κυρίως όταν πρόκειται για αξιωματικό (ιδιαίτερα στρατηγό), ο οποίος οφείλει πάντα να εξαντλεί όλα τα διατιθέμενα μέσα και να πολεμά μέχρι εσχάτων χωρίς να φεύγει της ζωής του.⁴⁰⁶ Η πρόκληση βαριών απωλειών, οι οποίες είναι εκ των πραγμάτων αναπόφευκτες σε πολεμικές επιχειρήσεις, οπωσδήποτε δεν αποτελεί λόγο εσπευσμένης υποχώρησης. Ιδιαίτερα όταν ο πόλεμος δεν είχε ακόμη κριθεί, και δεν ήταν αποτέλεσμα ήττας και καταστροφής του βυζαντινού στρατού. Δεχόμεθα όμως ότι λόγω εσφαλμένης εκτίμησης της καταστάσεως η υποχώρηση μετατράπηκε σε άτακτη με σημαντικές απώλειες.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Αποτελούσε τμήμα της περσικής οχυρωμένης γραμμής Ακμπάς Αφουμών και η θέση του εντοπίζεται πλησίον των σημερινών τουρκικών ποταμών Nerjiki και Talori Deresi.

⁴⁰⁵ «Συρρέουσιν τοίνυν τά πλήθη τῷ μεσίτῃ τῷ φαράγγι καὶ ἐξαισίοις κακοῖς περιβάλλονται, ἐν σκοτομῆνῃ τῶν ὑποζηγίων ἐν τῇ τάφρῳ ὥσπερ διολλυμένων τοῖς ὀλισθήμασι...». Ό.π. κεφ. 9, παρ 1, σ. 83 (στιχ. 18 - 21).

⁴⁰⁶ «τοιοῦτον τι κακὸν ἀμαθία στρατηγοῦ ἀπεκύησεν. καὶ ναί, μά τόν, εἶγε τοῦ Περσικοῦ, δέκα δῆτα παιδάρια, τούτων δῆτα τῶν περιανομένων την ἀποσκευὴν τοῦ χάρακος καὶ δινηρετουμένων τῶν βαρβάρων κατεκελάδησαν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὡς ἄτε δὴ τῆς πληθύος τῶν Περσῶν συνεπομένης αὐτοῖς καὶ ὅσον οὐπω μεταληψομένης τοῦ φόνου, τὸ Ῥωμαϊκὸν ἅπαν καταδιόλωλε σύνταγμα, ὡς κινδυνεύειν, οἶμαι, καὶ ἄγγελον τῆς συμφορᾶς ἀποσώζεσθαι. τοσοῦτον αὐτοῖς κακὸν αἰ τῆς ἀβουλίας λαγόνες ὠδίνησαν». Ό.π. κεφ. 9, παρ 1, σ. 83 (στιχ 23) - σ. 84 (στιχ. 7).

⁴⁰⁷ Παραδείγματα άτακτης υποχώρησης και πανικού με καταστροφικά αποτελέσματα είναι πάμπολλα στην ιστορία. Η ήττα του ελληνικού στρατού το 1922 στην Μικρά Ασία, η καταστροφή της Grand Armée του Ναπολέοντα στις ρωσικές στέπες, οφείλονταν κυρίως στην γενική υποχώρηση, η οποία μετατράπηκε σε άτακτη, εν συνεχεία σε πανικό, αποδιοργάνωση κλπ. Αντίθετα η άμυνα και διατήρηση των θέσεων (έστω και αν αυτό σημαίνει περικύκλωση και πρόκληση απωλειών), διασπά την εχθρική επίθεση αφού

Άτομο με ευρύτερα ενδιαφέροντα, ο Φιλιππικός διάβαζε με πάθος κλασικούς συγγραφείς, είχε ως πρότυπά του τον Αννίβα και τον Σκιπίωνα τον Αφρικανό, και πριν από κάθε μάχη εκφωνούσε πύρινους λόγους στους στρατιώτες του.⁴⁰⁸ Μετά την ήττα του 586 ανακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη αφού παρέδωσε προσωρινά την ηγεσία του στρατεύματος στον υποστράτηγο Ηράκλειο πατέρα του μελλοντικού αυτοκράτορα, (...ὁ Ηρακλείου πατήρ...). Ο βυζαντινός στρατός ανασυντάχθηκε στα παλαιά σύνορα εγκαταλείποντας την Περσαρμενία.

Η συνέχεια της σταδιοδρομίας του Φιλιππικού ως αρχιστρατήγου δεν ήταν ανάλογη, παρά τις επιτυχίες που σημείωνε ο υπαρχηγός του Ηράκλειος. Είναι πράγματι εντυπωσιακοί οι ελιγμοί του Ηρακλείου το 586 για να αποφύγει τις κινήσεις αντιπερισπασμού του Καρδαριγάν, της αναδίπλωσης των ηττημένων βυζαντινών αλλά και της κατάληψης οχυρών θέσεων εντός της Περσαρμενίας.⁴⁰⁹ Εξαιτίας διάφορων σφαλμάτων που διέπραξε, ο Μαυρίκιος τον αντικατέστησε το 588 τοποθετώντας ως αρχιστράτηγο της Ανατολής τον Πρίσκο.

Δυστυχώς για τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο, τα βυζαντινά στρατεύματα στην Περσαρμενία εξεγέρθηκαν τον Απρίλιο του 588 δυσαρεστημένα από τη μείωση του σιτηρεσίου, αλλά και την ισχυρή προσωπικότητα του Πρίσκου. Οι στρατιώτες αναγνώρισαν ως διοικητή τους τον αξιωματικό Γερμανό, ενώ ο Πρίσκος προσπάθησε να διαφύγει λιθοβολημένος από εξοργισμένους οπλίτες, οι οποίοι λεηλάτησαν και κομμάτιασαν τη σκηνή του. Αυτή η εμπειρία έκανε στη συνέχεια τον ικανό στρατηγό Πρίσκο περισσότερο διπλωματικό στις σχέσεις του με το στράτευμα.⁴¹⁰ Είναι

απασχολεί σημαντικές δυνάμεις και καθιστά αδύνατη την περαιτέρω εχθρική προέλαση. Η διάσωση του γερμανικού στρατού το 1941 στις πύλες της Μόσχας και η μεγαλειώδης νίκη των Ρώσων στο Στάλινγκραντ το 1943, ήταν αποτέλεσμα της επιτελικής θεωρίας «διατήρηση θέσεων, ούτε βήμα πίσω».

⁴⁰⁸ «φήμη δέ τις διέρρει ὡς ὁ στρατηγὸς φιλομαθέστατος ὦν καὶ πολεμικὰς ἐπιστήμας ἐκ τῶν πάλαι σοφῶν ἀρυσάμενος ἐκ τῆς Σκιπίωνος τοῦ ἡγεμονικωτάτου ἀγχινοῖας τὴν ἐντρέχειαν ταύτην τῆς σοφῆς στρατηγίας περιεβάλετο». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ιστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, καὶ I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 14, παρ 1, σ. 61 (στιχ. 7-11).

⁴⁰⁹ Θεοφυλάκτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [K.B.I. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. 184.

⁴¹⁰ Παραθέτουμε μικρό μόνο απόσπασμα της στρατιωτικά απαράδεκτης αυτής ενέργειας, «τρίτης δ' ἡμέρας παρῳχηκνίας, καὶ τῆς τῶν στρατιωτικῶν σιτήσεων ἀπομειώσεως οὐκέτι ἐν παραβύστοις ἀλλ' ἐς τὸ φανερόν γενομένης τῷ πλήθει παντί, ἀναρχίας ἀκμὴ λαμβάνει τὴν πρόοδον, καὶ πρὸς τῇ σκηνῇ τοῦ στρατηγοῦ τὰ πλήθη συρρέουσιν, ἃ μὲν λίθους ἐπιφερόμενα, ἃ δὲ καὶ ξίφη, ὡς ἐκάστω καθυπούργησεν ὁ καιρὸς. τοῦ δὲ ταραχὸν ὁ

χαρακτηριστικό ότι μια δεκαετία αργότερα, όταν κατείχε την αρχιστρατηγία στο βαλκανικό μέτωπο, οι στρατιώτες στασίασαν, όταν ο Μαυρίκιος του αφαίρεσε αυτό το αξίωμα. Ο αυτοκράτορας έστειλε δώρα για τους στρατιώτες του, ενώ με τη μεσολάβηση του πατριάρχη Αντιόχειας Γρηγορίου οι στασιαστές έλαβαν «άφεση αμαρτιών», και ο Γερμανός αθώθηκε.

Την πειθαρχία και την ενότητα στις τάξεις του βυζαντινού στρατού επανέφερε η ανάκληση της διαταγής για το σιτηρέσιο και η απειλή της καταστροφής του στρατεύματος από τους Πέρσες, οι οποίοι «...ταῖς Ῥωμαϊκαῖς συμφοραῖς ἐντρυφῶν τῇ Ῥωμαίων πολιτείᾳ περιεκέχυντο καὶ τῇ Κωνσταντίνῃ προσέβαλλεν, καὶ διπλοῦς ταῖς πόλεσιν ὑπῆρχεν ὁ πόλεμος, ἔκ τε τῶν οἰκειοτάτων καὶ τῶν πολεμίων ἐκτρεφόμενός τε καὶ λιπαινόμενος...».⁴¹¹ Ο Φιλιππικός επανήλθε στην αρχιστρατηγία της Ανατολής. αφού («...ὁ μὲν οὖν Πρίσκος γράμμασι ταῦτα κατάδηλα Μαυρικίῳ ἐποιήσατο τῷ αὐτοκράτορι, ὁ δὲ βασιλεὺς τὸν Φιλιππικὸν αὖθις ἐπιβαίνειν τῆς ἀνατολῆς ἐγκελεύεται»), και οι Βυζαντινοί προέλασαν προς την Αρζανηνή συγκλίνοντας κοντά στην Μαρτυρόπολη και πολέμησαν τα περσικά στρατεύματα του Μαρουζά. Μόνο 1.000 Πέρσες κατάφεραν να γλιτώσουν φεύγοντας στη Νίσιβη, ενώ άλλοι 3.000 αιχμαλωτίστηκαν..⁴¹²

Ο Φιλιππικός στράφηκε αμέσως προς τη Μαρτυρόπολη, η οποία είχε περιέλθει μετά την προδοσία στην κατοχή των Περσών, και την πολιορκούσε κατά τη διάρκεια του έτους 588. Το κύρος του όμως είχε

στρατηγὸς αὐτήκοος γέγονε καὶ τὴν αἰτίαν διεπυνθάνετο. τῶν δὲ πρὸς τὴν πεῦσιν μὴδὲν ἀποκρινομένων αὐτῷ πλήν ἢ "ἀνατέτραπται πάσης τάξεως ἀρμονία, τοῦ στρατοπέδου ἀνηγεμονεύτου τυγχάνοντος," ἰδρῶτι περιερρεῖτο ὁ πολέμαρχος Πρίσκος καὶ φόβῳ πολλῷ συνεστέλλετο, διαπορουμένης αὐτῷ τῆς ψυχῆς ὃ τι καὶ δράσειεν. τῷ μὲν οὖν Εἰλιφρέδα τὸ θεανδρικὸν ἵνδαλμα παραγυμνώσας ἐδίδου (ἀχειροποίητον δὲ τοῦτο Ῥωμαῖοι κατονομάζουσιν), περινοστεῖν προστάξας τὸ στράτευμα, ὅπως αἰδοῖ τοῦ σεβάσματος ταπεινωθεῖη μὲν ὁ θυμὸς, τὰ δὲ τῆς ἀκοσμίας πρὸς τὸ σῶφρον τὴν μεταβολὴν ἀπενέγκοιτο. τοῦ δὲ πλήθους μὴδὲν ἐντεῦθεν σωφρονιζομένου, ἀλλὰ καὶ βάλλοντος τὸ ἀπόρρητον λίθοις, εἰκότως ὁ στρατηγός, ἵππου τινὸς τῶν σωματοφυλάκων τοῦ βασιλέως περιτυχών, πρὸς φυγὴν ἐκδοὺς ἑαυτὸν παραδόξῳ σωτηρίᾳ τινὶ τὸν κίνδυνον παρεκρούσατο. ἵπποφορβοῖς τοιγαροῦν προσομιλεῖ τοῖς τὰς ἵππους τὰς στρατιωτικὰς περιβόσκουσιν, κἀκείνων μετὰ μεγίστων κινδύνων τὰς χεῖρας διαφυγῶν τῶν Κωνσταντίνης πόλεως ἐπιβαίνει πυλῶν, ἄρτι τὰς διατριβὰς τοῦ Μονοκάρτων ἀπολιπών». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ιστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, και I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834, κεφ. 1, σ. 113 (στιχ. 18) – σ. 114 (στιχ. 18).

⁴¹¹ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [K.B.I. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005, σ. 202.

⁴¹² Ο.π. σ. 202.

τρωθεί ανεπανόρθωτα αφού («..δὲ Φιλιππικὸς ἔτι ἀπεδοκιμάζετο ἐκ τῆς Ῥωμαίων δυνάμεως καὶ ἀποστράτηγος ἦν...»). Μὴ ἔχοντας τις απαραίτητες πολιορκητικές μηχανές, προσπάθησε νὰ τὴν ἀλώσει με ἀποκλεισμό καὶ πείνα. Δὲν κατόρθωσε, πάντως, νὰ ἀποτρέψει, παρὰ τὴ μάχη ποὺ ἔδωσε, τὴν ἀφίξη τῶν περσικῶν ἐνισχύσεων μέσα στὴν πόλη. Ὁ Μαυρίκιος τότε τὸν ἀντικατέστησε πάλι, αὐτὴ τὴ φορὰ με τὸν θρακικῆς καταγωγῆς στρατηγὸ Κομεντίολο.⁴¹³

Ἡ ἀνάληψη τῆς ἀρχιστρατηγίας ἀπὸ τὸν Κομεντίολο ἀλλάξε τὴν κατάσταση πρὸς ὄφελος τῶν Βυζαντινῶν. Πρῶτὴ μεγάλη ἐπιτυχία τοῦ Κομεντίολου ἦταν ἡ νίκη ἐπὶ τῶν Περσῶν στὰ Σισάρβανα (σημερινὸ Σερβάν) κοντὰ στὴ Νίσιβη. Καθοριστικὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς μάχης εἶχε ὁ υποστράτηγος Ἡράκλειος. Ὁ Μαυρίκιος στὴν Κωνσταντινούπολη τέλεσε θρίαμβο με τὰ πολύτιμα περσικὰ λάφυρα ποὺ μεταφέρθηκαν στὴν πρωτεύουσα. Στὴ συνέχεια, ὁ Κομεντίολος στράφηκε πρὸς τὴν Μαρτυρόπολη, τὴν ὁποία κατεῖχαν ἀκόμη οἱ Πέρσες.⁴¹⁴ Τότε, ὁμως, οἱ ἐσωτερικὲς ἐξελίξεις στὴν Περσία ἀνέτρεψαν τελείως τὴν κατάσταση. Ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς Βαράμ (589- 591), νικητῆς τῶν Τούρκων, στασίασε ἐναντίον τοῦ Οὐρμίσδα Δ' καὶ τὸν ἀνέτρεψε.

Το γεγονός αὐτό ἀν καὶ πρόκειται οὐσιαστικά γιὰ ἐσωτερικὸ δυναστικὸ περσικὸ ἐμφύλιον πόλεμο ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐρευνά μας ἐπειδὴ α) οἱ μάχες ἔλαβαν χώρα στὴν Περσαρμενία καὶ β) γιὰ πρώτη φορὰ οἱ βυζαντινοὶ προσαρτοῦν στὴν αυτοκρατορία μεγάλο τμήμα τῆς δυτικῆς Περσαρμενίας (ἄρα ὅλες τὶς κεντρικὲς περιοχὲς τῆς πάλαι ποτὲ μεγάλης

⁴¹³ «ἡ δὲ Μαρτύρων πόλις τότε δὴ τότε ἦλω ὑπὸ Περσῶν, οὐ τοῖς ἐκ πολέμων νόμοις, προδοσίας δὲ δόλοις, οἷς εἴωθε κλέπτεσθαι τὰ μὴ δυνάμενα παρὰ τῶν ἀντιπάλων κατεργάζεσθαι μάχαις. ὁ δὲ τοῦ δόλου πατήρ Σίττας ἐτύγχανεν ὦν. οὗτος αὐτομολήσας πρὸς Πέρσας ὑποπείθει σιδηροφορῆσαι τετρακοσίους τοῦ βαρβαρικοῦ ὑποκρίνεσθαι τε προσχωρήσειν Ῥωμαίοις, παραφανῆναι δὲ τῇ πόλει. οὗ γεγονότος τοὺς ἀστοὺς ἔπειθε Σίττας ὥς προσκεχωρηκότας Ῥωμαίοις τοὺς βαρβάρους εἰσδέξασθαι. ἐξαπιναιίως τοίνυν τοῦ κακοῦ γενομένου οἱ βάρβαροι τὸ πόλισμα ἐγκολπίζονται». Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ἱστορίαι*, ἐκδ. G.B. Niebuhr, καὶ I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόνη 1834, κεφ. 5, παρ 2, σ. 122 (στιχ.8 - 17).

⁴¹⁴ «τῇ δ' ἐπιούσῃ καὶ τοῦ Περσικοῦ χάρακος ἐπιβάντες Ῥωμαῖοι καὶ τούτου κρατήσαντες τῶν τροπαίων τὸν ἔλεγχον ἐς βασιλέα παρέπεμπον, ξίφη χρύσεια τιάρας τε Περσικὰς καὶ τὰς λιθοκολλήτους ζώνας, ἃς οἱ μαργαρίται τοῖς βαρβάροις λαμπρύνουσιν, τὰ τε σημεία τῆς παρατάξεως, ἅπερ Ῥωμαίοις εἴθισται τῇ πατρίᾳ φωνῇ βάνδα ἀποκαλεῖν. ὁ δ' αὐτοκράτωρ τὰς νικηφόρους συλλαβὰς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ προσδεξάμενος ἰλαρύνετο τε καὶ κατηνυφραίνετο καὶ ἵππικους προσέταττεν ἀγῶνας τελεῖσθαι, καὶ κατορχεῖσθαι τοῖς δημοτικοῖς ἐγκελεύεται, ὥς εἴθισται Ῥωμαίοις πανηγυρίζουσιν». Ὁ.π. κεφ. 6, παρ 1, σ. 123 (στιχ. 19) – σ. 124 (στιχ. 3).

Αρμενίας του βασιλέα μεγάλου Τιγράνη). Τα σύνορα μετατοπίζονται πλέον ανατολικότερα της γραμμής Άμιδας – Θεοδοσιουπόλεως. Περιλαμβάνουν την ήδη από την εποχή του Ιουστινιανού προσαρτηθείσα Λαζική (αρχαία Κολχίδα παράλια περιοχή του Ευξείνου Πόντου), την Ιβηρία (σημ. Γεωργία) και την δυτική Περσαρμενία. Συγκεκριμένα η γραμμή με αφετηρία την οχυρή θέση Δάρας ακολουθεί Β.Α. κατεύθυνση τέμνοντας τις λίμνες Βάν και Σεβάν αφήνοντας στην υπόλοιπη υπό περσικό έλεγχο Αρμενία τις ιστορικές πόλεις Αρτάσατα και Ντβίν. Εν συνεχεία στρέφεται Β.Δ. εντάσσοντας στο Βυζάντιο την Ιβηρία με την πρωτεύουσα Τυφλίδα. Υπό περσικό έλεγχο παραμένει ένα μικρό τμήμα και οι σημερινές περιοχές του κράτους της Αρμενίας.⁴¹⁵

Δεν γνωρίζουμε από τους βυζαντινούς ιστοριογράφους λεπτομέρειες με ποια μορφή οι περιοχές αυτές εντάχθηκαν στο Βυζάντιο. Λαμβάνοντας όμως υπόψη ότι ο ηγεμών της Ιβηρίας, όπως έχουμε προαναφέρει, διατηρούσε ευρεία αυτονομία, λαμβάνοντας τα σύμβολα εξουσίας από τον βυζαντινό αυτοκράτορα όπως και οι άρχοντες των Σατραπειών τότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι τουλάχιστον σε αρχική φάση θα είχαν ιδιαίτερο καθεστώς αυτονομίας. Οι πληθυσμοί δογματικά ακολουθούσαν τον Προχαλκηδόνιο Μονοφυσιτισμό.

Για τους ανωτέρω λόγους θα πρέπει να εξετάσουμε την πολεμική αντιπαράθεση. Κατά το δύσκολο για τους Πέρσες έτος 588 οι Τούρκοι που ζούσαν βόρεια της Κασπίας Θάλασσας αύξησαν τις απαιτήσεις τους σε χρυσά νομίσματα τα οποία πλήρωναν οι Πέρσες για να αποφύγουν τις επιδρομές τους. Ο Ορμίσδας Δ' όμως και αρνήθηκε και απάντησε δυναμικά, στέλνοντας εναντίον τους τον Βαράμ με στρατεύματα.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Χάρτης 14 του παραρτήματος. Τα βυζαντινοπερσικά σύνορα στις αρμενικές περιοχές του χάρτη ταυτίζονται με τα αντίστοιχα του χάρτη του παραρτήματος του βιβλίου: Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.

⁴¹⁶ Την εποχή του Ιουστίνου Β', οι Βυζαντινοί είχαν έλθει μέσω των απεσταλμένων Ζήμαρχου το 562 και Βαλεντινιανού το 575 σε διαπραγματεύσεις με τους Τούρκους, που ζούσαν βόρεια της Κασπίας Θάλασσας, για στρατιωτικούς και εμπορικούς λόγους. Σύμφωνα με μία συνθήκη, πλήρωναν στους Τούρκους 40.000 χρυσά νομίσματα ετησίως για να αποφεύγουν τις επιδρομές τους. Το ίδιο έπρατταν και οι Πέρσες για τη δική τους ασφάλεια, με αποτέλεσμα οι Τούρκοι να αποκομίσουν μεγάλες ποσότητες χρυσού. Γεώργιος Καρδαράς *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 51-52.

Για τη σύγκρουση του Ορμίσδα με τον Βαράμ παραθέτει χρήσιμες πληροφορίες ο Αρμένιος ιστορικός Σεβεός. Σύμφωνα με την αφήγησή του, ο Ορμίσδας ζητούσε για λογαριασμό του όλα τα λάφυρα του πολέμου από τους Τούρκους, τα οποία, όμως, ο Βαράμ διένειμε στους στρατιώτες του, στέλνοντας μόνο λίγα εκλεκτά δώρα στο κρατικό θησαυροφυλάκιο ως ένδειξη νομιμοφροσύνης προς τον βασιλιά του. Όταν ο Ορμίσδας έστειλε απεσταλμένους, οι στρατιώτες στασίασαν και τους κατάσφαξαν, ανακηρύσσοντας αυτοκράτορα τον Βαράμ. Οι στασιαστές βάδισαν εναντίον της Κτησιφώντας. Προτού όμως εισέλθουν σ' αυτήν, εκδηλώθηκε στάση μέσα στο Παλάτι, που είχε ως αποτέλεσμα την τύφλωση και τη φυλάκιση του Ορμίσδα. Ο εκθρονισμένος βασιλιάς πέθανε τελικά στη φυλακή, όμως οι αυλικοί στασιαστές ανακήρυξαν αυτοκράτορα τον Χοσρόη Β', γιο του Ορμίσδα. Ο Βαράμ δεν αναγνώρισε τον νεαρό διάδοχο της σασσανιδικής δυναστείας, τον χαρακτήρισε σφετεριστή και τον οδηγεί ως αιχμάλωτο, δυνάμεις στην Αρμενία. Οι απεσταλμένοι του υπόσχονταν στον Μαυρίκιο την παράδοση του Δάρας και της Μαρτυρόπολης, ενός μεγάλου μέρους της Περσαρμενίας, αιώνια ειρήνη και παραίτηση από κάθε ετήσια χορηγία, εάν οι Βυζαντινοί τον βοηθούσαν να ανακαταλάβει τον θρόνο. Ταυτόχρονα, όμως, οι απεσταλμένοι του Βαράμ προσέφεραν στον Μαυρίκιο την Νίσιβη, προπύργιο των Περσών, και ολόκληρη την περιοχή μέχρι τον Τίγρη, με αντάλλαγμα την ουδετερότητα του Βυζαντίου στον περσικό εμφύλιο πόλεμο. Παρά την αντίθετη γνώμη των συμβούλων του, ο Μαυρίκιος προτίμησε να βοηθήσει τον νόμιμο διεκδικητή του θρόνου κι όχι τον σφετεριστή Βαράμ. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξε η μόρφωση του Χοσρόη, αλλά και η Χριστιανή σύζυγός του, η οποία υποστήριζε τους Χριστιανούς της Περσίας. Έτσι, δόθηκε η εντύπωση ότι ο Βυζαντινός αυτοκράτορας όχι μόνο σεβόταν τη κληρονομική διαδοχή του θρόνου, αλλά και ότι βοηθούσε τον ανίσχυρο και αδικημένο παρά τον ισχυρό και άδικο. Ο Μαυρίκιος έγραψε στον Χοσρόη ότι τον υποστήριζε, του έστειλε δώρα και συμβούλους και κήρυξε τον πόλεμο στον Βαράμ.⁴¹⁷

Τα στρατεύματα της Περσαρμενίας, υπό τον Βαρντάν Μαμικονιάν, και εκείνα της βυζαντινής Αρμενίας υπό τον Ιωάννη Μυστάκωνα, τέθηκαν στη διάθεση του Χοσρόη. Στο άκουσμα της βυζαντινής υποστήριξης, οι υπερασπιστές της Νίσιβης παραδόθηκαν στον Χοσρόη και της

⁴¹⁷ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ.σ. 308 -309.

Μαρτυρόπολης στους Βυζαντινούς. Οι ελπίδες αποκατάστασής του στον θρόνο καθώς η επιρροή της γυναίκας του ώθησαν τον Χοσρόη να αφιερώσει πολύτιμους σταυρούς στον ναό του Αγίου Σεργίου στη Σεργιούπολη, τους οποίους είχαν αφαιρέσει παλαιότερα οι Πέρσες. Ο Πέρσης βασιλιάς παρέδωσε στους Βυζαντινούς τα κλειδιά του Δάρας στη συνέχεια κατέλαβε τη Σελεύκεια, την Κτησιφώντα και τη Νέα Αντιόχεια. Η τελική σύγκρουση του βυζαντινοπερσικού στρατού του Χοσρόη, που αριθμού 60.000, με τους 40.000 στασιαστές του Βαράμ πραγματοποιήθηκε στον ποταμό Βαλαράθ το φθινόπωρο του 591. Η μάχη υπήρξε ιδιαίτερα σκληρή και οι αντίπαλοι χρησιμοποίησαν ακόμη και πολεμικούς ελέφαντες. Ο Βαράμ νικήθηκε και υποχώρησε με 10.000 οπαδούς του. Εξαφανίσθηκε για πάντα από την Ιστορία, δίχως να μάθει ποτέ κανείς που κατέφυγε. Έτσι ο Χοσρόης ξανακέρδισε τον θρόνο του, αντάμειψε πλουσιοπάροχα τους υποστηρικτές του και τους Βυζαντινούς στρατιώτες, καταδίωξε τους αντιπάλους του και υπέγραψε συνθήκη με το Βυζάντιο. Ο Χοσρόης τήρησε τις υποσχέσεις του και μετά την παραχώρηση αρμενικών εδαφών, τα βυζαντινά σύνορα έφθασαν μέχρι την Τιφλίδα και τη λίμνη Βαν. Η συνθήκη αυτή σήμανε και τη λήξη του 20ετούς βυζαντινοπερσικού πολέμου (572-591) αλλά και τη δικαίωση της πολιτικής του Μαυρικίου ο οποίος αποκατέστησε τη δυναστεία των Σασσανιδών εξασφάλισε τη φιλία και την ευγνωμοσύνη των πραγματικών εχθρών του, προστάτευσε τους Χριστιανούς της Περσίας και αποκόμισε εδαφικά κέρδη. Το γεγονός ότι η ευγνωμοσύνη αυτή θα απέβαινε αργότερα αφορμή πολέμου εναντίον του Φωκά, του δολοφόνου Μαυρίκιου, δεν αποτελεί σφάλμα του τελευταίου, αλλά αποτέλεσμα αστάθμητων παραγόντων.⁴¹⁸

Η ανατροπή του Μαυρικίου από τον Φωκά (602) προκάλεσε νέο πόλεμο. Ο Χοσρόης Β', παρουσιαζόμενος ως τιμωρός και εκδικητής του ευεργέτη του, κατέλαβε το παραμεθόριο Δάρας (605), επήλθε κατά της Αρμενίας, Μεσοποταμίας, Καππαδοκίας (606), εδήωσε τη Συρία και Παλαιστίνη (607), διέσχισε τη Γαλατία και Παφλαγονία, και έφθασε (609) στη Χαλκηδόνα, απέναντι από την Κωνσταντινούπολη. Τέρμα στην κρίσιμη εσωτερικώς και εξωτερικώς αυτή περίσταση έθεσε η επανάσταση του

⁴¹⁸ Καρδαράς Γεώργιος, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 51-52. Επίσης Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμος Β', εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996, σ.σ. 308 -309.

Εξάρχου Αφρικής Ηρακλείου και η ανάληψη της εξουσίας από τον συνονόματο γιο του, Ηράκλειο.

Οι εκστρατείες του στρατηγού Φιλιππικού καθώς και τα πολεμικά γεγονότα του περσικού εμφυλίου με την συμμετοχή βυζαντινών περιγράφονται αναλυτικά στα βιβλία Γ' Δ' Ε' ΣΤ' και Ζ' των «Ιστοριών» του πρωτοβυζαντινού ιστοριογράφου Θεοφύλακτου Σιμοκάττη. Δεν είναι εφικτή η παράθεση κειμένων στα στενά όρια της παρούσας εργασίας.

16. ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΑΡΜΕΝΙΚΟ ΧΩΡΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ.

Η εικόνα της αυτοκρατορίας μετά την πτώση του Φωκά ήταν θλιβερή κατά την ομόφωνη κρίση βυζαντινών και ανατολικών συγγραφέων. Ο Ηράκλειος⁴¹⁹ ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει υπεράνθρωπες προσπάθειες, ώστε η αυτοκρατορία να ανακάμψει από τα επανειλημμένα πλήγματα που δεχόταν. Παράλληλα έπρεπε να αποκαταστήσει την τάξη στο εσωτερικό, προτού αναλάβει οποιαδήποτε επιθετική δράση εναντίον των εχθρών της αυτοκρατορίας. Κατά το διάστημα αυτό, (δεύτερη δεκαετία του 7^{ου} αιώνα) η πρωτοβουλία των κινήσεων ανήκε στους Πέρσες και τους Αβαροσλάβους, οι οποίοι συνέχιζαν ανενόχλητοι το καταστρεπτικό έργο τους.⁴²⁰

Οι Πέρσες κατέλαβαν το 611 την Απάμεια και την Εδεσσα στη Συρία και την Καισάρεια της Καππαδοκίας, την οποία, όμως, οι Βυζαντινοί ανέκτησαν λίγο αργότερα. Το 612 οι Βυζαντινοί, θέλοντας να αποκαταστήσουν την επαφή με την Παλαιστίνη και τη Συρία, αντεπιτέθηκαν. Ηττήθηκαν, όμως, στην Αντιόχεια και τράπηκαν σε φυγή, αφήνοντας ελεύθερο το πεδίο για την περσική προέλαση στη Μικρά Ασία.⁴²¹ Στο βαλκανικό μέτωπο, οι επιδρομές των Αβαροσλάβων

⁴¹⁹ Ουσιαστικός οδηγός για να σχηματίσουμε εικόνα της προσωπικότητας του αυτοκράτορα είναι το έργο του διότι οι λίγες πληροφορίες για αυτόν έχουν κενά. Φανταστική είναι η μαρτυρία του Σεβέου για την καταγωγή του εκ του περσικού βασιλικού γένους των Αρσακιδών. Πρέπει επίσης να αποκλεισθεί και η αρμενική του καταγωγή. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ. 14.

⁴²⁰ Γεώργιος Καρδαράς *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ. 74.

⁴²¹ Ο στρατηγός Σαχίν κατάφερε, μάλιστα, να φθάσει ξανά έως τη Χαλκηδόνα το 613. Τον Μάιο του 614, οι Πέρσες κατόρθωσαν να καταλάβουν τα Ιεροσόλυμα όπου επιδόθηκαν σε αγριότητες σε βάρος του άμαχου πληθυσμού, πυρπόλησαν τους ιερούς ναούς,

συνεχίζονταν και έγιναν συχνότερες μετά το 615 όταν ο εποικισμός της Βαλκανικής από το σλαβικό στοιχείο ήταν ήδη αρκετά έντονος.⁴²²

Η απώλεια των πλούσιων τεράστιων σε έκταση νοτιοανατολικών επαρχιών, που απέφεραν τα μισά φορολογικά έσοδα, οδήγησε σε οικονομικό αδιέξοδο. Απαιτείτο άμεση αναδιοργάνωση του κράτους και η δημιουργία ισχυρού στρατού. Για να πετύχει στη δεδομένη στιγμή τον στόχο του, έχοντας λιγοστά οικονομικά μέσα και περιορισμένες δυνατότητες στρατολόγησης, ο Ηράκλειος έπρεπε να κινητοποιήσει το σύνολο της βυζαντινής κοινωνίας.⁴²³ Αρωγός στην προσπάθειά του τέθηκε και η Εκκλησία, η οποία το 619 διέθεσε τους θησαυρούς της για την κοπή νομισμάτων, ενώ χρησιμοποιήθηκαν ακόμη και κομμάτια αγαλμάτων από ευγενή μέταλλα. Εκτός από τα γενναία οικονομικά μέτρα που έλαβε, ο Ηράκλειος έδωσε και θρησκευτικό περιεχόμενο στον αγώνα του, γεγονός που ταύτισε την πίστη του λαού του με το δίκαιο του πολέμου του αυτοκράτορα για την ανάκτηση του Τιμίου Σταυρού. Η σπουδαιότερη, όμως, μεταρρύθμισή του ήταν η δημιουργία των θεμάτων, η οποία διατηρήθηκε έως τον 11ο αιώνα και αποτέλεσε την οικονομική και στρατιωτική βάση της αυτοκρατορίας σε όλη τη διάρκεια της μεσοβυζαντινής εποχής.⁴²⁴

αιχμαλώτισαν τον πατριάρχη Ζαχαρία και τέλος μετέφεραν τον Τίμιο Σταυρό και τα ιερά κειμήλια στην Κτησιφώντα. Η προέλασή τους συνεχίστηκε στη βυζαντινή Αφρική, όπου το 619, τρία χρόνια μετά την εισβολή τους, κατέλαβαν την Αίγυπτο κι έφθασαν μέχρι την Κυρηναϊκή. Αυτή η εξάπλωση του περσικού βασιλείου ολοκλήρωσε για τους Σασσανίδες την αποκατάσταση των κτήσεων που είχε αφαιρέσει από τους Αχαιμενίδες ο Μέγας Αλέξανδρος. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ.σ. 16 -17.

⁴²² Γεώργιος, Καρδαράς *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα, 2006, σ. 74.

⁴²³ Για την εξασφάλιση των απαραίτητων χρηματικών πόρων έλαβε δραστικά οικονομικά μέτρα, όπως ήταν η αύξηση των φόρων, η σύναψη υποχρεωτικών δανείων, η μείωση των μισθών των κρατικών λειτουργών, η πώληση τιμητικών τίτλων και αξιωματών, η κατάργηση της δωρεάν διανομής άρτου στους απόρους κτλ. Το 615 έκοψε νέο ασημένιο νόμισμα, που είχε τη μισή περιεκτικότητα σε ευγενές μέταλλο από το παλαιότερο. Η προσέγγιση του Ηρακλείου με την κοινωνία έγινε εντονότερη μετά την αλλαγή της επίσημης γλώσσας του κράτους, οπότε τα ελληνικά, που ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένα στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου, αντικατέστησαν τα λατινικά, που ήταν άγνωστα στις πλατιές μάζες της αυτοκρατορίας. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ.σ. 16 -17.

⁴²⁴ Το σύστημα των θεμάτων, που αναπτύχθηκε σταδιακά στη Μικρά Ασία και εξαπλώθηκε με την πάροδο του χρόνου σε ορισμένες περιοχές της Βαλκανικής. Η θεματική οργάνωση αποτέλεσε για περισσότερο από τέσσερις αιώνες τη βάση του

Η εσωτερική ανανέωση, που συντελέστηκε στο βυζαντινό κράτος από τον 7ο αιώνα, οφείλεται πρωταρχικά στην εμφάνιση μίας ισχυρής τάξης αγροτών και στη συγκρότηση του νέου στρατεύματος με βάση τους "στρατιώτες" (στρατιώτες-γεωργούς, όπως είναι ευρύτερα γνωστοί). Αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των μικρογαιοκτημόνων, αφού οι «στρατιώτες», που είχαν εποικίσει την ύπαιθρο, είχαν ταυτόχρονα στην κατοχή τους μικρές εκτάσεις γης.⁴²⁵ Τα μεγάλα αγροκτήματα, που επικρατούσαν κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, παρήκμασαν την περίοδο της κρίσης, δηλαδή στα τέλη του 6ου και τις αρχές του 7ου αιώνα, γιατί υπέστησαν σοβαρές καταστροφές από τις εχθρικές επιδρομές. Είναι σχεδόν απίθανο ότι θα μπορούσαν να επιβιώσουν τα παλαιά μεγάλα αγροκτήματα σε σημαντικό βαθμό μετά τις επιδρομές τόσο των Αβαρών και των Σλάβων, όσο και των Περσών και αργότερα των Αράβων, Απ' ό,τι είναι γνωστό, οι μεγάλοι γαιοκτήμονες εξαφανίσθηκαν σε μεγάλο ποσοστό και τη θέση τους κατέλαβαν οι ελεύθεροι μικρογαιοκτήμονες, που καλλιεργούσαν τα χέρσα εδάφη, και οι "στρατιώτες" του νέου στρατού των θεμάτων.⁴²⁶ Έτσι η αυτοκρατορία έχοντας όχι μόνο την άξια στρατιωτική ηγεσία, αλλά και τις κατάλληλες στρατιωτικές δομές ήταν έτοιμη για την μεγάλη αντεπίθεση των ανατολών

Ο Ηράκλειος, αφού προετοίμασε και εκπαιδευσε υπομονετικά επί δύο χρόνια τις στρατιωτικές του δυνάμεις, μετέφερε το σύνολο του στρατού του στην Ασία, ώστε να ξεκινήσει την αντεπίθεσή του εναντίον των Περσών, η οποία διήρκεσε από το 622 έως το 628 και κατέληξε σε έναν από τους λαμπρότερους στρατιωτικούς θριάμβους στην ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

βυζαντινού στρατιωτικού και διοικητικού συστήματος και συνδέθηκε ιστορικά με τη "χρυσή εποχή" της ακμής της αυτοκρατορίας. Ό.π. σ.σ. 284 -293..

⁴²⁵ Η υποχρεωτική άσκηση της στρατιωτικής θητείας μεταβιβαζόταν κατά κανόνα στον μεγαλύτερο γιο του στρατιώτη, που κληρονομούσε συγχρόνως και το κτήμα του πατέρα του. Οι υπόλοιποι απόγονοί του αποτελούσαν πλεόνασμα ελεύθερων αγροτικών χειρών, και ασχολούντο με την καλλιέργεια των χέρσων αγρών. Οι αγρότες αυτοί μπορούσαν με τον ίδιο τρόπο να εισέλθουν στις τάξεις των "στρατιωτών". Οι "ελεύθεροι" αγρότες και οι "στρατιώτες" συγκρότησαν μία ιδιαίτερη τάξη, η οποία στο εξής θα αποτελούσε τον δυναμικότερο φορέα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ό. π. σ .σ. 299-303. Επίσης Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 77-79.

⁴²⁶ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 74-79 .

Η αντεπίθεση περιελάμβανε κατά τους σύγχρονους ιστορικούς τρεις στρατιωτικές επιχειρήσεις με ειδικό στρατηγικό στόχο η καθεμιά., οι οποίες υπήρξαν εξαιρετικά επιτυχείς. Επικεφαλής τίθεται ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Οι εκστρατείες αυτές αποτελούν μέρη ενός άρτιου στρατιωτικού γενικού σχεδίου, τόσο τολμηρού στην σύλληψη και την εκτέλεση, ώστε δικαιολογημένα ο Ηράκλειος θεωρείται από τους μεγαλύτερους στρατιωτικούς ηγέτες της βυζαντινής ιστορίας.⁴²⁷ Σύμφωνα με το σχέδιό του ο Ηράκλειος δεν θα επιχειρούσε αμέσως την απελευθέρωση της Συρίας η Αιγύπτου (όπως πριν περίπου χίλια χρόνια ο Μ. Αλέξανδρος), αλλά θα έπληττε κατευθείαν την καρδιά της περσικής αυτοκρατορίας. Υπολόγιζε μάλιστα και στην συνδρομή των Αρμενίων και των λαών του Καυκάσου.

Ο κύριος στόχος του αυτοκράτορα, όταν ξεκινούσε ήταν να αποκαταστήσει την εδαφική επικράτεια που κατείχε το 603 όταν εξερράγη ο βυζαντινοπερσικός πόλεμος.⁴²⁸ Οι στρατιωτικές διεισδύσεις των Περσών υπήρξαν σε βάθος εντός της μικρασιατικής ενδοχώρας. Οι αρμενικές βυζαντινές περιοχές είχαν καταληφθεί εξ ολοκλήρου.⁴²⁹ Προτού αναχωρήσει από την Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο του 622 έστεψε διάδοχό του τον δεκάχρονο Ηράκλειο-Κωνσταντίνο, γιο από την πρώτη σύζυγό του, και παρέδωσε τις υποθέσεις του κράτους στα χέρια του μαγίστρου (πρωθυπουργού) Βώνου, ο οποίος διέθετε και την υποστήριξη του πατριάρχη Σέργιου.⁴³⁰

Η κύρια όμως στρατιωτική διείσδυση δεν θα πραγματοποιηθεί μέσω της Μεσοποταμίας, όπως γίνονταν μέχρι τότε, αλλά μέσω των δύσβατων αρμενικών ορέων και των αμφιβόλου αξιοπιστίας υποψήφιων συμμάχων. Επρόκειτο σαφώς για ένα παράτολμο και υψηλού κινδύνου πολεμικό

⁴²⁷ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ.σ. 16-20.

⁴²⁸ Όπως έχει προαναφερθεί τα βυζαντινοπερσικά σύνορα στις αρμενικές περιοχές μετά τις στρατιωτικές επιτυχίες των διαδόχων του Ιουστινιανού είχαν μετατοπισθεί ανατολικότερα της γραμμής Άμιδας –Θεοδοσιουπόλεως και περιλάμβαναν τις κεντρικές περιοχές της Μ. Αρμενίας μέχρι τις σημερινές λίμνες Βάν και Σεβάν, αφήνοντας ένα μικρό τμήμα ως Περσαρμενία με τις πόλεις Ντβίν και Αρταμόσατα.

⁴²⁹ Χάρτης 9 του παραρτήματος. Η προέλαση των Περσών σε όλες τις ανατολικές βυζαντινές περιοχές περιγράφεται στην *Θεοφάνους Χρονογραφία*, εκδ. G.B. Niebuhr, και J. Classen, *Theophanis Chronographia*, τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1839), σ. σ. 459 – 464.

⁴³⁰ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ. 20.

σχέδιο. Κατά την γνώμη μας η διέλευση αυτών των ορεινών δύσβατων περιοχών όχι μόνο επιβραδύνει την προέλαση αλλά από μόνη της προκαλεί ανθρώπινες και υλικές απώλειες. Έτσι ο ανασυνταχθείς αντίπαλος αναμένει ένα εξαντλημένο και χωρίς ηθικό στράτευμα, χωρίς σωστές γραμμές επικοινωνίας των μετόπισθεν, και καταγάγει έναν στρατιωτικό θρίαμβο.⁴³¹ Η «Χρονογραφία» του Θεοφάνους, η «Ιστορία σύντομος» του Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, το «Πασχάλιο Χρονικό», και τα έργα του Γ. Πισίδη «Εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου» και «Ἡρακλείας» αποτελούν τις κυριότερες πρωτογενείς πηγές για τις εκστρατείες.⁴³² Η λεπτομερής παρακολούθηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων, είναι επίσης δυσχερής καθ' εαυτή και δεν έχει θέση στην παρούσα συνοπτική εργασία. Απαιτείται η προσφυγή όχι μόνο σε πρωτογενείς πηγές αλλά και σε ιδιαίτερες έρευνες.⁴³³

Η πρώτη εκστρατεία ξεκίνησε σε ατμόσφαιρα θρησκευτικής κατάνυξης και πίστης για την τελική νίκη.⁴³⁴ Ο Ηράκλειος αποβιβάσθηκε στον κόλπο της Νικομήδειας (σημ. Izmit της Τουρκίας) τη Δευτέρα του Πάσχα (5 Απριλίου 622).⁴³⁵ Αφού διήλθε τις Πύλες της Βηθυνίας επέφερε το πρώτο ρήγμα στις περσικές γραμμές. Κατόπιν έφθασε στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, στρατολογώντας διαρκώς στην πορεία του νέες δυνάμεις. Έχοντας συγκεντρώσει περίπου 120.000 στρατιώτες, αναδιοργάνωσε τις δυνάμεις του στην Καισάρεια και συνέχισε την εκπαίδευση τους για τον

⁴³¹ Ας μην μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο Αννίβας πραγματοποιώντας την διέλευση των Άλπεων το 218 π.Χ. απώλεσε πάνω από το μισό στράτευμα του. Επίσης οι ορεινές αρμενικές περιοχές υπήρξαν ένας από τους αρνητικούς παράγοντες κατά την εκστρατεία του Ρωμανού Δ' του Διογένη στην Αρμενία, που είχε ως αποτέλεσμα την ήττα στο Ματζικέρτ.

⁴³² Η προσφυγή σε αυτές τις πηγές αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση λεπτομερειών των εκστρατειών. Τα χωρογραφικά προβλήματα αυτών εξετάζονται επισταμένως υπό του Α. Στράτου στην οικεία εκάστοτε θέση με παράθεση και κατατοπιστικών χαρτών στο έργο *La premiere campagne de l' empereur Heraclius contre les Perses* στο *Jahrbuch der Oester. Byzantinistik* τ. 28 (1979), σ. 63-64 (ετ. 613).

⁴³³ Για τα χωρογραφικά προβλήματα όλων των εκστρατειών απαιτείται κατά την γνώμη μας η προσφυγή σε συγκεκριμένα συγγράμματα και άρθρα του Α. Στράτου όπου εξετάζονται αυτές επισταμένως.

⁴³⁴ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ. 20.

⁴³⁵ Ο Θεοφάνης αναφέρει ως τόπο κατάπλου «τάς λεγομένας Πύλας». Θεοφάνους *Χρονογραφία*, εκδ. G.B. Niebuhr, και J. Classen, *Theophanis Chronographia*, τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1839), σ. 466. Οι ιστορικοί Gibbon και Παπαρρηγόπουλος, τις εταύτισαν εσφαλμένως με τις Πύλες της Κιλικίας ενώ πρόκειται περί των Βιθυνικών, όπου σήμερα υπάρχει η τουρκική κωμόπολη Gomlek. Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμος Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ. 20.

πόλεμο που θα επακολουθούσε. Ο εξαίρετος Πέρσης στρατηγός Σαρβαράς, (Σάρβαρος του Θεοφάνους, Σαλβάρα του Πασχάλιου Χρονικού) απομάκρυνε τις δυνάμεις από στρατηγικά σημεία της Μ. Ασίας. Ο Σαρβαράς ο οποίος είχε κινηθεί σε αντίθετη κατεύθυνση στη Μικρά Ασία, προς την Καισάρεια, αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει φοβούμενος εισβολή των Βυζαντινών στα περσικά εδάφη από τον βορρά. Έτσι πραγματοποιήθηκε ο πρώτος σκοπός του σχεδίου η απελευθέρωση της Μ. Ασίας. Κινούμενος ο Ηράκλειος βορειοανατολικά και συνάντησε τον στρατό του έμπειρου Πέρση στρατηγού Σαρβαράς στο βυζαντινό αρμενικό έδαφος. Οι Βυζαντινοί κατάφεραν να κερδίσουν, αφού εξολόθρευσαν το επικίνδυνο περσικό ιππικό, και συνέχισαν την πορεία τους στην Αρμενία μέχρι τα Σάταλα της βυζαντινής Αρμενίας. Μέσα στα απόκρημνα αρμενικά εδάφη, ο Ηράκλειος κατόρθωσε να κυκλώσει τις περσικές δυνάμεις τον Φεβρουάριο του 623 και να τις εξοντώσει. Ο Σαρβαράς μετά βίας κατάφερε να γλιτώσει από την καταδίωξη, αφήνοντας πίσω του όλα τα λάφυρα και τα όπλα που υπήρχαν στο στρατόπεδό του. Ο αυτοκράτορας, με υψηλό πλέον ηθικό, συνέχισε την πορεία του Β.Α. προς την Λαζική στρατολογώντας εντοπίους και Αρμενίους. Επέστρεψε και στρατοπέδευσε στα Σάταλα, όπου και πέρασε το υπόλοιπο του χειμώνα. Λίγο αργότερα επέστρεψε εσπευσμένα στην Κωνσταντινούπολη για να ανανεώσει την ειρήνη με τους Αβάρους.⁴³⁶

Η χρονολόγηση όμως της ενάρξεως της δευτέρας εκστρατείας και κατ' ακολουθία των στρατιωτικών επιχειρήσεων μέχρι της αβαρικής πολιορκίας της Πόλεως (θέρος του 626.), είναι προβληματική εξ αιτίας των αντιφατικών χρονολογικών ενδείξεων –οσάκις παραδίδονται– των πηγών και του καθορισμού του χρονικού διαστήματος της παραμονής του Ηρακλείου στην βασιλεύουσα. Αποδεχόμενοι την ακριβέστερη μαρτυρία του Πασχάλιου Χρονικού⁴³⁷ (αναχώρηση του Ηρακλείου από την Πόλη την 25^η Μαρτίου 624), κατανέμεται ορθολογικότερα ο χρόνος της αυτοκρατορικής παραμονής και στην πρωτεύουσα (αρχές Φεβρουαρίου ή Μαρτίου 623 έως 25 Μαρτίου 624). Στο διάστημα αυτό εντάσσεται και η προς τον Χοσρόη υποβολή ειρηνευτικών προτάσεων του νικητή

⁴³⁶ Γεώργιος, Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 81-82. Επίσης Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ.σ. 20 -22. Επίσης χάρτης 10 του παραρτήματος, μώβ διαγράμμιση έτους 622.

⁴³⁷ *Chronikon Pascale*, τόμ. Ι, εκδ. G.B. Niebuhr [C.S.H.B]. Βόννη 1832, σ.σ.713 -714.

Ηρακλείου, τις οποίες όμως αυτός απέκρουσε.⁴³⁸ Αναλόγως λοιπόν της χρονολογήσεως της κρισίμου μάχης στα Σάταλα της βυζαντινής Αρμενίας (22 Ιανουαρίου η 22 Φεβρουαρίου 623) που αναφέρουμε παραπάνω, μπορούμε να ορίσουμε την ημερομηνία έναρξεως της δευτέρας. Οι περισσότεροι επιστήμονες δέχονται ως ημερομηνία έναρξης της την 25 Μαρτίου 624.⁴³⁹

Η δεύτερη επιχείρηση αρχίζει μετά τον εορτασμό της «Πασχάλιας εορτής» (15 Απριλίου 624) και τελειώνει τον χειμώνα του 624/5 με την αναδίπλωση του βυζαντινού στρατού στην Αλανία (ή Αλβανία). Ο Ηράκλειος διασχίζει τα εδάφη των βυζαντινών αρμενικών περιοχών και της Περσαρμενίας και κατευθύνεται προς την Ατροπατηνή Μηδία (μέχρι το σημερινό Αζερμπαϊτζάν). Ακολουθώντας αναστρέφει τις δυνάμεις του προς την κατεύθυνση της Κιλικίας (!) και με την νίκη του πλησίον του ποταμού Σάρου (ή Πύραμου όπως έχουμε προαναφέρει) αναγκάζει τον στρατηγό Σαρβαρά να αναδιπλωθεί πέραν του Ευφράτη.⁴⁴⁰

Συγκεκριμένα ο Ηράκλειος συνέχισε την προέλασή του στο περσικό τμήμα της Αρμενίας και κατέλαβε την πρωτεύουσά του Ντβιν (Δούβιος ή Τίβιον κατά τους ιστοριογράφους). Από την άλλη πλευρά, οι Πέρσες συνέχιζαν και αυτοί τις επιθέσεις τους εναντίον των μικρασιατικών πόλεων, επιδιώκοντας να μεταφέρουν εκεί το βάρος του πολέμου. Ο αυτοκράτορας δεν πτοήθηκε από την απειλή να αντιμετωπίσει τους Πέρσες στα νώτα του και εισέβαλε σε περιοχές του σημερινού Β.Α. Ιράν και Ν. Αζερμπαϊτζάν, που αποτελούσε τμήμα της Περσαρμενίας και το κέντρο του Ζωροαστρισμού, επίσημης θρησκείας των Σασσανιδών. Η περιοχή με έντονο το αρμενικό στοιχείο ονομάζονταν Ατροπατηνή Μηδία. Εκεί ο Ηράκλειος πληροφορήθηκε ότι ο Χοσρόης Β΄ βρισκόταν σε κοντινή απόσταση, στο ανάκτορο των Γανζάκων,⁴⁴¹ έχοντας μαζί του τον Τίμιο

⁴³⁸ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμ. Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ.σ. 21 -23.

⁴³⁹ Ο.π. σ.σ. 21-22.

⁴⁴⁰ Χάρτης 10 του παραρτήματος.

⁴⁴¹ Πρόκειται για την σημερινή πόλη του Ιράν Ganjak, η οποία τότε υπήρξε πρωτεύουσα της Ατροπατινής Μηδίας ως Γάζακα (χάρτης 10 παραρτήματος). Η περιοχή βρίσκεται κοντά στα σύνορα Ιράν – Τουρκίας. Ο ιστορικός οφείλει να μην την συγχέει με την σχεδόν ομόσημη Ganja την δεύτερη μεγάλη πόλη του Αζερμπαϊτζάν, η οποία βρίσκεται βορειότερα στα σύνορα με την Γεωργία. Adontz Nicholas. *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970. σ. σ.. 7-8.

Σταυρό και άλλα κειμήλια από τους Αγίους Τόπους. Ο Χοσρόης, παρά το γεγονός ότι διέθετε 40.000 στρατιώτες, δεν παρέμεινε για να προβάλει αντίσταση, αλλά έφυγε προς τη Νινευή, αφήνοντας στις διαθέσεις του Ηρακλείου τον ζωροαστρικό Ναό του Πυρός.⁴⁴² Ο Ηράκλειος κατέστρεψε ανενόχλητος τα ανάκτορα και τον ζωροαστρικό ναό, καθώς και την πόλη Θηβαρμαίδα ως αντίποινα για τις καταστροφές στα Ιεροσόλυμα το 614. Συμφωνούμε με την άποψη των περισσότερων βυζαντινολόγων ότι η εκστρατεία έλαβε χώρα το 624 και όχι στην εκστρατεία του 623.⁴⁴³ Στρατιωτικά δεν είναι εφικτή εκστρατεία με αφετηρία την Κων/πολη εντός τόσο μικρού σχετικά διαστήματος με προέλαση σε τόσο βάθος, χωρίς ασφαλείς γραμμές επικοινωνίας και με εξαντλημένο το στρατό. Οι νικητές πάντα έχουν απώλειες. Οι νίκες αρκετές φορές κερδίζονται οριακά.

Κατευθυνόμενος προς την Κτησιφώντα κατέστρεψε τα πάντα στο πέρασμα του, δεν πρόφθασε, όμως, να βρεθεί έξω από τα τείχη της πριν από την έλευση του χειμώνα 624/5 Αντιμετωπίζοντας ταυτόχρονα τη μόνιμη απειλή να κυκλωθεί από τις δυνάμεις του Σαρμπαράζ κάτω από αντίξοες κλιματολογικές συνθήκες, προτίμησε να αποσυρθεί στην Αλανία (ή Αλβανία) του Καυκάσου, στις δυτικές ακτές της Κασπίας Θάλασσας, για να περάσει με ασφάλεια τον χειμώνα του 624/5.⁴⁴⁴ Εκεί είχε την ευκαιρία να ξεκουράσει τον στρατό του και να τον ενισχύσει με τη στρατολόγηση σκληροτράχηλων Καυκάσιων πολεμιστών που αντιπαθούσαν τους Πέρσες και τάχθηκαν πρόθυμα στην υπηρεσία του ικανού Βυζαντινού αυτοκράτορα.

Την άνοιξη του 625 επιθετική δραστηριότητα προς τα περσικά εδάφη, ιδιαίτερα μεταξύ των ποταμών Κύρου και Αράξη,⁴⁴⁵ οι οποίοι περιέκλειαν

⁴⁴² Χάρτης 10 του παραρτήματος, βυσινί διαγράμμιση έτους 624.

⁴⁴³ Ο G. Ostrogorsky στο έργο του «*Geschichte des byzantinischen Staates, dritte durchgearbeitete Auflage*», Munchen, 1963, σελ 85, εντάσσει, σύμφωνα με τον Θεοφάνη, την άλωση των Γανζάκων στην εκστρατεία του 623. Το γεγονός χρονολογούν στο 624 άλλοι επιστήμονες όπως οι J. Rehork, «*Der Hymnus Ακάθιστος*», Fr. Altheim, «*Geschichte des Hunnen*» τ. V, Berlin, 1962, σ.σ. 378-379, Fr. Altheim – Ruth Stiel, στο «*Die Araber in der Alten Welt*» τ. II, Berlin, 1965. σ.σ. 514-523 και Α. Σπράτος «*Το Βυζάντιο στον Ζ' αιώνα*», Αθήναι 1965-1969, τ. Α' σελ. 393, τ. Β' σελ. 883.

⁴⁴⁴ Χάρτης 10 του παραρτήματος, γαλάζια διαγράμμιση χειμώνας 624/5.

⁴⁴⁵ Πρόκειται για τους σημερινούς ποταμούς Αράς και Κούρα. Ο Αράς (τουρκικά Aras, αρμενικά Araqs (Արաքς), περσικά Aras και ρωσικά Аракс), είναι ποταμός της δυτικής Ασίας που διαρρέει εδάφη της Τουρκίας, της Αρμενίας, του Ιράν και του Αζερμπαϊτζάν. Ο Αράξης ορίζει σε κάποια σημεία τα σύνορα Ιράν και Αζερμπαϊτζάν καθώς και της

αρμενικά και αλανικά εδάφη. Ο Χοσρόης, έχοντας δεχθεί τόσες ταπεινωτικές ήττες σε διάστημα τριών ετών, συγκρότησε τρεις μεγάλες στρατιές υπό τους στρατηγούς Σαρβαράζ, Σαχίν και Σαρβλάγ, με σκοπό να κινηθούν συντονισμένα και να περικυκλώσουν τον βυζαντινό στρατό σε δυσπρόσιτες περιοχές. Αντιμετωπίζοντας πλέον ολόκληρο τον περσικό στρατό, ο Ηράκλειος αποφάσισε να επιτεθεί για να αποφύγει την απομόνωση σε περιοχές που δεν του επέτρεπαν απρόσκοπτο ανεφοδιασμό και εύκολη διέξοδο. Αρχικά επιτέθηκε εναντίον του Σαρβλάγ και αφού τον απώθησε, κινήθηκε εναντίον του Σαχίν που βρισκόταν ήδη στα νώτα του. Μία ακόμη φορά η στρατιωτική δεξιότητα του Ηρακλείου έδωσε τη νίκη στους Βυζαντινούς που διέλυσαν την περσική στρατιά και βάδισαν προς τον ποταμό Αράξη. Ο Σαρβαράζ, έχοντας συγκεντρώσει τα υπολείμματα των άλλων δύο στρατιών, κινήθηκε αποφασιστικά εναντίον του Ηρακλείου και τον ανάγκασε να υποχωρήσει προς τη λίμνη Βαν, η οποία ανήκει σήμερα στο τουρκικό Κουρδιστάν αλλά ιστορικά στην Αρμενία.⁴⁴⁶

Η κατάσταση όμως στον βυζαντινό στρατό δεν ήταν η καλύτερη δυνατή, καθώς πολλά από τα συμμαχικά στρατεύματα είχαν εγκαταλείψει τον αυτοκράτορα εξαιτίας των αντίξοων κλιματολογικών συνθηκών, με αποτέλεσμα ο Ηράκλειος να στερηθεί πολύτιμη βοήθεια σε ιπποτοξότες, ισάξιους με εκείνους που διέθεταν οι αντίπαλοί του. Οι Πέρσες έφθασαν τότε στα βόρεια της λίμνης Βαν και στρατοπέδευαν στο οχυρό Αρζές, περιμένοντας την κατάλληλη στιγμή για να αιφνιδιάσουν τους Βυζαντινούς. Ο αιφνιδιασμός, όμως, ήλθε από την πλευρά των Βυζαντινών, οι οποίοι πραγματοποίησαν μία καλά σχεδιασμένη νυκτερινή έφοδο και εξόντωσαν την περσική στρατιά. Ο Σαρβαράζ

Τουρκίας με τον θύλακα του Ναχitseβάν. Οι πηγές του βρίσκονται στο υψίπεδο της ανατολικής Τουρκίας, νότια του Ερζερούμ. Ο Κούρα πηγάζει από την Γεωργία διέρχεται εντός της Τυφλίδας και με κατεύθυνση Ν.Α. συμβάλλει με τον Αράς και ενωμένοι οι δύο ποταμοί καταλήγουν στην Κασπία. «Τὸ δὲ ἐν τῶν στομάτων τοῦ Ἀράξεω ῥέει διὰ καθαροῦ ἐς τὴν Κασπίην θάλασσαν». (Ηρόδοτος, 1, 202). Πηγή η θαυμάσια εικονογραφημένη μελέτη : «*Adaptation to Climate Change in the Kura-Aras River Basin*» του Ομοσπονδιακού Γερμανικού Υπουργείου για την Οικονομική Συμεργασία και Ανάπτυξη, Βερολίνο 2010. Η μελέτη διατίθεται και στον ιστότοπο:

<https://www.kfw-entwicklungsbank.de/migration/Entwicklungsbank-Startseite/Entwicklungsfinanzierung/Sektoren/Wasser/Klimawandel/Kura-Aras-River-Basin-Snapshot.pdf>

⁴⁴⁶ Χάρτης 10 του παραρτήματος, ροζ διαγράμμιση 624/5 για τις επιχειρήσεις στην Α. Αρμενία.

κατάφερε και πάλι να διαφύγει την τελευταία στιγμή «γυμνός και ανυπόδητος», ενώ τα όπλα του περιήλθαν στην κατοχή των Βυζαντινών. Έχοντας πλέον κατατροπώσει και τις τρεις περσικές στρατιές, ο αυτοκράτορας πέρασε τον χειμώνα του 625-6 στην περιοχή της λίμνης Βαν σχεδιάζοντας την τελική φάση του πολέμου στην καρδιά της Περσικής αυτοκρατορίας.⁴⁴⁷

Την 1η Μαρτίου του 626 ο Ηράκλειος άρχισε μια μακρά κι επίπονη πορεία προς τα νοτιοδυτικά. Ύστερα από πορεία 300 χιλιομέτρων έφθασε στη Μαρτυρόπολη και την Αμιδα (σημερινή Ντιγιαρμπακίρ) τις οποίες και κατέλαβε. Στη συνέχεια, χωρίς να συναντήσει κάποια αντίσταση, προέλασε στην κατεύθυνση του Ευφράτη. Οι Πέρσες, από την πλευρά τους, υπό την ηγεσία του Σαρδαραζ, παρακολουθούσαν προσεκτικά τις κινήσεις του αυτοκράτορα. Ο Σαρδαραζ έφθασε πρώτος στον Ευφράτη, διαπεραιώθηκε στην αντίπερα όχθη από μία σχοινένια γέφυρα και στη συνέχεια την έκοψε. Επειδή αυτή ήταν η μοναδική γέφυρα στην περιοχή, ο Ηράκλειος αναγκάστηκε να στραφεί νότια. Κοντά στα Σαμόσατα εντόπισε ένα κατάλληλο πέρασμα του ποταμού. Λίγο αργότερα έφθασε στον ποταμό Σάρο, στην Κιλικία, βόρεια των Αδάνων, όπου και συνάντησε τον περσικό στρατό.⁴⁴⁸

Ύστερα από μερικές ημέρες απραξίας, στα μέσα του Απριλίου, ο Σαρβαραζ προσποιήθηκε ότι υποχωρούσε και οι Βυζαντινοί τον ακολούθησαν. Όμως η εμπροσθοφυλακή των Βυζαντινών δέχθηκε αιφνιδιαστική επίθεση από τους Πέρσες και αποδεκατίσθηκε. Για να προλάβει χειρότερες εξελίξεις, ο Ηράκλειος επιτέθηκε με ένα μικρό τμήμα προς τη γέφυρα του ποταμού για να μην χάσει την επαφή με την εμπροσθοφυλακή του. Παρά τον καταιγισμό των βελών που εκτοξεύονταν εναντίον του, ο αυτοκράτορας κατάφερε να φθάσει στην απέναντι όχθη και να απεγκλωβίσει όσους πολεμούσαν ακόμη εκεί. Την επόμενη ημέρα οι Πέρσες υποχώρησαν οριστικά προς τον Νότο, ενώ οι Βυζαντινοί, παρά τις σημαντικές τους απώλειες, προέλασαν προς τη Σεβάστεια. Ύστερα από αυτές τις πρώτες εχθροπραξίες, ο Ηράκλειος διαπίστωσε ότι παρά τις επιτυχίες του, το περσικό βασίλειο παρέμενε

⁴⁴⁷ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού «Στρατιωτική Ιστορία», εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 81-84.

⁴⁴⁸ Χάρτης 10 του παραρτήματος, κόκκινη διαγράμμιση άνοιξη του 626 για τις επιχειρήσεις στην Β. Μεσοποταμία, Κιλικία και της επανόδου στην Καππαδοκία.

ακόμη πολύ ισχυρό και θα έπρεπε να καταβάλει μεγάλη προσπάθεια για να το συντρίψει. Ο Χοσρόης, από την πλευρά του, συγκρότησε γρήγορα νέα στρατεύματα και έστειλε τον Σαχίν με 50.000 άνδρες εναντίον του Ηρακλείου. Το κύριο μέρος του σχεδίου του, όμως, αφορούσε επίθεση εναντίον της ίδιας της Κωνσταντινούπολης και για τον λόγο αυτό ήλθε σε συνεννόηση με τον χαγάνο των Αβάρων.⁴⁴⁹

Έτσι, το καλοκαίρι του 626 η Κωνσταντινούπολη υπέστη τον θανάσιμο κλοιό των Αβαροσλάβων από την ευρωπαϊκή πλευρά της και των Περσών από την ασιατική καθώς ο Σαρβαράζ είχε διασχίσει ολόκληρη τη Μικρά Ασία και κατέλαβε τη Χαλκηδόνα, απέναντι από την Κωνσταντινούπολη. Αντιμέτωπος με αυτή τη νέα πραγματικότητα, ο Ηράκλειος αποφάσισε να παραμείνει στις θέσεις που κατείχε και να μην επιστρέφει ο ίδιος για να υπερασπισθεί την πρωτεύουσά του. Αντίθετα, διαίρεσε τον στρατό του σε τρία τμήματα. Το πρώτο, με 150.000 άνδρες, αναχώρησε για την Κωνσταντινούπολη προκειμένου να την ενισχύσει. Το δεύτερο και μεγαλύτερο τμήμα στάλθηκε υπό τον αδελφό του αυτοκράτορα Θεόδωρο εναντίον του Σαχίν στη Μεσοποταμία. Το τρίτο τμήμα το κράτησε κοντά του, για να υπερασπισθεί την Αρμενία και τον Καύκασο, και για να εισβάλει στην Περσία, όταν θα το επέτρεπαν οι περιστάσεις.

Ταυτόχρονα με την προετοιμασία για επίθεση του τρίτου τμήματος, ο Ηράκλειος ήλθε σε επαφή με το Χαζαρικό βασίλειο που βρισκόταν στις στέπες βόρεια του Καυκάσου. Κατάφερε να κερδίσει τη φιλία του Χαγάνου Ζιεμπίλ ή Ζιεβήλ, χαρίζοντας του πλούσια δώρα, και να στρατολογήσει 40.000 πολεμιστές, με τους οποίους εισέβαλε στα εδάφη του Αζερμπάιτζάν.⁴⁵⁰ Ταυτόχρονα, ο Θεόδωρος πέτυχε μια εντυπωσιακή νίκη σε βάρος του Σαχίν κοντά στα Σάταλα, λίγο μετά την οποία ο Πέρσης στρατηγός έχασε τη ζωή του από κατάθλιψη. Ύστερα από αυτή τη νίκη, ο Θεόδωρος έσπευσε και αυτός να βοηθήσει την Κωνσταντινούπολη έφτασε έξω από την πρωτεύουσα στις 8 Αυγούστου και το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την καταστροφή του αβαροσλαβικού στόλου, ανάγκασε τον ήδη απογοητευμένο Χαγάνο να λύσει την πολιορκία της βυζαντινής

⁴⁴⁹ Γεώργιος Καρδαράς *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 81-84.

⁴⁵⁰ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, τόμος Β', εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1996, σ.σ. 23 -24.

πρωτεύουσας.⁴⁵¹ Οι επιχειρήσεις συνεχίζονται στην Λαζική (τέλη 626 – αρχές 627), στην Ιβηρία και την Μηδία (άνοιξη 627 – αρχές 628) με νίκες για τους Βυζαντινούς.⁴⁵² Την 12^η Δεκεμβρίου 627 η παρά την αρχαία Νινεύι αποφασιστική μάχη ήταν ένας θρίαμβος για τους Βυζαντινούς οι οποίοι αποκόμισαν λάφυρα και αιχμαλώτους. Στις αρχές του 628 ο Χοσρόης Β' εκθρονίστηκε και ο διάδοχός του Σιρόης έκλεισε με τον Ηράκλειο συνθήκη ειρήνης. Σύμφωνα με αυτή αποδόθηκαν στο βυζάντιο οι μεγάλες ανατολικές επαρχίες και αποκαταστάθηκαν τα σύνορα των δύο χωρών.

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα της μεγάλης εκστρατείας του Ηρακλείου εναντίον της Περσίας, διαπιστώνουμε ότι τα πολεμικά γεγονότα έλαβαν χώρα τόσο στις βυζαντινές όσο και περσικές αρμενικές περιοχές. Οι Χριστιανικοί πληθυσμοί αυτών των περιοχών συνέδραμαν τον αυτοκράτορα αφού είναι αδύνατο να κυριαρχήσει στρατός σε ξένο έδαφος χωρίς την συνεργασία των εντοπίων ή τουλάχιστον με την αποχή από πράξεις δολιοφθοράς των μετόπισθεν. Σε αυτούς τους πληθυσμούς προσέφευγε και για την εξεύρεση πολύτιμων συμμάχων ή επικουριών. Ο Ηράκλειος καρπώθηκε κατά κάποιον τρόπο τα αποτελέσματα της πολιτικής του Ιουστινιανού στον Καύκασο με τον εκχριστιανισμό ορισμένων λαών της περιοχής, αλλά και την παροχή σε αυτούς στρατιωτικής βοήθειας, όταν είχαν δεχθεί τις περσικές επιθέσεις. Αν και αρκετοί από τους συμμάχους του τον εγκατέλειψαν το 625, η βοήθειά τους στην τελική φάση των επιχειρήσεων ήταν ουσιαστική και δικαίωσε την επιλογή του να τους προσεγγίσει στη διάρκεια της παραμονής του στον Καύκασο. Το μεγαλύτερο, όμως, κέρδος μακροπρόθεσμα, απέφερε για την αυτοκρατορία η προσέγγιση με τους Χαζάρους, οι οποίοι όχι μόνο συνέβαλαν στη συντριβή του περσικού στρατού, αλλά και διαφύλαξαν τα βυζαντινά συμφέροντα κατά τους δύο επόμενους αιώνες στον χώρο της Μαύρης Θάλασσας. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι πρόκειται για τον μεγαλύτερο θρίαμβο του Βυζαντίου και ο αυτοκράτορας Ηράκλειος από τους μεγαλύτερους στρατιωτικούς ηγέτες όλων των εποχών. Μετά την κατάκτησή της από τους Άραβες (661) η Αρμενία έγινε το «Εμιράτο της Αρμενίας», μια αυτόνομη περιοχή μέσα στην αραβική αυτοκρατορία,

⁴⁵¹ Γεώργιος Καρδαράς, *Βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού *Στρατιωτική Ιστορία*, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα 2006, σ.σ. 81-84.

⁴⁵² Χάρτης 10 του παραρτήματος.

λαμβάνοντας πίσω και τα εδάφη που είχαν πριν αποτελέσει τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.⁴⁵³

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

Από την μελέτη των ιστοριογράφων της πρωτοβυζαντινής περιόδου διαπιστώνονται τα ακόλουθα.

Η Αρμενία αποτελεί αν όχι την μοναδική, ασφαλώς μια εκ των ελαχίστων περιπτώσεων εθνών, τα οποία απώλεσαν το μέγιστο τμήμα του εθνικού ιστορικού τους χώρου. Έτσι η σημερινή Αρμενία αποτελεί ένα ελάχιστο τμήμα του ιστορικού αρμενικού χώρου, το οποίο αντιστοιχεί σε ποσοστό οπωσδήποτε μικρότερο του 10%. Δεν αναφερόμαστε βεβαίως σε εφήμερες κατακτήσεις, προσαρτήσεις άλλων εθνών ή συνενώσεις με άλλες κρατικές οντότητες αλλά σε κοινωνικό και πολιτιστικό χώρο δράσης συμπαγών αρμενικών πληθυσμών. Για τον λόγο αυτό πριν την μελέτη των διαφόρων περιόδων της αρμενικής ιστορίας επιβάλλεται να προσεγγίσουμε συνοπτικά όλη την αρμενική ιστορία.

Έτσι και οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές αποτελούν σήμερα ανατολικά τμήματα του τουρκικού κράτους με τουρκικό ή κουρδικό πληθυσμό και μόνο τα ερείπια των οχυρώσεων, εκκλησιών και κάποιων άλλων οικοδομημάτων μαρτυρούν την αίγλη ενός κοινού βυζαντινοαρμενικού ιστορικού ενδόξου παρελθόντος. Η σημερινή Αρμενία αποτελεί επίσης μικρό ποσοστό της άλλοτε Περσαρμενίας, του τμήματος του ιστορικού αρμενικού χώρου, το οποίο περιήλθε στην επιρροή των Περσών δημιουργώντας έτσι αντίστοιχο περσοαρμενικό πολιτισμό και την αρμενική Ορθοδοξία στην Προχαλκηδόνεια Μονοφυσιτική δογματική μορφή.

⁴⁵³ Το Εμιράτο διοικείτο από τον Πρίγκιπα της Αρμενίας, ο οποίος αναγνωριζόταν από τον Χαλίφη και τον Βυζαντινό Αυτοκράτορα. Ήταν τμήμα της διοικητικής υποδιαίρεσης Αμρινίγια, η οποία δημιουργήθηκε από τους Άραβες, και περιελάμβανε και τμήματα της Γεωργίας και της Αλβανίας του Καυκάσου, και είχε ως πρωτεύουσα την αρμενική πόλη Ντβίν. Το πριγκιπάτο διατηρήθηκε μέχρι το 884 όταν και απέκτησε και πάλι την ανεξαρτησία του από την αποδυναμωμένη πλέον αραβική αυτοκρατορία. Το νέο βασίλειο κυβερνήθηκε από την Δυναστεία Βαγρατιδών, και κράτησε έως το 1045. Με το πέρασμα του χρόνου, πολλά τμήματα της Βαγρατιδικής Αρμενίας διαχωρίστηκαν ως ανεξάρτητα βασίλεια και πριγκιπάτα, όπως το βασίλειο του Βασπουραχάν το οποίο διοικείτο από τον Οίκο των Αρτσρούνι, οι οποίοι ωστόσο αναγνώριζαν την εξουσία των Βαγρατιδών βασιλέων. Πηγή: Richard G Hovannisian. *The Armenian people from ancient to modern times*, εκδόσεις St. Martins Press, Νέα Υόρκη, 1997, σ. σ. 125-142.

Ο αρμενικός ιστορικός χώρος, μετά την κατάρρευση του βασιλείου της μεγάλης Αρμενίας του βασιλέως Τιγράνη Β' (κατά τον πρώτο μ. Χ. αιώνα), αποτέλεσε αντικείμενο αντιπαράθεσης μεταξύ της Βυζαντινής (αρχικά Ρωμαϊκής) και της Περσικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τον Προκόπιο το μεγαλύτερο τμήμα (περίπου τα 3/4) περιήλθε στην Περσική και το υπόλοιπο στην Βυζαντινή. Έτσι δημιουργούνται σταδιακά οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές.

Εκ των περιοχών αυτών οι ευρισκόμενες μεταξύ των ασαφών ανατολικών ορίων της Καππαδοκίας και του άνω ρου του (σημερινού τουρκικού) Ευφράτη ποταμού εντάσσονται πλήρως στο βυζαντινό διοικητικό σύστημα και οι κάτοικοι έχουν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το βυζαντινό (ή ρωμαϊκό) δίκαιο. Αποτελούν βυζαντινές Επαρχίες (Provinciae), με επικεφαλής Άρχοντα (Praeses) και αναφέρονται με τα ονόματα «Αρμενία Ι», «Αρμενία ΙΙ» και «Πολεμονιακός Πόντος».

Οι Επαρχίες «μεγάλη ή ενδοτέρα Αρμενία», (major η interior Armenia), και «Σατραπείες», (Satrapiae). οι οποίες ευρίσκονται μεταξύ του άνω ρου του (σημερινού τουρκικού) Ευφράτη και μέχρι των ορίων από Άμιδας έως Θεοδοσιούπολη διατηρούν ιδιαίτερο καθεστώς προνομίων και ευρείας διοικητικής αυτονομίας φαινομενικά προσαρτημένες στο Βυζάντιο. και αναφέρονται ως «Ενδοτέρ» ή μεγάλη Αρμενία» και «Σατραπείες». Η οργάνωση αυτή διαρκεί μέχρι την εποχή του Ιουστινιανού.

Η υπό περσικό έλεγχο Περσαρμενία (με πρωτεύουσα αρχικά τα Αρτάσατα και κατόπιν την Ντβίν) οργανώθηκε σύμφωνα με το περσικό διοικητικό και γεωκτητικό σύστημα Naharar και ο αρμενικός πληθυσμός, παρά τις διώξεις να ασπασθεί την πυρολατρία διατήρησε την Ορθοδοξία. Οι περισσότερες βυζαντινές πολεμικές επιχειρήσεις απέβλεπαν μεταξύ των άλλων και στην προστασία αυτών των χριστιανικών πληθυσμών.

Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές αναδιοργανώθηκαν αρχικά με την στρατιωτική (529) και κατόπιν την πολιτική (536) μεταρρύθμιση του Ιουστινιανού. Με την Νεαρά XXXI, «περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων αρχόντων Αρμενίας» δημιουργήθηκαν σε νέα διοικητικά όρια οι τέσσερις βυζαντινές Επαρχίες με τα αντίστοιχα ονόματα, ως «Armenia I, II, III, IV). Οι μεταρρυθμίσεις των νέων περιοχών συμπληρώθηκαν και με άλλα νομοθετήματα. Τονίζουν την συγκεντρωτική αντίληψη διοικήσεως του

Ιουστινιανού και εισάγουν την πρωτοπόρα για την εποχή τους βυζαντινή νομοθεσία των διατάξεων του ιδιωτικού δικαίου.

Η πλήρης ένταξη στο βυζαντινό σύστημα διοικήσεως των πρώην βυζαντινών αυτόνομων περιοχών «Ενδοτέρα» ή «μεγάλη Αρμενία» και «Σατραπείες» είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των οχυρώσεων των περιοχών αυτών. Έτσι στην βυζαντινή Επαρχία των «Σατραπειών». στην περιοχή Σοφάνηνη βελτιώθηκαν και ανεγέρθηκαν νέα τείχη στην Μαρτυρόπολη και στα φρούρια Φεισών και Άμιδας. Στην βυζαντινή «μεγάλη η ενδοτέρα Αρμενία» ενισχύθηκαν τα φρούρια Θεοδοσιουπόλεως. και Βιζάνων. Επίσης στην περιοχή της Ασθιανίνης το φρούριο Κιθαρίζων και στην περιοχή Χορζάνη το φρούριο Αρταλέσων. Στην Επαρχία «πρώτη Αρμενία» τα φρούρια Σατάλων, Κολωνείας και Φοσσάτον. Στην Επαρχία «δευτέρα Αρμενία» το φρούριο της Μελιτηνής. Στην Επαρχία Μεσοποταμίας. το φρούριο Δάρας (Αναστασιουπόλεως). Εξίσου σημαντικές υπήρξαν και οι έναντι των βυζαντινών αντίστοιχες οχυρώσεις της Περσαρμενίας.

Έντονος υπήρξε την πρωτοβυζαντινή περίοδο και ο ανταγωνισμός σε διπλωματικό και στρατιωτικό επίπεδο μεταξύ Βυζαντίου και Περσίας για την επικράτηση στον αρμενικό χώρο. Με τις εκστρατείες του αυτοκράτορα Ηρακλείου. έληξε το 628 ικηφόρα για το Βυζάντιο η αντιπαράθεση αιώνων. Ο αρμενικός χώρος όμως παρέμεινε πάντα διαιρεμένος μεταξύ αυτών κατά τους χρόνους της αντιπαράθεσης. Οι νίκες του στρατηγού Φιλιππικού (επί αυτοκράτορα Μαυρικού) και η συνθήκη ειρήνης του 591 μ.Χ. θα θέσουν στην σφαίρα επιρροής των Βυζαντινών το μεγαλύτερο μέρος της Περσαρμενίας. Μικρό όμως τμήμα εξακολουθεί να παραμένει υπό περσική επιρροή.

Ο αυτοκράτορας Ιουλιανός το 363 και ο στρατηγός Φιλιππικός του αυτοκράτορα Μαυρικού (κατά την εκστρατεία των ετών 583-586.) θα προσεγγίσουν την νίκη που θα οδηγούσε στην πλήρη επικράτηση επί των Περσών. Αυτή θα χαθεί μάλλον από απρόβλεπτο γεγονός για τον πρώτο και λόγω τραγικών λαθών για τον δεύτερο. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός παρά το γεγονός ότι είχε άξια ηγεσία (στρατηγοί Βελισάριος, Σίττας, Ναρσής κ.ά.) τήρησε αμυντική τακτική στις μακροχρόνιες πολεμικές επιχειρήσεις κατά των Περσών. Έτσι ο αρμενικός χώρος παρέμεινε διαιρεμένος μεταξύ Βυζαντινών και Περσών.

Οι εκστρατείες του Ηρακλείου οι οποίες κατά το μεγαλύτερο μέρος έλαβαν χώρα στα εδάφη της Περσαρμενίας αποτέλεσαν τον οριστικό θρίαμβο των βυζαντινών κατά των Περσών. Το βυζάντιο διατηρεί τα όρια του 591 και το μεγαλύτερο μέρος της Περσαρμενίας.

«Ὡς συνελόντι εἰπεῖν» ο αρμενικός πληθυσμός όχι μόνο επιβίωσε εντός της βυζαντινής κοινοπολιτείας αλλά και αναδείχθηκε και διατήρησε μόνο θετικά στοιχεία από την εμπειρία της πρωτοβυζαντινής περιόδου, τα οποία έχουμε αναλύσει ανωτέρω. Έτσι και η Αρμενία διαφυλάττει την ανάμνηση και την ιστορική παράδοση αυτής της περιόδου ως ένα κομμάτι της δικής της το οποίο αποτελεί επίσης και τμήμα της δικής μας Ελληνικής Ιστορίας..

A. ΠΗΓΕΣ.

Αγαθίας = Αγαθίου Σχολαστικοῦ Μυριναίου, *Ἱστοριῶν τόμοι ε'*, εκδ. B. G. Niebuhr, *Agathiae Myrinaei historiarum libri quinque*, [C.S.H.B.], Βόννη 1828.

Ευνάπιος = Εὐναπίου Σαρδιανού ἱστορίας, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Σουίδα, εκδ. I. Beker, και G.B. Niebuhr, *Eunapii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829.

Ζωσίμος = Ζωσίμου κόμητος καὶ ἀπὸ φισκοσυνηγόρου ἱστορίας νέα βιβλία ἑξ, εκδ. I. Beker, *Zosimus*, [C.S.H.B.], Βόννη 1837.

Θεοφάνης Ομολογητής = Θεοφάνους Χρονογραφία, εκδ. G.B. Niebuhr, και J. Classen, *Theophanis Chronographia*, τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1839).

Θεοφύλακτος Σιμοκάττης = Θεοφυλάκτου Σιμοκάττα, *Ἱστορίαι*, εκδ. G.B. Niebuhr, και I. Bekker, *Theophylacti Simocattae historiarum libri octo*, [C.S.H.B.], Βόννη 1834.

Μενάνδρος Προτίκτορ = Μενάνδρου Προτίκτορος τὰ σωζόμενα, εκδ. I. Beker και G.B. Niebuhr, *Menandrii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829.

Μαλάλας Ἰωάννης = Ἰωάννου Μαλάλα Χρονογραφία, εκδ. G.B. Niebuhr, και L. Dindorf, *Ioannis Malalae Chronographia*, [C.S.H.B.], Βόννη 1831.

Notitia Dignitatum = α) *Notitia Dignitatum accedut notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum*, εκδόσεις Scheck Otto, Βερολίνο, 1876. β) *Notitia Dignitatum, et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus orientis*, εκδότης Boecking Edward, τόμ. α, Βόννη 1853. γ) *Notitia Dignitatum utriusque imperii orientis scilicet et occidentis ultra Arcadii Honorique tempora*, εκδότης Panciroli Guido, Γενεύη, 1623.

Νόννοσος = ἐκλογαὶ ἐκ τῆς Νοννόσου ἱστορίας, εκδ. G.B. Niebuhr και I. Beker, *Eclogae Photii ex Nonnoso*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829.

Πέτρος Πατρικίος = Πέτρου Πατρικίου καὶ Μαγίστρου, ἐκλογαὶ περὶ πρέσβων Ρωμαίων πρὸς ἔθνη. [Πέτρου Πατρικίου ἱστοριῶν τὰ σωζόμενα], εκδ. G.B. Niebuhr και I. Beker, *Petrii Patricii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829.

Πασχάλιον Χρονικόν, = *Chronikon Pascale*, τόμ. I, εκδ. G.B. Niebuhr [C.S.H.B.]. Βόννη 1832.

Πρίσκος = Πρίσκου Πανίτου ρήτορος καὶ σοφιστοῦ ἐκλογαὶ περὶ πρέσβεων ἔθνων πρὸς Ρωμαίους, [Πρίσκου Πανίτου τὰ σωζόμενα] εκδ. G.B. Niebuhr και I. Beker, *Priscii historiarum quae supersunt*, [C.S.H.B.], Βόννη 1829.

Προκόπιος= α) Προκοπίου Καισαρέως, Περί τῶν τοῦ δεσπότην Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων, εκδ. G.B. Niebuhr, και K.W. Dindorf, *Procopius. De aedificiis*, τόμ. III, [C.S.H.B.], Βόννη 1838. β) Προκοπίου Καισαρέως, ἱστοριῶν τῆς ἀτετράδος η α'. Περί τοῦ περσικοῦ πολέμου, εκδ. G.B. Niebuhr και K.W. Dindorf, *Procopius. De bello persico* τόμ. I, [C.S.H.B.], Βόννη 1838.

Σουίδας = *Suidae Lexikon*, εκδ. Im. Bekker, Βερολίνο 1854.

Ἐδικτα = Ἐδικτον 3. Περί τῆς τῶν Ἀρμενίων διαδοχῆς. εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatori Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881. σ σ. 205 – 207.

Ιουστινιάνειος κώδικας = α) *Codex Justinianus, De officio magistri militum*, εκδότης P. Krueger, βιβλ. I, τίτλος XXVIII, [Weidmann], Βερολίνο, 1877, σ.σ. 138 - 139. α) *Codex Justinianus, De anona et tributis*, βιβλ. X, τίτλος XVI, παρ 13, εκδότης P. Krueger, [Weidmann], Βερολίνο, 1877, σ.σ. 889 -892.

Νεαράι = α) Νεαρά 8, Ἡ διάταξις περὶ τοῦ τούς ἄρχοντας χωρὶς τῆς οἰασοῦν δόσεως γίνεσθαι, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatori Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881, σ.σ. 93-110. β) Νεαρά 15, περὶ τῶν ἐκδίκων, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatori Iustiniani Novellae*, βιβλ. α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881, σ. σ. 211-219. γ) Νεαρά 20, περὶ τῶν ὑπηρετουμένων ὀφφικίων ἐν τοῖς σάκροις τῶν ἐκκλήτων, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatori Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ.σ. 282- 287. δ) Νεαρά 21, Περί Ἀρμενίων ὥστε καὶ αὐτοὺς ἐν πᾶσι τοῖς Ρωμαίων ἀκολουθεῖν νόμοις. εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatori Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881. σ.σ. 287 – 289. ε) Νεαρά 31 Περί διατυπώσεως τῶν τεσσάρων ἀρχόντων Ἀρμενίας, εκδ. Z. A. Lingenthal *Imperatori Iustiniani Novellae* βιβλ α, [B. S. G. R. T], Λειψία, 1881 σ. σ. 277-282.

B. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Adontz Nicholas. *Armenia in the period of Justinian. The political conditions based on Naxarar system*, (μτφ. ἀπὸ τὴν αρμενικὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1908, Nina G. Garsoian), εκδόσεις Calouste Gulbenkian Foundation, Λισαβόνα, 1970.

Αλεξάκης Αλέξανδρος *Αγαθίου Σχολαστικού, Ιστορίαι*, [Κ.Β.Ι. 18], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2008.

Balakian Peter. *The Burning Tigris The Armenian Genocide and America's Response*, εκδόσεις Harper Collins e-books, Νέα Υόρκη, 2003.

Cooper J. Eric - Decker J Michael. *Life and Society in Byzantine Cappadocia*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Λονδίνο, 2012.

Zuercher Eric J. *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, (μτφ. από την αγγλική έκδοση του 1993 Β. Κεχριώτης), εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004.

Θεοφύλακτος Σιμοκάττης = Θεοφύλακτος Σιμοκάττης. *Ιστορία*, μτφ. Δέσποινα Τσουκλίδου, σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, [Κ.Β.Ι. 14], εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα, 2005.

Козубскій Е. И. *история города дербента*, εκδόσεις Русская типография, Μπακού, 2012.

Klauswitz Carl von. *Περί του πολέμου*, (μτφ. από την γερμανική έκδοση Νατάσα Ξεπουλιά), εκδόσεις Βάνιας 1999.

Klauswitz Carl von, *Dem Kriege*, εκδόσεις Verlag C.H. Beck , Μόναχο, 2008.

Καραγιαννόπουλος, ιστορία = α) Ιωάννης Καραγιαννόπουλος. *Ιστορία βυζαντινού κράτους*, τόμ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1995. β) Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *Το βυζαντινό κράτος*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001.

Καραγιαννόπουλος, πηγές = α) Ιωάννης Καραγιαννόπουλος. *Η βυζαντινή ιστορία από τις πηγές*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996. β) Ιωάννης Καραγιαννόπουλος. *Πηγαί της βυζαντινής ιστορίας*, εκδόσεις Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1987.

Macler Frederic. *Histoire d' Heraclius, par l' eveque Sebeos*, (μτφ. από την αρμενική έκδοση του 1851), εκδόσεις Imprimerie National, Paris, 1904.

Μινασιάν Αναίντ Τερ. *Η Δημοκρατία της Αρμενίας*, (μτφ. από την βελγική έκδοση του 1989, Χαρουτούν Κιουρκτζιάν), εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 1996.

Panossian Razmik. *The Armenians. From Kings and Priests to Merchants and Commissars*, εκδόσεις C. Hurst & Co. Ltd, Λονδίνο, 2006.

Payaslian Simon. *The History of Armenia from the origins to the present*, εκδόσεις Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2007.

Προκόπιος κτίσματα = Προκοπίου περί κτισμάτων, μτφ. Κοκκίνου - Μαντά Σοφία, σχόλια Απόστολος Τζαφερόπουλος, εκδόσεις Γεωργιάδης [B.T.E.] Αθήνα, 1996.

Προκόπιος πόλεμοι = Προκοπίου, ιστορία των πολέμων – περσικός πόλεμος, βιβλ. Α' και Β', απόδοση στην νέα ελληνική Π. Ροδάκης, εκδόσεις Λιβάνης, [B.Σ.], Αθήνα, 1996.

Redgate Anne Elisabeth. *The Armenians*, εκδόσεις Blackwell Publishers Ltd, Massachusetts, Η.Π.Α. 2000.

Russell R James. *Zoroastrianism in Armenia*, εκδόσεις Harvard University Press, Massachusetts, ΗΠΑ. 1987.

Thomson W. Robert. *The Armenian History attributed to Sebeos*, τόμ Α', εκδόσεις Liverpool University Press, Λίβερπουλ, 1999.

Hosfeld Rolf. *Operation Nemesis -Die Türkei, Deutschland und der Völkermord an den Armeniern*, εκδόσεις Verlag Kiepenheuer & Witsch, Κολωνία, 2005.

Hovanissian G. Richard. *The Armenian people from ancient to modern times*, εκδόσεις St. Martins Press, Νέα Υόρκη, 1997.

Χριστοφιλοπούλου ιστορία = α) Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου. *Βυζαντινή ιστορία*, τ. Α, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996. β) Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου. *Βυζαντινή ιστορία*, τ. Β, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996.

Γ. ΜΕΛΕΤΕΣ - ΣΕΙΡΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ.

C.S.H.B. = Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.

B. S. G. R. T. = Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.

K.B.I. = Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας.

B.T.E. = Βιβλιοθήκη των Ελλήνων.

B.Σ. = Βυζαντινοί Συγγραφείς.

Παυλίδης Υ. Αντώνης. *Οικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες της εκπαίδευσης των Ελλήνων του Πόντου στις αρχές του 20ου αιώνα: η περίπτωση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2001.

Καρδαράς Γεώργιος. *Βυζαντινο –περσικοί πόλεμοι*, μονογραφία περιοδικού Στρατιωτική Ιστορία, εκδόσεις Περισκόπιο, Αθήνα, 2006.

Μελέτες = α). *Armenia. Demographic and Health Survey*. Κοινή έκδοση Αρμενικής Στατιστικής Υπηρεσίας και Υπουργείου Υγείας της Αρμενίας. Yerevan, 2012. β). *Strategic Steps to Adapt to Climate Change in Seyhan River Basin*. Έκδοση επί κοινού προγράμματος Ηνωμένων Εθνών και Υπουργείου Περιβάλλοντος της Τουρκίας. Άγκυρα, 2011.

Γ. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ.

Διαδικτυακός ιστότοπος Εγκυκλοπαίδεια του Μείζονος Ελληνισμού, <http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12209>.

Ελλήνων δίκτυο. Ανατολική Ρωμαϊκή και Περσική αυτοκρατορία από τον 4ο έως τον 7ο αιώνα μ.Χ <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

Η ιστορική πόλη Άμιδα. [http://en.wikipedia.org/wiki/Amida_\(Mesopotamia\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Amida_(Mesopotamia))

Διαδικτυακός ιστότοπος «Εθνολογικά». Αρμένιοι.

http://ethnologic.blogspot.gr/2009/11/2_28.html

«A History of Armenia», by Vahan M. Kurkjian

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Asia/Armenia/_Texts/KURARM/home.html

Αρμενική αρχιεπισκοπή Αθηνών.

<http://www.armenianprelacy.gr/el/armeniki-ekklisia>

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας.

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/

Articles on ancient history Satala (Sadak),

<http://www.livius.org/place/satala-sadak/>

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας
«*Omnia Catholica*».

<http://www.documentacatholicaomnia.eu/>

Codex Justinianus. Liber I, Titulus XXVIII, «De officio magistri militum»,
εκδότης P. Krueger, Weidmann, Berlin, 1877. Το κείμενο της ανωτέρω
έκδοσης διατίθεται και στον ιστότοπο.

<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/codjust.htm>

Διαδυκτιακός ιστότοπος UNESCO «Diyarbakır Fortress and Cultural
Landscape».

<http://whc.unesco.org/en/list/1488/>

Spiegel on line kultur.

<http://gutenberg.spiegel.de/buch/vom-kriege-4072/98>.

Επίσημος ιστότοπος πόλεως εορτασμού 2000 ετών του Дербент:
Официальный сайт празднования 2000-летия г.Дербент.

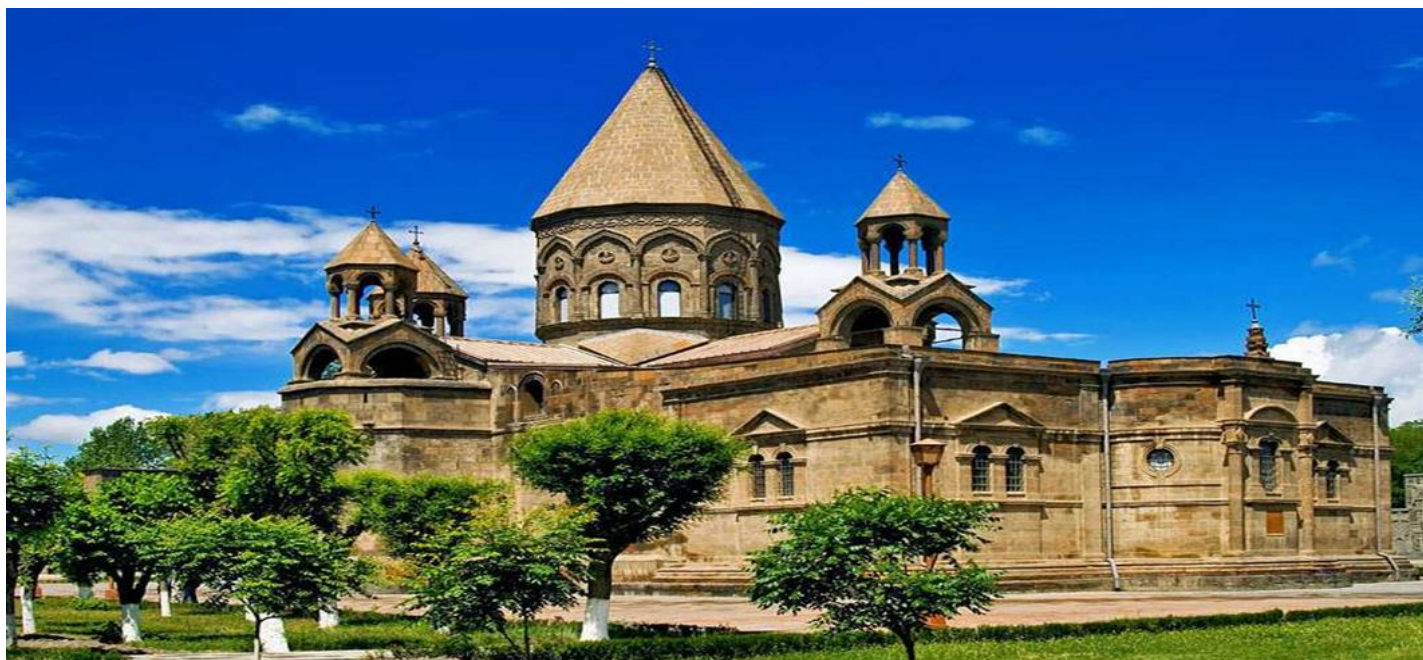
<http://дербент-2000.рф/>

«Adaptation to Climate Change in the Kura-Aras River Basin» του
Ομοσπονδιακού Γερμανικού Υπουργείου για την Οικονομική Συμεργασία
και Ανάπτυξη, Βερολίνο 2010.

<https://www.kfw-entwicklungsbank.de/migration/Entwicklungsbank-Startseite/Entwicklungsfinanzierung/Sektoren/Wasser/Klimawandel/Kura-Aras-River-Basin-Snapshot.pdf>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΧΑΡΤΕΣ

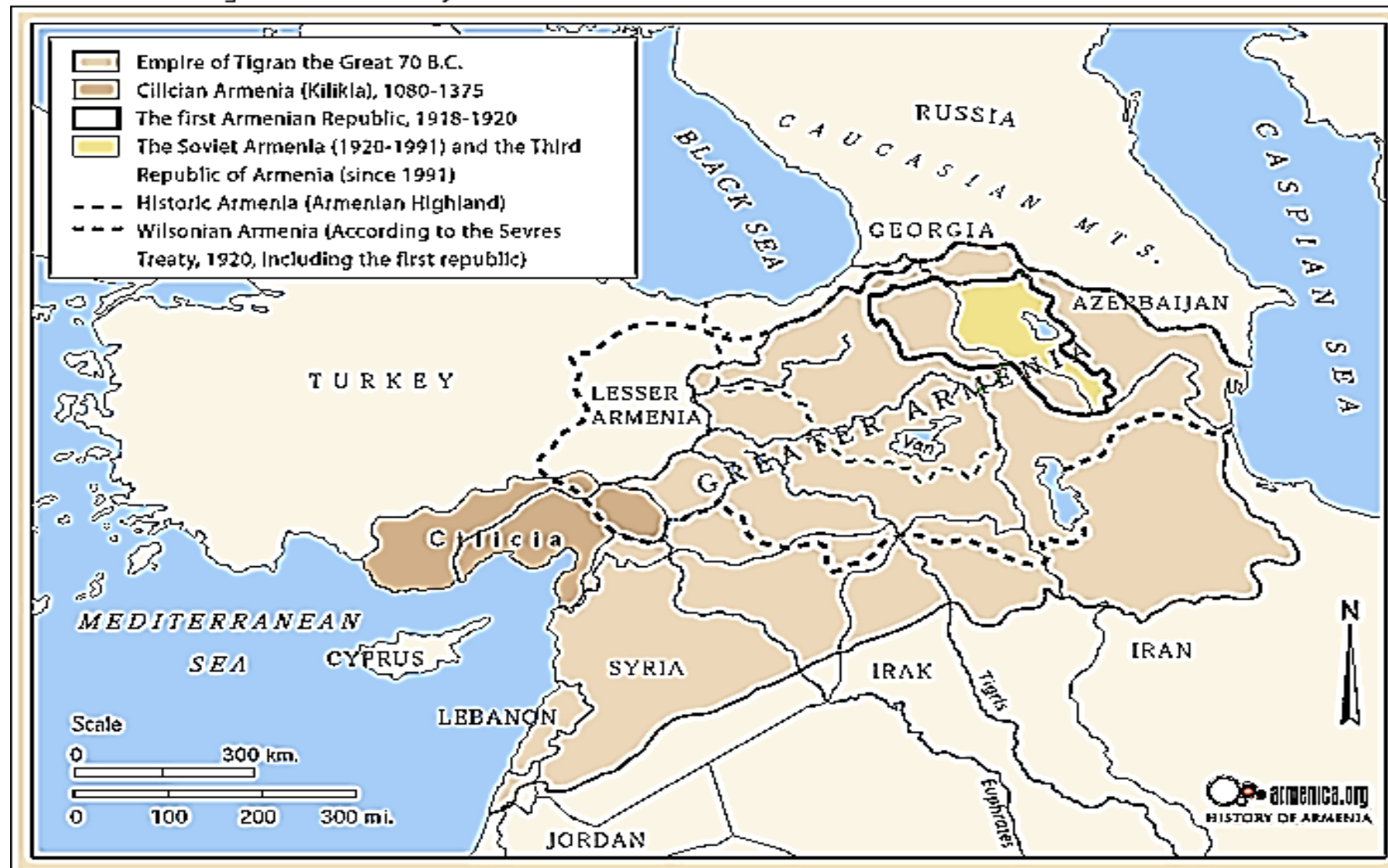

Ο θεωρούμενος ως αρχαιότερος στον κόσμο χριστιανικός ναός του Αγίου Ετσματζιν (Αρμενικά: Էջմիածին) στην ομώνυμη αρμενική πόλη. Κτίσθηκε περί το 301 μ.Χ. από τον βασιλέα Τιριδάτη ΙΙΙ και είναι αφιερωμένος στην «Φανέρωση του Κυρίου». Σύμφωνα με την παράδοση ο Κύριος φανερώθηκε σε όραμα στον Αρμένιο Άγιο Γρηγόριο Φωτιστή και υπέδειξε το σημείο όπου θα πρέπει να αναγερθεί ο ναός. Πνευματικό κέντρο των Αρμενίων, καθώς αποτελεί την έδρα του Καθολίκου (Πατριάρχη) Καρέκιν Β', επικεφαλής της Αρμενικής Αποστολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Χάρτης 1. Βυζαντινές αρμενικές περιοχές πριν τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. Πηγή: <http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

Armenia through out the history

Armenia in the 4th Century, 299-387 A.D.

Χάρτης 4: Οι αρμενικές περιοχές τον 4^ο αιώνα. Πηγή:
<http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia>

Armenia, 387-591 A.D.

Χάρτης 5: Οι αρμενικές περιοχές τον 5^ο και 6^ο αιώνα.

Πηγή: <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia>

Byzantine Armenia, 387-536

Armenia, 591-654 A.D.

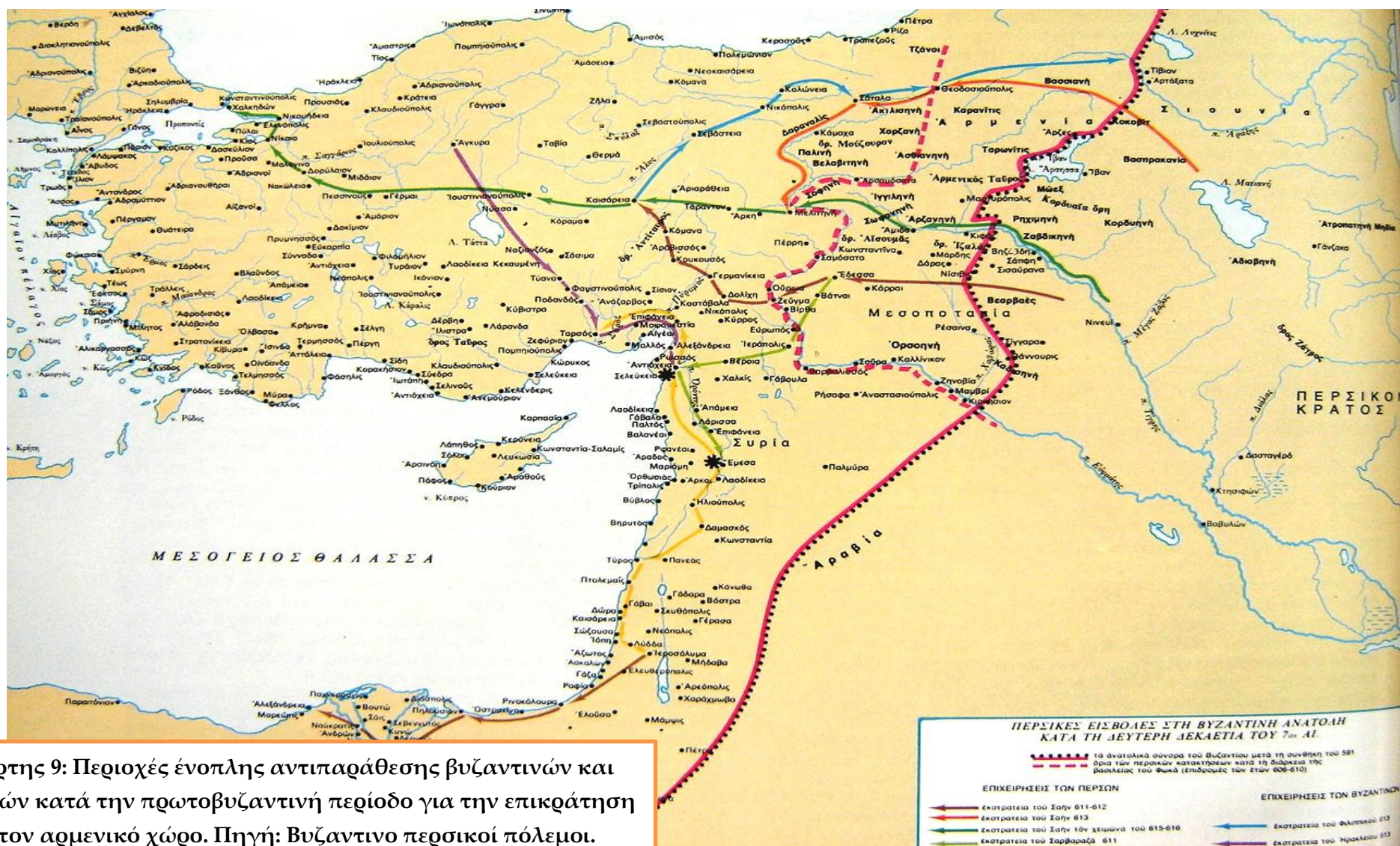

Armenia, 654-750 A.D.

Χάρτης 8: Οι βυζαντινές αρμενικές περιοχές μέχρι τα μέσα του 8ου αιώνα.

Πηγή: <http://www.armenica.org/cgi-bin/armenica.cgi?1=3==Armenia>

Χάρτης 9: Περιοχές ένοπλης αντιπαράθεσης βυζαντινών και Περσών κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο για την επικράτηση στον αρμενικό χώρο. Πηγή: Βυζαντινο περσικοί πόλεμοι. Μονογραφία περιοδικού «Στρατιωτική ιστορία», σελ. 82.

ΟΙ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ (622-628)

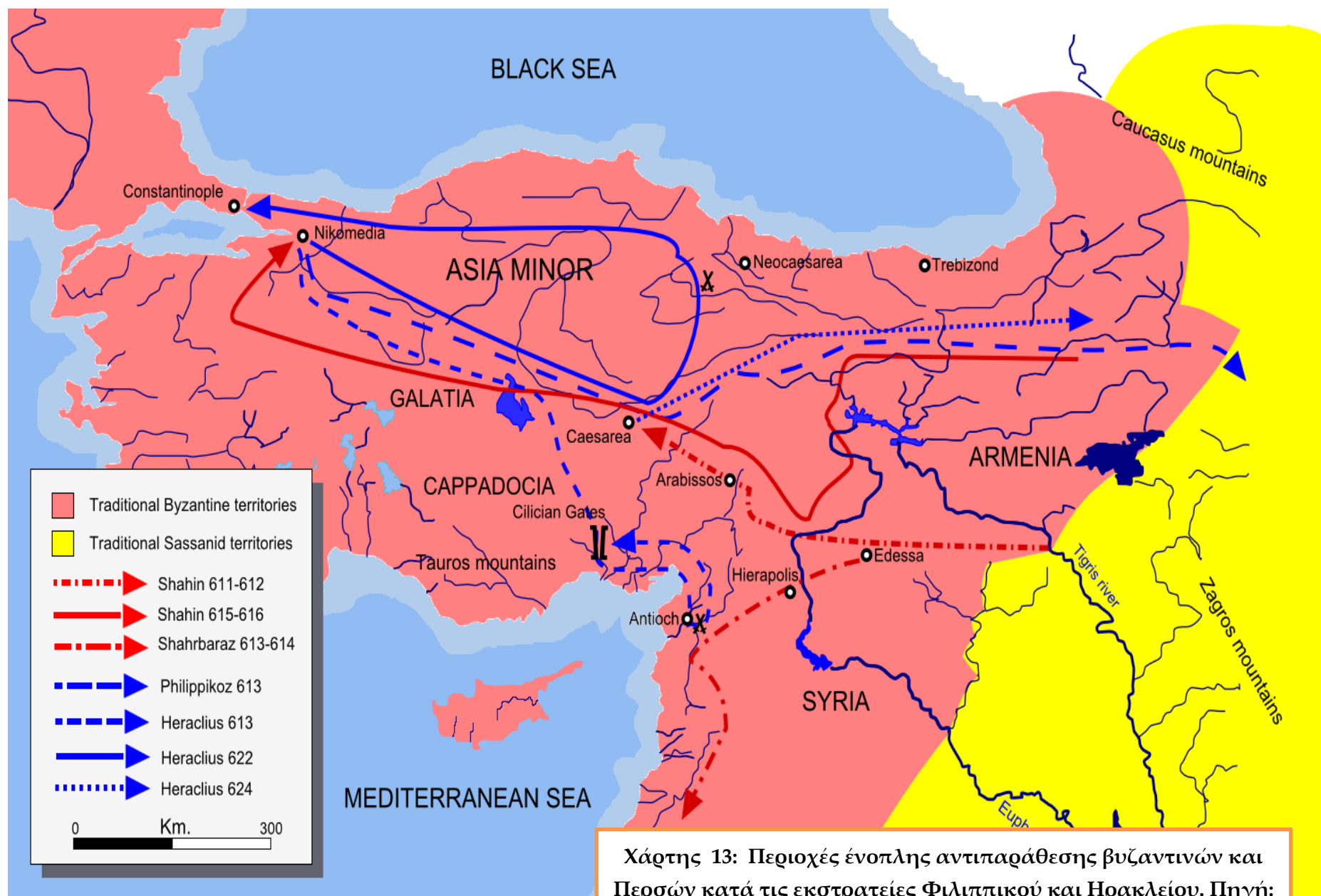
- ✱ Θέσεις κυριώτερων μαχών
- Χειμερινά στρατόπεδα του βυζαντινού στρατού
- ➔ Πρώτη εκστρατεία του Ηρακλείου στην Αρμενία (622)
- ➔ Δεύτερη εκστρατεία του Ηρακλείου στην Αρμενία και την Ατροπατηνή Μηδία (624)
- ➔ Αναδίπλωση του βυζαντινού στρατού στην Αλβανία (χειμώνας 624/5)
- ➔ Επιχειρήσεις στην ανατολική Αρμενία (625)
- ➔ Επιχειρήσεις στη βόρεια Μεσοποταμία και στην Κιλικία και επάνοδος του Ηρακλείου στη Καππαδοκία (άνοιξη 626)
- ➔ Εκστρατεία στη Λαζική (τέλη 626-αρχές 627)
- ➔ Εκστρατεία στην Ιβηρία και τη Μηδία (άνοιξη 627 - αρχές 628)

Χάρτης 10: Περιοχές ένοπλης αντιπαράθεσης βυζαντινών και Περσών επι αυτοκράτορα Ηρακλείου. Πηγή: Βυζαντινο περσικοί πόλεμοι. Μονογραφία περιοδικού «Στρατιωτική ιστορία», σελ. 82.

Χάρτης 11: Βυζαντινές αρμενικές περιοχές μετά τις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Roman%E2%80%93Persian_War

Χάρτης 13: Περιοχές ένοπλης αντιπαράθεσης βυζαντινών και Περσών κατά τις εκστρατείες Φιλίππικου και Ηρακλείου. Πηγή: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

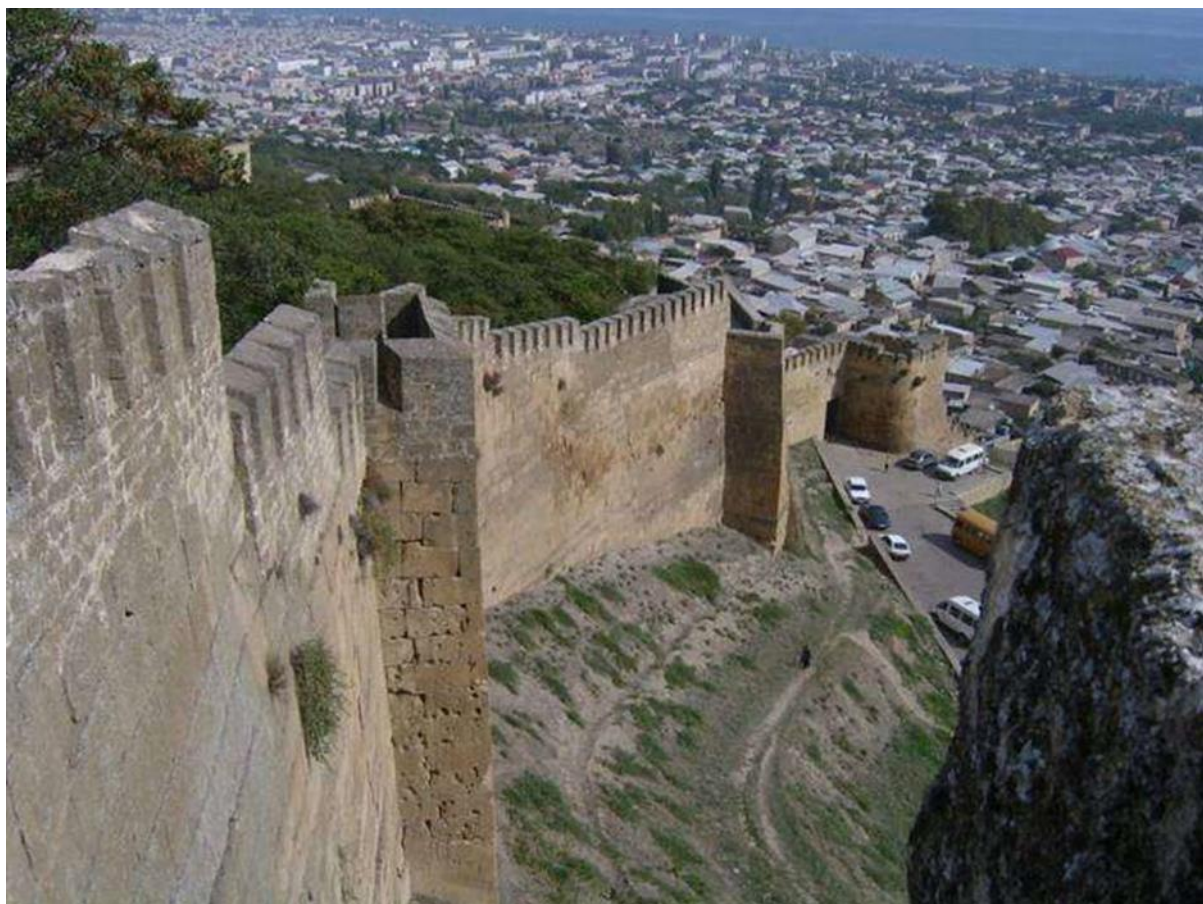
Σύνορα ρωμαϊκού-περσικού κράτους στην Ανατολή (591 μ.Χ.)

Χάρτης 14: Τα βυζαντινοπερσικά σύνορα στις αρμενικές περιοχές
το 591 μ.Χ.. Πηγή: <http://www.slideshare.net/skouabaflos/o-h>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΜΕΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ.

Εικόνα 1: Τμήμα των κοινών βυζαντινο
περσικών τειχών στις Κασπίες Πύλες. Πηγή:
<http://www.hellinon.net/PersiaVyzantio.htm>

Εικόνες 2, 3, 4 και 5. Τμήματα των τειχών της Άμιδας (σημ Diyarbakir), τα οποία ανήγειρε ο αυτοκράτωρ Κωνστάντιος Β' πριν την πολιορκία του 359 μ.Χ., Πηγή:

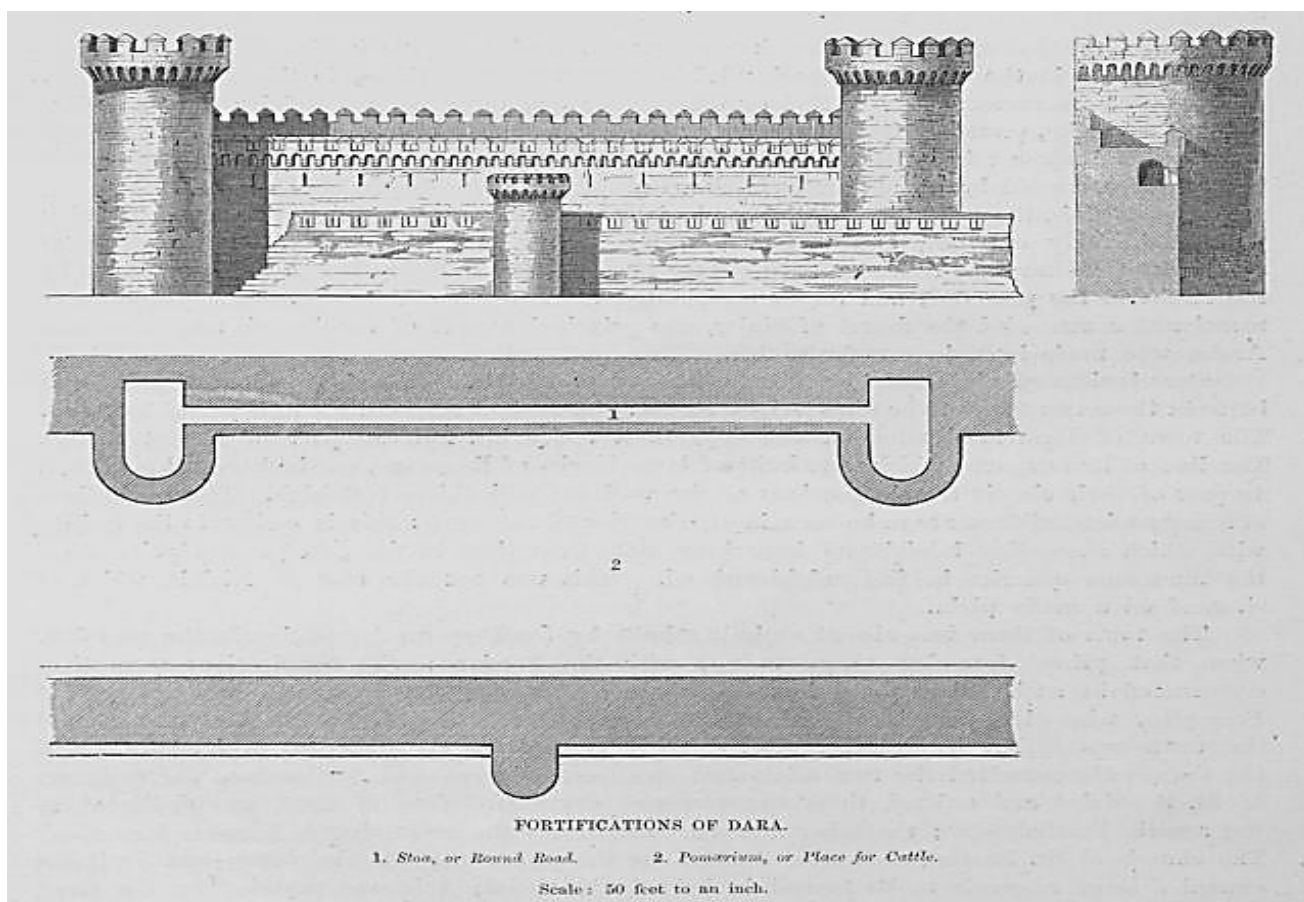
[https://en.wikipedia.org/wiki/Amida_\(Mesopotamia\)#/media/File:Diyarbakirwalls2.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Amida_(Mesopotamia)#/media/File:Diyarbakirwalls2.jpg)

<http://media-2.web.britannica.com/eb-media/67/24467-004-4742B6AF.jpg>

[https://en.wikipedia.org/wiki/Amida_\(Mesopotamia\)#/media/File:Diyarbakr_Western_City_Wall.JPG](https://en.wikipedia.org/wiki/Amida_(Mesopotamia)#/media/File:Diyarbakr_Western_City_Wall.JPG)

Εικόνες 6 και 7. Τμήματα των τειχών της Μαρτυρόπολης (σημ
Silvan Τουρκίας, αραβ Miyarfarkin). Πηγή:
<http://www.turkeyvacationplaces.com/images/turkey-diyarbakir.jpg> και
<http://romeartlover.tripod.com/Turmag21.html>

Εικόνα 8. Σχέδιο οριζόντιας και κάθετης κάτοψης τειχών Αναστασιούπολης (ή Δάρας).

Πηγή: <http://eng.travelogues.gr/item.php?view=44765>

Εικόνες 7,8, και 9. Τμήματα οχυρώσεων Αναστασιούπολης (ή Δάρας).

Πηγή: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:DaraFortifications.JPG> και <http://turkishtravelblog.com/ruins-of-dara-southeast-turkey/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

ΕΓΓΡΑΦΑ

I. GREEK AND LATIN LEGAL DOCUMENTS

A. CODEX THEODOSIANUS ¹

Liber XII Titulus XIII De auro coronario

6. *Idem AAA* [Gratianus, Valentinianus et Theodosius] *Gaddanae Satrapae Sophanenae*. Aurum coronarium his reddi restituique decernimus, quibus illicite videtur ablatum, ut, secundum consuetudinem moris antiqui, omnes satrapae pro devotione, quae Romano debetur imperio, coronam ex propriis facultatibus faciant serenitati nostrae solenniter offerendam. *Dat. XVIII. Kal. Iul. Constantinopoli, Valentiniano A. III. et Eutropio Coss. (387).*

B. CODEX JUSTINIANUS ²

Liber I Titulus XXVIII De officio magistri militum

5. *Imp. Iustinianus A. Zetae viro illustri magistro militum per Armeniam et Pontem Polemoniacum et gentes*. Cum propitia divinitate Romanum nobis sit delatum imperium, sollicita cura cauta diligentia pertractantes perspeximus oportere etiam partibus Armeniae et Ponto Polemoniaco et gentibus proprium magistrum militum per hanc legem constituere, tuamque magnitudinem, quae nobis ex ante gestis optime commendata est, idoneam ad talem fore dignitatem confidentes elegimus certasque provincias, id est magnam Armeniam, quae interior dicebatur, et gentes (Anzetenam videlicet, Ingilenam, Asthianenam, Sophenam, Sophanenam, in qua est Martyropolis, Balabitenam) et primam et secundam Armeniam et Pontum Polemoniacum tuae curae cum suis ducibus commisimus, comite Armeniae penitus sublato, certosque subdidimus numeros, non modo quos in praesenti novos constituimus, sed etiam de praesentalibus et Orientalibus et aliis agminibus segregatos, non tamen quantitatem eorum agminum minuentes: sed quia plures eis addidimus sine rei publicae gravamine et sine augmento sumptuum, aliquantos subtraximus,

¹ *CTh*, II, 1, p. 731.

² *CJC*, 6th ed., II, p. 82.

ita tamen, ut et post hanc subtractionem ampliores remanserint, quam usque ad nostra felicia fuerant tempora.

C. CODEX JUSTINIANUS ³*Liber X Titulus XVI De annona et tributis*

13. Αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος Α. Ἀνθεμίῳ ἐπάρχῳ τῶν πραιτωρίων.

Ἐὰν μὲν αἰτήσῃ ἐπαρχία ἢ πόλις κουφισμόν λαβεῖν τυχικῆς συντελείας ἢ ἐπόπτην ἢ ἐξισωτὴν πεμφθῆναι, ἀναφερέσθω μὲν ἡ δέξις αὐτῶν εἰς βασιλέα, καὶ ἐξ ἐπιλογῆς αὐτοῦ ὁ ἐπιτήδειος πρὸς τοῦτο πεμπέσθω ὄρκον πρότερον διδούς, καὶ ἐάν τι μηνύσῃ οὗτος τοῖς ἐπαρχοῖς, μηδεὶς τύπος διδόσθω ἐπὶ τὴν μήνυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ αὐτοὶ οἱ ἐπαρχοὶ ἀναδιδάξωσι βασιλέα πάντα τὰ παρ' αὐτοῦ ἀναδιδαχθέντα καὶ ζητηθέντα, καὶ οὕτως θεῖος ἐκφωνηθεῖν τύπος ὀφείλων πᾶσι τρόποις παραφυλάττεσθαι. ὁ δὲ καθείς ἄνθρωπος δεήσεις περὶ τοιούτων ἐννοιῶν μὴ ἐπιδιδότω· μήτε δὲ κουφισμὸς ἢ μείωσις διηνεκαῖς ἢ προσκαίρως μήτε ἐποψία μήτε ἐξίσωσις γινέσθω χωρὶς βασιλικῆς ἐγγράφου κελεύσεως. Ἀλλὰ μήτε ἐκταγὰς ποιεῖτωσαν οἱ ἐπαρχοὶ ὑπὲρ χρόνων προλαμβανόντων τὴν αὐτὴν ἀρχήν, μήτε σιτηρέσιά τισιν ἀφορίζετωσαν ἢ ἄλλως πως χρήματα ἢ μὴ παρεχόμενα τὴν ἀρχήν, ἢ παρεχόμενα μὲν, διὰ δὲ τὴν ἔλλειψιν τῶν ταῦτα κομιζομένων σωμάτων ἀργήσαντα ἢ διὰ τὸ παυθῆναι τὴν αἰτίαν σχολάσαι, δι' ἣν παρείχοντο τὴν ἀρχήν· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐκ βασιλικῆς μόνης αὐθεντίας γινέσθω κατὰ τὸν θεῖον ἐγγραφον τύπον. οἱ δὲ μὴ τοῦτο παραφυλάττοντες καὶ τὸ διδόμενον οἴκοθεν ἀποδιδότωσαν καὶ πᾶσαν ἄλλην ζημίαν, ἣν ἂν ὑποστῇ τὸ δημόσιον. Μήτε δὲ υπερθέσεις ἢ προθεσμίας ἐπὶ τούτοις ὀφειλομένοις δημοσίοις ἐνδιδότω τις ἢ τὰς νενομισμένας προθεσμίας χωρὶς ἐγγράφου θείας κελεύσεως. ὁ δὲ τοῦτο κατὰ αὐθεντίαν οἰκείαν ποιῶν οἴκοθεν καταβαλλέτω τὰ κεχρεωστημένα τῷ δημοσίῳ. Μήτε δὲ τὰ πολιτικὰ χρήματα, ὅσα ἢ τῷ δημοσίῳ εἰσφέρεται ἢ τοῖς πόλεσιν ἀφώρισται, εἰς ἑτέρας μεταφερέσθω χρείας ἢ προσώποις τισὶν ἀφορίζεσθω χωρὶς θείας κελεύσεως. Καὶ ἡ τάξις δὲ τῶν ἐπαρχῶν, εἰ μὴ πάντα τὰ περιεχόμενα τῇ διατάξει ταῦτα παραφυλάξει καὶ διδάξει τοὺς ἐπαρχοὺς, καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν ἐπαρχιῶν καὶ αἱ πειθόμεναι τάξεις αὐτοῖς καὶ οἱ λοιποὶ δημοσιεύοντες, εἰ ταῖς τοιαύταις κελεύσεσιν ὑπουργήσαιεν, οἴκοθεν διδότωσαν τὴν συμβαίνουσαν τῷ δημοσίῳ

³ *CJC*, 6th ed., II, p. 402.

βλάβην καὶ ὥς τοῦ νόμου καταφρονήσαντες πεντήκοντα χρυσίου λίτρας προστιμάσθωσαν. Τριμερῶς δὲ πάντα τὰ δημόσια εἰσφερέσθω, τὰ τε ἄλλα καὶ τὰ λεγόμενα Ἀρμενιακά, τουτέστι καλάνδαις Ἰανουαρίαις καὶ καλάνδαις Μαῖαις καὶ πρὸς τῷ τέλει τῆς ἐπινεμήσεως, ἐξ ἴσων τριῶν μερῶν διαιρουμένων τῶν δημοσίων, καὶ μηδεμιᾶς καινοτομίας ἐν τῷ μέσῳ γινομένης κατὰ τῶν συντελῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ Ἀρμενιακὰ τελέσματα ἐν δύο καταβολαῖς συνετελείτο, ἔξεστι τοῖς ταῦτα συντελοῦσιν, εἰ βούλονται, τὴν προτέραν συνήθειαν προτιμᾶν καὶ ἐν δύο καταβολαῖς ἀνὰ ἡμισυ καταβάλλειν, καὶ τὸ ἕτερου ἡμισυ ἐν τῷ Σεπτεμβρίῳ τῆς μελλούσης ἐπινεμήσεως καταβάλλειν. Εἰ δὲ καὶ τριμερῶς βούλονται τὰ Ἀρμενιακὰ δημόσια καταβάλλειν, ἐχέτωσαν τὸν Σεπτέμβριον μῆνα τῆς μελλούσης ἐπινεμήσεως πρὸς ὑπέρθεσιν αὐτοῖς δεδομένον. Τὸ δὲ προαπεσταλμένον κατὰ σύνθεσιν εἰσφερέσθω ἐν τῷ προνομίῳ ἐκάστης ἐπινεμήσεως, ἐπειδὴ τοῦτο δηλοῖ καὶ ἡ προσηγορία αὐτοῦ.

D. k. April. Paulo vc. cons.

[a. 496]

D. NOVELLA VIII ⁴

Ut iudices sine quoquo suffragio fiant

Ἡ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΟΥΣ ΑΡΧΟΝΤΑΣ ΧΩΡΙΣ ΤΗΣ ΟΙΑΣΟΥΝ ΔΟΣΕΩΣ ΓΙΝΕΣΘΑΙ.

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰωάννη ἐπάρχῳ πραιτωρίων τὸ β', ἀπὸ ὑπάτων καὶ πατρικίῳ.

<Προοίμιον>. Ἀπάσας ἡμῖν ἡμέρας τε καὶ νύκτας συμβαίνει μετὰ πάσης ἀγρυπνίας τε καὶ φροντίδος διάγειν αἰεὶ βουλευομένοις, ὅπως ἂν χρηστόν τι καὶ ἀρέσκον θεῷ παρ' ἡμῶν τοῖς ὑπηκόοις δοθείη. Καὶ οὐ πάρεργον τὴν ἀγρυπνίαν λαμβάνομεν, ἀλλ' εἰς τοιαύτας αὐτὴν ἀναλίσκομεν βουλὰς διημερεύοντές τε καὶ νυξὶν ἐν ἴσῳ ταῖς ἡμέραις χρώμενοι, ὥστε τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους ἐν εὐπαθείᾳ γίνεσθαι πάσης φροντίδος ἀπηλλαγμένους, ἡμῶν εἰς ἑαυτοὺς τὰς ὑπὲρ πάντων μερίμνας ἀναδεχομένων. Διὰ πάσης γὰρ ἐρεῦνης καὶ ζητήσεως ἀκριβοῦς ἐρχόμεθα, πράττειν ἐκεῖνα ζητοῦντες, ἅπερ ὄφελος τοῖς ἡμετέροις ὑστηκόοις εἰσάγοντα παντὸς αὐτοῦς ἀπαλλάξει βάρους καὶ πάσης

⁴ CJC, 6th ed., III, pp. 64 sqq.

ζημίας ἔξωθεν ἐπεισαγομένης παρὰ τὴν δημοσίαν ἀπογραφὴν καὶ τὴν δικαίαν τε καὶ νενομισμένην συντέλειαν. Εὐρίσκομεν γὰρ πολλὴν ἐπείσελθοῦσαν τοῖς πράγμασιν ἀδικίαν, καὶ ταύτην οὐκ ἄνωθεν, ἀλλ' ἐκ τινων χρόνων, βιασαμένην τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους καὶ εἰς πενίαν ἐλαύνουσαν, ὥς εἰς τελειοτάτην αὐτοὺς ἀπορίαν κινδυνεύειν ἔλθειν καὶ μηδὲ τὰ συνήθη καὶ νενομισμένα τῶν δημοσίων καὶ ταῖς ἀληθείαις εὐσεβῶν φόρων κατὰ τὴν δημοσίαν ἀπογραφὴν δύνασθαι χωρὶς μεγάλης ἀνάγκης τιθέναι. Πῶς γὰρ ἂν ἴσχυον οἱ συντελεῖς, τῶν τε ἐκ τινος χρόνου βεβασιλευκότων αἰεὶ τι κερδαίνειν ἐκ τῆς ἐπὶ ταῖς ἀρχαῖς προαγωγῆς βουλομένων, εἰκότως τε τούτοις ἀκολουθούντων καὶ τῶν ἐνδοξοτάτων ὑπάρχων, ἐκ τε τῆς ἐντεῦθεν ἀδικίας ταῖς τε ἔξωθεν ζημίαις ταῖς τε νενομισμέναις εὐσεβέσιν ἐπαρκεῖν εἰσφοραῖς ; "Ἐννοια τοίνυν ἡμῖν γέγονε, τί ποτε ἂν πράξαντες ἅπαν, ὅσον ἐν ταῖς ἡμετέραις ἐπαρχίαις ἐστὶν ἐπιβλαβές, πράξει μὴ κοινῇ πρὸς τὰ κρείττω μεταστήσαιμεν. τοῦτο δὲ πάντως ἀποβησόμενον εὐρίσκομεν, εἰ τοὺς ἡγουμένους τῶν ἐθνῶν, ὅσοι τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῶν ἐπαρχιῶν ἔχουσι, καθαραῖς παρασκευάσαιμεν χρῆσθαι ταῖς χερσὶ καὶ παντὸς ἀπέχεσθαι λήμματος, μόνοις ἀρκουμένους τοῖς παρὰ τοῦ δημοσίου διδομένοις. "Ὅπερ οὐκ ἂν ἄλλως γένοιτο, εἰ μὴ καὶ αὐτοὶ τὰς ἀρχὰς ἀμίσθους παραλαμβάνοιεν, οὐδ' ὅτιοῦν διδόντες οὐδὲ προφάσει τῶν καλουμένων suffragiῶν, οὔτε τοῖς τὰς ἀρχὰς ἔχουσιν οὔτε ἑτέρω τῶν πάντων οὐδενί. ἐσκοπήσαμεν γὰρ ὅτιπερ, εἰ καὶ πόρος οὐ μικρὸς ἐλαττοῦται τῇ βασιλείᾳ, ἀλλ' οὖν τῶν ἡμετέρων υποτελῶν ἐπίδοσιν μεγάλην λαμβανόντων, εἴπερ ἀζήμιοι παρὰ τῶν ἀρχόντων φυλάττοντο, ἢ τε βασιλεία τό τε δημόσιον εὐθηνήσει χρωμένη ὑπηκόοις εὐπόροις, μιᾶς τε ταύτης εἰσαγομένης τάξεως πολλὴ καὶ ἀμύθητος ἔσται τοῦ πράγματος ἀφθονία. ἢ οὐ πᾶσιν ἐστὶ φανερόν, ὅτιπερ ὁ χρυσίον διδοὺς καὶ οὕτω τὴν ἀρχὴν ὠνούμενος οὐκ αὐτὸ δίδωσι μόνον, ὅσον προφάσει τῶν καλουμένων ἐπενερόθη suffragiῶν, ἀλλὰ καὶ ἕτερον ἔξωθεν προσεπιθήσει πλεῖον προφάσει τῆς τῶν ἄλλων τῶν τὴν ἀρχὴν ἢ διδόντων ἢ μνηστευόντων θεραπείας ; καὶ μιᾶς ἀρχῆς ἀτόπου δοθείσης πολλὰς ἀνάγκη χεῖρας περινοστεῖν τὸν τῆς δόσεως ἀρχόμενον, καὶ τοῦτο δὲ τὸ χρυσίον οὐκ οἴκοθεν ἴσως παρέχειν, ἀλλὰ δεδανεισμένον, καὶ ἵνα δανείσασθαι δυνηθείη, ζημιούμενον, καὶ συλλογίζεσθαι κατ' αὐτόν, ὅτι προσῆκόν ἐστι τοσοῦτον ἐκ τῆς ἐπαρχίας λαβεῖν, ὅπόσον διαλύσει μὲν αὐτῷ τὰ ὀφλήματα, κεφάλαιά τε καὶ τόκον, καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ δανείσασθαι ζημίας, δώσει δὲ καὶ τὴν ἐν μέσῳ δαπάνην δαψιλεστέραν τε ἤδη καὶ ἄρχοντι καὶ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν πρέπουσαν, καὶ τινὰ ἑαυτῷ καὶ προσαποθήσεται πόρον κατὰ τὸν ἐξῆς χρόνον,

καθ' ὃν ἴσως οὐκ ἄρξει· ὥστε τοῦ παρ' αὐτοῦ διδομένου τριπλάσιον, μᾶλλον δέ, εἰ δεῖ τᾷληθέστερον εἰπεῖν, δεκαπλάσιον τὸ παρὰ τῶν ἡμετέρων ὑποτελῶν εἰσπραττόμενον ἔσται. Ἐντεῦθεν τε καὶ τὸ δημόσιον ἐλαττωθίσεται· ἃ γὰρ ἐχρῆν εἰς τὸ δημόσιον εἰσαχθῆναι, τοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχοντος καθααῖς χρωμένου ταῖς χερσί, ταῦτα εἰς τὴν οἰκείαν θεραπείαν λαβὼν ὁ τὴν ἀρχὴν ἔχων ἄπορόν τε ἀποφῆνας ἡμῖν τὸν συντελεστήν, τὴν ἀπορίαν ἐκείνου τὴν δι' αὐτὸν γενομένην ἡμῖν ὑπολογίζεται. Πόσα δὲ ἀσεβῆ καὶ ἄλλα γίνεται εἰς τὴν τῶν κλοπῶν τοίτων εἰκότως ἀναφερόμενα πρόφασιν; οἱ γὰρ δὴ τὰς ἀρχὰς ἔχοντες τὰς ἐπιχωρίους εἰς τὸ λῆμμα προσέχοντες τοῦτο πολλοὺς μὲν τῶν ὑπευθύνων ἀφιασι, πωλοῦντες αὐτοῖς τὸ πλημμέλημα, πολλοὺς δὲ τῶν ἀνευθύνων κατακρίνουσιν, ἵνα τοῖς ὑπευθύνοις χαρίσωνται· καὶ τοῦτο οὐκ ἐπὶ ταῖς χρηματικαῖς μόνον πράττουσιν αἰτίαις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐγκλήμασιν, ἔνθα περὶ ψυχῆς ἐστὶν ὁ κίνδυνος. φυγαῖ τε ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν γίνονται, καὶ συρρέουσιν ἐνταῦθα πάντες ὀδυρόμενοι, ἱερεῖς τε καὶ βουλευταὶ καὶ ταξεῶται καὶ κτήτορες καὶ δημόται καὶ γεωργοί, ταῖς τῶν ἀρχόντων κλοπαῖς τε εἰκότως καὶ ἀδικίαις μεμφόμενοι. Καὶ οὐ ταῦτα δὴ γίνεται μόνα, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πόλεων στάσεις καὶ οἱ δημῶδεις θόρυβοι τὰ πολλὰ χρημάτων γίνονται τε καὶ παύονται. καὶ ὅλως μία τις ἐστὶν αὕτη πάντων ἀφορμὴ τῶν κακῶν, καὶ τό γε ἀργυρολογεῖν τὰς ἀρχὰς πύσης ἐστὶ πονηρίας προοίμιον τε καὶ πέρας· καὶ ἔστιν ἄρα καὶ τοῦτο τῶν θείων λογίων θαυμαστόν τε καὶ ἀληθέστατον τὸ τὴν φιλαργυρίαν πάντων εἶναι μητέρα τῶν κακῶν, καὶ μάλιστα ὅταν μὴ ταῖς τῶν ἰδιωτῶν, ἀλλὰ ταῖς τῶν ἀρχόντων ἐγγένηται ψυχαῖς. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἀκινδύνως κλέπτοι, τίς δὲ οὐκ ἂν ληστεύσειεν ἀνεύθυνα, εἰς τὴν ἀρχὴν ἀποβλέπων κάκεῖνην ὁρῶν ἅπαντα χρυσίου πιπράσκουσιν, καὶ θαρρῶν ὥς, ὅπερ ἂν πράξειεν ἄτοπον, τοῦτο χρήματα δοὺς ἐξωνήσεται; ἐντεῦθεν ἀνδροφονίαι τε καὶ μοιχεῖαι καὶ ἔφοδοι καὶ πληγαὶ καὶ ἀρπαγαὶ παρθένων καὶ πανηγύρεων συγχύσεις καὶ καταφρονήσεις τῶν τε νόμων καὶ τῶν ἀρχῶν, πάντων αὐτὰς ὄντιους προκείσθαι νομιζόντων, ὥσπερ τι τῶν κακίστων ἀνδραπόδων. Καὶ οὐκ ἂν ἀρκέσαιμεν προσεγνοεῖν τε καὶ ἀφηγεῖσθαι, ὅποσα καὶ ἐκ τῆς κλοπῆς τῶν ἐπιχωρίων ἀρχόντων γίνεται χαλεπά, οὐδενὸς αὐτοῖς θαρροῦντος μετὰ παρρησίας ἐπιτιμᾶν, ἐκείνων εὐθὺς τὸ τὰς ἀρχὰς ὠνήσασθαι προισχομένων.

CAPUT I.

Ταῦτα ἅπαντα καθ' ἑαυτοὺς βουλευσάμενοι κἀνταῦθα κοινωνὸν τοῦ βουλευμάτος παραλαβόντες τὴν ἐκ θεοῦ δεδομένην ἡμῖν εὐσεβεσ-

τάτην σύνοικον, καὶ τῇ σῇ γε ὑπεροχῇ τὸ πρᾶγμα κοινωσάμενοι καὶ τι καὶ παρὰ τῆς σῆς λαβόντες βουλῆς, ἐπὶ τόνδε τὸν θεῖον Α ἑληλύθαμεν νόμον· δι' οὗ θεσπίζομεν, μήτε ανθυπατείαν μηδεμίαν μήτε τὴν μέχρι νῦν καλουμένην βικαρίαν μήτε τὸν κόμητα τῆς ἐῷας μήτε ἄλλην οἰανοῦν ἀρχήν, μήτε ὑπατικὴν μήτε ἡγεμονικὴν, ἃς δὴ κονσουλαρίας καὶ κορρεκτορίας καλοῦσιν (ὧν τινων ῥητῶς μέμνηται ἢ ὑποκειμένη τῷδε ἡμῶν τῷ θείῳ νόμῳ ἀπογραφῇ, ἃς δὴ καὶ μόνας ὑπὸ τόνδε τὸν νόμον ἄγομεν), διδόναι τι suffragium μηδὲ ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τὴν οἰανοῦν δόσιν μήτε ἄρχοντι μηδενὶ μήτε τῶν περὶ τὰς ἀρχάς τινι μήτε ἑτέρῳ προσώπῳ κατὰ πρῦφασιν προστασίας· ἀλλὰ προῖκα μὲν κομίζεσθαι τὰς ἀρχάς, μέτρια δὲ παρέχειν προφάσει τῶν ὑπὲρ ἐκάστης διδομένων συμβόλων τε καὶ χαρτῶν. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ὑπεθήκαμεν ἀπογραφὴν τῷδε τῷ θείῳ ἡμῶν νόμῳ δηλοῦσαν, τί προσῆκόν ἐστιν ἐκάστην ἀρχὴν παρέχειν ἢ εἰς τὸ θεῖον ἡμῶν laterculum ἢ εἰς τὸ δικαστήριον τῆς σῆς ὑπεροχῆς προφάσει τῶν κωδικέλλων ἢ συμβόλων ἢ προσταγμάτων· ὥστε ἐκεῖνο [τε] συνεστάλθαι καὶ μὴ παρέχειν αὐτῷ μεγάλην αἴσθησιν.

CAPUT II.

Β Ἐκεῖνο μέντοι διορίζομεν, τὸ χρῆναι τὸν βικάριον τῆς Ἀσιανῆς, ὄντα δὲ καὶ ἄρχοντα τῆς Πακατιανῆς Φρυγίας, μηκέτι μὲν οὕτω προσαγορεύεσθαι, ἀλλὰ τοῦ λοιποῦ κόμητα Φρυγίας Πακατιανῆς ὀνομάζεσθαι, καὶ κομίζεσθαι ἐκ τοῦ δημοσίου, ἅπερ καὶ νῦν προφάσει ἀννόνων τε καὶ καπιτατιῶνων ὑπὲρ ἐκατέρας ἀρχῆς ἐλάμβανεν, οὐδενὸς ἐλαττουμένου τούτων· καὶ μὴ δύο τάξεσι χρῆσθαι, ἀλλὰ ἀναμιγεῖσαν ἐκατέραν, τὴν τε τοῦ ἄρχοντος τὴν τε τοῦ βικαρίου, μίαν γενέσθαι, κομιτιανὴν οὖσαν τε καὶ ὀνομαζομένην, τοῦ κινδύνου τῶν δημοσίων φόρων αὐτῷ τε καὶ πᾶσιν ὁμοίως ἐπόντος — οἷα μιᾶς τάξεως καθεστῶσης, μὴ διηρημένης αὐτῆς παντελῶς, ἀλλὰ κατὰ μίαν ἀπάντων στρατευομένων συνέχειαν —, κομιζομένην μέντοι καὶ αὐτὴν διὰ τὸ διπλοῦν τοῦ κινδύνου τὰς ἀννόνας καὶ καπιτατίωνας, ἅπερ ἐκατέρα πρῶην ἐκομίζετο τάξις. μὴ μὴν ἑτέρας τινὸς ἄρχειν τὸν πρῶην μὲν βικάριον, νῦν δὲ περίβλεπτον κόμητα τῆς Πακατιανῆς Φρυγίας, οὐκ ἔχοντα παντελῶς οὐδεμίαν μετουσίαν ἐν ταῖς ἄλλαις ταῖς τῆς Ἀσιανῆς διοικήσεως ἐπαρχίαις, ἀλλ' ἔχοντα μὲν τὴν τοῦ περιβλέπτου κόμητος τῆς Πακατιανῆς Φρυγίας ἐπωνυμίαν, ἀρκούμενον δὲ μόνῃ τῇ Πακατιανῇ, καθάπερ εἰπόντες ἔφθημεν, Φρυγία.

CAPUT III.

$\overline{\Gamma}$ Αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ θατέρου τοῦ πρώην βικαρίου διορίζομεν, φαμέν δὴ τοῦ κατὰ τὴν Ποντικὴν διοίκησιν· ὥστε μὴ δύο καθεστάναι τὸ λοιπόν, ἀλλ' ἓνα, κόμητα μὲν Γαλατίας πρώτης ὀνομαζόμενον, καὶ ἔχοντα καὶ τὴν κατὰ τῶν στρατιωτῶν ἐξουσίαν, καθάπερ ἔχει καὶ νῦν, καὶ τὰς ἑκατέρας ἀρχῆς κομιζόμενον σιτήσεις, οὐ μὴν ἔξω τῆς πρώτης Γαλατίας. οὐδεμίαν γὰρ αὐτῷ ἑτέραν παντελῶς δίδομεν ἔχειν ἐξουσίαν κατ' οὐδεμιᾶς Ποντικῆς ἐπαρχίας, ἀλλὰ κατὰ μόνην Γαλατίαν τὴν πρώτην. τῆς τάξεώς τε ὁμοίως ἀναμιγνυμένης καὶ κατὰ μίαν, ὡς εἴρηται, νοουμένης καὶ ἀριθμουμένης συνέχειαν, κομιτιανῆς οὔσης τε καὶ ὀνομαζομένης· καὶ οὐδενὸς παντελῶς ἐξ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ἔχοντός τινα διαφοράν, ἀλλὰ μίαν εἶναι τάξιν, ὑφ' ἐνὶ τεταγμένην ἄρχοντι, μιᾶς ἐπαρχίας ἡγουμένῳ· πάσης ὁμοίως τῆς τάξεως ἅμα τῷ σφῶν αὐτῶν ἄρχοντι περὶ τὰ δημόσια κινδυνευούσης.

CAPUT IV.

$\langle \overline{\Delta} \rangle$ Οὐδενὶ δὲ ἄρχοντι παντελῶς ἐφίεμεν οὔτε πολιτικῷ οὔτε στρατιωτικῷ ἐκπέμπειν ἐν ταῖς πόλεσιν τῆς ἐπαρχίας, ἧς ἄρχει, τοὺς καλουμένους τοποτηρητάς, γινώσκουσιν, ὡς εἰ τοιοῦτό τι πράξαιεν, αὐτοὶ παντελῶς ἐκπεσοῦνται τῆς ἀρχῆς οἱ θαρρήσαντες ἑτέρους εἰς τὴν ἑαυτῶν τάξιν ἐμβιβάζειν.

CAPUT V.

$\overline{\Xi}$ Αὐτὸ δὲ τοῦτο φαμέν καὶ ἐπὶ τοῦ λαμπροτάτου κόμητος τῆς ἑώας καὶ τοῦ λαμπροτάτου ἄρχοντος. κακεῖσε γὰρ μίαν ἀρχὴν ἀμφοτέρας ποιούμεθα, ἔχοντος μὲν καὶ τὸ τοῦ περιβλέπτου κόμητος τῆς ἑώας ὄνομα, τάξεως δὲ μιᾶς ἄρχοντος κομιτιανῆς οὔσης τε καὶ ὀνομαζομένης, καὶ τῆς πρώτης μόνης Συρίας καὶ τῶν Κυρρηστικῶν ἡγουμένου, καὶ τὰς ἑκατέρας ἀρχῆς ἔχοντος σιτήσεις. ἐν ἴσῳ γὰρ τοῖς βικαρίοις κακεῖνον τίθεμεν, ὥστε ἅμα καὶ αὐτὸν τῇ πειθομένῃ αὐτῷ τάξει κινδυνεύειν ὑπὲρ τε τῆς τῶν δημοσίων εἰσπράξεως ὑπὲρ τε τῆς πολιτικῆς καὶ δημοσίας καταστάσεως.

CAPUT VI.

$\overline{\Sigma}$ Βουλόμεθά γε μὴν ἅπασιν τοῖς ἄρχουσι τῶν ἡμετέρων ἐπαρχιῶν πάντας ὑποκεῖσθαι, τοὺς μὲν ἰδιώτας κατὰ τὸ τῆς ἀρχῆς ἴδιον ἐπὶ πάσαις αἰτίαις καὶ πάσαις χρηματικαῖς τε καὶ ἐγκληματικαῖς προφάσεσι,

τοὺς δέ γε ἐν στρατείαις ὄντας καὶ ὑπὸ ἰδικοῖς ἄρχοντας τεταγμένους καὶ τούτους οὐδὲν ἦττον προφάσει δημοσίων τε καὶ ἐγκλημάτων ὑποκεῖσθαι πᾶσι τρό- <Z> ποις αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐντεῦθεν κατιόντας ἐξ οἴουδήποτε δικαστηρίου καὶ τὰς οἴασθαι μεταχειριζομένους ψήφους ἐξεῖναι τοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἄρχοντας μὴ συγχωρεῖν πλείον τι τῶν τῇ θείᾳ ἡμῶν διατάξει διηγορευμένων λαμβάνειν sportulων, γινώσκοντας ὥς, εἰ τούτου ῥαθυμήσειαν, πᾶσαν ζημίαν ἐντεῦθεν τοῖς ἡμετέροις υποτελέσιν ἐπαγομένην αὐτοὶ καταθήσουσι. Δίδομεν δὲ αὐτοῖς ἄδειαν καὶ γνωρίζειν τὰ περὶ τούτου μὴ μόνον εἰς τὰς ἀρχάς, ἐξ ὧν εἰσὶν οἱ στελλόμενοι, ἀλλὰ καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτούς, ὥστε ἡμᾶς ταῦτα γινώσκοντας τῷ πράγματι προσηκόντως ἐπεξιέναι. Εἰ δὲ καὶ αὐτοὶ τινες εὖροιεν διὰ τὴν ἐκ τῆς ἀξίας ἢ τῆς ζώνης ὑπεροψίαν τοὺς ἡμετέρους ὑποτελεῖς ἀδικούντας, ἄδειαν αὐτοῖς δίδομεν καὶ ἐξετάζειν τὰ ἀδικήματα καὶ τοὺς ὑπευθύνους εὐρισκομένους ἀφαιρεῖσθαι τῆς ζώνης καὶ τὴν ἡμετέραν τάξιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις πληροῦν, τοῦτο ὑπερ καὶ τοῖς ἀρχαίοις διηγόρεται τῶν νόμων. ὥσπερ γὰρ αὐτοὺς παντὸς ἀδίκου κέρδους εἴργομεν, οὕτω καὶ καθαρῶς ταῖς ἀρχαῖς κεχρημένους πάσης τιμῆς τε καὶ αἰδοῦς καὶ σεμνότητος ἀπολαύειν θεσπίζομεν.

CAPUT VII.

Ἡ Οὕτω τοίνυν ἡμῖν τῶν ἀρχῶν διακεκριμένων προσήκει τὸν ἐνταῦθα παραλαβόντα τὴν ἀρχὴν μετὰ τῆς τοῦ θεοῦ μνήμης ἐναντίον ἡμῶν, ἢ εἴπερ ἡμῖν οὐκ εἴη σχολή, ἐναντίον τῆς τε σῆς ὑπεροχῆς, καὶ τῶν αἰεὶ τὸν σὸν κατακοσμησόντων θρόνον, τοῦ τε αἰεὶ ἐνδοξοτάτου κόμητος τῶν θείων ἡμῶν largitionων τοῦ τε ἐνδοξοτάτου quaestoris τοῦ θείου ἡμῶν παλατίου τοῦ τε ἐνδοξοτάτου κόμητος τῶν ἀπανταχοῦ θείων ἡμῶν prīnatων, παρόντος δὴ καὶ τοῦ κατὰ καιρὸν μεγαλοπρεπεστάτου χαρτουλαρίου τῶν θείων ἡμῶν κοιτώνων τοῦ τοῖς συμβόλοις τούτοις τοῖς παρ' ἡμῖν ὑπηρετουμένου, ὄρκον δίδοναι, μηδενὶ παντελῶς μηδὲ ὅτιοῦν παρέχειν μήτε προφάσει δόσεως μήτε προστασίας, μηδὲ ἐπαγγεῖλασθαι, μηδὲ ἐκ τῆς ἐπαρχίας ὁμολογῆσαι στέλλειν, μήτε τοῖς ἐνδοξοτάτοις ἐπάρχοις μήτε τοῖς ἄλλοις τοῖς τὰς ἀρχὰς ἔχουσι μήτε τοῖς περὶ αὐτοὺς καθεστῶσι μήτε ἐτέρῳ τινὶ κατὰ πρόφασιν προστασίας. ἀλλ' ὥσπερ ἄμισθον λαμβάνει τὴν ἀρχήν, προσλαμβάνει τε παρὰ τοῦ δημοσίου τὰς σιτήσεις (ταύτας γὰρ δὴ καὶ μόνας λαμβάνειν αὐτὸν ἐφίεμεν), οὕτως αὐτὴν καθαράς φυλάξει ταῖς χερσί, θεῷ τε καὶ ἡμῖν τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ὑφέξων λόγον. Ἴστω γὰρ ἢ σὴ ὑπεροχὴ καὶ οἱ μετὰ σε τὸν αὐτὸν ἐπιβησόμενοι θρόνον, ὥς, εἴτε αὐτοὶ θαρρήσειαν

λαβεῖν τι παρὰ τῶν εἰς τὰς εἰρημένας ἀρχὰς παριόντων εἴτε οἱ παραδυναστεύοντες αὐτοῖς εἴτε καὶ ἡ τάξις ἡ σὴ περαιτέρω τῶν προφάσει συνηθειῶν παρ' ἡμῶν αὐτοῖς ὠρισμένων (ἅπερ δὴ καὶ ἀρκεῖν μόνον νομίζοντες δίδοσθαι διωρίσαμεν), ὥς οὐκ ἐν μικροῖς ἡ ποινὴ γενήσεται· ἀλλ' οἱ μὲν μέγιστοι ἄρχοντες οἱ λαβεῖν τι θαρρήσαντες παρὰ τῶν ἐπὶ τὰς ἀρχὰς παριόντων ἢ καὶ συγχωρήσαντες τῇ οἰκείᾳ τάξει τοιοῦτό τι πράττειν, καὶ προσαγγελθὲν οὐ θεραπεύοντες, ὥς οὐ μόνον τετραπλάσιον ἀποδώσουσι πᾶν ὅσον εἰλήφασιν, ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἀγανάκτησιν ὑποστήσονται καὶ τὸν ἐπὶ τῇ ἀρχῇ κίνδυνον εὐλαβηθήσονται. καὶ οἱ γε ἅμφ' αὐτοὺς ὄντες καὶ ἡ πειθομένη τάξις αὐτοῖς, εἰ πλείον τι τῶν παρ' ἡμῶν δεδομένων ἐπιχειρήσαιεν λαβεῖν, αὐτοὶ τε ὑποκείμενοι τοῖς ἐξημιωμένοις τῇ εἰς τὸ τετραπλοῦν ἀποδόσει ἐκπεσοῦνται τε καὶ οὐσίας καὶ ζώνης, πρὸς τῷ καὶ τιμωρίαις ὑποβάλλεσθαι πρεπούσαις τοῖς πλημμελήμασι τοῖς αὐτῶν.

CAPUT VIII.

Θ Τοὺς δὲ οὕτως ἀμίσθους παραλαμβάνοντας τὰς ἀρχὰς πρῶτον ἀπάντων σπούδασμα ἔχειν χρή τὸ τοῖς δημοσίοις ἀγρύπνως προσέχειν, καὶ τοὺς μὲν ἀγνωμονοῦντας καὶ δεομένους ἀνάγκης μετὰ πάσης εἰσπράττειν τῆς σφοδρότητος, μηδὲν ὑποκατακλινομένους μηδὲ ὑπὲρ αὐτοῦ τούτου κέρδος τι παντάπασιν ἐννοοῦντας, τοῖς δὲ εὐγνώμοσι πατρικῶς προσφερομένους· ἔπειτα τὸ τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους φυλάττειν πανταχόθεν ἀνεπηρεάστους, οὐδ' ὅτιοῦν παρ' οὐδενὸς αὐτῶν κομιζομένους. ἀλλ' ἴσοι μὲν ἐν ταῖς δίκαις, ἴσοι δὲ ἐν ταῖς δημῶδεσι καταστάσεσιν ἔστωσαν, ἐπεξιόντες τε τοῖς ἀμαρτήμασι καὶ τοὺς μὲν ἀνευθύνους πανταχόθεν φυλάττοντες καθαρούς, τοῖς ὑπευθύνους δὲ ἐπιτιθέντες πρὸς τὸν νόμον τὴν ποινήν, καὶ οὕτως ἄρχοντες τῶν ὑπηκόων ὥς ἂν πατέρες υἱῶν, ἀγαπῶντες μὲν αὐτοὺς ἀνευθύνους ὄντας, ὑπευθύνους δὲ φαινομένους σωφρονίζοντές τε καὶ τιμωρούμενοι, καὶ πᾶσαν δικαιοσύνην ἐν τε τοῖς δημοσίοις ἐν τε τοῖς ἰδίοις συμβολαίοις αὐτοῖς διατηροῦντες· καὶ οὐκ αὐτοὶ μόνοι τοῦτο πράττοντες, ἀλλὰ καὶ τὸν αἰεὶ παρεδρεύοντα τοιοῦτον λαμβάνοντας καὶ τοὺς περὶ αὐτοὺς ἅπαντας, ὥς μὴ δοκεῖν ἐκείνους μὲν δῆθεν ἀνευθύνους εἶναι, δι' ἑτέρων δὲ πλημμελεῖν τε καὶ κλέπτειν, τοῦτο ὅπερ ἔτι μᾶλλον αἰσχρότερόν ἐστι τὸ καὶ κοινωνοὺς τῶν ἀδικημάτων λαμβάνειν. Ὡστε ἐξέσται τῇ σῇ ὑπεροχῇ τῶν σεμνοτέρων τινὰς ἐπὶ τὰς ἀρχὰς πέμπειν καὶ τῶν ἐπισταμένων τὰ δημόσια, βουλευτῶν τε φαμέν καὶ ἑτέρων προσώπων, πείραν ἑαυτῶν δεδωκότων ἀγαθὴν καὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς ἐπιτηδείων. τίς γὰρ ἂν οὐκ ἀγαπήσεις καὶ σευνότητος ἐμπεπλησθαι μεγ 1 ἄλης

νομίσειεν, εἴπερ ἡμετέρα ψήφῳ καὶ κρίσει τῆς σῆς ὑπεροχῆς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν παρέλθοι, μεμαρτυρημένους μὲν ὥς εἴη χρηστός, προῖκα δὲ αὐτὴν δεχόμενος, οὐκ ἐνησχολημένος δὲ παντελῶς οὐδενὶ φαύλῳ κατὰ τὴν χώραν, οὐδὲ ὅπως τὸ δοθὲν ἀθροίσειεν, οὐδὲ ὅθεν συλλέξειε χρυσίον, ἀλλ' ἵνα δὴ τοῦτο μόνον ἔχοι σπούδασμα τὸ τῷ θεῷ τε καὶ ἡμῖν ἑαυτὸν συστήσαι, καὶ δόξης ἀπολαῦσαι χρηστῆς, καὶ ἀμοιβὰς ἐλπίζειν μεγάλας ; Εἰ δέ τις παρὰ ταῦτά τι πράξειεν, ἴστω καὶ ἕως ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, ἐφ' ἧς ἐστὶ δικαστῆς, κλοπῆς αἰτίαν ὑποστησόμενος· καὶ εἴγε φανείνη δούς χρυσίον ὑπὲρ τοῦ λαβεῖν τὴν ἀρχὴν ἢ λαβὼν ἐκ τῆς ἀρχῆς (ἐκάτερον γὰρ ὁμοίως ὑπεύθυνον), ὅτι καὶ δήμευσιν καὶ ἐξορίαν ὑποστήσεται καὶ τὴν εἰς τὸ σῶμα βασανόν τε καὶ τιμωρίαν, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν λαβόντα παρ' αὐτοῦ, καθάπερ εἰπόντες ἔφθημεν, κακοῖς ὑποθήσει μεγάλους. Καθαρὰς γὰρ ἀπαιτοῦμεν εἶναι ταῖς ἐπιχωρίοις ἀρχαῖς τὰς χεῖρας, ἵνα τοὺς ἀρχομένους ἀζημίους τε καὶ εὐθηνουμένους φυλάξαιμεν. Καὶ αὗται μὲν ἐκ τε τῶν νόμων ἐκ τε τῶν ἀρχῶν ἐπικείμεναι ποινὰι τοῖς ἐν ταῖς εἰρημέναις ἀρχαῖς οὖσιν, εἴ τι τοι οὕτω πράξαιεν. Δίδομεν δὲ καὶ τοῖς ἐπαρχεώταις ἄδειαν, εἴ τι κατὰ τῆς ἐπαρχίας ἄδικον ὁ τὴν ἀρχὴν ἔχων διαπράξῃται καὶ ζημίαις τισὶν ἢ ἐπηρείαις περιβάλλοι τοὺς ἡμετέρους ὑποτελεῖς, ὥστε τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον καὶ τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ πρωτεύοντας δεήσεις εἰς ἡμᾶς ἀναπέμπειν, καταλέγοντας τοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχοντος τὰ πλημμελήματα. ἡμεῖς γὰρ ταῦτα μανθάνοντες στελοῦμεν ἐν τῇ χώρᾳ τὸν ταῦτα ἐξετάσοντα, ἐφ' ᾧ τε αὐτόν, ἔνθα ἡδίκησεν, ἐκείσε καὶ τὰς ποινὰς ὑποσχέιν τῶν πλημμελημάτων· ὥστε μηδὲ ἕτερόν τινα τοιοῦτό τι πρᾶξαι θαρρήσαι πρὸς τὸ παράδειγμα βλέποντα.

CAPUT IX.

Ἀνάγκην ἔχοντος τοῦ τὴν ἀρχὴν διέποντος κατὰ τὰς ἔμπροσθεν διατάξεις, ἐπειδὴν κατάθοιτο τὴν ζώνην, τὰς πεντήκοντα ἡμέρας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ διατρίβειν δημοσίᾳ φαινόμενον, καὶ τὰς παρὰ πάντων δεχόμενον ἐναγωγὰς. εἰ μέντοι, πρὶν πληρώσειε τὰς πεντήκοντα ἡμέρας, ἀποδιδράσκων ἀλοίῃ καθάπερ τι τῶν ἀτιμοτάτων ἀνδραπόδων, δίδομεν ἄδειαν τοῖς ὑποτελέσι κατέχειν αὐτὸν ἐν τῇ χώρᾳ [ἢ τῇ ἐπαρχίᾳ] καὶ πᾶν εἴ τι δεδώκασιν αὐτῷ προφάσει κλοπῆς τοῦτο εἰσπράττειν, παρόντος μέντοι τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου καὶ τὸ πρᾶγμα ἐγγράφως διασκοποῦντος, ἕως ἂν ἀποδοίῃ πᾶν ὅπερ κεκλοφῶς φανείῃ. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπαρχεώτας, εἴπερ αἴσθωντο τῆς τῶν ἀρχόντων κλοπῆς, ἄδειαν ἔχειν, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἀνάγκην, ταῦτα μηνύειν εἰς ἡμᾶς· ὥστε ἡμᾶς μανθάνοντας, ὅτι περ ὅλως χρυσίου πιπράσκει

τὸ δίκαιον, ταῖς εἰρημέναις αὐτὸν ὑποβάλλειν ποιναῖς, πρὸς τῷ καὶ ταῖς ἐξ οὐρανοῦ τιμωρίαις ἔνοχον εἶναι, παραβάντα τοὺς ὅρκους ἐφ' οἷς ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Εἰ δὲ καὶ ἰσχύσειε καθ' οἴανοῦν αἰτίαν μὴ πεπληρωκῶς τὰς πεντήκοντα ἡμέρας ἐκ τῆς ἐπαρχίας φυγεῖν, τηνικαῦτα συλληφθεῖς, ἔνθα ἂν διατρίβων φανείη, ἐπαναχθήσεται μὲν εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἧς ἦρχεν, ἅπαν δέ, ὅσον ἂν εὗρεθείη λαβών, ἀποδώσει τετραπλάσιον.

CAPUT X.

Ἐκείνου δηλαδὴ φυλαττομένου τοῦ μηδεμίαν εἶναι τοῖς ἡμετέροις ὑπηκόοις ἄδειαν ἐφ' ἑτέρῳ τινὶ πλὴν ἢ κλοπῇ ταῦτα περὶ τοὺς ἄρχοντας πράττειν. Οὐ γὰρ εἰ φανείη σφοδρότερος τοῖς ἀγνώμοσι διὰ τὴν τῶν δημοσίων εἰσπραξίν ἢ διὰ τὴν τῶν πλημμελημάτων ἐπεξέλευσιν, δώσομεν τοῖς ὑπηκόοις πράττειν τι κατ' αὐτοῦ· τούναντίον μὲν οὖν καὶ ποιναῖς αὐτοὺς ταῖς πασῶν πικροτάταις ὑπάξομεν, εἰ τοὺς καθαραῖς χορσαμένους ταῖς χερσὶν καὶ τῇ τῶν δημοσίων εἰσπράξει μετὰ πάσης προσερχθέντας ἀκριβείας, εἴτα καταθεμένους τὴν ἀρχήν ὑβρίσαι θαρρήσαιεν, ἀλλὰ μὴ σὺν εὐφημίᾳ πάσῃ μετὰ τὸν νενομισμένον χρόνον τὰς ἐπαρχίας ἀπολιμπάνοντας ἀποπέμψαιεν. Δεῖ γὰρ τοὺς μετὰ τόνδε ἡμῶν τὸν νόμον γινομένους λαμπροτάτους τῶν ὑποτεταγμένων ἐπαρχίων ἄρχοντας ἐντεθυμῆσθαι, πόσης μὲν ἀπολαύσουσι δόξης τοιοῦτοι φαινόμενοι, πόσαις δὲ περιπεσοῦνται δυσκολίαις τὸν νόμον τοῦτον παραλῦσαι τό γε ἐφ' ἑαυτοῖς θαρρήσαντες. εἴη γὰρ ἂν τῶν ἀτόπων, εἰ τοὺς μὲν ἐπ' εὐτελέσιν ἀλόντας κλοπαῖς αὐτοὶ κολάζοιεν, καὶ βασάνοις αὐτοὺς ὑποβάλλοιεν, καὶ οὐ πρότερον συγχωροῖεν ἕως ἂν αποδοῖεν τὰ φώρια, αὐτοὶ δὲ ἀνεύθυνοι μένοιεν ἐπὶ μεγάλων γενόμενοι κλοπῶν, καὶ οὐδὲ τὸ πρὸς τοὺς ὑπηκόους ἐρυθριῶντες παράδειγμα· ὧν ἕξεστιν αὐτοῖς ὑπεριδοῦσι σεμνοῖς τε καὶ ἐλευθέροις καὶ πανταχόθεν ἐπαινουμένοις φανῆναι καὶ τὴν ἐξ ἡμῶν ἔχειν καλὴν ἸᾹ 1 μαρτυρίαν τε καὶ ἐλπίδα. Οὐ συγχωροῦμεν δὲ οὔτε τοῖς περιβλέπτοις δουξὶν οὔτε ἑτέρῳ τινὶ τὴν οἴανοῦν αὐτοῖς πλεονεξίαν ἢ ἀδικίαν ἐπαγαγεῖν, ἢ πολιτικοῖς ὅλως πράγμασι κοινωνεῖν, ἵνα καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς τὴν σεμνότητα φυλάττοιμεν κακεῖνοι τὴν καθαρότητα τε ἡμῖν καὶ εὐνοίαν ἀντιδιδόειν. Ἰστω γὰρ ἅπαν τὸ ὑπήκοον, ὥς διὰ τὴν αὐτῶν ὠφέλειαν καὶ τὸ πανταχόθεν αὐτῶν ἀζήμιον καὶ τὸ διὰ πάσης αὐτοὺς ἄγειν εὐπαθείας καὶ μὴ καταναγκάζεσθαι τὰς χώρας ἀπολιμπάνειν μηδὲ ἐν ξένῃ ταλαιπωρεῖσθαι, διὰ τοῦτο τὸν παρόντα νόμον ἐγράψαμεν, θεῷ τε αὐτὸν ἀνατιθέντες καὶ ταῖς παρούσαις σεβασμιωτάταις τῆς μεγάλης αὐτοῦ καὶ κοινοτάτης ἑορτῆς ἡμέραις· ἵνα πᾶσιν ἐξῇ πατέρας δέχεσθαι

μᾶλλον ἄρχοντας ἢ κλέπτοντάς τε καὶ ἀνδραποδώδεις καὶ ταῖς αὐτῶν οὐσίαις ἐφεδρεύοντας. Δεῖ δὲ καὶ ὑμᾶς τοὺς ἡμετέρους ὑποτελεῖς εἰδóτας, πόσῃν ὑμῶν ἐθέμεθα πρόνοιαν, μετὰ πάσης εὐγνωμοσύνης τοὺς δημοσίους ἀνελλιπῶς φόρους εἰσάγειν, καὶ μηδὲ τῆς παρὰ τῶν ἀρχόντων ἀνάγκης δεῖσθαι, ἀλλ' οὕτως εὐγνώμονας ἑαυτοὺς παρέχειν, ὥστε ἡμῖν ἐξ αὐτῶν ἐνδείξασθαι τῶν ἔργων, ὅτι καὶ αὐτοὶ τῆς τοσαύτης φιλανθρωπίας τὴν οἰκείαν ἡμῖν εὐγνωμοσύνην ἀντιδίδοτε, καὶ εἰκότως ἔξετε πᾶσαν παρὰ τῶν ἀρχόντων προφάσει τῆς εὐγνωμοσύνης σπουδὴν τε καὶ πρόνοιαν, ἐκεῖνο γινώσκοντες ὥς, ἐπειδὴ τοῖς ἄρχουσιν ἐπικείται πανταχόθεν ὁ τῶν δημοσίων κίνδυνος καὶ τῶν ἀνωμολογημένων ἐστίν, ὥς ἐπὶ τῷ σθῶν αὐτῶν κινδυνῷ τὰς ἀρχὰς ὑπείσέρχονται, καὶ ὑμᾶς τοῦτο γινώσκοντας ἐκ τρόπου παντὸς εὐλαβεῖσθαι τὴν ἀγγνωμοσύνην, καὶ μὴ τὰς ἑαυτῶν γνώμας οὕτω παρέχειν ἀπειθεῖς, ὥς καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν δεῖσθαι σφοδρότητος, ἣν ἀναγκαῖον αὐτοῖς ἐστὶ προσλαμβάνειν διὰ τὴν ἀπαραίτητον τῶν δημοσίων εἰσπραξίν. εἰδóτων ὑμῶν τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων, ὥς αἱ στρατιωτικαὶ δαπάναι καὶ ἡ τῶν πολεμίων δῖωξις πολλῆς δεῖται τῆς ἐπιμελείας, καὶ οὐκ ἐστὶ χρημάτων χωρὶς ταῦταπραχθῆναι, τοῦ πράγματος μηδεμιᾶς ἀναβολῆς δεομένου, οὐδὲ ἡμῶν αἰρουμένων περιορᾶν τὴν Ῥωμαίων γῆν ἐλαττωθεῖσαν, ἀλλὰ Λιβύην τε πᾶσαν ἀνακτησαμένων καὶ Βανδίλους καταδουλωσάντων καὶ πολλά γε ἔτι καὶ μείζονα τούτων ἐλπίζόντων παρὰ τοῦ θεοῦ λαβεῖν τε καὶ πράξαι, εἰς ᾧ προσήκόν ἐστι τοὺς δημοσίους φόρους ἀνελλιπῶς καὶ εὐγνωμόνως καὶ κατὰ τὰς ὠρισμένας εἰσπράττεσθαι προθεσμίας. ὥστε εἴπερ ὑμεῖς μὲν εὐγνωμόνως ἀπαντήσοιτε τοῖς ἄρχουσιν, οἱ δὲ ῥαδίαν τε καὶ ἐκ προχείρου τὴν τῶν δημοσίων εἰσκομιδὴν εἰς ἡμᾶς ποιοῖντο, καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐπαινέσομεν τῆς σπουδῆς καὶ ὑμᾶς ἀποδεξόμεθα τῆς γνώμης· καὶ πανταχόθεν μία τις ἔσται καλὴ τε καὶ σύμφωνος τῶν τε ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἀρμονία.

CAPUT XI.

Τῷ μεγάλῳ τοίνυν θεῷ καὶ σωτῇρι ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ πάντες ὁμοίως ἀναπεμπέτωσαν ὕμνους ὑπὲρ τούτου δὴ τοῦ νόμου, ὃς αὐτοῖς δώσει καὶ τὰς πατρίδας οἰκεῖν ἀσφαλῶς καὶ τὰς οἰκείας περιουσίας ἔχειν βεβαίως καὶ τῆς τῶν ἀρχόντων ἀπολαύειν δικαιοσύνης. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦτο αὐτὸν ἐθέμεθα, ὅπως ἂν ἐκ τῆς ἐν τῷ νόμῳ δικαιοσύνης ἰσχύσωμεν τῷ δεσπότη θεῷ οἰκειῶσαι ἑαυτοὺς καὶ τὴν ἡμετέραν συστήσαι βασιλείαν, ἵνα μὴ δόξωμεν περιορᾶν ἀνθρώπους ἀδικουμένους, οὓς ἡμῖν παρέδωκεν ὁ θεός, ὅπως ἂν αὐτῶν

διὰ πάντων φειδόμεθα, τῇ αὐτοῦ κατακολουθοῦντες ἀγαθότητι. Ὡστε τό γε ἐφ' ἡμῖν ἀφοσιούσθω τῷ θεῷ, διότι μηδὲν τῶν εἰς νοῦν ἡμῖν ἐρχομένων ἀγαθῶν ὑπὲρ κηδεμονίας τῶν ὑπηκόων παραλιμπάνομεν. βουλόμενοι γὰρ τὰς ἀνελευθέρους ταύτας καὶ ἀνδραποδώδεις κλοπὰς ἀνελεῖν καὶ τοὺς ἡμετέρους ὑποτελεῖς ἐν εὐπαθείᾳ παρὰ τῶν τὰς ἐπιχωρίους ἀρχὰς ἐχόντων φυλάξαι, διὰ τοῦτο ἐσπεύσαμεν προῖκα τὰς ἀρχὰς αὐτοῖς δοῦναι, ὅπως ἂν μηδὲ αὐτοῖς ἐξῇ πλημμελεῖν τε καὶ ἀρπάζειν τὸ ὑπήκοον· οὐπερ ἔνεκα πάντα αἰρούμεθα πόνον, οὐκ ἀξιούντες μιμῆσθαι τοὺς πρὸ ἡμῶν βεβασιλευκότας, οἵπερ χρημάτων προὐβάλλοντο τὰς ἀρχάς, ἑαυτοῖς ἀναιροῦντες τὴν ἄδειαν τοῦ γε τοῖς ἐν ταῖς ἀρχαῖς ἀδικοῦσιν ἐπιτιμᾶν δίκαια, ἀλλ' αὐτοὶ τε οἷς ἐλάμβανον ἐγκαλύπτεσθαι δίκαιοι καθεστῶτες, τοὺς τε οἰκείους ὑποτελεῖς δι' αὐτὸ δὴ τοῦτο ἐξαρπάζειν τῶν κακῶς ἀρχόντων οὐ δυνάμενοι οὐδὲ αὐτοῖς τοῖς ἄρχουσιν ἐπιτιμᾶν σωφρονεῖν προφάσει τῆς εἰρημένης αἰτίας. ἡμεῖς δὲ ἀρκοῦντα τῇ βασιλείᾳ πόρον εἶναι νομίζομεν τὸ μόνους ἐντελεῖς τοὺς δημοσίους κομίζεσθαι φόρους, ἀλλὰ μή τι καὶ ἐξῶθεν προσεπιζητεῖν, ὅπερ τοῖς ὑπηκόοις πάντα κατασείδει τὸν βίον.

CAPUT XII.

IB Τὸ δὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἡμῖν εἰρημένον ἔτι μείζονι χρῆναι καὶ ἀκριβεστέρα περιλαβεῖν ὥθήθημεν νομοθεσίᾳ, ὥστε τὸν ἡμέτερον σκοπὸν ἅπασι γενέσθαι φανερόν. Θεσπίζομεν γὰρ τοὺς λαμπροτάτους τῶν ὑποτεταγμένων ἐπαρχιῶν ἄρχοντας, χωρὶς ἀπάσης γινομένους χρημάτων δόσεως καὶ τῶν παρ' αὐτῶν διδομένων ὄρκων μεμνημένους, ἔχειν καὶ ταύτην παρ' ἡμῶν τὴν παρρησίαν τοῦ μηδεμίαν εἶναι μηδενὶ πρὸς αὐτοὺς παντελῶς φόρου [ἢτοι κριτηρίου] παραγραφὴν μήτε ἐν ταῖς ἀμαρτανομέναις παρά τινων βίαις μήτε ἐπὶ τοῖς ἐγκλήμασι καὶ ταῖς ἐντεῦθεν ἀδικίαις μήτε ἐπὶ ταῖς στάσεσι ταῖς δημοσίαις μήτε ἐπὶ ταῖς τῶν δημοσίων φόρων εἰσπράξεσιν, ἀλλὰ πάντας ὁμοίως ὑποκεῖσθαι τῇ τούτων δικαιοδοσίᾳ, οὐκ ἀναμενόντων οὔτε προστάξεις λαβεῖν ἐκ τῶν ἀρχόντων οἷς ὑπόκεινται, οὔτε μηνύειν εἰς αὐτούς, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι τῷδε ἡμῶν τῷ νόμῳ, δι' οὗ πᾶσαν αὐτοῖς ἐξουσίαν παρέχομεν. οὐδενὸς ἄδειαν ἔχοντος παντελῶς ἐπὶ τῶν εἰρημένων αἰτιῶν οὔτε προνομίῳ χρῆσθαι τινι οὔτε ἐκεῖθεν ἑαυτῷ κατορθοῦν τὸ πλημμελεῖν ἀνευθύνως. οὐ γὰρ ἂν οἱ πάσης ἀπεχόμενοι λήψεως ἄρχοντες ἕτερόν τι τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ ἡμετέρου προθήσουσι δέους, ἀλλ' εἰς ἐκεῖνο βλέποντες φυλάξουσιν τοῖς ὑπηκόοις τὸ δίκαιον, πάντα κατὰ τοὺς ἡμε 1 τέρους κρίνοντές τε καὶ πράττοντες νόμους.

Ἐπὶ γὰρ τοῖς τοιούτοις καὶ τοὺς στρατιώτας τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὄντας αὐτοῖς ὑποτάττομεν, οὐδὲ ἐκεῖσε δεομένοις προσταξέως τινος ἰδίας ἢ παρ' ἡμῶν ἢ παρὰ τῶν ἡμετέρων ἀρχόντων, ἀλλὰ τῷ παρόντι νόμῳ χρωμένοις καὶ τοῦτον αὐτοῖς δεικνύουσιν, ὥστε ἐπαμύνειν αὐτοῖς χρωμένοις τῇ τῆς ἀρχῆς παρρησίᾳ, γινώσκοντας ὥς, εἰ μὴ τοῦτο πράξαιεν, καὶ σιτήσεων καὶ αὐτῆς τῆς στρατείας ὑπομενοῦσιν ἔκπτωσιν καὶ τὸν εἰς σῶμα κίνδυνον ὑποστήσονται. Ὡστε ἡμῖν μηδενὸς ἑτέρου παντελῶς δεῖν ἀρχοντος, καὶ ληστοδιώκτας ἢ τοὺς καλουμένους βιοκωλύτας, μᾶλλον δὲ λωποδύτας, ἢ ἀφοπλιστὰς ἐκπέμπειν, προφάσεσι μὲν δῆθεν εὐλόγοις χρωμένους, αὐτοὺς δὲ τὰ πάντων χεῖριστα πράττοντας. τῶν γὰρ ἀρχόντων τῶν ἐπαρχιῶν τὴν ἐκάστου τῶν μεγίστων ἀρχῶν πληροῦντων τάξιν, καὶ ἀντὶ πάσης ἑτέρας δὲ ἀρχῆς ταῖς ἐπαρχίαις ἀρκούντων, καὶ τὰ ἐκ τῶν ἡμετέρων νόμων τό γε ἐπ' αὐτοῖς ψηφισομένων, τίς ἂν θαρρήσειεν ἢ φόρου παραγραφῇ ἢ τοιούτῳ τινὶ πρὸς αὐτοὺς χρήσασθαι ;

CAPUT XIII.

<ΙΓ> Ἀπαγορεύομεν δὲ καὶ τῷ ἐνδοξοτάτῳ στρατηγῷ τῆς Ἑω καὶ πᾶσι τοῖς ἡμετέροις ἀρχουσιν, ἢ ληστοδιώκτας ἢ βιοκωλύτας ἢ ἀφοπλιστὰς ἢ τινας τοιούτους ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐκπέμπειν. Ἰστωσαν γὰρ οἳ τε γενέσθαι μετὰ τόνδε ἡμῶν τὸν νόμον θαρρήσαντες, ὥς συλληφθέντες παρὰ τῶν ἀρχόντων τῶν ἐπαρχιῶν καὶ δεσμωτήριον οἰκήσουσι καὶ εἰς ἡμᾶς τοῦ πράγματος μηνυμένου τὸν ἔσχατον ὑποστήσονται κίνδυνον· οἳ τε τὰς τοιαύτας αὐτοῖς παραδιδόντες προσταξέεις triginta librarum auri ὑποστήσονται ποινὴν, καὶ μείζονος δὲ ἐτι καὶ σφοδροτέρας ἡμῶν ἀγανακτῆ- ΙΔ σεως πειραθήσονται. Δεῖ τοίνυν τοὺς ἀρχοντας τῶν ἐπαρχιῶν τοσαύτης ἀξιοθέντας παρ' ἡμῶν ἐξουσίας οὕτω τῷ πράγματι χρῆσθαι, ὥς δικαίως καὶ νομίμως ἅπασιν εἶναι φοβερούς, εἰδότες ὥς, εἰ τῇ δεδομένῃ παρ' ἡμῶν ἀρχῇ κακῶς καὶ ἀναξίως τῆς ἐπιτραπείσης αὐτοῖς παρ' ἡμῶν παρρησίας χρήσονται, ὑποκείσονται ταῖς τιμωρίαις αἷς ἔμπροσθεν εἵπομεν, καὶ ἕως τὴν ἀρχὴν ἔχουσι ταύτας ὑπομένοντες, καὶ ἐπειδὰν αὐτὴν κατάθωιντο, μειζόνων ἐτι πειρώμενοι κινδύνων. Οὐδὲ γὰρ δίδομεν αὐτοῖς ἀδειαν, πρὶν τὸν νενομισμένον τῶν πεντήκοντα ἡπερῶν πληρώσουσι χρόνον, τῶν ἐπαρχιῶν ὧν ἥρξαν ἀναχωρεῖν ἢ κατὰ πρόφασιν revocatorias [ἢτοι ἀνακλήσεως] ἢ κατὰ πρόφασιν φυγῆς ἢ κατὰ ἄλλην οἰανοῦν αἰτίαν· γινώσκουσιν ὥς, καθάπερ ἔμπροσθεν εἰπόντες ἔφθημεν, εἴτε ἐπὶ ταύτης γένοιτο τῆς εὐδαιμόνου πόλεως εἴτε ἐν οἰαδῇποτε χώρᾳ,

πρὸς τὴν ἐπαρχίαν αὐθις ἐπαναχθέντες ἥς ἦρξαν ποινὰς ὑφέξουσιν, ὥς ἔμπροσθεν εἰπόντες ἔφθημεν.

CAPUT XIV.

Τὸν δὲ ὄρκον δώσουσιν ἐνταῦθα μὲν κατὰ τὸ ἀνω- I E τέρω ρηθέν. Εἰ δέ τιςιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις οὖσι πέμποιτο τὰ τῆς ἀρχῆς σύμβολα, ἐπὶ τε τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου τῆς μητροπόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ πρωτευόντων τὸν ὄρκον ὑφέξουσιν, καὶ οὕτω τῶν τῆς ἀρχῆς ἀντιλήφονται πράξεων· δηλαδή τῆς σῆς ὑπεροχῆς προνοούσης τοῦ, εἴτε ἐπὶ ταύτης τῆς μεγάλης πόλεως ποραλάβοι τις ἀρχήν, εἴτε κατὰ χώραν αὐτῷ τὰ σύμβολα ταύτης πεμφθείη παρὰ τῆς σῆς ὑπεροχῆς, αὐτὸν τὸν λαμβάνοντα τὸ ἀσφαλὲς περιποιεῖν τῷ δημοσίῳ περὶ τῆς τῶν φόρων ἀμέμπτου εἰσπράξεως, καθάπερ ἂν αὐτὸς καθαρῶς δοκιμάσειας. Κείσθω δὲ ὁ νόμος ἡμῖν οὗτος ἐφ' ᾧ πασι τοῖς τὰς παρ' ἡμῶν ρητῶς ὀνομασθησομένας ἀρχὰς ἐκ τοῦ παρόντος χρόνου ἀμίσθους παραληψομένοις. τὰ γὰρ δὴ προειληφότα τοῖς ἔμπροσθεν κειμένοις ὑποκείσθω νομοῖς, οὐδεμιᾶς ποινῆς τῶν ἐν τῷδε ἡμῶν τῷ νόμῳ διωρισμένων ἐπικειμένης τοῖς μέχρι νῦν τὰς ἀρχὰς ἔχουσι, πλὴν εἰ μὴ καὶ αὐτοὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦδε τοῦ νόμου κλέπτοντες ἀλοῖεν.

<Ἐπίλογος>. Ταῦτα τοίνυν ἡ σὴ ὑπεροχὴ πάντα μαθάνουσα ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑποτεταγμένοις φανερά παρασκευασάτω γενέσθαι, κατὰ τὸ νενομισμένον προστάγμασι χρωμένη πρὸς πάντας τοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἡγουμένους· ὥστε αὐτοὺς γινώσκοντας τὴν ἡμετέραν περὶ τοὺς ὑπηκόους σπουδὴν καὶ ἣν ἔχομεν περὶ τὴν τῶν ἀρχόντων χειροτονίαν γνώμην, εἰδέναι, πόσων αὐτοῖς ἀγαθῶν μεταδεδώκαμεν, οὐδὲ τῆς βασιλικῆς θεραπείας διὰ τὴν αὐτῶν εὐδαιμονίαν θεισάμενοι.
Dat. xvii. k. Mai. CP. Belisario v. c. cons. [a. 535].

Ἰδικτον γραφὲν τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς θεοφιλεστάτοις ἐπισκόποις καὶ ὁσιωτάτοις πατριάρχαις.

Τῆς παραδοθείσης ἡμῖν ἐκ θεοῦ πολιτείας κηδόμενοι καὶ ἐν ἀπάσῃ δικαιοσύνῃ ζῆν τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους σπεύδοντες, τὸν ὑποτεταγμένον νόμον ἐγράψαμεν, ὃν δὴ τῇ σῇ ὁσιότητι, καὶ δι' αὐτῆς ᾧ πασι τοῖς τῆς ἐπαρχίας τῆς σῆς ποιῆσαι φανερόν καλῶς ἔχειν ἐνομίσσαμεν. τῆς οὖν σῆς θεοφιλίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων ἔστω ταῦτα παρατηρεῖν, καὶ εἴ τι παραβαίνοιτο παρὰ τῶν ἀρχόντων, εἰς ἡμᾶς μηνύειν, ὅπως ἂν μὴ τι παροραθείη τῶν ὁσίως τε καὶ δικαίως ὑφ' ἡμῶν νομοθετηθέντων. Εἰ γὰρ ἡμεῖς μὲν τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους ἐλεοῦντες,

ὅτι πρὸς τῇ τῶν δημοσίων φόρων ἐκτίσει καὶ μεγάλας ὑπέμενον ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων κλοπῆς ἀδικίας διὰ τὰς γινομένας τῶν ἐπαρχιῶν πράξεις, ταύτας ἀνελεῖν διὰ τοῦ ὑποτεταγμένου ἐσπεύσαμεν νόμον, ὑμεῖς δὲ ῥαθυμοῦντες μὴ προσαγγείλητε, ἡμῖν μὲν ἀφοσιούσθω τὸ πρὸς τὸν δεσπότην θεόν, ὑμεῖς δὲ ἀπολογήσεσθε πρὸς αὐτὸν ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων ἀδικίας, εἴ τι παρὰ τὸ μὴ μαθεῖν ἡμᾶς βλάβος τοῖς παρ' ὑμῖν ἀνθρώποις ἐπάγοιτο. ἀλλὰ δεῖ παρόντας ὑμᾶς τῇ χώρᾳ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀγωνιῶντας φανεροὺς ἡμῖν καθιστᾶν καὶ τοὺς ὀρθῶς ἄρχοντας καὶ τοὺς παραβαίνοντας τόνδε ἡμῶν τὸν νόμον, ὅπως ἂν ἐκατέρους γινώσκοντες τοὺς μὲν κολάζωμεν, τοὺς δὲ ἀμειβώμεθα. Ἐπειδὴν δὲ ὁ νόμος δημοσίᾳ προτεθείη καὶ ἅπασι γένοιτο φανερός, τηνικαῦτα ληφθεὶς ἔνδον ἀποκείσθω ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν, οἷα καὶ αὐτὸς ἀνατεθειμένος θεῷ καὶ πρὸς σωτηρίαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ἀνθρώπων γεγραμμένος. ποιήσατε δὲ ἂν κάλλιον καὶ τοῖς αὐτόθι πᾶσιν ἀνθρώποις συμφωρότερον, εἴπερ αὐτὸν ἐγκολάψαντες ἢ σανίσιν ἢ λίθοις ἐν ταῖς στοαῖς τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας ἀναγράψαιτε, πρόχειρον παρεχόμενοι πᾶσι τὴν τῶν νομοθετηθέντων ἀνάγνωσιν τε καὶ κτήσιν.

CAPUT I.

Εἰ δὲ τῆς τῶν ἀρχόντων καθαρότητος τοσαύτην ἐθέμεθα πρόνοιαν, πρόδηλον ὡς πολλῶ μᾶλλον τοῖς ἐκδίκοις οὐκ ἐφήσομεν οὐδ' ὅτιοῦν οὔτε λαμβάνειν οὔτε διδόναι. δώσουσι μὲν γὰρ ὑπὲρ τῶν παρεχομένων αὐτοῖς προσταγμάτων ἐν τῷ δικαστηρίῳ τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων, εἰ μὲν μείζονες αἱ πόλεις εἶεν, solidos quattuor, εἰ δὲ τῶν ἐλαττόνων, solidos tres, καὶ πέρα τούτων οὐδέν· λήψονται δὲ οὐδ' ὅτιοῦν παρ' οὐδενός, πλὴν εἰ μὴ τις ἐκ τοῦ δημοσίου νενομισμένος αὐτοῖς προσίη πόρος· ἢ εἴπερ μηδὲν ἐκ τοῦ δημοσίου λαμβάνοιεν, μηδὲν περαιτέρω τῶν τῇ θείᾳ ἡμῶν διηγορευμένων διατάξει κομίζεσθαι. ἐπείτοιγε εἴ τι λαβόντες ἀλοῖεν ἢ αὐτοὶ ἢ οἱ καλούμενοι αὐτῶν χαρτουλάριοι ἢ ἕτερός τις τῶν περὶ αὐτούς, ἐκεῖνο τετραπλάσιον ἀποδώσουσιν ὅπερ ἔλαβον, καὶ τοῦ φροντίσματος ἀπελαθήσονται· καὶ πρὸς γε καὶ ἐξορίᾳ διηνεκεῖ ζῆμιωθέντες καὶ εἰς σῶμα σωφρονισθέντες δώσουσι χώραν ἀνδράσιν ἀγαθοῖς ἀντὶ κακῶν τοῦ φροντίσματος ἀντιλαμβάνεσθαι. Ἔσεσθε δὲ καὶ τούτου φύλακες ὑμεῖς, καὶ κωλύντες τὰ παρὰ ταῦτα γινόμενα καὶ μηνύοντες, ὥστε μὴ διαλαθεῖν τι τῶν ἀμαρτανομένων μηδὲ ἐκ τοῦ λαθεῖν ἀτιμώρητον εἶναι, ἀλλὰ πᾶσαν ἰσότητά τε καὶ δικαιοσύνην τοῖς ἡμετέροις ὑπηκόοις ἐπανθήσαι. Εἰ δὲ καὶ οἱ μέχρι νῦν ἄρχοντες μὴ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦδε τοῦ νόμου πάσης ἀπόσχωντα.

κλοπῆς, ἴστωσαν καὶ αὐτοὶ ταῖς ἐκ τοῦδε τοῦ νόμου ποιναῖς ὑποκείμενοι
[τοῦτο τὸ ἴδικτον πρὸς τοὺς ἐπισκόπους].

Dat. xv. k. Mai. CP. Belisario v. c. cons.

[a. 535].

Ἐγράφη τὸ ἴσον τοῦ ἰδίκτου Κωνσταντινουπολίταις, ἔχον οὕτως·

Ὅσῃν ἀπάντων τῶν ὑπηκόων ἐθέμεθα πρόνοιαν, δείκνυσιν ὁ παρ' ἡμῶν ἔναγχος τεθεὶς νόμος, ὃν δὴ πρὸς τοὺς ἐνδοξοτάτους ἡμῶν ἐπάρχους ἐγράψαμεν. ἀλλὰ προσῆκόν ἐστι καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς εἰδέναι τὴν ἡμετέραν πρόνοιαν, ἣν περὶ πάντας ἀνθρώπους ἔχομεν. καὶ διὰ τοῦτο τὸν νόμον αὐτὸν καὶ ἐν ἰδίκτου προτεθείκαμεν σχήματι· ὥστε ὑμᾶς τῷ δεσπότῃ θεῷ καὶ σωτῇρι ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ δικαίως ἀναπέμπειν ὕμνους, καὶ τῇ ἡμετέρᾳ βασιλείᾳ, ὅτι πάντα διὰ τὸ ὑμέτερον συμφέρον αἰρούμεθα πόνον.

Γνώσις τῆς παρ' ἐκάστης τῶν ὑποτεταγμένων ἀρχῶν ὀφειλούσης παρέχεσθαι λόγῳ συνηθειῶν ποσότητος, [παρὰ] τῶν τὰς ἀρχὰς ἐχόντων οὐδενὸς τολμῶντος παρὰ τὰ προγεγραμμένα οὔτε λαβεῖν οὔτε δοῦναι τι πλέον.

- 1 Ἀπὸ τοῦ περιβλέπτου κόμητος τῆς Ἀνατολῆς οὕτως·
 ἐν τῷ θείῳ ἡμῶν κουβουκλείῳ νομ. ξγ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων μετὰ τῶν τεσσάρων σκρινίων τοῦ θείου λατερ-
 κούλου νομ. ν'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπαρχῶν ὑπὲρ προσταγ-
 ματος νομ. π'
- 2 Ἀπὸ τοῦ ἀνθυπάτου Ἀσίας οὕτως· ἐν τῷ θείῳ ἡμῶν
 κουβουκλείῳ νομ. ξγ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων μετὰ τῶν τεσσάρων σκρινίων τοῦ θείου λατερ-
 κούλου νομ. μ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπαρχῶν ὑπὲρ προσταγ-
 ματος νομ. π'
- 3 Ἀπὸ τοῦ περιβλέπτου κόμητος Φρυγίας Πακατιανῆς
 οὕτως·
 τοῖς <περιβλέπτοις> χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ
 θείου ἡμῶν κουβουκλείου νομ. θ'

- τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προσ-
τάγματος νομ. ν'
- 4 Ἀπὸ τοῦ περιβλέπτου κόμητος Γαλατίας πρώτης
οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προσταγ-
ματος νομ. ν'
- 5 Ἀπὸ τοῦ βικαρίου τοῦ Μακροῦ Τείχους οὕτως· τοῖς
περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου κου-
βουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προσταγ-
ματος νομ. μ'

Καὶ ὅσαι ἀρχαὶ ὑπατικάι ἦτοι κονσουλάριαι·

- 6 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Παλαιστίνης πρώτης οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προσταγ-
ματος νομ. μ'
- 7 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Παλαιστίνης δευτέρας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'

- τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 8 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Φοινίκης παράλου οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 9 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Συρίας δευτέρας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 10 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Θεοδοριάδος οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 11 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ὁσροηνῆς οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 12 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Κιλικίας πρώτης οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'

- τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 13 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Κύπρου οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 14 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Παμφυλίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τριδὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 15 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Βιθυνίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 16 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ἑλλησπόντου οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 17 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Λυδίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'

- τῷ αὐτοῦ βοηθῶ νομ. γ'
- τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 18 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Φρυγίας σαλυνταρίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῶ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 19 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Πισιδίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῶ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 20 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Λυκαονίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῶ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 21 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Νέας Ἰουστινιανῆς οὕτως
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῶ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 22 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ἀρμενίας δευτέρας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'

- τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 23 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ἀρμενίας μεγάλης οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 24 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Καππαδοκίας πρώτης οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 25 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Καππαδοκίας δευτέρας οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 26 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ἑλενοπόντου οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 27 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Εὐρώπης οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'

- τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. κδ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 28 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Θράκης οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 29 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ῥοδόπης οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 30 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Αἰμιμόντου οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 31 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Καρίας οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'
 τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
 ρίων νομ. κδ'
 τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
 τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
 ματος νομ. μ'
- 32 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Λυκίας οὕτως·
 τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
 κουβουκλείου νομ. θ'

- τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'
- 33 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Αὐγουσταμνικῆς πρώτης οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. κδ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. μ'

Καὶ ὅσαι ἀρχαὶ ἡγεμονικαὶ ἦτοι correctoriai.

- 34 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Λιβύης τῆς ἄνω οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιέ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 35 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Αἰγύπτου πρώτης οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιέ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 36 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Αἰγύπτου δευτέρας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιέ'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'

- τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 37 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Αὐγυσταμνικῆς δευτέρας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 38 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Παλαιστίνης τρίτης οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 39 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ἀραβίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 40 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Εὐφρατησίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 41 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Μεσοποταμίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
τίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῖ βοηθῷ νομ. γ'

- τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 42 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Κιλικίας δευτέρας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 43 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ἀρμενίας πρώτης οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 44 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Γαλατίας δευτέρας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 45 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Ὀνωριάδος οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 46 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος τῶν Νησων οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'

- τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 47 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Μυσίας δευτέρας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 48 Ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Σκυθίας οὕτως·
τοῖς περιβλέπτοις χαρτουλαρίοις τρισὶ τοῦ θείου
κουβουκλείου νομ. θ'
τῷ πριμικηρίῳ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων νοτα-
ρίων νομ. ιε'
τῷ αὐτοῦ βοηθῷ νομ. γ'
τῇ τάξει τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων ὑπὲρ προστάγ-
ματος νομ. λς'
- 49 Παρὰ δὲ ἐκάστης πόλεως ἐκδίκου, εἰ μὲν εἴη μητροπολίτης,
ὑπὲρ προστάγματος εἰς τὰ τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχων δίδοσθαι νομίσ-
ματα δ', εἰ δὲ ἄλλης πόλεως, νομ. γ'. καὶ πέρα τούτων μηδέν. οὐδὲ
γὰρ τοὺς ἐκδίκους οὐτε διδόναι τοῖς ἄρχουσιν οὐδὲ ἐτέρῳ τινὶ οὐτε
λαμβάνειν βουλόμεθα, πλὴν εἰ μὴ τινες εἰσὶν αὐτοῖς ἐκ τοῦ δημοσίου
παρεχόμεναι συνήθειαι· εἰδόντων αὐτῶν ὥς, εἰ μηνυθεῖν τῷ ἡμετέρῳ
κράτει περί τινος αὐτῶν, ὥς παραβαίνοι τὰ παρ' ἡμῶν θεσπισθέντα,
καὶ ὅπερ ἂν λάβοι quadruplum ἀποδώσει, καὶ τῆς φροντίδος παρα-
λυθεὶς ἐξορίαν οἰκήσει διηνεκῇ· ὅποτε καὶ οἱ τῶν ἐπαρχιῶν ἄρχοντες,
εἰ τούτου παραμελήσειαν καὶ τοὺς ἐκδίκους περιῖδοιεν κλέπτοντας,
οὐκ ἐλάττονα καὶ αὐτοὶ ποιήν ὑποστήσονται.

Dat. xvii. k. Mai. CP. Belisario <v. c.> cons.

[a. 535].

E. NOVELLA XX⁵*De administrantibus officiis in sacris appellationibus*ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΥΠΗΡΕΤΟΥΜΕΝΩΝ ΟΦΦΙΚΙΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ
ΣΑΚΡΟΙΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΤΩΝ.

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰωάννη τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ τῶν ἱερῶν
praetoriῶν τὸ β', ἀπὸ ὑπάτων καὶ πατρικίῳ.

«Προοίμιον). Ἦδη μὲν θεῖον ἐποιησάμεθα νόμον περὶ τῶν ἐφέσεων
διαλεγόμενον, τῖναι χρῆ παραφυλάττεσθαι τρόπον ἐπ' αὐταῖς, καὶ
ὅθεν εἰς τίνας φέρεσθαι τὰς ἐκκλήτους· ὃν πρὸς τε τὴν σὴν ὑπεροχὴν
πρὸς τε τὸν ἐνδοξοτάτον ἡμῶν κατεπέμψαμεν κοιαίστωρα. Ἐπειδὴ
δὲ πολλὴ γέγονεν ἀμφισβήτησις περὶ τῶν ὑπηρετουμένων ταύταις
ὀφφικίων, τῶν μὲν ἐκ τοῦ θείου τῶν ἐπιστολῶν σκρινίου τὰς τῶν
spectabiliῶν δικαστῶν οἰκειουμένων ἐν ταῖς ἐκκλήτοις ὑπηρεσίας,
τῶν δὲ ἐκ τοῦ θρόνου τῆς σὴς ὑπεροχῆς μέγιστα δηλούντων ἡδικῆσθαι,
εἰ μεταβεβλημένου τοῦ σχήματος οὐκέτι μόνοι ταῖς ἐκκλήτοις ὑπηρετή-
σουσι ταῖς ἀπὸ τῶν λαμπρουάτων τῶν ἐπαρχιῶν ἀρχόντων ἐρχομέναις
εἰς μόνον τὸ σὸν δικαστήριον, καθάπερ πρότερον ἦν ἡνικὰ ἐν θείῳ
μὲν καὶ αὐτὸς ἡκροῶ δικαστηρίῳ, ὑπηρετεῖτο δὲ ἡ τάξις ἡ σὴ, ἀλλὰ
διὰ τὸ τῶν σπεκταβιλίων σχῆμα ἐν τάξει θείου ἀκροατηρίου τῆς
ὑποθέσεως κινουμένης, καὶ συνακρωμένου τῇ σὴ ὑπεροχῇ καὶ τοῦ
ἐνδοξοτάτου ἡμῶν κοιαίστωρος, καὶ ἐκατέρου μέρους τὸ πᾶν οἰκειου-
μένου, καὶ συναχθέντων παρὰ τε τῇ σὴ ὑπεροχῇ καὶ τῶν ἐνδοξοτάτῳ
ἡμῶν κοιαίστωρι πολλάκις τῶν τε ἐκ τῶν θείων σκρινίων, οἵπερ ταῖς
ἐφέσεσιν ὑπηρετοῦνται, τῶν τε ἐκ τῆς τάξεως τοῦ θρόνου τοῦ σοῦ·
τέλος εἰς τινὰ τύπον τὸ πρᾶγμα περιέστη, ὃν ἀγράφως εἰς ἡμᾶς ἡγάγετε.
τὸ πρᾶγμα δὲ καὶ ἡμῖν οὐκ ἀπὸ τρόπου γεγονὸς ἔδοξε. Καὶ τέως,
ἐπειδὴπερ Παφλαγονία καὶ Ὀνωριάς, διηρημέναι πρότερον εἰς ἀρχοντας
δύο, εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν περιέστησαν τὸ τοῦ πραιτώρος ὄνομα
προσλαβόντα, τοῦτο ἀναμφισβητήτως ἔδοξε τὸ σχῆμα τῇ σὴ προσήκειν
ἀρχῇ. Ταῦτὸ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ποτὲ δύο Πόντων, τουτέστιν Ἑλενοπόντου
τε καὶ Πόντου Πολεμωνιακοῦ· καέκτισε γὰρ δύο καθεστώτων ἔμπροσθεν
ἀρχόντων, νῦν δὲ ἐνὸς τοῦ μονεράτωρος γεγονότος, κεκοσμημένου
καὶ αὐτοῦ τῇ τῶν περιβλέπτων ἀξίᾳ, πάλιν ταῦτα συνέβαινε καὶ εἰς
τὸ σὸν μόνον δικαστήριον φέρεσθαι τὰς ἀπὸ τῶν ἐκκλήτων δίκας
ἐχρῆν, κατὰ μέντοι τοὺς ὅπους τῆς περὶ τῶν ἐκκλήτων διατάξεως.

⁵ CJC, 6th ed. III, pp. 140 sqq.

CAPUT I

Συνήρεσε τοίνυν ἄμα μὲν τοῖς ὑπουργοῦσιν ἑκατέρᾳ τῶν ἀρχῶν, ἄμα δὲ ὑμῖν ἀμφοτέροις, καὶ πρὸς γε καὶ ἡμῖν ὀρθῶς ἔδοξεν ἔχειν τὸ παραστὰν ἡμῖν, ὥστε μόνην τὴν τάξιν τῆς σῆς ὑπεροχῆς ταῖς τοιαύταις ὑπηρετεῖν ἐκκλήτοις, καθάπερ καὶ πρότερον ἦν, εἰ καὶ ἐν σχήματι θείου ἀκροατηρίου λέγοιτο καὶ παρὲν καὶ ὁ ἐνδοξότατος ἡμῶν κοιαίστωρ καὶ μετέχων τῶν πραττομένων.

CAPUT II

Ἄλλα μὴν ἐπεὶ περ ὁ τῆς πρώτης Καππαδοκίας ἡγούμενος πρότερον εἰς τὴν σὴν ἀρχὴν ἑώρα μόνην κάκεισε τὸ τῶν ἐφέσεων ἐφέρετο, νῦν δὲ εἰς τὸ τοῦ περιβλέπτου ἀνθυπάτου μεταβέβληται σχῆμα, οὐδὲν ἦττον προσήκόν ἐστι, καὶ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης ἔφεσιν δεχομένης καὶ ἀναπεμπομένης τῆς δίκης ἐνταῦθα, κατὰ τὴν θείαν ἡμῶν διάταξιν ἐν τάξει θείου ἀκροατηρίου αὐτὴν ἀγωνίζεσθαι, συνόντος καὶ τοῦ ἐνδοξοτάτου ἡμῶν κοιαίστωρος καὶ συνακροωμένου τῆς ὑποθέσεως, μόνης δὲ τῆς τάξεως ὑπηρετουμένης τῆς σῆς, ἐπειδὴ καὶ πρότερον τοῦτο ἐνενόμιστο. Εἰ γὰρ καὶ ὁ περίβλεπτος κόμης τῶν οἰκιῶν συνανεμίχθη νῦν τῇ ἀρχῇ, ἀλλ' οὖν οὔτε πρότερον πολλαὶ τινες ἐκινούντο δίκαι παρ' αὐτῷ οὔτε ἐκ τοῦ δικαστηρίου τοῦ κατ' αὐτὸν ἐφέρετό τις σχεδὸν ἔφεσις ἐνταῦθα. νῦν δὲ δὴ καὶ τὰ περὶ τὰς ταμιακὰς διοικήσεις καὶ ἑτέροις τισὶ παρεδώκαμεν, καὶ οὐ δεῖ παρὰ τοῦτο ἐλαττωθῆναι τὸν σὸν θρόνον, ἀλλ' ὁμοίως τὴν σὴν ὑπηρετεῖσθαι τάξιν μόνην ταῖς ἐνταῦθα φερομέναις ὑποθέσεσι.

CAPUT III

Ταῦτό δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ τῆς Ἀρμενίας ἀνθυπάτου, ἐπειδὴ πρότερον ἀρχὴν αὐτὴν ὀρδινάριαν [ἔμβαθμον] ποιήσαντες νῦν οὐδὲν αὐτῇ προσθέντες εἰς τὸ τῆς ἀνθυπατείας μετηγάγομεν σχῆμα. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ταῖς ἐκεῖθεν δίκαις ἢ τῆς σῆς ὑπεροχῆς ὑπηρετήσεται τάξις, τῆς δίκης μὲν ἐν τάξει θείου ἀκροατηρίου, καθάπερ εἰπόντες ἔφθημεν, κινουμένης, παρ' ἀμφοτέροις δὲ ὑμῖν ἐξεταζομένης οὐδὲν δὲ ἦττον τῆς τάξεως σῆς ὑπηρετουμένης τῷ πράγματι, καθάπερ καὶ πρότερον ἦν, ἥνίκα μόνον τὸ τῆς ἀρχῆς τῆς καλουμένης ὀρδιναρίας εἶχε σχῆμα μείζονα τάξιν οὐ προσλαβούνα.

CAPUT IV

Ἐπειδὴ δὲ καὶ Λυκαονίαν καὶ Πισιδίαν καὶ Ἰσαυρίαν ὑπὸ ἄρχουσι πρότερον τεταγμένας καὶ τὰς ἐκκλήτους ἀναπεμπούσας εἰς τὸν θρόνον

τὸν σὸν νυνὶ κοσμηθῆναι τῇ τῶν πραιτῶρων ἀρχῇ συμβέβηκεν (εἰ καὶ δοκεῖ πως συναναμεμίχθαι τις αὐτῇ καὶ στρατιωτικῇ τάξις ἐπειδὴ πρότερον καὶ δοῦξ ἔφ' ἐκάστης τούτων ἐπαρχίας ἦν), ἀναγκαίως ἡμῖν ἔχειν ἔδοξε διὰ τὸν καινισμόν τοῦτον μόνῳ δὴ τῷ θρόνῳ σῶ καὶ τῷ ἐνδοξοτάτῳ κοιαίστῳ παραδοῦναι τὴν τῶν ἐφέσεων ἐξέτασιν, δοῦναι δὲ φιλανθρωπότερον τῇ τάξει τῇ σῇ καὶ τοῖς ἐπὶ τούτῳ πραττομένοις ὑπηρετεῖσθαι. ὥστε, εἴ τι γέγονε τοιοῦτον ἔμπροσθεν ἢ καὶ ὕστερον γένηται, τὴν αὐτὴν τῷ πράγματι τάξιν ὑπεῖναι θεσπίζομεν.

CAPUT V

Ἐπειδὴ δὲ δύο καθαρῶς ἦσαν ἀρχαὶ τοῦ τε κόμητος τῆς Ἑώας τοῦ τε ἄρχοντος αὐτῆς τῆς πρώτης Συρίας, καὶ αἱ μὲν τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀρχῆς ἐφέσεις εἰς τὸν σὸν ἐφέροντο θρόνον, τῆς τάξεως ὑπηρετούσης μόνῃς τῆς σῆς, αἱ δὲ τοῦ κόμητος τῆς Ἑώας, οἷα σπεκταβιλίου, κατὰ τὸ τῶν θείων ἐκροατηρίων σχῆμα εἰς τε τὸν θρόνον τὸν σὸν εἰς τε τὸν ἐνδοξότατον κοιαίστῳ, μόνων τῶν θείων σκρι (VI) νίων ὑπηρετουμένων· ἀλλὰ τοῦτο *** ἐν τούτῳ τῷ μέρει καλῶς ἡμῖν ἔδοξεν ἔχειν ἐπὶ ταύτης δὴ τῆς ἀρχῆς κοινὴν δοῦναι τὴν ὑπουργίαν τοῖς τε ἐκ τοῦ τῶν θείων ἐπιστολῶν σκρινίου τοῖς τε ἐκ τῆς τάξεως τῆς σῆς ὑπεροχῆς. Τὸ γὰρ δὴ τῶν πρόσθεν δύο βικαρίων τε Ποντικῆς τῆς τε Ἀσιανῆς παντελῶς καινισθὲν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν μόνῃς ἐπαρχίας μιᾶς μεταστάν, Γαλατίας φαμέν καὶ Φρυγίας Πακατιανῆς, φοιτάτω μὲν πρὸς τε τὴν σὴν ὑπεροχὴν πρὸς τε τὸν ἐνδοξότατον κοιαίστῳ, μόνῃν δὲ τὴν ὑπηρεσίαν δεχέσθω τῆς τάξεως τοῦ θρόνου τοῦ σοῦ.

CAPUT VII

Κἀκεῖνο μέντοι θεσπίζομεν, ὥστε ἐπὶ τούτων δὴ τῶν ἀρχῶν τῶν νῦν παρ' ἡμῶν ἐξευρεθεισῶν καὶ μεταβαλουσῶν τὸ ἀρχαῖον σχῆμα, εἴτε αὐτόθεν κατὰ τὴν φύσιν τῆς οἰκείας δικάσαιεν ἀρχῆς εἴτε καὶ ἐκ παραπομπῆς ἡμετέρας, ταῦτο φυλάττεσθαι σχῆμα· καὶ ἔνθα μόνῃν ὑπηρετεῖν τὴν τάξιν τῆς σῆς ὑπερο (VIII) χῆς ἐθεσπίσαμεν, ὁμοίως [εἴτε ἐκ παραπομπῆς] εἴτε ἐκ τῆς τοῦ δικαστηρίου φύσεως ἢ ἔφεσις ἀνέλθοι, τὴν τάξιν τῆς σῆς ὑπεροχῆς ὑπηρετεῖσθαι ταῖς ἐφέσεσι θεσπίζομεν, εἴτε ἐκ παραπομπῆς ἡμετέ (IX) ρας, ὁμοίως τῆς τάξεως ἔσται τῆς σῆς. Ἐφ' οἷς τε κοινὴν εἴπομεν τὴν τε τῶν <σῶν> τάξεων τὴν τε ἐκ τῶν θείων σκρινίων ὑπουργίαν, ὁμοίως τὴν κοινότητα φυλάττομεν, εἴτε ἐκ παραπομπῆς εἴτε κατὰ τὸ τεταγμένον ἐν τῷ δικαστηρίῳ γένοιτο τὰ τῆς ἐξετάσεως. Ἐπ' ἐκείνων μέντοι τῶν δικῶν, ἃς οὐ σπεκταβίλιοι δικασταὶ κρίνουσιν, ἀλλὰ συνήγοροι μόνον, ἐφ' ὧν ἐφέρετο τὰ

τῆς ὑποθέσεως εἷς τε τὸν θρόνον τὸν σὸν εἷς τε τὸν ἐνδοξότατον ἡμῶν κοιαίστωρα, τῶν καθωσιωμένων λιβελλησίων ὑπηρετουμένων αὐταῖς, ἐπειδὴ μηδὲν παντελῶς ἐπὶ ταύταις κεκαίνισται, τὸ παλαιὸν φυλάττομεν σχῆμα. ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν οὐ καινισθέντων τὰ τῆς παλαιᾶς ὑπουργίας μένειν ἐφ' ἑαυτῶν διατάττομεν, οὐδενὸς νεωτέρου γενομένου. ὁ γὰρ ἐπισυμβὰς καινισμὸς ἄλλοῖον πως χρῆναι γενέσθαι καὶ τὸ τῶν ὑπουργούντων ὑπέδειξε σχῆμα.

<Ἐπίλογος>. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου ἢ σὴ ὑπεροχὴ ἔργῳ καὶ πέρατι παραδοῦναι σπενσάτω.

Dat. xv. k. April. Constantinopoli post cons. Belisarii v.c. [a. 536]

F. NOVELLA XXI ⁶

De Armeniis ut ipsi per omnia sequantur romanorum leges

ΚΑ

ΠΕΡΙ ΑΡΜΕΝΙΩΝ ΩΣΤΕ ΚΑΙ ΑΥΤΟΥΣ ΕΝ ΠΑΣΙ ΤΟΙΣ ΡΩΜΑΙΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙΝ ΝΟΜΟΙΣ.

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἀκακίῳ τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ ἀνθυπάτῳ Ἀρμενίας.

<Προοίμιον>. Τὴν Ἀρμενίων χώραν τελείως εὐνομεῖσθαι βουλόμενοι καὶ μηδὲν τῆς ἄλλης ἡμῶν διεστάναι πολιτείας ἀρχαῖς τε Ῥωμαϊκαῖς ἐκοσμήσαμεν, τῶν προτέρων αὐτὴν ἀπαλλάξαντες ὀνομάτων, σχήμασί τε χρῆσθαι τοῖς Ῥωμαίων συνειθίσαμεν, θεσμούς τε οὐκ ἄλλους εἶναι παρ' αὐτοῖς ἢ οὓς Ῥωμαῖοι νομίζουσιν ἐτάξαμεν. Καὶ ὥθημεν χρῆναι ῥητῷ νόμῳ κακέينو ἐπανορθῶσαι τὸ κακῶς παρ' αὐτοῖς ἀμαρτανόμενον, καὶ μὴ κατὰ τὸ βαρβαρικὸν ἔθος ἀνδρῶν μὲν εἶναι τὰς διαδοχὰς τῶν τε γονέων τῶν τε ἀδελφῶν τοῦ τε ἄλλου γένους, γυναικῶν δὲ οὐκ ἔτι, μηδὲ χωρὶς προικὸς αὐτὰς εἰς ἀνδρὸς φοιτᾶν μηδὲ ἀγοράζεσθαι παρὰ τῶν συνοικεῖν μελλόντων, τοῦτο ὅπερ βαρβαρικώτερον μέχρι τοῦ νῦν παρ' αὐτοῖς ἐνομίσθη· οὐκ αὐτῶν μόνων ταῦτα ἀγριώτερον δοξασάντων, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων ἐθνῶν οὕτως ἀτιμασάντων τὴν φύσιν καὶ τὸ θῆλυ περιυβρισάντων, ὥς οὐ παρὰ θεοῦ

⁶ CJC, 6th ed., III, pp. 144 sqq.

γενόμενον οὐδὲ συντελοῦν τῇ γενεσιουργίᾳ, ἀλλ' ὡς εὐτελές τε καὶ ἡτιμασμένον καὶ πάσης ἕξω προσήκον καθεστάναι τιμῆς.

CAPUT I.

Θεσπίζομεν τοίνυν διὰ τοῦδε τοῦ θείου νόμου, ὥστε καὶ παρὰ Ἀρμενίοις τὰ αὐτὰ κρατεῖν ἅπαντα καὶ παρ' ἡμῖν προφάσει τῆς τῶν θηλειῶν διαδοχῆς, καὶ μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν ἄρρενός τε καὶ θηλείας. Ἀλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς ἡμετέροις νόμοις τέτακται, κατὰ ποῖον μὲν σχῆμα κληρονομοῦσι γονεῖς, ἡγουν πατέρα καὶ μητέρα, καὶ πάππον καὶ μάρμην, καὶ τοὺς ἔτι πορρωτέρω, ἢ καὶ τοὺς μετ' αὐτούς, τουτέστιν υἱὸν καὶ θυγατέρα, ὅπως τε αὐτοὶ κληρονομοῦνται· οὕτως καὶ παρὰ Ἀρμενίοις εἶναι καὶ μηδὲν τὰ Ἀρμενίας νόμιμα τῶν Ῥωμαίων διεστάναι. Εἰ γὰρ τῆς ἡμετέρας πολιτείας εἰσὶ δουλεύουσί τε ἡμῖν μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ πάντων ἀπολαύουσι τῶν ἡμετέρων, οὐ δῆπου μόναι παρ' αὐτοῖς αἱ θήλειαι τῆς παρ' ἡμῖν ἰσότητος ἐκβληθήσονται· ἀλλὰ πᾶσιν ἐν ἴσῳ τὰ τῶν ἡμετέρων ἔσται νόμων, ὅσα τε ἐκ τῶν παλαιῶν συνηθροίσαμεν καὶ ἐν τοῖς ἡμετέροις ἐτάξαμεν ἰνστιτούτοις τε καὶ διγέστοις ὅσα τε ἐκ τῆς βασιλικῆς νομοθεσίας τῶν τε ἔμπροσθεν αὐτοκρατόρων καὶ ἡμῶν [τε] αὐτῶν ἀπογέγραπται.

CAPUT II.

Ταῦτα τοίνυν ἅπαντα κρατεῖν εἰς τὸν ἅπαντα θεσπίζομεν χρόνον, ἀρχόμενα ἐκ προοιμίων τῆς παρούσης τεσσαρεςκαιδεκάτης ἐπινεμήσεως καὶ αὐτῆς, καθ' ἣν τόνδε γράφομεν τὸν νόμον. τὸ γὰρ καὶ τὰ παλαιότερα περιεργάσασθαι καὶ πρὸς τοὺς ἄνω χρόνους ἀνελθεῖν συγχύσεως μᾶλλον ἢ νομοθεσίας ἐστίν· ἀλλ' ἐκ τῶν χρόνων, καθάπερ εἰπόντες ἔφθημεν, τῆς παρούσης τεσσαρεςκαιδεκάτης ἐπινεμήσεως καὶ αὐτῆς καὶ κατὰ τὸν ἐξῆς ἅπαντα χρόνον αἱ διαδοχαὶ μενέτωσαν ὅμοιαι, τῶν ἐκ πάσης αἰτίας εἰς διαδοχὰς φερομένων ὁμοίως μὲν ἐπὶ γυναικῶν, ὁμοίως δὲ ἐπὶ ἀνδρῶν τοῦ λοιποῦ φυλαττομένων. Τὸ δὲ ἔμπροσθεν γενόμενον ἅπαν μένειν ἐπὶ τοῦ προτέρου σχήματος ἐῶμεν, εἴτε ἐπὶ γενεαρχικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ἄλλων γέγονεν, οὐδ' ὅτιον ἐπικοινωνούντων τῶν θηλειῶν προσώπων ἐπὶ τοῖς ἤδη διανεμηθείσι γενεσιарχικοῖς χωρίοις ἢ ταῖς γενομέναις διαδοχαῖς μέχρι τῆς τρισκαιδεκάτης ἐπινεμήσεως καὶ αὐτῆς· ἀλλ' ἐκ τοῦ ῥηθέντος χρόνου, τουτέστιν ἀπὸ τεσσαρεςκαιδεκάτης ἐπινεμήσεως, κρατεῖν τὰ παρ' ἡμῶν νομοθετηθέντα θεσπίζομεν.

<Ἐπίλογος>. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ

θείου δηλούμενα νόμου ἢ σὴ μεγαλοπρέπεια καὶ οἱ μετ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἀντιληφόμενοι παραφυλάττειν εἰς τὸ διηνεκὲς σπουδασάτωσαν.

Dat. xv. k. April. CP. post cons. Belisarii v. c.

[a. 536]

G. NOVELLA XXXI ⁷

De dispositione quattuor administrationum Armeniae

ΛΑ

ΠΕΡΙ ΔΙΑΤΥΠΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ
ΑΡΜΕΝΙΑΣ.

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰωάννη τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ τῶν ἱερῶν τῆς Ἑω πραιτωρίων τὸ β', ἀπὸ ὑπάτων καὶ πατρικίῳ.

<Προοίμιον>. Τὰ μάτην κείμενα καὶ ἐκκεχυμένως εἰ πρὸς τὴν προσήκουσαν ἀφίκοιτο τάξιν καὶ διατεθείη καλῶς, ἕτερά τε <ἀν> ἀνθ' ἑτέρων τὰ πράγματα φαίνοιτο καλλίῳ τε ἐκ χειρόνων ἐξ ἀκόσμων τε κεκοσμημένα διηρθρωμένα τε καὶ διακεκριμένα ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἀτάκτων τε καὶ συγκεχυμένων. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς Ἀρμενίων χώρας ἀμαρτανόμενον εὐρόντες ᾤθημεν χρήναι πρὸς μίαν ἀρμονίαν τάξαι αὐτήν, καὶ ἐκ τῆς εὐταξίας ἰσχύν τε αὐτῇ δοῦναι τὴν προσήκουσαν τάξιν τε ἐπιθεῖναι τὴν πρέπουσαν.

CAPUT I.

Τοιγαροὺν τέσσαρας εἶναι πεποιήκαμεν Ἀρμενίας· τὴν μὲν ἐνδοτάτην, ἧς ἡ μητρόπολις τῇ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν προσηγορίας ἐπωνυμία κατακεκόσμηται πρότερον Βαζανὶς ἥτοι Λεοντόπολις καλουμένη, ἣν περ καὶ ἀνθυπατεία τετιμήκαμεν, ἧς Ἀκάκιος προέστηκεν ὁ μεγαλοπρεπέστατος, σπεκιαβιλίαν τε ἀποφῆναντες τὴν ἀρχὴν καὶ πάντα δόντες αὐτῇ ὅποσα προσήκόν ἐστιν ἀνθυπατείαν ἔχειν· στολῇ τε γὰρ αὐτὴν κατεκοσμήσαμεν ἀνθυπάτου καὶ πάντα ἀκόλουθα τούτοις ἔχειν διετυπώσαμεν. καὶ πόλεις αὐτῇ δεδώκαμεν Θεοδοσιούπολιν τε, ἣν καὶ πρότερον εἶχε, Σάταλάν τε καὶ Νικόπολιν καὶ Κολώνειαν ἐκ τῆς πρώην πρώτης Ἀρμενίας καλουμένης λαβόντες, Τραπεζοῦντά τε καὶ Κερασοῦντα ἐκ Πόντου τοῦ πρώην Πολεμωνιακοῦ καλουμένου, χωρίσαντες αὐτῶν τὰς μὲν τοῦ λαμπροτάτου τῆς ἐπαρχίας ἀρχοντος τὰς δὲ τοῦ περιβλέπτου μοδεράτωρος, ἐππά τε πόλεσι τὴν ὅλην ἐπαρχίαν περιστήσαντες καὶ ὅποσα τῆς περιοικίδος ἐστὶν αὐτῶν.

⁷ CJC, 6th ed., III, pp. 235 sqq.

1 Δευτέραν δὲ ἐτάξαμεν Ἀρμενίαν τὴν ἔμπροσθεν πρώτην καλουμένην. ἣς ἡγεῖται Σεβάστεια, πόλεις αὐτῇ προσνείμαντες τὴν τε τῶν Σεβαστοπολιτῶν ἣν καὶ πρότερον εἶχε, καὶ πρὸς γε Κόμανά τε ἐκ τοῦ καλουμένου πρώην Πολεμωνιακοῦ Πόντου καὶ Ζήλαν ἐκ τοῦ Ἑλενοπόντου, καὶ μὴν καὶ Βρίσαν, ὥστε ἐν πέντε πόλεσιν εἶναι τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, καὶ τὴν ἀρχὴν ἡγεμονίαν οὖσαν καταλιπόντες ἐπὶ τοῦ προτέρου σχήματος καὶ τὸν ἄρχοντα αὐτῆς οὐδενὶ κοσμήσαντες ὀνόματι μείζονι, ἀλλ' ὁ πρότερον εἶχε τοῦτο αὐτῷ 2 καταλιπόντες. Ἐπὶ τούτοις τε τρίτην Ἀρμενίαν κατεστησάμεθα τὴν πρότερον δευτέραν, ἣς ἡγεῖται Μελιτηνὴ πόλις ἀρχαία, πόλις ἐπίσημος, ἐν καλῷ τε γῆς καὶ αἰέρος κειμένη καὶ οὐδὲ πόρρω διεστώσα τῶν τοῦ Εὐφράτου ῥευμάτων. ταύτην ὥθημεν δεῖν κατὰ τὸ παρὸν αὐξῆσαι καὶ εἰς τὸ τῶν σπεκταβιλίων μεταστῆσαι σχῆμα, τὸν τε ἄρχοντα ταύτης Ἰουστινιανὸν ὀνομάσαι κόμητα, δοῦναί τε αὐτῷ καὶ ὑπὲρ σιτήσεων solidos septingentos καὶ τῷ γε αὐτοῦ παρέδρῳ solidos septuaginta duo καὶ τῇ γε αὐτοῦ τάξει solidos sexaginta ἅπαντά τε ἔχειν ὅποσα τῶν τοιούτων ἐστὶν ἴδια θρόνων. τοὺς τε πρώην ὀνομαζομένους ταξεώτας πάντα μὲν πράττειν ὅποσα καὶ ἔμπροσθεν, καὶ μάλιστα περὶ τὴν δημοσίαν εἰσπραξίν ἡσχολῆσθαι, εἰς δὲ τὴν τῶν κομιτιανῶν προσηγορίαν μεταβαλεῖν, πάντων αὐτοῖς οὕτω φυλαττομένων ὥς ἡνίκα ταξεῶται καθεστήκεσαν. Πόλεις δὲ ὑπεκλίναμεν αὐτῇ τοῦτο μὲν Ἀρκαν καὶ Ἀραβισσόν, τοῦτο δὲ Ἀριαράθειαν καὶ Κόμανα ἑτέραν (καλοῦσι δὲ αὐτὴν καὶ Χρυσῆν) καὶ Κουκουσόν, ἃς καὶ πρότερον εἶχεν ἐν ἑξὶ πόλεσι 3 συνεστώσα. Συνεστησάμεθα δὲ καὶ τετάρτην Ἀρμενίαν, ἣ πρότερον οὐκ εἰς ἐπαρχίας συνέκειτο σχῆμα, ἀλλὰ τῶν τε ἐθνῶν ἦν καὶ ἐκ διαφόρων συνείλεκτο βαρβαρικῶν ὀνομάτων, Τζοφανηγή τε καὶ Ἀνζητηνὴ ἢ Τζοφηνὴ καὶ Ἀσθιανηνή, ἢ καὶ Βαλαβιτηνὴ καλουμένη καὶ ὑπὸ σατράπαις οὖσα· ἀρχῆς δὲ τοῦτο ὄνομα ἦν οὐδὲ Ῥωμαϊκὸν οὐδὲ τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἀλλ' ἐξ ἑτέρας πολιτείας εἰσηνεγμένον. κακαεῖνην τοίνυν ἀρχῆς πολιτικῆς ἐκοσμήσαμεν σχήματι, ἄρχοντά τε πολιτικὸν ἐγκαταστήσαντες καὶ πόλιν τε αὐτῇ τὴν τῶν Μαρτυροπολιτῶν καὶ τὸ Κιθαριζὸν δόντες φρούριον· καὶ αὐτὴ δὲ ἐν τῷ τῶν ὀρδιναρίων ἀρχῶν κατέστη σχήματι κονσουλαρία παρ' ἡμῶν γενομένη. ὥστε τεσσάρων Ἀρμενίων οὐσῶν δύο μὲν εἶναι σπεκταβιλίας, τὴν τε τοῦ ἀνθυπάτου τὴν τε τοῦ κόμητος, καὶ ἀνθύπατον μὲν εἶναι τὸν τῆς πρώτης ἡγούμενον Ἀρμενίας. κόμητα δὲ τὸν τῆς τρίτης, τὸν δὲ τῆς δευτέρας καὶ τετάρτης ὀρδιναρίους καθεστάναι. Καὶ ἐπειδὴ περ τοῦτο ἡμῖν διεσπούδασται, ὥστε τὰς ἄχρι τῶν πεντακοσίων νομισ-

μάτων ἐκκλήτους οὐχὶ πρὸς ταύτην φέρεσθαι τὴν εὐδαίμονα πόλιν, ἀλλ' ἐπὶ τοὺς σύνεγγυς σπεκταβίλους ἄρχοντας, καὶ τοῦτο διατυποῦμεν, ὥστε τῷ μὲν ἄρχοντι τῆς πρώτης Ἀρμενίας, τουτέστι τῷ ἀνθυπάτῳ, τὰς ἐκ τῆς δευτέρας Ἀρμενίας ἐκκλήτους φέρεσθαι, τουτέστι τὰς κατὰ Σεβάστειαν, τῷ δὲ τῆς τρίτης Ἀρμενίας κόμητι, τῷ κατὰ Μελιτηνήν φαμεν, τὰς ἐκ τῆς τετάρτης Ἀρμενίας ἐκκλήτους μέχρι τοῦ ῥηθέντος ἀνήκειν ποσοῦ.

CAPUT II.

Τούτων τοίνυν οὕτως ἡμῖν διατεταγμένων καὶ κεῖνο προσδιορίσαι δίκαιον ἔτι νομίζομεν, ἐφ' ᾧ προστῆσαι τῆς τρίτης Ἀρμενίας ἄνδρα σεμνον, ὑπουργηκότα τε ἡμῖν ἤδη καὶ ἄξιον τοῦ τῆς ἀρχῆς ὄγκου καὶ προσχήματος. Εὐρόντες τοίνυν Θωμᾶν τὸν μεγαλυπρεπέστατον ἤδη μὲν ἀρχὰς ἐπὶ τῆς Ἀρμενίων ἀνύσαντα χώρας, καὶ τᾶλλα δὲ ἄνδρα χρηστὸν καὶ γνησίως ἡμῖν ὑπηρετησάμενόν τε καὶ ὑπηρετούμενον, αὐτὸν ἐπὶ τῇ τῆς ἀρχῆς ταύτης προβαλλόμεθα διοικήσει, ὥστε τέως μὲν τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἡγεῖσθαι κατὰ τὸ ῥηθὲν ἡμῖν σχῆμα, προνοεῖν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ὅποσα ἂν αὐτῷ [ἡ] διὰ θείων ἐπιτρέψαιμεν commonitorίων εἴτε ἐπὶ τῆς ἐπαρχίας ἣν αὐτῷ παραδεδώκαμεν εἴτε καὶ ἐπ' ἄλλαις· ὅπερ καὶ πεπράχαμεν θεία πρὸς αὐτὸν πεποιημένοι commonitoria περὶ πολλῶν καὶ διαφόρων πράξεων, ἅπερ αὐτὸν καὶ εἰς ἐτέρας χώρας προσήκόν 1 ἐστὶν εἰς ἔργον ἀγαγεῖν. Τὰ μέντοι περὶ τὰς ἱερωσύνας, καθὰ πολλάκις εἰρήκαμεν, μένειν κατὰ τὸ πρότερον βουλόμεθα σχῆμα, οὐδὲν οὔτε περὶ τὸ μητροπολιτικὸν δίκαιον οὔτε περὶ τὰς χειροτονίας τοῦ πράγματος ἀμειβομένου ἢ καινιζομένου, ἀλλὰ τῶν πρότερον χειροτονούντων καὶ νῦν ἐχόντων τὴν τῆς χειροτονίας ἐξουσίαν, καὶ τῶν προτέρων μητροπολιτῶν ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν μενόντων τάξεως, ὥστε μηδὲν τό γε ἐπ' αὐταῖς καινισθῆναι.

CAPUT III.

Ἐκεῖνο μέντοι τῶν ἀνωμολογημένων ἐστίν, ὥς ἐπειδήπερ τὸν τῆς τρίτης Ἀρμενίας κόμητα οὐ πολιτικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικὸν πεποιήκαμεν ἄρχοντα, ἀναγκαίως ἔχειν καὶ τοὺς στρατιώτας αὐτῷ τοὺς κατ' αὐτὴν ἰδρυμένους ὑποκεῖσθαι, ἄδειαν ἔχοντι, καθὰ τοῖς στρατιωτικοῖς ἄρχουσιν ἐφέϊται, καὶ πρὸς ὄνομα καλεῖν αὐτοὺς καὶ ἐπιζητεῖν καὶ προνοεῖν τῶν σιτήσεων αὐτῶν καὶ ἐπεξιέναι τοῖς κατ' αὐτούς, εἴπερ ἀδικοῖεν, καὶ μή τι συγχωρεῖν τοῖς στρατιώταις ἀδικεῖν τοὺς ὑπηκόους, εἰ δὲ τι πράξαιεν σφοδρότερον, καὶ ἐγκληματικῶν ἀκροᾶσθαι δικῶν, καὶ εἰ στρατιῶται καθεστήκοιεν, καὶ

ἅπαντα πράττειν ὅποσα τοῖς στρατιωτικοῖς δεδώκαμεν ἄρχουσιν. καὶ ὥσπερ τῷ τε Ἰσαυρίας κόμητι τῷ τῆς Πακατιανῆς Φρυγίας καὶ πρὸς γε τοῖς πραιτῶρσι Λυκαονίας τε καὶ Πισιδίας καὶ Θράκης καὶ τὸ στρατιωτικὸν ὑπεκλίναμεν, οὕτω καὶ αὐτῷ μὴ μόνην εἶναι τὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τάξιν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν στρατιωτικῶν ἐξουσίαν τε καὶ ἀρχήν, καὶ εἶναι σεμνὸν αὐτὸν στρατιώταις τε καὶ ἰδιώταις κελεύοντα καὶ πάντα πράττοντα, ὡς μιᾶς δὴ τῆς ἀρχῆς καθεστῶσης· καὶ μίαν τίθεσθαι πρόνοιαν τοῦ μηδὲν ἔγκλημα κατὰ τὴν ἐπαρχίαν ἀμαρτάνεσθαι, ἀλλὰ καὶ σωφρονισμοῖς ὑποβάλλεσθαι τοῖς προσήκουσι. ταύτης δὲ δὴ τῆς ἐξουσίας οὐκ ἀφαιρούμεθα παντελῶς αὐτὸν ἐπ' οὐδενὶ προσώπῳ τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν ὄντων, εἴτε ἰδιωτικῶ εἴτε στρατιωτικῶ εἴτε ταμειακῶ· μίαν γὰρ καὶ συνεχῇ τὴν εἰρήνην ἐν ἅπασιν τοῖς ὑπηκόοις τοῖς ἡμετέροις φυλάττεσθαι βουλόμεθα, οὐ τῇ διαφορᾷ τῶν προσώπων τὴν κατὰ τῶν νόμων εἰσάγοντες καταφρόνησιν.

<Ἐπίλογος>. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν ἢ σὴ ὑπεροχὴ κατὰ τὴν τῶν τεσσάρων Ἀρμενίων διατύπωσιν, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τῆς τρίτης, ἧς κατὰ πρόφασιν τὸν παρόντα θεῖον ἐποιήσαμεν νόμον, νῦν τε καὶ εἰς τὸν ἐξῆς ἅπαντα χρόνον φυλάττεσθαι σπευσάτω, πάντων πραττομένων καὶ ἐγγραφομένων ταῖς μερικαῖς διατυπώσειςι τῶν ὁμοθρόνων τῶν σῶν, ὅποσα δίδοσθαι καθ' ἕκαστον ἔτος προσετάξαμεν.
Dat. xv. k. April. CP. post consul. Belisarii v.c. [a. 536] ⁽⁸⁾

H. EDICTUM III ⁹*De Armeniorum successione*

Γ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ ΔΙΑΔΟΧΗΣ.

<Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ...>.

<Προοίμιον>. Καὶ Ἀρμενίους βουλόμεθα τῆς προτέρας ἀπαλλάξαντες ἀδικίας ἐπὶ τοῖς ἡμετέροις διὰ πάντων ἀγαγεῖν νόμους καὶ δοῦναι αὐτοῖς ἰσότητα τὴν πρέπουσαν.

CAPUT I.

Καὶ ἐπειδὴ μεμαθήκαμεν ἔναγχος βαρβαρικὸν τινα καὶ θρασὺν εἶναι παρ' αὐτοῖς νόμον οὐ Ῥωμαίοις οὐδὲ τῇ δικαιοσύνῃ τῆς ἡμετέρας πρέποντα πολιτείας, ὅπως ἂν ἄρρενες μὲν κληρονομοῖεν τῶν γονέων,

⁸ Cf. Chapter II, n. 2, for Adontz's objection to this version of the text which is, however, adopted by Honigmann, *Ostgrenze*, pp. 7-9.

⁹ *CJC*, 6th ed., III, pp. 760-761.

θήλειαι δὲ μηκέτι, διὰ τοῦτο θεσπίζομεν τῷ παρόντι θείῳ χρώμενοι νόμῳ πρὸς τὴν σὴν μεγαλοπρέπειαν, ὁμοίας εἶναι τὰς διαδοχὰς καὶ ὅσα τοῖς Ῥωμαίων διατέτακται νόμοις ἐπὶ τε ἀνδρῶν ἐπὶ τε γυναικῶν, ταῦτα καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ κρατεῖν. διὰ τοῦτο γὰρ δὴ καὶ τοὺς ἡμετέρους ἐκέισε κατεπέμψαμεν νόμους, ἵνα εἰς αὐτοὺς ἀφο-
 1 ρῶντες οὕτω πολιτεύοιντο. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἤδη προειληφότα ἅπαντα ἀνακινεῖν τῶν ἀτοπωτάτων ἐστί, διὰ τοῦτο θεσπίζομεν τόνδε τὸν νόμον κρατεῖν ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν βασιλείας, ὥστε τὰς τῶν ἐξ ἐκείνου τελευτησάντων μέχρι νῦν διαδοχὰς κατὰ τοῦτον πολιτεύεσθαι τὸν τρόπον, πλὴν εἰ μὴ ἔτυχον διαλυσάμενοι ἢ ἄλλως πρὸς ἀλλήλους ἀπαλλαγέντες. εἰ γάρ τι τοιοῦτον γέγονε, τοῦτο ἐπὶ τῆς οἰκείας μένειν 2 ἰσχύος καὶ μηδαμῶς ἀνακινεῖσθαι θεσπίζομεν. Μετέχειν δὲ αὐτὰς καὶ τῶν καλουμένων γενεαρχικῶν χωρίων ἀπὸ τοῦ εἰρημένου χρόνου βουλόμεθα. εἰ μέντοι συμβαίῃ τινὰς εὐρεθῆναι, οἵπερ καίτοι μὴ καλουμένας τὰς θυγατέρας εἰς τὴν ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴν ἔγραψαν ὅμως κληρονόμους, μετεῖναι καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν γενομένοις τῆς τῶν γενεαρχικῶν πραγμάτων διαδοχῆς.

<Ἐπίλογος>. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου ἢ σὴ ὑπεροχὴ καὶ παραφυλάξαι καὶ πέρατι παραδοῦναι σπενσάτω, ὥστε τοὺς ἡμετέρους νόμους διὰ παντῶν κρατεῖν καὶ εἶναι κυρίους ἀρχομένου μὲν τοῦ παρόντος νόμου, καθάπερ εἰπόντες ἔφθημεν, ἐκ τῶν προοιμίων τῆς ἡμετέρας βασιλείας, τῷ παντὶ δὲ συμπαραταθησομένου χρόνῳ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν ἅπασι πολιτευσομένου τρόποις καὶ παρὰ πάντων φυλαχθησομένου.

Dat. X. kal. Aug. Belisario v. c. cons.

[a. 535].

II. GREEK AND LATIN ADMINISTRATIVE DOCUMENTS

A. NOTITIA DIGNITATUM ¹

i. Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium, in partibus Orientis

2. Praefectus praetorio Orientis ...
5. Magistri equitum et peditum in praesenti duo.
6. Equitum ac peditum per Orientem ...
28. Comes Orientis ...
30. Uicarii quatuor : ...
32. Ponticae ...
38. Duces *tredecim* : ...
42. Per Orientem sex : ...
44. Eufkratensis et Syriae ...
46. Osrhoenae.
47. Mesopotamiae ...
49. Per Ponticam unus :
50. Armeniae ...
79. Praesides XL : ...
86. Per Orientem VIII : ...
90. Eufkratensis ...
92. Osrhoenae.
93. Mesopotamiae ...
103. Per Ponticam VIII :
104. Honoriados.
105. Cappadociae primae.
106. Cappadociae secundae.
107. Helenoponti.
108. Ponti Polemoniacy.
109. Armeniae primae.
110. Armeniae secundae.
111. Galatiae salutaris ...

¹ *Not. dig.*, pp. 1 sqq.

ii. [*Praefectus praetorio per Orientem*]

1. Sub dispositione uiri illustris praefecti praetorio per Orientem sunt dioceses infrascriptae :
2. Oriens ...
5. Pontica ...
7. Prouinciae :
8. Orientis quindecim :
9. Palaestina.
10. Foenice.
11. Syria.
12. Cilicia.
13. Cyprus.
14. Arabia [et dux et comes rei militaris]
15. Isauria.
16. Palaestina salutaris.
17. Palaestina secunda.
18. Foenice Libani.
19. Eufратensis.
20. Syria salutaris.
21. Osrhoena.
22. Mesopotamia.
23. Cilicia secunda ...
41. Ponticae decem :
42. Galatia.
43. Bithynia.
44. Honorias.
45. Cappadocia prima.
46. Cappadocia secunda.
47. Pontus Polemoniacus.
48. Helenopontus.
49. Armenia prima.
50. Armenia secunda.
51. Galatia salutaris ...

vi. *Magister militum praesentalis II*

26. Sub dispositione uiri illustris magistri militum praesentalis :

- 27. Uexillationes palatinae sex : ...
- 31. Comites sagittarii Armeni ...

vii. Magister militum per Orientem

- 23. Sub dispositione uiri illustris magistri militum per Orientem : ...
- 48. Item [Legiones] pseudocomitatenses XI :
- 49. Prima Armeniaca.
- 50. Secunda Armeniaca ...
- 58. Transtigritani ...

xxii. Comes Orientis

- 17. Sub dispositione uiri spectabilis comitis Orientis prouinciae infrascriptae :
- 18. Palaestina.
- 19. Foenice.
- 20. Syria.
- 21. Cyprus.
- 22. Cilicia.
- 23. Palaestina secunda.
- 24. Palaestina salutaris.
- 25. Foenice Libani.
- 26. Eufратensis.
- 27. Syria salutaris.
- 28. Osrhoena.
- 29. Mesopotamia.
- 30. Cilicia secunda.
- 31. Isauria.
- 32. Arabia ...

xxv. Uicarius dioceseos Ponticae.

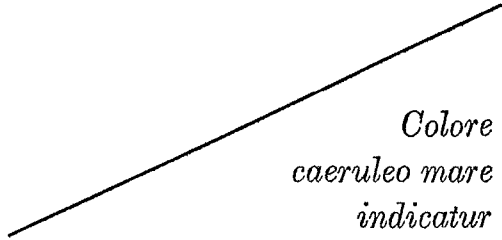
- 14. Sub dispositione uiri spectabilis uicarii dioceseos Ponticae prouinciae infrascriptae :
- 15. Bithynia.
- 16. Galatia.
- 17. Paflagonia.
- 18. Honorias.

19. Galatia salutaris.
20. Cappadocia prima.
21. Cappadocia secunda.
22. Helenopontus.
23. Pontus Polemoniacus.
24. Armenia prima.
25. Armenia secunda ...

xxviii. Comes limitis Aegypti

13. Sub dispositione uiri spectabilis comitis rei militaris per Aegyptum : ...
22. Ala secunda Armeniorum, Oasi minore.

xxxviii. Dux Armeniae

$\overline{\text{FL}}$ $\overline{\text{INTALL.}}$ $\overline{\text{COMORD}}$ $\overline{\text{PR.}}$		Auaxa <i>Castellum</i>
Sabbu	Domana	Siluanis
<i>Castellum</i>	<i>Castellum</i>	<i>Castellum</i>
Apollinaris	Melitena	Trapezunta
<i>Castellum</i>	<i>Castellum</i>	<i>Castellum</i>
		 <i>Colore caeruleo mare indicatur</i>

10. Sub dispositione uiri spectabilis ducis Armeniae :
11. Equites sagittarii, Sabbu.
12. Equites sagittarii, Domana.

13. Praefectus legionis quintadecimae Apollinaris, Satala.
 14. Praefectus legionis duodecimae fulminatae, Melitena.
 15. In Ponto :
 16. Praefectus legionis primae Ponticae, Trapezunta.
-
17. Ala Rizena, Aladaleariza.
 18. Ala Theodosiana, apud Auaxam.
 19. Ala felix Theodosiana, Siluanis.
 20. Et quae de minore laterculo emituntur :
 21. Ala prima Augusta Colonorum, Chiacca.
 22. Ala Auriana, Dascusa.
 23. Ala prima Ulpia Dacorum, Suissa.
 24. Ala secunda Gallorum, Aeliana.
 25. Ala castello Tablariensi constituta.
 26. Ala prima praetoria nuper constituta.
 27. Cohors tertia Ulpia miliaria Petraeorum, Metita.
 28. Cohors quarta Raetorum, Analiba.
 29. Cohors miliaria Bosporiana, Arauraca.
 30. Cohors miliaria Germanorum, Sisila.
-
31. Ala prima Iouia felix, Chaszanenica.
 32. Ala prima felix Theodosiana, Pithiae.
 33. Cohors prima Theodosiana, Ualentia.
 34. Cohors Apuleia ciuium Romanorum, Ysiporto.
 35. Cohors prima Lepidiana, Caene-Paremboule.
 36. Cohors prima Claudia equitata, Sebastopolis.
 37. Cohors secunda Ualentiniana, Ziganne.
 38. Cohors, Mochora.
 39. Officium autem habet ita :
 40. Principem de scola agentum in rebus.
 41. Numerarios et adiutores eorum.
 42. Commentariensem.
 43. Adiutorem.
 44. A libellis siue subscribendarium.
 45. Exceptores et ceteros officiales.
 46. Dux Armeniae VII ².

² Cf. Mommsen, *Verzeichniss*, Bury, "The Notitia dignitatum", *JRS*, X (1922), and Jones, *LRE*, II, pp. 1417 sqq.

B. LATERCULUS UERONENSIS ³*Nomina provinciarum omnium*

2. Diocensis Orientis habet prouincias numero XVIII :
3. Libia superior.
 4. Libia inferior.
 5. Thebais.
 6. Aegyptus Iouia.
 7. Aegyptus Herculea.
 8. Arabia.
 9. item Arabia Augusta Libanensis.
 10. Palestina.
 11. Fenice.
 12. Syria Coele.
 13. Augusta Euphratensis.
 14. Cilicia.
 15. Isauria.
 16. Cyprus.
 17. Mesopotamia.
 18. Osroena.

II. Diocensis Pontica habet prouincias numero VII :

2. Bitinia.
3. Cappadocia.
4. Galatia.
5. Paphlagonia, nunc in duas diuisa.
6. Diospontus.
7. Pontus Polemoniacus.
8. Armenia minor, nunc et maior addita

XIII. Gentes barbarae, quae pullulauerunt sub imperatoribus : ...

38. Armeni ... ⁴.

³ *Not. dig.*, pp. 249 sqq.

⁴ Cf. Mommsen, *Verzeichniss*, and above Chapter IV, n. 31, Bury, *Verona List*, Jones, *Verona List*.

C. LATERCULUS POLEMII SILVII ⁵*Nomina Prouinciarum*

... VIII. In Oriente X :

2. *Prima* : Siria Coele, in qua est Antiochia.
3. *Secunda* : (Siria) Palestina.
4. *Tertia* : Siria Phoenice.
5. *Quarta* : Isauria.
6. *Quinta* : Cilicia, iuxta montem Taurum.
7. *Sexta* : Cyprus.
8. *Septima* : Mesopotamia, inter Tigrem et Euphratem.
9. *Decima* : Eufratesia.
10. *Octaua* : Hosdroene.
11. *Nona* : Sophanene.

IX. In Ponto VIII :

2. *Prima* : Pontus Polemoniacus.
3. *Secunda* : Pontus Amasia.
4. *Tertia* : Honoriada.
5. *Quarta* : Bithinia.
6. *Quinta* : Paflagonia.
7. *Septima* : Armenia minor.
8. *Sexta* : Armenia maior.
9. *Octaua* : Cappadocia ... ⁶.

D. HIEROKLES' SYNEKDEMOS ⁷

ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣ ΣΥΝΕΚΔΗΜΟΣ

- 631 3 Κωνσταντινούπολις. Εἰσὶν αἱ πᾶσαι ἐπαρχίαι καὶ πόλεις αἱ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῶν Ῥωμαίων διοικούμεναι τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπαρχίαι ξδ, πόλεις λε, ὡς ὑποτέτακται.

⁵ *Not. dig.*, pp. 258-259.

⁶ Cf. Mommsen, *Laterculus*.

⁷ *Hierokles*, pp. 12, 33 sqq.

690	3a	ΠΟΝΤΙΚΗ [Δια τῆς Ποντικῆς διοικήσεως] ...	
698	5	ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ $\bar{A}$ λς. Ἐπαρχία Καππαδοκίας $\bar{a}$, ὑπὸ κονσουλάριον, πόλεις $\bar{\delta}$.	
	6	Καισάρεια	Καισάρεια
699	1	Νύσσα	Νύσσα
	2	Θερμά	τὰ Θέρμα
	3	ῥεγεων Πόδανδος	ῥεγεπόδανδος
700	1	ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ $\bar{B}$ λζ. Ἐπαρχία Καππαδοκίας $\bar{\beta}$, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις $\bar{\eta}$.	
	2	Τύανα	Τύανα
	3	Φαυστινόπολις	Φαυστινούπολις
	4	Κύβιστρα	Κυβίστρα
	5	Ναζιανζός	Νανζιανζός
	6	Σάσιμα	Σάσιμα
	7	Παρνασσός	Παρνασός
	8	ῥεγεῶν Δόαρα	ῥεγεδοάρα
701	1	ῥεγεῶν Μουκισσός	ῥεγεκουκουσός
	2	ΕΛΕΝΟΠΟΝΤΟΣ λη, Ἐπαρχία Ἐλενοπόντου, ὑπὸ κονσουλάριον, πόλεις ζ.	
	3	Ἀμάσεια	Ἀμασία
	4	Ἰβωρα	Ἰβόρα
	5	Ζήλα	Ζήλα
	6	Σάλτον Ζαλίχιον	Σάλτου Ζαλίχον
	7	Ἀνδραπα	Ἀνδραπα
702	1	Ἀμισός	Ἀμισός
	2	Σινώπη	Σινώπη
	3	ΠΟΝΤΟΣ ΠΟΛΕΜΩΝΙΑΚΟΣ λθ, Ἐπαρχία Πόντου Πολεμονιακοῦ, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις $\bar{\epsilon}$.	
	4	Νεοκαισάρεια	Νεοκαισάρεια
	5	Κόμανα	Κομάνα
	6	Πολεμώνιον	τὸ Λεμόνιον
	7	Κερασοῦς	Κερασοῦς
	8	Τραπεζοῦς	Τραπεζοῦς
702	9	ΑΡΜΕΝΙΑ $\bar{A}$ μ. Ἐπαρχία Ἀρμενίας $\bar{a}$, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις $\bar{\epsilon}$.	
703	1	Σεβάστεια	Σεβάστια
	2	Νικόπολις	Νικόπολις
	3	Κολώνεια	Κολόνια
	4	Σάταλα	Σατάλα
	5	Σεβαστούπολις	Σεβαστούπολις

6	ARMENIA $\bar{B}$ $\bar{\mu}\alpha$.	Ἐπαρχία Ἀρμενίας $\bar{\beta}$, ὑπο ἡγεμόνα, πόλεις $\bar{\varsigma}$.
7	Μελιτηνή	Μελιτινή
8	Ἄρκα	Ἄρκα
9	Ἀραβισσός	Ἀράβισος
10	Κουκουσός	Κοκουσός
11	Κόμανα	Κομάνα
12	Ἀριαράθεια	Ἀραραθία
704 1a	ANATOLIKH [Διὰ τῆς Ἀνατολικῆς διοικήσεως] ...	
712 10	EYΦPATHCΙΑ $\bar{\mu}\eta$.	Ἐπαρχία Εὐφρατησίας, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις ιβ.
11	Ἱεράπολις	Ἱεράπολις
713 1	Κύρρος	Κύρος
2	Σαμόσατα	Σαμόσατα
3	Δολίχη	Δολήχη
4	Ζεῦγμα	Ζεῦγμα
5	Γερμανίκεια	Γερμανικία
6	Πέρρη	Πέρρη
7	Νικόπολις	Νικόπολις
8	Σκηναρχία	Σκεναρχαῖα
9	Σάλτον Ἐραγιζηνόν	Σαλγενορατίζενον
10	Οὔριμα	Σύριμα
11	Εὔρωπος	Εὔρωπος
12	ΟΣPΩHHH $\bar{\mu}\theta$.	Ἐπαρχία Ῥοσρωννῆς, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις $\bar{\theta}$.
714 1	Ἑδεσσα	Ἑδεσσα
2	Κωνσταντίνα	Κωνσταντίνα
3	Θεοδοσιούπολις	Θεοδοσιούπολις
4	Κάρραι	Κάρραι
5	Βάτναι	Βάτναι
6	Νέα Οὐαλεντία	Νέα Οὐαλεντίας
715 1	Λεοντόπολις ἡ καὶ Καλλίνικος	Λεοντόπολις ἡ καὶ Καλλινίκη
2	Βίρθα	Βίρθα
3	MECZOΠOTAMIA $\bar{\nu}$.	Ἐπαρχία Μεσοποταμείας, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλις $\bar{\alpha}$.
4	Ἀμιδα	Ἀμιδα ... ⁸

⁸ On the date of the Synekdemosis and its relation to other sources, see *Hierokles*, pp. 1 sqq., and above Chapter IV, n. 42b, also Jones, *CREP*, p. 503.

E. BASILII NOTITIA ⁹

ΤΑΞΙΣ ΠΡΟΚΑΘΕΔΡΙΑΣ ΤΩΝ ΟΣΙΩΤΑΤΩΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ

ὁ Ῥώμης
 ὁ Κωνσταντινουπόλεως
 ὁ Ἀλεξανδρείας
 ὁ Ἀντιοχείας
 ὁ Αἰλίας Ἱεροσολύμων

Τάξις προκαθεδρίας μητροπολιτῶν καὶ αὐτοκεφάλων καὶ ἐπισκόπων τελούντων ὑπὸ τὸν ἀποστολικὸν θρόνον ταύτης τῆς θεοφυλάκτου καὶ βασιλίδος πόλεως.

$\overline{\alpha}.$	Ἐπαρχία	Καππαδοκίας $\overline{\alpha}$	ὁ Καισαρείας. ...
$\overline{\iota\alpha}.$	ἐπαρχία	Ἀρμενίας β	ὁ Σεβαστείας.
$\overline{\iota\beta}.$	ἐπαρχία	Ἐλενοπόντου	ὁ Ἀμασειας.
$\overline{\iota\gamma}.$	ἐπαρχία	Ἀρμενίας $\overline{\alpha}$	ὁ Μελιτινῆς.
$\overline{\iota\delta}.$	ἐπαρχία	Καππαδοκίας β	ὁ Τυάνων ἥτοι Χριστουπόλεως. ...
$\overline{\iota\epsilon}.$	ἐπαρχία	Ὀνωριάδος	ὁ Κλαυδιουπόλεως.
$\overline{\iota\zeta}.$	ἐπαρχία	Πόντου Πολεμωνιακοῦ	ὁ Νεοκαισαρείας. ...
$\overline{\kappa\varsigma}.$	ἐπαρχία	Καππαδοκίας β	ὁ Μωκησσοῦ.
$\overline{\eta\zeta}.$	ἐπαρχία	Λαζικῆς	ὁ τοῦ Φάσιδος. ...

Μέχρι τούτων οἱ μητροπολίται καὶ λοιπὸν ἐντεῦθεν ἄρχονται οἱ αὐτοκέφαλοι. ...

ἐπαρχία	Ἐλενοπόντου	ὁ Εὐχαΐτων. ...
ἐπαρχία	Ἀρμενίας β	ὁ Ἡρακλουνπόλεως ἥτοι Φιλαχθόης.
ἐπαρχία	Ἀβασγίας	ὁ Σεβαστουπόλεως.
ἐπαρχία	Πόντου Πολεμωνιακοῦ	ὁ Τραπεζούντων. ...

(Τάξις καὶ διαίρεσις τῶν μητροπολιτῶν σὺν τοῖς ὑπ' αὐτοῖς ἐπισκόποις).

$\overline{\Lambda}.$ Ἐπαρχία Καππαδοκίας
 ὁ Καισαρείας
 $\overline{\alpha}.$ ὁ τῶν Βασιλικῶν Θερμῶν

⁹ Georg. Cypri., pp. 1 sqq.

- $\bar{\beta}$. δ Νύσης
 $\bar{\gamma}$. δ Θεοδοσιουπόλεως Ἀρμενίας
 $\bar{\delta}$. δ Καμουλιανῶν
 $\bar{\epsilon}$. δ Κισκισοῦ. ...

$\bar{I}$. Ἐπαρχία Ἀρμενίας $\bar{B}$

- δ Σεβαστείας
 $\bar{\alpha}$. δ Σεβαστουπόλεως
 $\bar{\beta}$. δ Νικοπόλεως
 $\bar{\gamma}$. δ Σατάλων
 $\bar{\delta}$. δ Κολωνείας
 $\bar{\epsilon}$. δ Βηρισσῆς.

$\bar{I\bar{A}}$. Ἐπαρχία Ἐλενοπόντου

- δ Ἀμασείας
 $\bar{\alpha}$. δ Ἀμισσοῦ
 $\bar{\beta}$. δ Σινώπης
 $\bar{\gamma}$. δ Ἰβόρων
 $\bar{\delta}$. δ Ἀνδράπων
 $\bar{\epsilon}$. δ Ζαλίχου ἥτοι Λεοντουπόλεως
 $\bar{\varsigma}$. δ Ζήλων.

$\bar{I\bar{B}}$. Ἐπαρχία Ἀρμενίας

- δ Μελιτινῆς
 $\bar{\alpha}$. δ Ἀρκῆς
 $\bar{\beta}$. δ Κουκουσοῦ
 $\bar{\gamma}$. δ Ἀραβισσοῦ
 $\bar{\delta}$. δ Ἀριαράθης
 $\bar{\epsilon}$. δ Κεομανῶν

$\bar{I\bar{\Gamma}}$. Ἐπαρχία Καππαδοκίας

- δ Τυάνων ἥτοι Χριστουπόλεως
 $\bar{\alpha}$. δ Κυβιστρῶν
 $\bar{\beta}$. δ Φαυστινουπόλεως
 $\bar{\gamma}$. δ Σασίμων. ...

$\bar{I\bar{E}}$. Ἐπαρχία Ὀνωριάδος

- δ Κλαυδιουπόλεως
 $\bar{\alpha}$. δ Ἡρακλείας Πόντου
 $\bar{\beta}$. δ Προυσιάδος

$\overline{\gamma}.$ δ Τίου
 $\overline{\delta}.$ δ Κρατείας
 $\overline{\epsilon}.$ δ Ἀδριανουπόλεως

$\overline{\text{Ις.}}$ Ἐπαρχία Πολεμωνιανή

δ Νεοκαισαρείας
 $\overline{\alpha}.$ δ Τραπεζούντων
 $\overline{\beta}.$ δ Κερασούντων
 $\overline{\gamma}.$ δ τοῦ Πολεμωνίου
 $\overline{\delta}.$ δ Κομάνων. ...

$\overline{\text{ΚΕ.}}$ Ἐπαρχία Καππαδοκίας

δ Μωκησσοῦ
 $\overline{\alpha}.$ δ Ναζιανζοῦ
 $\overline{\beta}.$ δ Κολωνείας
 $\overline{\gamma}.$ δ Παρνασσοῦ
 $\overline{\delta}.$ δ Δοάρων.

$\overline{\text{Κς.}}$ Ἐπαρχία Λαζικῆς

δ Φάσιδος
 $\overline{\alpha}.$ δ Ῥοδοπόλεως
 $\overline{\beta}.$ δ τῆς Ἀβισσηνῶν
 $\overline{\gamma}.$ δ Πετρῶν
 $\overline{\delta}.$ δ Ζιγανέων. ...¹⁰

F. GEORGII CYPRII DESCRIPTIO ORBIS ROMANI ¹¹

... ΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ...

Ἐπαρχία Ὀσροηνῆς

Ἐδεσσα μητρόπολις

Κάραι

Κωνστάντεια

Θεοδοσιούπολις

Καλλίνικος ἦτοι Λεοντόπολις

Νέα Οὐαλεντία

¹⁰ On Basil see Honigmann, *Basileios*, Laurent, *Basile*, and *Hierokles*, pp. 49 sqq.

¹¹ *Georg. Cypri.*, pp. 41, 45 sqq.

Βίρθων
Μονιθίλλα
Θηριμάχων
Μονιαύγα
Μάκαρτα
Μαρκούπολις
Ἀναστασία
Ἡμέριος
Κιρκησία

Μέχρι τῶν ὧδέ ἐστι τὸ πλήρωμα Μεσοποταμίας καὶ ἀρχῇ τῆς γῆς Περσίδος.

Ἐπαρχία Μεσοποταμίας ἄνω ἦτοι Δ Ἀρμενίας

Ἀμιδα μητρόπολις

Μαρτυρόπολις

ἀπο ιε μυλίων τῆς αὐτῆς πόλεως γεννᾶται ὁ Τίγρις ποταμός.

Δαρᾶς

ἀπο 5 μυλίων τῆς αὐτῆς πόλεως εἰσι τὰ μεθόρια καὶ οἱ ὅροι Περσίδος καὶ Συρίας.

κάστρον Ῥισκηφᾶς
κάστρον Τουράνδιος
κάστρον Μάρδης
κάστρον Λόρνης
κάστρον Ῥιφθον
κάστρον Ἰσφριος
κάστρον Τζαύρας
κάστρον Αὐδάσσοις
κάστρον Ἀβάρμης
κάστρον Τζινοβίας
κάστρον Ἰνζιετῶν
κάστρον Βαναβήλων
κάστρον Χούδδων
κάστρον Αἰσουδοῦος
κάστρον Μασφρόνας
κάστρον Βασιλικόν
κάστρον Σκῆλον καὶ Ὀδήλων
κάστρον Βηϊουβαΐθας
κάστρον Μανασσάρων

κάστρον Φιρθαχαβράης
 κάστρον Σιτέων Χίφας
 κάστρον Κάλωνος
 κάστρον Βιβασάρων
 κάστρον Τζαύρας
 κάστρον Βίρθας
 κάστρον Ἀτταχᾶς

Κλίματος Ἀρζανηνῆς

κάστρον Ἀφουμῶν
 κάστρον Ἀριβάχων
 κάστρον Φλωριανῶν
 κάστρον Δαφνοῦδιν
 κάστρον Βαλοῦος
 κάστρον Σαμοχάρτων

Ὡδε πληροῦται ἡ Μεσοποταμία, καὶ ἔστιν ὁ Ταῦρος καὶ ἡ κλεισοῦρα Βαλαλείσων, καὶ ἄρχεται κατὰ τὸ ἀρκτῶον μέρος ἡ Μεγάλη Ἀρμενία. εἰσὶ δὲ καὶ οἱ οἰκοῦντες εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ταύρου πλησίον τοῦ αὐτοῦ κλίματος λαοὶ β' ὀνομαζόμενοι ὁ μὲν εἰς Χοθάρται, ὁ δὲ ἕτερος Σανασουνίται. καὶ ἔστιν ὄρος ὑψηλόν, ἐπονομαζόμενον Μαρασκέν· ἐν ᾧ καὶ ἡ κιβωτὸς τοῦ Νῶε ἐπιφερομένη τοῖς ὕδασι προσέκρουσεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους καὶ ἔστιν ταῦτο γνωστὸν πᾶσι τοῖς τῶν ἐκείσε μερῶν μέχρι τῆς σήμερον.

Ἐπαρχία Δ' Ἀρμενίας ἄλλης

Δαδίμων νῦν μητρόπολις
 Ἀρσαμουσάτων
 πολίχνη Χοζάνων
 Χοσομάχων
 Κιθαρίζων
 κάστρον Μερτικέρτον
 κάστρον Βαϊουλοῦος
 <*κάστρον Παλιός>
 κάστρον Ἀρδῶν
 κλίμα Σοφήνης

χωρίον ὑπο τὸ αὐτὸ κλίμα, λεγόμενον Ἰαλιμβάνων, ὅθεν ὀρμᾶται ὁ τὴν παροῦσαν φιλοπονήσας βίβλον Βασίλειος.

κλίμα Ἀνζητινῆς
 κλίμα Διγησινῆς
 κλίμα Γαρινῆς
 κλίμα Βιλαβητινῆς
 κλίμα Παλινῆς
 κλίμα Ὀρζιανινῆς
 κλίμα Ἀστιανικῆς
 κλίμα Μουζουρῶν ...

Ἐπαρχία Ἀρμενίας Μεγάλης

Δεῖ εἰδέναι, ὅτι αὕτη αὐτοκέφαλός ἐστι μὴ τελοῦσα ὑπὸ τὸν ἀνατολικὸν θρόνον. ἀλλὰ τιμηθεῖσα διὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον Ἀρμενίας, ἔχουσα πόλεις καὶ κάστρα καὶ κλίματα σ. ...¹².

G. NOVA TACTICA ¹³

ΤΑΥΤΑ ΜΕΝ ΤΑ ΠΑΛΑΙΑ ΤΑΚΤΙΚΑ ΣΚΟΠΕΙ ΔΕ ΚΑΙ
 ΤΑ ΝΕΑ

<Τάξις τῶν μητροπολεων τῶν ὑποκειμένων τῷ τῆς Βασιλίδος θρόνῳ.>

$\overline{\alpha}$. Ἡ Καισάρεια ...
 $\overline{\iota\alpha}$. ἡ Σεβάστεια
 $\overline{\iota\beta}$. ἡ Ἀμάσεια
 $\overline{\iota\gamma}$. ἡ Μελιτινή ...
 $\overline{\iota\eta}$. ἡ Νεοκαισάρεια ...
 $\overline{\kappa\theta}$. ἡ Μωκησος ...
 $\overline{\mu\varsigma}$. ἡ Κάμαχος ...

Εἰσι δὲ καὶ ὅσοι ἐκάστη μητροπόλει ὑπόκεινται θρόνοι.

< $\overline{A}$ > Τῇ Καισαρείᾳ Καππαδοκίας.

$\overline{\alpha}$. ὁ Νύσης
 $\overline{\beta}$. ὁ τῶν Βασιλικῶν Θερμῶν
 $\overline{\gamma}$. ὁ Καμουλιανῶν
 $\overline{\delta}$. ὁ Κισκισοῦ

¹² On the date of George of Cyprus and his relation to other sources, see *Hierokles*, pp. 1 sqq., and 49 sqq.

¹³ *Georg. Cypri.*, pp. 57 sqq.

- $\bar{\epsilon}.$ $\acute{o}$ *Εὐαῖσων*
 $\bar{\varsigma}.$ $\acute{o}$ *Σενηριάδος*
 $\bar{\zeta}.$ $\acute{o}$ *Ἀραθείας*
 $\bar{\eta}.$ $\acute{o}$ *τῶν Αἰπολίων ...*

$\overline{IA}.$ *Τῇ Σεβαστείᾳ τῆς Ἀρμενίας*

- $\bar{a}.$ $\acute{o}$ *Σεβαστουπόλεως*
 $\bar{\beta}.$ $\acute{o}$ *Νικοπόλεως*
 $\bar{\gamma}.$ $\acute{o}$ *Σατάλων*
 $\bar{\delta}.$ $\acute{o}$ *Βερίσσης.*

$\overline{IB}.$ *Τῇ Ἀμασεΐᾳ Ἐλενοπόντου*

- $\bar{a}.$ $\acute{o}$ *Ἀμισοῦ*
 $\bar{\beta}.$ $\acute{o}$ *Σινώπης*
 $\bar{\gamma}.$ $\acute{o}$ *Ἰβόρων*
 $\bar{\delta}.$ $\acute{o}$ *Ἀνδράπων*
 $\bar{\epsilon}.$ $\acute{o}$ *Ζαλίου ἥτοι Πομπηϊουπόλεως.*

$\overline{IG}.$ *Τῇ Μελιτηνῇ τῆς Ἀρμενίας*

- $\bar{a}.$ $\acute{o}$ *Ἀρκης*
 $\bar{\beta}.$ $\acute{o}$ *Κουκουσοῦ*
 $\bar{\gamma}.$ $\acute{o}$ *Ἀραβισοῦ*
 $[\bar{\delta}.]$ *καὶ Λυπῶν ...*

$\overline{IH}.$ *Τῇ <Νεο>καισαρείᾳ Πόντου
Πολεμωναϊκοῦ*

- $\bar{a}.$ $\acute{o}$ *Κερασούντων*
 $\bar{\beta}.$ $\acute{o}$ *τοῦ Πολεμωνίου*
 $\bar{\gamma}.$ $\acute{o}$ *Κομάντων*

$\overline{ΛΓ}.$ *Τῇ Τραπεζοῦντι τῆς Λ<αζικῆς>.*

- $<\bar{a}.>$ $\acute{o}$ *Χεριάνων*
 $<\bar{\beta}.>$ $\acute{o}$ *Χαματόζουρ*
 $<\bar{\gamma}.>$ $\acute{o}$ *Χάλ*
 $<\bar{\delta}.>$ $\acute{o}$ *Παίπερ*
 $<\bar{\epsilon}.>$ $\acute{o}$ *Κεραμέων*
 $<\bar{\varsigma}.>$ $\acute{o}$ *Λερίου*
 $<\bar{\zeta}.>$ $\acute{o}$ *Βιζάνων ...*

MS. Τῇ Καμάχῳ Ἀρμενίας

α. ὁ Κελιτζινῆς

β. ὁ Ἀρασράκων

γ. ὁ Βαρζανίσσης

δ. ὁ Μελοῦ

ε. ὁ Μελοῦ ἕτερος ...

NA. Τοῖς Εὐχαῖταις Ἐλενοπόντου

θρόνος ὑποκείμενος οὐκ ἔστι

NB. Τῇ Ἀμάστριδι τοῦ Πόντου

FN. Τῶν Ἀσμωσάτων

NA. Αἱ Χῶναι.

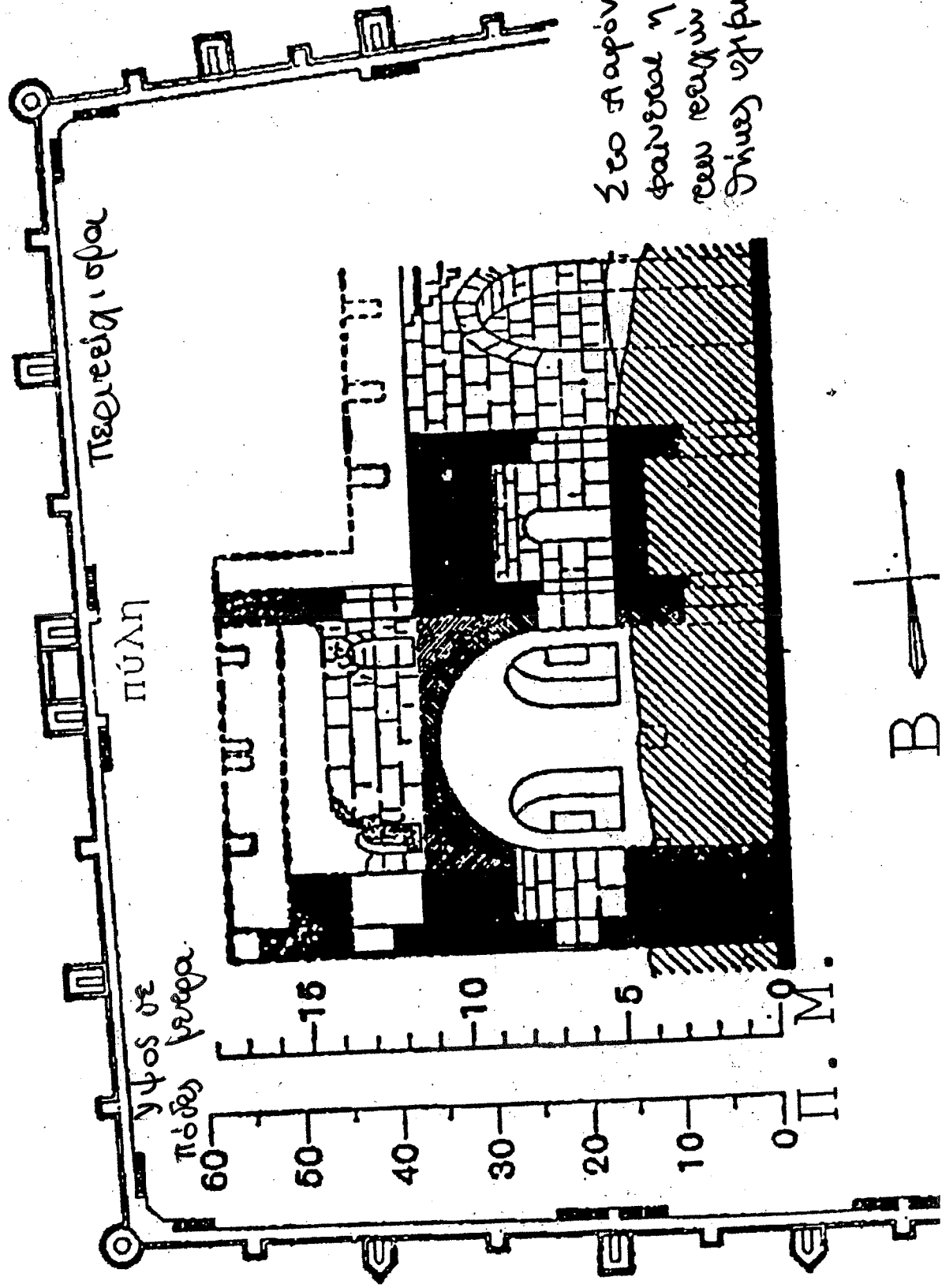
H. EPISTULAE AD LEONEM IMPERATOREM

xxxvi - Armenia Prima ¹⁴

Piissimo et Christianissimo imperatori uictori semper augusto Leoni Iohannis Gregorius Auxentius Eustathius Epiphanius episcopi primae Armeniae in domino salutem. Deus uerus dominus noster Iesus Christus semper optima naturae humanae dona concedens nullum tempus sine sua prouidentia dereliquit. qua gratia etiam nunc fidei uerae prospiciens, quae nostrae salutis spes est, in te pio et Christiano principe quodam secundo Dauid cornu imperii reclinauit. quem sibi nouit religiose a cunabulis seruiturum, hunc sua sententia in omni orbe terrarum imperare sanciuit, quatenus ex uestro imperio profluerent bona subiectis et ubique pietatis praedicatio praeualeret uestra utique mansuetudine nihil aliud praeter fidem sceptris regalia iudicante. quarum rerum testis est praesens zelus et studium illa firmandi, unde firmitas uestri accedat imperii. a deo namque unctus et regem mox ei qui unxit, ipsa principia commendasti optime satis cogitationibus simul et uocibus ei deseruiens et ut haec bene consisterent, prae ceteris omnibus apud cunctos pro fide orthodoxa decertatus es, omni scilicet mala secta prorsus expulsa atque sublata, ad

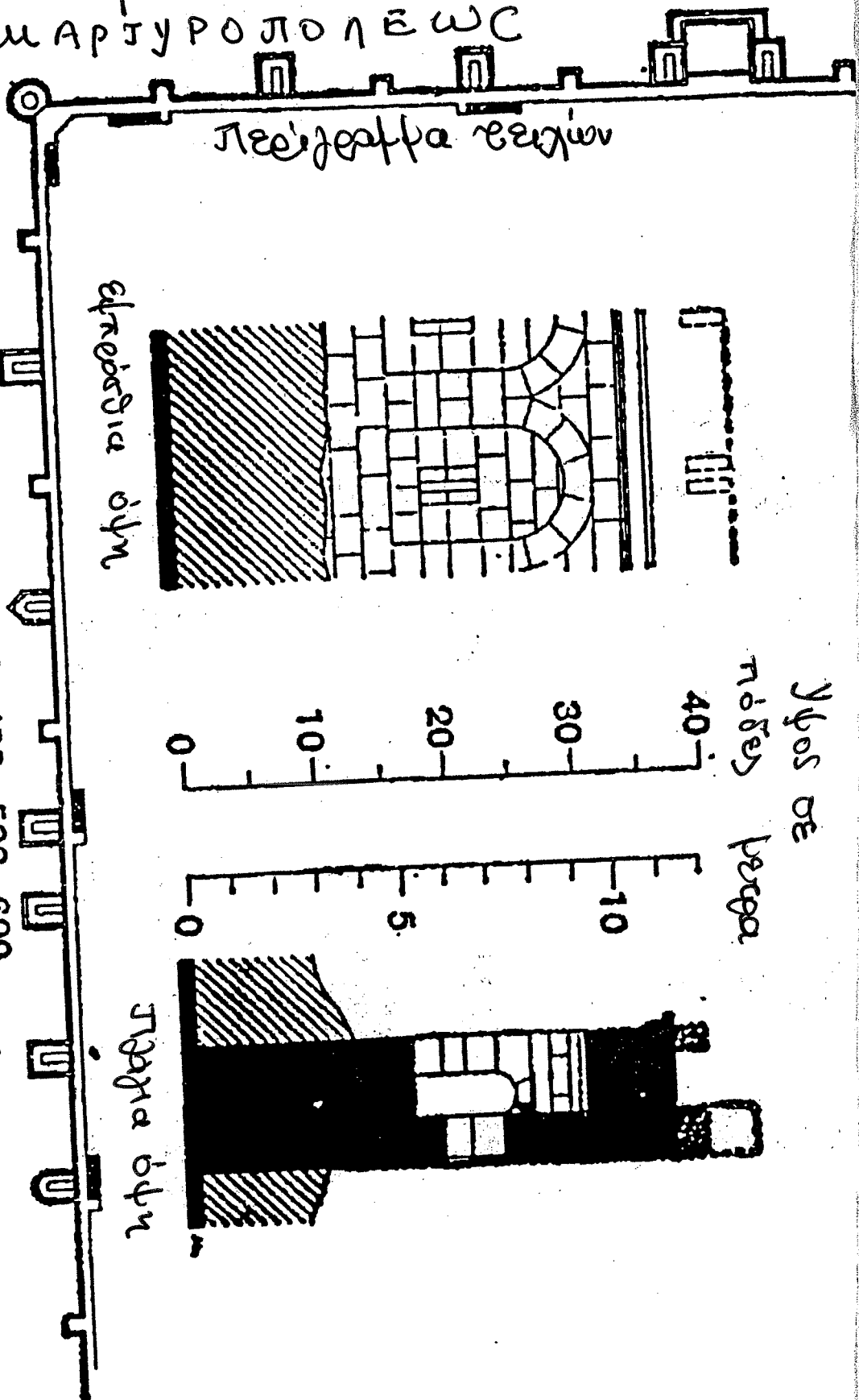
¹⁴ ACO, II, v, pp., 69-71.

Σχεδιάγραμμα του περιτειχίσματος. Τμήμα ενός πύργου,
 ὀπιοῖς καὶ τομὴ τμήματος τοῦ περιτειχίσματος.
 ΜΑΡΤΥΡΟΠΟΛΕΩΣ

Σε παρὸν σχέδιον φαίνεται ἡ ἐγγύς βερεῖ
 τῶν τοιῶν βρεῖα καὶ τὰς
 θύρας ἐγγύς καὶ βερεῖ.

ΚΑΤΟΨΕΙΣ ΟΧΥΡΩΣΕΩΝ ΜΑΡΤΥΡΟΠΟΛΕΩΣ

Μετρήσεις σε πόδες και μέτρα ορθογώνια.

